

**T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

KUR'AN-I KERİM'DE ERKEK TASVİRİ VE ALGISI

HACER ÇELİK

DOKTORA TEZİ

**DANIŞMAN
DOÇ. DR. HAKAN UĞUR**

KONYA-2021

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
--	---	--

Öğrencinin	Adı Soyadı	Hacer ÇELİK		
	Numarası	148106013012		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı /Tefsir Bilim Dalı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans		
		Doktora	X	
Tezin Adı	Kur'an-ı Kerim'de Erkek Tasviri ve Algısı			

Bilimsel Etik Sayfası

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Hacer ÇELİK

T.C.		NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ		Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü		
						
ÖZET						
Öğrencinin	Adı Soyadı	Hacer ÇELİK				
	Numarası	148106013012				
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı /Tefsir Bilim Dalı				
	Programı	Tezli Yüksek Lisans				
		Doktora		X		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Hakan UĞUR				
Tezin Adı	Kur'an-ı Kerim'de Erkek Tasviri ve Algısı					

Allah'ın yarattıkları içerisinde insan cinsi de diğer varlıklar gibi kadın ve erkek olarak çift yaratılmıştır. Biri olmadan diğeri tek başına bir anlam ifade etmemektedir. Kadın ve erkek birbirini tamamlayan eşdeğer varlıklardır. Her birinin farklı özellikleri, rol ve sorumlulukları vardır. Yaratılış ve dünyaya gönderiliş amaçları, sorumluluk ve görevlerini yerine getirerek imtihanında başarı olmalarıdır. İnsanın iki cinsi dünya imtihanından birlikte sorumlu tutulmuşlardır. Cinsiyet konusu, kadın ve erkek cinsinin hak ve sorumlulukları ve toplum içerisindeki konumu insanlığın varoluşundan günümüze kadar tartışılmıştır. Cinsiyet meselesi iki cins arasındaki ilişkiler ve erkeğin toplumdaki üstün olarak anlaşılan rolü bağlamında değerlendirilmiştir. Tüm dinler ve düşünce sistemleri bu tartışmalı alana çözüm önerileri getirmişlerdir.

Kur'an-ı Kerim cinsiyet meselesini ve erkeğin toplumdaki rol ve sorumluluğunu insan fitratına ve yaratılış gayesine uygun bir bakış açısı ile açıklamıştır. İnsanın dünyada ve ahirette mutluluğunu sağlamak, Kur'an-ı Kerim'in cinsiyet meselesine bakışının da temel referans kaynağını oluşturmuştur. Erkekten beklenen görev ve sorumlulukların çerçevesi Kur'an-ı Kerim'de olumlu ve olumsuz örnekler ile açıklanmıştır. Bu örnekler ve açıklamalar yaşadığı dönemin tarihi özelliklerinde bağımsız olarak günümüz insanının yaşamında yol haritası olarak

anlaşılmalıdır. İnsanın cinsiyeti karşı cinse karşı bir üstünlük vesilesi değil, bir imtihan vesilesi olarak açıklanmaktadır. İnsanın iki cinsi birbirini tamamlayan ve birbirine cennet ya da cehennem olabilen bir sınanma birlikteliği olarak da anlaşılmalıdır. Cinsiyet biyolojik anlamı ile birlikte toplumun ona yüklediği anlamı da ifade etmektedir. Hem biyolojik anlamda hem de görev ve sorumluluk anlamında Kur'an-ı Kerim Müslüman erkeklerin yaşamları için kılavuz belirlemiştir.

Anahtar Kelimeler: cinsiyet, toplumsal rol, kavvâm, erkek (racül)

		T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü				
ABSTRACT						
Author's	Name and Surname	Hacer ÇELİK				
	Student Number	148106013012				
	Department	Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı /Tefsir Bilim Dalı				
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)				
		Doctoral Degree (Ph.D.)		X		
	Supervisor	Doç. Dr. Hakan UĞUR				
Title of the Thesis/Dissertation	The Depiction and Perception of The Male in The Holy Quran					

Among the creations of God, the human species was created in pairs, male and female, just like other beings. One without the other makes no sense. Men and women are equivalent beings who complement each other. Each of them has different characteristics, roles and responsibilities. The purpose of creation and sending into the world is to fulfill the religious obligations and duties before God. Both genders of the humankind were held responsible for the religious ordeal together. The issue of gender, the rights and responsibilities of men and women and their position in society have been discussed since the existence of mankind. The question of gender has been assessed in the context of relations between the two genders and the role of the man considered to be superior in society. All religions and all systems of thought have provided solutions to this controversial subject.

The Qur'an explains the issue of gender and the role and responsibility of men in society from a perspective appropriate to human nature and the purpose of creation. Ensuring the happiness of people in the world and in the hereafter has also

been the main source of reference for the Quran's view on the issue of gender. The framework of duties and responsibilities expected from man is explained in the Quran by positive and negative examples. These examples and explanations should be understood as a road map in the lives of people today, regardless of the historical characteristics of the times in which they lived. The gender of the human being is explained as a means of testing and not as a means of superiority over the opposite gender. The two kinds of humankind are also to be understood as a union which go together in life which complement each other and which can either end in heaven or hell. Besides its biological significance, gender also expresses the meaning that society ascribes to it. The Qur'an has set a guide for the life of Muslim men, both in the biological sense and in terms of duty and responsibility.

Keywords: gender, social role, *qavvâm*, man (*racûl*)

KUR'AN-I KERİM'DE ERKEK TASVİRİ VE ALGISI

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı	1
2. Araştırmanın Amacı ve Önemi	1
3. Araştırmada Kullanılan Yöntem	2
4. Kur'an'da İnsan	3
5. Kur'an'da Cinsiyet Oğusu	11
6. Kur'an'ın Kullandığı Dilin Müzekker ve Müennes Yapısı	15
BİRİNCİ BÖLÜM	23
ERKEK KAVRAMI VE TANIMI	23
1. Erkeklik Kavramına Genel Bakış	23
1.1. Erkek Kelimesinin Sözlük Anlamı	27
1.2. Kur'an-ı Kerim'de Erkek Anlamına Gelen Kelimeler	28
1.3. Kur'an'da Yaşlarına Göre Erkek Tipleri	34
2. Toplumsal Cinsiyet	45
2.1. Tarih Sürecinde Toplumsal Cinsiyet ve Erkek	47
2.2. Sosyal Tip Tanımı	57
2.3. Sosyal Rol ve Sosyal Kişilik	59
2.4. Toplumsal Yaşamda Erkek Tipleri	61
3. Erkek Egemenliği (Ataerkillik)	63
4. Feminist Yaklaşımına Göre Erkek	66
İKİNCİ BÖLÜM	70
KUR'AN-I KERİM'E GÖRE AİLE HAYATINDA VE SOSYAL HAYATTA ERKEK	70
1. AİLE HAYATINDA ERKEK	70
1.1. İnsanlık Tarihinde Aile Hayatında Erkek	70
1.2. Ailede Erkek ve Erkeğin Kavvâm Olması	73
1.3. Eş Olarak Erkek	90

1.4.	Kadının Nüşûzu Karşısında Erkeğin Tutumu	94
1.5.	Erkeğin Nüşûzu	96
1.6.	Çok Eşlilik ve Erkek	97
1.7.	Evlat Olarak Erkek	102
1.8.	Baba Olarak Erkek	110
1.9.	Kardeş Olarak Erkek	118
1.10.	Akraba Olarak Erkek	123
2.	SOSYAL HAYATTA ERKEK	126
2.1.	İdareci, Yönetici ve Lider Olarak Erkek	126
2.2.	Ekonomik Hayatta Erkek	134
2.3.	Eğitim-Öğretim Alanında Erkek	137
2.4.	Askerlik Alanda Erkek	141
2.5.	Hukuk Alanında Erkek	145
	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	150
	KUR'AN-I KERİM'DE ERKEK	150
1.	Cinsiyet Konusu ve Erkek	150
1.1.	İnsanın Yaratılışı ve Nefsi Vahide	150
1.2.	Peygamber Görevlendirmesinde Erkek	159
1.3.	Şahitlikte Erkek	162
1.4.	Mirasta Erkek	166
1.5.	Boşanmada (Talak) Erkek	171
1.6.	Erkek Evlat Sahibi Olmak	176
2.	İsmi Örtülü Erkek Tipleri	181
2.1.	Yasin Suresi 20. Ayet	181
2.2.	Ahzab Suresi 23. Ayet	182
2.3.	Kasas Suresi 20. Ayet	183
2.4.	Nûr Suresi 37. Ayet	184
2.5.	Kehf Suresi 32-43. Ayetler	185
3.	Erkekten Bulunması Gereken Özellikler	188
3.1.	Adalet	188
3.2.	Kuvvet ve Şecâat	190
3.3.	Sabır	193

3.4. İstişâre	195
3.5. İlim Sahibi Olmak.....	199
3.6. İffet ve Hayâ	202
3.7. Güzel Ahlaklı Olmak	207
3.8. Hilm Sahibi Olmak	209
3.9. Tevazu Sahibi Olmak	213
3.10. Müsâmahalı Olmak	216
3.11. Sıdk (Doğruluk) Sahibi Olmak	219
3.12. Fiziksel ve Biyolojik Güç Sahibi Olmak.....	223
4. Erkeğin Sorumlulukları.....	228
5. Erkeğin İmtihanı ve Fitne	232
6. Olumlu Tip Erkekler	237
6.1. Zümer Suresi 29. Ayet	238
6.2. Ahzab Suresi 23. Ayet.....	239
6.3. Mü'min Suresi 28. Ayet	239
6.4. Abese Suresi 1-3. Ayet.....	240
7. Olumsuz Tip Erkekler.....	242
7.1. Kâbil.....	242
7.2. Nemrud	244
7.3. Lût Kavminin Erkekleri.....	247
7.4. Hz. Yusuf'un Kardeşleri	248
7.5. Firavun.....	249
7.6. Hâmân	250
7.7. Kârûn	251
7.8. Sâmirî.....	253
7.9. Câlût	254
7.10. Ebu Leheb.....	256
7.11. İsim Belirtilmeyen Olumsuz Tip Erkekler.....	257
SONUÇ.....	260
KAYNAKÇA.....	265

KISALTMALAR

agm : Adı geçen makale

as : Aleyhi Selam

b. : Bin, ibn

bk. Bakınız

C. : Cilt

cc. : Celle Celalühü

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı

h: Hicrî

Hiz: Hazreti

m: Milâdî

md: Madde

nşr: Neşreden (Tahkik eden)

ö. : Ölümü, ölüm tarihi

rd: Radiyallahü anh

s: Sayfa

S: Sayı

sav: Sallahü Aleyhi Vesellem

ss: Sayfa Aralığı

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

trc: Tercüme, tercüme eden

thk: Tahkik eden

ts: Tarihsiz

tsh: Tashih eden

vd: Ve diğerleri

Y. Yıl

yrsz: Yersiz

ÖN SÖZ

Sosyal bir varlık olarak yaratılan insan, fitratı gereği diğer insanlarla birlikte yaşamak zorundadır. Yüce Allah, insanın fitratı ile ilgili gerçekleri Kur'an-ı Kerim'de bildirerek nasıl bir hayat yaşaması gerektiği ile ilgili prensipleri vahy etmiştir. Bu prensipler, Kur'an ile onun tefsiri mahiyetinde olan Hz. Peygamber'in (sav) hadisleri çerçevesinde belirtilmiştir.

Müslümanlar, modern dünyanın etkisi altında sağlıklı düşünme yeteneğini kaybetmiş durumdadır. Müslümanlar Kur'an-ı Kerim'de iki göreve sahip çıkmakla sorumlu tutulmuşlardır. Birincisi, iyiliği hâkim kılmak ve kötülüğü engellemek üzere insanlar için en hayırlı ümmet olmaktır. İkincisi de, orta yol da bir ümmet olarak insanlığa rol model olmaktır. Müslümanlara düşen görev, "Allah-insan, insan-insan, insan-âlem, din-dünya, dünya-ahiret, madde-mana, kadın-erkek..." arasında dengeyi koruyan, ifrat ve tefritten uzak, orta yolu tutan vasat ümmet olarak diğer ümmetlere örnek olma görevi bilinciyle hareket etmektir. Bunu yaparken de Kur'an-ı Kerim ayetlerinde kendilerine sunulan ahlaki değerlerin peygamberlerin yaşamlarında tezahür eden formlarını rol model almaları gerekmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in temel hedefi, insanı yaratılışının imkân verdiği en mükemmel seviyeye ulaştırmak, onun huzur ve mutluluğunu temin etmektir. İnsanlar arasında cinsiyet, ırk, renk, kültür, vb. farklılıklar bulunmakla birlikte, bu farklılıklar Kur'an Kerim'in insana yüklediği sorumluluklarla ilgili değildir. Bütün bu farklılıklara rağmen Kur'an-ı Kerim genel hitap kullanarak insana seslenmektedir. Kur'an-ı Kerim'in mesajında genel anlamda erkek zamirleri kullanılmıştır. Ancak mesajlar hem erkek hem de kadın cinsini muhatap almaktadır. Bu metot bir cinsi diğerine üstün kılma anlamına gelmez. Erkek ve kadının farklı yaratılış özellikleri onlara farklı sorumluluklar vermektedir. Ancak kul olarak eşit değere sahiptirler. Bu eşit değere sahip olunma gerçeğine karşın, Tefsir alanında bu konuda yapılan çalışmalarda ağırlıklı olarak kadın konusu ele alınmış, erkek konusunda çalışmalar daha sınırlı kalmıştır. Bu araştırma Kur'an-ı Kerim'in erkek tanımı ve erkeklere verdiği görev ve sorumluluklarını ele almakta, günümüz toplumsal sorunlarının çözümüne katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Çalışmada, Kur'an-ı Kerim'de erkek tasviri ve algısı insanın yaratılışından günümüze erkeğin sosyal sorumluluğunu, hak ve görevlerini Kur'an-ı Kerim'e göre incelenmektedir. Diğer yandan modernizmin, Müslümanlara yönelik eleştirilerine cevap bulmaya çalışmaktadır. Bu suretle teorik olarak Kur'an-ı Kerim'deki erkek tasviri ve algısı ile sosyal etkilerin tesiri neticesinde ortaya çıkan bu konudaki düşünce ve yaklaşımlar arasındaki fark ele alınmaktadır.

Bu çalışma cinsiyet probleminin ve erkek algısının değişik yönlerden ele alınıp değerlendirildiği, cinsiyet ayrımının tarihi ve kültürel altyapısı üzerinde durulduğu bir giriş kısmından ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında, araştırmanın konusu ve kapsamı bakımından erkeklik kavramı genel olarak değerlendirilmiştir.

Birinci bölümde Kur'an-ı Kerim'de erkek kavramı ve tanımı, modern düşünce ekollerinin tanımlamaları ile karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Erkek kelimesinin sözlük ve kavram anlamları ve eş anlamlı kelimelerin kullanımları dil bakımından değerlendirilmiştir. Toplumsal yaşamda erkek tiplerini, toplumsal cinsiyet, erkek egemenliğinin tarihi seyri, günümüz sosyal tip ve sosyal rol kavramları çalışılmıştır.

İkinci bölüm iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısmında, Kur'an-ı Kerim'e göre aile hayatında erkek ve erkeğin rolü, erkek modeli, incelenerek örnek erkek modeli ortaya konulmaya çalışılmıştır. İkinci kısmında Kur'an-ı Kerim'e göre sosyal alanda erkeğin konumu ve vazifeleri incelenmiştir. Kur'an-ı Kerim'in rehberliğinde sosyal alanda erkek portreleri sunulmak istenmiştir.

Üçüncü bölümde erkek algısının tarihi arka planı değerlendirildikten sonra; Kur'an-ı Kerim'de erkek algısı, erkekte bulunması gereken vasıflar, erkeğin taşıması gereken sorumluluklar ve Kur'an-ı Kerim'de anlatılan olumlu ve olumsuz erkek modelleri ayet-i kerimelerin tefsiri ışığında incelenmiştir.

Çalışmayı özveriyle okuyup düzeltmeleri yaparak tezimin tamamlanmasını sağlayan danışman hocam Doç. Dr. Hakan Uğur'a, görüşleri ve yapıcı eleştirileriyle çalışmaya katkı sağlayan tez izleme komite üyesi hocalarım Prof. Dr. Ali Akpınar ve Prof. Dr. Hayri Erten'e, tez savunmasında yapıcı eleştirileri ile çalışmanın eksikliklerinin giderilmesine katkı sağlayan Prof. Dr. Burhan Baltacı ve Doç. Dr. Muhammed Ersöz'e teşekkürlerimi sunarım. Çalışmanın ilk safhasında yardım ve

desteklerini esirgemeyen merhum hocam Prof. Dr. Yusuf Işıcık'a Allah'tan rahmet diliyorum. Bize Kur'an-ı Kerim yolunda çalışmayı nasip eden Yüce Allah'a hamdolsun. Tahsil hayatım boyunca ve her daim maddi ve manevi desteğini gördüğüm anne ve babama şükranlarımı sunarım. Kur'an'ın anlaşılması yolunda küçük bir adım olmasını umduğum bu çalışmanın İslâm'ın yaşanmasına katkı sunması duası ile...

Hacer ÇELİK

Konya 2021

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Kapsamı

Allah, insanlara dünya ve ahiret saadetini elde etmelerini sağlayacak, onların Allah'la ve birbiriyle ilişkilerini düzenlemek üzere temel ilkeleri Rasulü aracılığıyla insanlara tebliğ etmiştir. Son ilahi vahiy, insanların yaşama ilişkin temel sorunlarının çözüm yollarını göstermektedir. Bu çözüm yolları Hz. Peygamberin hayatıyla pratiğe aktarılmış; somut bir şekil kazanmıştır.

İslam dünyasında tartışılan her zaman ve devirde güncelliğini koruyan önemli meselelerden birisi de kadın-erkek ilişkileri ve aile konusudur. Buna karşın tefsir alanında kadın ile ilgili çalışmalar erkek konusuna göre daha fazladır. Bu tespit ışığında araştırmada erkek başlığında Kur'an-ı Kerim'de erkek algısı ve tasviri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Klasik ve modern dönem tefsir çalışmaları incelenerek Kur'an'ın öngördüğü ideal müslüman erkek modeli ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de erkek kavramının doğrudan ve dolaylı olarak geçtiği ayetler ele alınmıştır. Erkeğin yaratılışından başlayarak tarihi süreç boyunca erkeğin toplumsal rolü, aile hayatı, toplum içindeki yaşamı ve sorumlulukları değerlendirilmiştir. Klasik dönem ve modern dönem tefsirlerinde çalışmanın kapsamındaki ayetlerin yorumları incelenmiş ve bu yorumlardan ortak bir sonuca ulaşılmaya çalışılmıştır. Elbette bu yorumlar değerlendirilirken günümüz sosyal koşulları da dikkate alınmıştır.

2. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Kur'an-ı Kerim insanın iki türü olarak kadın ve erkeğin toplum içindeki rollerini ve sorumluluklarını belirlemiştir. Buna karşın toplum yaşamında kadın ve erkeğin rol ve sorumlulukları sosyal bir problem olarak tartışma konusu olagelmektedir. İnsanlık tarihi boyunca hem dinlerin hem de ideolojilerin erkeğin aile ve toplum içindeki görev ve sorumluluklarına ilişkin görüş ve önerileri olmuştur. Çalışmada İslam dininin temel kaynakları incelenerek güncel koşullarda İslam'a göre erkeğin görev ve sorumlulukları ile Kur'an-ı Kerim'in öngördüğü örnek Müslüman erkek modeli ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Erkek konusunda toplumlarda tarihi süreç boyunca yaratılıştan kaynaklı erkek üstünlüğüne ilişkin değerlendirmelerin

olduğu anlaşılmaktadır. Hem batılı toplumlarda hem de doğulu toplumlarda bu anlayışın sayısız örnekleri bulunmaktadır. Çalışmada Kur'an-ı Kerim'e göre Müslüman erkeğin görev ve sorumlulukları ortaya konularak hem geçmişteki hatalı değerlendirmelere Kur'an'ın cevapları verilmeye çalışılmış, hem de günümüz mü'min erkeklerinin nasıl olması gerektiği ortaya konulmuştur. Erkeğin toplum içindeki sorumluluk ve görevlerinin Kur'an-ı Kerim'e göre ifadesini ortaya koymayı hedefleyen bu çalışmada insanın dünya ve ahiret mutluluğunu hedefleyen İslamın erkek konusundaki olumlu ve olumsuz tiplere yaklaşımı ele alınmıştır. Böylece klasik ve modern dönem müfessirlerinin yaklaşımları ile birlikte günümüz aile ve toplum problemlerinin çözümüne erkeklerin görev ve sorumlulukları penceresinden bir çözüm önerisi sunulmuştur.

İçerisinde yaşanan toplum ve kurumlar, XXI. yüzyıla güçlü ve istikrarlı bir şekilde ulaşacaksa, bu ancak toplumu oluşturan bireylerin ve kurumların din, tarih ve kültürleri ile barışık olmaları; bilgi, çalışma, ahlak, adalet, özgür düşünce ve hukukun üstünlüğünü ön plana çıkarmaları ile mümkün olacaktır. Çalışmada Kur'an-ı Kerim'de ifade edilen ile toplumsal şartlar ve etkiler yoluyla ortaya çıkan anlayışların arasındaki farklara dikkat çekilmesi amaçlanmıştır. Cinsiyet kimliğinin ve erkeğin konumunun dini, kültürel ve sosyal boyutunun Kur'an-ı Kerim perspektifinden analiz edilmesini hedeflemiştir. Bu çalışma ile özellikle İslâm toplumlarında cinsiyet konusu ile ilgili zihniyet oluşumunun temelinde yatmakta olan ve dini bir görünüme de sahip kültürel ve sosyal faktörlerin araştırılması, dini anlayışta asıl olanla asıl olmayanın arasının ayrıştırılması amaçlanmıştır.

3. Araştırmada Kullanılan Yöntem

Araştırmada öncelikle erkek kelimesi ve bu kelimenin ihtiva ettiği kavramların geçtiği ayetler belirlenmiştir. Belirlenen ayetlerin Arap dili kurallarına göre anlamları ve nüzul sebepleri ve zamanları incelenmiştir. İncelenen ayetler ilgili hadisler, klasik ve modern dönem tefsirlerindeki açıklamaları ile birlikte değerlendirilmiştir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'e göre erkek konusu hakkında yapılan çalışmaların literatürü incelenmiş, telif eserler ve makaleler değerlendirilmiştir. Konunun diğer bir boyutunu ifade eden erkeğin güncel yükümlülükleri ve rollerini değerlendirilebilmek için erkek ve kadın konularında sosyoloji alanında yapılan çalışmalarda da değerlendirilmeye çalışılmıştır. Araştırma konusu olarak Kur'an-ı

Kerim'e göre erkek algısı ve tasvirinin belirlenmiş olması kadın konusunda yapılan çalışmaların da incelenmesini zorunlu kılmıştır. Çoğunlukla bir karşılaştırma ve birbirini tanımlama için iki cins ile ilgili araştırmaların birlikte incelenmesi gerekmiştir. İnsanlık tarihinde erkeğin farklı coğrafya ve kültürlerdeki rol ve sorumlulukları da ana medeniyet havzaları esas alınarak değerlendirilmiştir. Ayetlerin tefsirleri incelenirken kronolojik sıra esas alınarak değerlendirme yapılmıştır. Mü'min erkeğin örnek modeli ortaya konulmaya çalışılırken Kur'an-ı Kerim'de verilen olumlu ve olumsuz erkek tipleri ile Hz. Peygamber'in emir ve tavsiyeleri birlikte incelenmiştir. Bu yönü ile çalışmada aynı zamanda erkek konusunun geçtiği hadislerde değerlendirilmiştir. Çalışma hem tefsir hem de sosyoloji bilimlerini kapsamı bakımından multidisipliner bir yaklaşımda ortaya koymaktadır. Araştırmada önce literatür taraması yapılmış, daha sonra metin analizi, değerlendirmesi ve ulaşılan verilerin sentezi yapılarak sonuçlar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

4. Kur'an'da İnsan

İnsan, Arapça "ins" kelimesinden türetilmiştir. Beşer, insan topluluğu anlamına gelmekte olan ins, çoğunlukla insan cinsini ifade etmekte olup bu cinsin erkek veya dişi her bireyine insî/enûsî yahut insan denilmektedir. Kelimenin aslının unutmak manasındaki "nesy"den nisyan olduğu da ifade edilmiştir. Bu düşünceye sahip olanlar İbn Abbas'a dayandırılan, "insan ahidini unutmaması sebebiyle bu ismi almıştır" şeklinde ki rivayeti delil kabul etmektedirler. Bu kelime "üns" masdarı ile de ilişkilendirilmiştir. Alışmak ve uyum sağlamak anlamına gelen üns, Türkçe'de ünsiyet olarak kullanılmaktadır. Teennüs, insan olmak anlamına gelirken, isti'nas, cana yakın olma, vahşi hayvanın evcilleşmesi anlamı taşımaktadır. Nitekim enes kelimesinin anlamı vahşet kelimesinin zıttıdır. Ayrıca "insanü'l-ayn" tabirinin göz bebeği anlamına gelmesi de dikkat çekici bir ayrıntıdır.¹ Râğıb el-İsfehânî (502/1108), "ins" kelimesini cinnin, üns kelimesini ise ürkmek anlamındaki *nüfur* kelimesinin zıttı olarak göstermektedir. El-İsfehânî'ye göre, insana bu ismin

¹ Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sihâh*, Dâru'l-İlim Li'l-Melâiiin, Thk: Ahmed Abdu'l Gafur Attâr, Beyrut 1984, III/904-906; İbn Manzur, Cemalüddîn Muhammed b. Mükerrrem, *Lisânü'l-'Arab*, Dâr Sâdır, Beyrut 2003, VI/10.

verilmesi, hemcinsleriyle birlikte uyum halinde yaşayabilmesiyle ilgilidir. İnsanın yaratılışı itibariyle sosyal varlık olarak tanımlanması bu sebeptedir.²

Kur'an-ı Kerim'de altmış beş yerde insan, on sekiz yerde ins, bir yerde de insî kelimeleri geçmektedir. Ayrıca bir ayette enâsî, 230 kez nâs şeklinde çoğul şekliyle geçmektedir. Kur'an-ı Kerim, konu ile ilgili ayetlerde insanın yaratılışı, mahiyeti ve gayesini bir bütünlük içinde ele almıştır. Kur'an-ı Kerim'e göre insan cinsinin ilk örneği olan Hz. Âdem'le (as) ilgili zikredilen ayetlere göre, Allah, Adem'i ilk insan olarak özel bir şekilde yaratmıştır. Aslı topraktan olan bu varlığa Allah, ruhum dediği varlık ilkesinden bir soluk üflemiş, ona isimlerin tamamını öğreterek bu isimlerin gösterdiği anlamları kavratmış, son olarak meleklerin insana secde etmesini emretmiştir. İlk insanın eşiyile birlikte cennetten çıkarılış kıssası, bir taraftan insanın zaaflarına, diğer taraftan sonunda yeryüzünde halife kılınacak olan bu özel varlığın kaderine işaret etmektedir.³

İlk insanın yaratılması, daha sonraki bir insanın yaratılması gibi olmamıştır. Ancak Kur'an-ı Kerim, erkek ve kadının evlenmesiyle başlayan biyolojik süreçten de bahseder ve bu sürecin taşıdığı manaları da aktarır. Ayetler, bu doğal sürecin her aşamasında ilahi irade ve yaratıcı gücün ve kuvvetin onun gelişmesini belirlediği hakikati üzerinde sıkça vurgular yapmaktadır. Bazı ayetlerde, insanın kendini adeta ilahlaştırıp yaratıcısını unutma ve inkâr etme eğilimi karşısında onun önemsiz bir sudan yaratıldığı⁴ henüz ruh-beden ilişkisi gerçekleşmeden önceki yokluk aşamasında kendisinin anılmaya değer bir varlık olmadığı, ancak anılabilecek varlık seviyesine Allah tarafından çıkarıldığı⁵ kendisine hatırlatılır. Hz. Âdem'in (as) topraktan, sonraki süreçte onun çocuklarının önemsiz bir sudan yaratılmış olması, insana yeniden dirilmeyi mümkün görmesi için yeterli birer delil olarak sunulur.

Sonuç olarak insan, tohumun ağaca dönüşmesinde olduğu gibi *nutfe-alaka-mudga* aşamasından başlayarak iskelet ve kas sistemleri dâhil mükemmel bir

² Rağıb el-İsfahânî, Ebu'l Kasım, *el-Müfredat fi Garib'il Kur'an*, Dâru'l Kalem, Dimaşk 1992, "ins" md. s. 94.

³ Bakara 2/30-31; Nisâ 4/1; A'raf,7/11; Hicr I 5/26-31; Ahzâb 33/72; Sâd 38/71-73; Rağıb el-İsfahânî, *el-Müfredat*, s. 95; Askeri, Ebu'l Hilâl, *el-Furuk fi'l-Luga*, 3. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul 2017, s. 407.

⁴ Mürselât 77/20.

⁵ İnsan 76/1.

organizmaya nasıl dönüştüğü üzerinde düşünmeli ve mülkün sahibi olan Rabbin tanıyıp son dönüşün O'na olacağını farkında olmalıdır.⁶

Kur'an-ı Kerim'in insanla ilgili diğer önemli bir izahatı da insanın yeryüzünde halife olarak görevlendirilmesidir. Galip yoruma göre hilafet, esas itibariyle yeryüzünü imar ve ıslah görevi olup, insan bu görevin gerektirdiği güçlerle donatılmış olarak gönderilmiştir. Halife kelimesinin sözlük anlamının da işaret ettiği gibi ardarda gelen nesiller boyunca insan bu görevin yükümlülük ve sorumluluğu altındadır. İnsana iyilik ve kötülüğü öğrenip bunlardan birini tercih etme kabiliyeti verilmiştir. Bu nedenle insan sorumluluk sahibi olmasına yetecek özgürlüğe sahiptir. Olayları gözlemlemesi ve değerlendirmesi için ona akıl, göz, kulak ve idrak verilmiştir. Kendisine doğru yol gösterilmiş, böylece değerlerin bilincine varmasını ve onlardan ahlak kanununun buyurduklarını, aynı zamanda kendisi için de hayrına olanları seçmesini sağlayacak şekilde programlanmıştır. İnsanın böyle bir görevle yükümlü olması, bu önemli emaneti yüklenmiş bulunması, onun yeryüzüne gönderilmesinin temel anlamlarından birisini ifade etmektedir.⁷ İnsanın, bu görevini yerine getirmesinde aşması gereken en önemli engel insanın kendisidir. Çünkü onun dünyaya gönderilmesinin gayesi imtihandır. Bu imtihanın bir gereği olarak; nankörlük, dünyevî hazlara düşkünlük, umutsuzluk, cimrilik, acelecilik, unutkanlık, kibirlenme, hakikate karşı direnme, inkârcılık gibi kusurları bulunmaktadır. İnsan, ahlaki gelişimini tamamlamak için bu kusurlarından kurtulmaya çalışmalıdır. En güzel şekilde yaratılan insanın bunu başaramadığı zaman aşağıların aşağısına düşecektir. Dünya hayatının geçici olduğu ve ölümün hakikati karşısında insan için kurtuluş yolu bu imtihanında başarılı olması zorunluluğu önemle dikkat edilmesi gereken bir konudur.⁸

Hadislerde de insanla ilgili açıklamalar yer almaktadır. Hadislerde Hz. Âdem'in (as) beşer cinsinin ortak atası olduğu vurgusu yapılmıştır.⁹ Çok sayıda

⁶ Hac 22/5; Mü'minun 23/12-15; Furkan 25/54; Fâtır 35/11; Zümer 39/6; Mü'min 40/67; Necm 53/45-46; Vâkıa 56/57; Kıyâme 75/37; İnsan 76/1-3; Mürselât 77/20-23; Abese 80/18-19; Târik 86/5; Alak 96/1-2.

⁷ Kırcı, Celal, *İslami Kavramlar*, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s. 382.

⁸ Âl-i İmrân 3/14; Hûd 11/9-11; Yusuf 12/53; Nahl 16/4; İsrâ 17/83, 100; Enbiya 2 1/34-35, 37; Mü'minun 23/78; Mülk 67/23; Kıyâme 75/20-21; Şems 91/7-10; Leyl 92/4; Tîn 95/4-6; Âdiyat 100/6-8.

⁹ Buhârî, "Tevhîd", 38.

âyette olduğu gibi hadislerde de “ins” kelimesiyle ifade edilen beşer cinsi cin denilen, insan tarafından görünmeyen varlık türü ile birlikte zikredilmiştir.¹⁰ Her insanın fitrat üzere doğduğunu anlatan hadis-i şerif,¹¹ insanın Allah karşısındaki konumunu belirleyen, insanın kendine has yaratılışına işaret etmektedir. İnsanın aceleci ve tartışmaya eğilimli olduğuna ve aç gözlülüğüne atıfta bulunan hadisler¹² aynı hususu ifade eden âyetlerin açıklaması mahiyetindedir. İnsanın ancak zaaflarını aşmaya yönelik amelleriyle mübarek kılınacağını vurgulayan hadisin¹³ belirttiği yükselişinin sınırı, bizzat Hz. Peygamber’in (sav) de bir beşer olduğunu vurgulayan hadislerle¹⁴ birlikte değerlendirilmelidir.

İnsanın tek bir nefisten yaratılmış¹⁵ olması hem ilk insan örneğinin yaratılış aşamasına dikkat çekerken hem de bununla bütün insanlığın müşterek ana babadan geldiği anımsatılarak onlara kardeşlik içerisinde yaşamaları tavsiye edilmektedir. Bu duruma göre aynı asıldan gelen insanların soy soplâ övünmesi, gururlanması meşru değildir. Genellikle bu ayet-i kerimedeki tek nefisten Hz. Âdem’in (as) kastedildiği değerlendirilmiştir. Ancak ilgili ayetin, “*eşini de ondan yarattık*” kısmını "onun cinsinden" şeklinde tefsir edenler de olmuştur. Bu görüşe göre Hz. Havva, ilk insanın bedeninden değil, onun da aslı olan topraktan yaratılmış olmaktadır.¹⁶ Hz. Havva'nın yaratılışının Hz. Âdem'in (as) kaburga kemiğinden ya da Hz. Âdem'in (as) de yaratıldığı topraktan yaratılması kadının ya da erkeğin sorumluluk ve görevlerini etkileyen bir unsur olarak değerlendirilmemelidir. Yaratılış yöntemi ve aracı bir cinsin üstünlüğünü ya da daha önemli olduğunu ifade etmez.¹⁷ Yaratılış yöntemine göre üstünlük taslayan ilk varlığın şeytan olduğu düşünüldüğünde, dikkat edilmesi gereken noktanın, neden yaratıldığımız değildir. Yaratılış amacımızın ne olduğu daha önemlidir.

¹⁰ İmam Malik, Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, Mektebet'ül-Büşra, Medine h. 1158, “Eşribe”, 15; Ebû Dâvûd, “Salât”, 102.

¹¹ Müslim, “Kader”, 25

¹² Buhârî, “Tevhîd”, 31, 36; Müslim, “İmân”, 326, “Cihâd”, 81.

¹³ el-Muvatta', “Vesâyâ”, 7.

¹⁴ Buhârî, “Hiyel”, 10, “Salât”, 31, “Ahkâm”, 20.

¹⁵ Nisâ 4/1.

¹⁶ Râzî, Fahrüddîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, I-XI, 2. baskı, Daru İhyau Turasi'l-Arab, Beyrut 1997, IX/161; XVIII/136-138; XXV/110-111; Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an, Dârü Hicr, Kahire 2001*, IV/149; XXIV/88-89.

¹⁷ Akpınar, Ali, “Kur'an'a Muhatap Olma Açısından Kadın”, *Eskiyeni*, S. 12, 2009, ss. 54-60.

İnsanın, diğer yaratılanlar arasındaki yerine gelince; Allah'ın insanı şerefli kıldığını belirten ifade¹⁸ insanın çeşitli güç ve yeteneklerle donatılıp diğer varlıkların onun hizmetine verilmesiyle ifade edilmektedir. İnsanın hem aklının hem tutkularının olması, melekler ve hayvanların da bulunduğu varlık mertebelerinde ona üstün bir yer tahsis etmektedir. İnsan, bir taraftan ahsen-i takvîm¹⁹ olarak yaratılmış olmakla övülürken diğer taraftan ahlaki ve manevi yönden alçalma tehlikesiyle de karşı karşıya olduğu uyarısı yapılmaktadır.²⁰ Buradan hareketle insanın yüklendiği emanet de mükellefiyet olarak yorumlanmaktadır. Emaneti yaratılan başka varlıkların değil insanın yüklenmiş olması, onun güç ve üstünlüğünün yanı sıra tabiatının emanete riayet etmeme eğiliminde olan zalim ve cahil yanının da göstergesidir.²¹

İnsanı ele alan çeşitli antropolojik yaklaşımlar, farklı bilimsel ve felsefi teoriler halinde gelişmiş ve insan hakikati hakkında modern tartışmaların zeminini hazırlamıştır.²² Kant, antropoloji tarihinde ilk defa anlamlı bir antropoloji için ön şart olan insanın otonomluğu (özerklik, muhtariyet) kavramını ileri sürmüştür, ardından insanın bir tek yönüyle ele alınmasına tepki olarak ontolojik temellere dayalı yeni bir felsefi antropoloji akımı ortaya çıkmıştır. Bu akım insanın, insan olarak somut bütünlüğü içinde incelenmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Buna göre ne beden-ruh bütünlüğünden kopmuş bir beden, ne de ondan ayrı kendi başına duran bir ruh vardır. İnsan, ruh ve bedenden müteşekkildir. O, bu iki yönü ile ve kendi varlık şartları ile birlikte kavranmalı ve anlaşılmalıdır. Bu da insanın kendi bütünlüğü içinde bilen, değerli, özgür, öngörülü ve inanan varlık olduğunu kabul etmek demektir. Ancak bütün bunlar, insanın ne yalnızca biyolojik ne de yalnızca ruh varlığına indirgenerek açıklanabilir.²³

İslâm'ın değerler sisteminde de aynı şekilde insan kendi bütünlüğü içinde ele alınmıştır. Ancak Kur'an-ı Kerim, insanı ontolojik açıdan tanımlayıp evrendeki yerini belirlemekle yetinmeyip onun var oluş gayesini de açıklamaktadır. Kur'an-ı Kerim,

¹⁸ İsrâ 17/70.

¹⁹ Tîn, 95/4.

²⁰ Râzî, *et-Tefsîru 'l-Kebîr*, XXI/12-16; XXXII/10-11, 86-87.

²¹ Kutluer İlhan, "İnsan", *DİA*, XXII/320-323.

²² Mengüşoğlu, Takıyeddîn, *Felsefi Antropoloji, İnsanın Varlık Yapısı ve Nitelikleri*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları İstanbul 1971, ss. 8-36.

²³ Mengüşoğlu, *Felsefi Antropoloji*, ss. 287-288.

her şeyden önce insanın gerek biyopsişik (beden ve ruh) varlığı gerekse özgür iradesi ve akıyla diğer varlıklardan üstün kılındığı belirtilir. Böyle bir varlık oluşu onu bilgi ve kültür üreten, makina icat eden ve medeniyet kurabilen tek varlık haline getirmektedir. İslâm Dini, insanın bu güç ve imkânlarını hangi değerler doğrultusunda kullanırsa sonunun ne olacağı sorularına cevap vermektedir. İnsan, seçiminde hür olduğuna göre onun hürriyetini anlamlı kılacak olan sorumluluk fikridir. İnsana seçiminin sonuçlarıyla ilgili olarak hesap soracak otorite onu belli bir görevle imtihan etmek üzere yeryüzüne gönderen kudrettir. Bu otorite insanı bu görevle yükümlü ve sorumlu tutmuştur. Yükümlülük sorumluluğu, sorumluluk da yaptırımı gerektirmektedir. Temelde bu yaptırımları koyan da aynı otoritedir.

Kur'an-ı Kerim'e göre; yaratılanlar içinde insan yeryüzünde halife kılınmış ve bu görev kendisine bildirilmiştir. İnsan, kendisine verilen akıl sayesinde insani varlığında da tecelli eden hakikati kavrama gücüne sahiptir. Meleklerden üstün bir mertebeye ulaşması, eşyanın isimlerinin meleklerden önce ona öğretilmesiyle gerçekleşmiştir.²⁴ İnsanın halifelik özelliğine karşılık var oluşuna anlam katan diğer özelliği de kul oluşudur. Kozmik varlık sıralamasının en üstüne yerleştirilmiş olan insan, bu mertebeye getirilmesinden önce anılmaya değer bir varlık olmadığını, aslının toprak olduğunu bilmeli ve kendisini anılmaya bile değmezken meleklerden de üstün kılan Allah'a minnettarlığını göstermelidir. O'nun buyruklarına kayıtsız şartsız itaat etmelidir.²⁵

Bir müslüman için en mükemmel örnek, İslâm'ın peygamberi Hz. Muhammed (sav)'dir. İslâm da Allah'ın insanları yarattığı fitrata uygun olan dindir.²⁶ Şu halde dindarlık insanın başlangıçtaki fitratına dönüş, insanî fitratın farkına varma deneyimidir. İnsanın manen ve ahlaken düşüşü ise fitratından uzaklaşması demektir. İnsanın ruhî ve aklî donanımı, bir taraftan güzele, öte taraftan faydalıya yönelen sanat ve tekniklerin icra ve icadını sağlamıştır. Bu faaliyet, esasen insanın hemcinsleriyle bir arada yaşamasının da hem gereği hem de sonucudur. Çünkü İslâm dini insanı yalnızca Allah'la bireysel ilişkisi içinde tanımlamakla kalmaz, onu sosyal

²⁴ Bakara 2/31.

²⁵ Kutluer, "insan", *DİA*, XXII/322.

²⁶ Rûm 30/30.

bir varlık alanı içinde yüksek değerleri hayata geçirmekle de görevli kılar. Aslında insanı bir ahlak varlığı kılan da onun toplumsal bir varlık oluşudur.²⁷

Allah (cc), Kur'an-ı Kerim'de insanın topraktan,²⁸ kuru çamurdan ve şekillenmiş balçıktan²⁹ yarattığını ifade etmiştir. Nitekim insan vücudu, yeryüzünün içerdiği elementleri kendisinde toplamaktadır. Fakat bu çamurun, bilinen elementlerden müteşekkil yapısının, insani hayat biçimine nasıl dönüştüğü bir sır olarak varlığını devam ettirmektedir.³⁰ Allah (cc), Kur'an-ı Kerim'de insan ve cinleri göklerin, yerin ve kendi nefislerinin yaratılışına şahit kılmadığını buyurarak³¹ bu gizeme işaret etmektedir. Nitekim Allah İlk vahiy ile insana, Rabb'inin ismi ile okumasını emrederek, insanın anne karnındaki oluşumunun önemli bir safhasına (Alak) dikkat çekmiş; insanı, kendi yaratılışı, evrenin ve canlıların yaratılışı ve hikmetleri üzerinde düşünmeye sevk etmiştir.³²

İnsana insanlık vasıflarını öğretmek için gönderilen Kur'an-ı Kerim; insanın dünü, bugünü ve yarınına ilişkin sunduğu verilerle okunması gereken bir kitaptır. Bu insan olma süreci, o çok meşhur tasnifle, hayvanlıktan da, meleklikten de geçerek, tanrının belirttiği özelliklerin elde edilmesi yolunda emek vermekle başlayacaktır. İnsanın, O'nun gibi affedici,³³ O'nun gibi verici,³⁴ O'nun gibi yumuşak ve sevgi dolu,³⁵ olmak arzusu hayat hikâyesinin özü sayılabilir. Bu kutsal öykünme, elbette Allah ile insan arasındaki varoluşsal farkın izin verebildiği ölçüde başarılı olacaktır. Hiçbir şeyin O'na benzemediği, onun bir denginin olmadığı açıktır.³⁶ Bu nedenle insan, kendisine getirilen ilk sınırlamada haddi aşmış, kendisine duyulan güveni zedelemiştir.³⁷ Her şey serbest, tek bir yasak varken gidip o yasak alana girmek, belki insanı tarif eden temel özelliklerden birisidir. Ama pişman olup, özür dilemeyi

²⁷ Kutluer, "İnsan", *DİA*, XXII/323; Bâr, Muhammed Ali, *Kur'an-ı Kerim ve Modern Tıbbı Göre İnsanın Yaratılışı* (trc: Abdulvahhab Öztürk), Ankara 1991, s. 37, 40-41, 49, 84-86.

²⁸ Rûm 30/20; Âl-i İmrân 3/59.

²⁹ Rahman 55/14; Hicr 15/26.

³⁰ Kırca, Celal, *Kur'an-ı Kerim'de Fen Bilimleri*, Marifet Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1989, ss. 247-250.

³¹ Kehf 18/51.

³² Özdeş, Talip, *Cinsiyet Kimliği, Dini Kültürel ve Sosyal Boyutunun Kur'an Perspektifinden Tahlili*, Serhan Yayınları, Sivas 2000, s. 5.

³³ Âl-i İmrân3/159; Nisâ 4/43, 99; Mâide 5/13.

³⁴ Bakara 2/264, 267; İnsan 79/9.

³⁵ Tevbe 9/117, 128; Nahl 16/7, 47; Hac 22/65; Nûr 24/20.

³⁶ Şuara 42/11; İhlas 112/4; Şenat, Fatma Asiye, *Olgu ile Algı Arasında İtaat*, Çizgi Kitabevi, Konya 2016, s. 21.

³⁷ Bakara 2/35; Ârâf 7/19.

ve yaptığı hatayı telafi etmek için çabalamayı da insan bu tecrübeye bağlı olarak öğrenmiştir.³⁸ Kur'an-ı Kerim'in tanımladığı insan da hatasız, melek vasıflı değildir. Hata yapar ama hatasını fark edince tövbe ederek bedel ödemeyi ve doğru davranışı aramayı³⁹ içeren bir dönüşe sahip olmaya çalışır.⁴⁰

Kur'an-ı Kerim insan aklına önem vermektedir.⁴¹ Düşünme, ama sadece günlük hayatın getirdikleri üzerinde rastgele bir şekilde değil, ince ince, ayrıntılı bir düşünme kapasitesi insanda bulunmaktadır. O da bunu kullanmalıdır.⁴² Ancak aklın doğru düşünebilmesi için bilgi ile desteklenmesi gerekir. Önyargılar, kalıp düşünceler, bilgiye dayanmayan zanlar, önceki kuşaklardan miras kalan dogmalar, aklın sağlıklı çalışmasının önünde bir engel teşkil etmektedir.⁴³

Kur'an'ın övdüğü insan, bilgiye koşan ama tek bir kaynaktan gelen bilgiyle yetinmeyip farklı kanallardan gelen anlayış, kavrayış ve yorumları dinleyip değerlendiren, dolayısıyla başkalarının söylemlerine de gözünü kulağını açan olmalıdır. Bunlar içinde doğruyu aydınlatan bir ışık arayan bu insan, en güzel yolu bulduğunda ona bağlanmaya, tabi olmaya hazır olmalıdır. Kur'an-ı Kerim en güzel bir hayat anlayışına işaret ettiği konusunda kendisine o kadar güvenmektedir ki, birbirinden çok farklı öğretiler ile karşılaştırıldığında kendisinin emsalsiz kalitesinin ortaya çıkacağını, seçilenin kendisi olacağını îmâ etmekle yetinmektedir.⁴⁴

Kur'an'ın yetiştirmek istediğini düşündüğümüz insan modelinin bize göre vazgeçilmezliklerinden biri de özgür insan olmaktır. Bu özgürlük, son birkaç yüzyılda zihinlere tekrar edilerek yerleştirilen türden, dilediği gibi davranma, imkânı ölçüsünde kurallara mukayyet olmama anlamında bir özgürlük değildir. İlk etapta hayat mücadelesinin kurallarını koyma hak ve yetkisinin kimde olduğunu kabul etme ile başlayan süreç, bu mercii tanıma, teslim olma, sonra da bu yaşam serüveninde başka kimseyi, hiçbir kimseyi yetki sahibi olarak kabul etmeme ile devam eder. Bu arama, tanıma, kabul etme sürecinde insanın tamamen özgür bırakılmış olması, hayatın özüne ilişkin çok kıymetli bir değeri gözler önüne koymaktadır. Kendisini

³⁸ Bakara 2/37; Tâhâ 20/122.

³⁹ Hüd 11/114.

⁴⁰ Bakara 2/160; Âl-i İmrân3/ 89.

⁴¹ Bakara 2/ 73, 111, 124, 242; Âl-i İmrân3/118; Nahl 16/12; Hac 22/46.

⁴² Nisâ 4 /82; Enâm 6 /65; Muhammed 47 /24.

⁴³ Bakara 2/270; Âl-i İmrân3/154; Mâide 5/104.

⁴⁴ Zümer 39/18.

yaratan ona çeşitli nimetler veren, ona ait gizli-açık, büyük-küçük her türlü ayrıntının bilgisine sahip olan Allah karşısında insan, karar verme yetkisine sahiptir.⁴⁵

Kur'an-ı Kerim; yaratılışı, sorumlulukları, eksiklikleri, hataları ve olumlu yönleri ile bir insan tanımı yapmıştır. Bu tanımlamada insan, cinsiyete göre değil, sadece bir varlık türü olarak tanımlanmıştır. İki farklı türden değil tek bir türden bahsedilmiştir. Bu nedenle Kur'an-ı Kerim'e göre; kadın ve erkek olarak iki varlık türü yoktur. İnsan türü iki farklı cinsten yaratılmıştır. Bu farklı iki cinsin yaratılışı, eksiklik ve olumlu yönleri bakımından farklılıkları yoktur. Her iki cinse de fıtratına uygun, farklı sorumluluklar yüklenmiştir. Bu anlamda Kur'an-ı Kerim'in cinsiyeti nasıl tanımladığını incelemek gerekmektedir.

5. Kur'an'da Cinsiyet Ogusu

Cinsiyet olgusu, yani insanların erkek ve dişi olarak yaratılmaları, fizyolojik, psikolojik ve sosyal yönlerden iki farklı insanı ifade etmektedir. İnsanda sayısı 46 olan kromozomlardan sadece ikisi cinsiyet kromozomudur. Bunlardan Y kromozomu erkekliğe, X kromozomu dişiliğe ait özellikler taşır. Erkek yumurta hücreleri bölünürken bu kromozomlar ikiye ayrılır ve ayrı hücrelere geçer.⁴⁶ Nitekim Kur'an-ı Kerim'de de insanın erkek ve dişiden yaratıldığını anlatan ayetler⁴⁷ bulunmaktadır. Diğer birtakım ayetler de cinsiyet gerçeğine işaret ederek iki cins arasında ailenin oluşumunu, neslin devamını ve eşlerin huzurunu sağlayacak sevgi ve şefkat duygusunu açıklamaktadır. Yine Kur'an-ı Kerim'e göre; nesli devam ettirme duygusu fitrî olarak insanda bulunmaktadır.⁴⁸ İnsanın kadın veya erkek olarak doğumundan sonraki gelişim döneminde çeşitli organlar ve bütün gövdede görülen cinsiyete ait özellikler genital hormonların etkisi sonucunda oluşmaktadır. Anatomik ve fizyolojik değişikliklerden başka psikolojik değişiklikler de söz konusudur.⁴⁹

Kadın ve erkek cinsi arasındaki psikolojik farklılıkların doğumla beraber gelen biyolojik faktörlerden mi, yoksa insanın toplum içerisinde kazandığı alışkanlıklarının, şartlandırma, eğitim ve kültür faaliyetlerinin ürünü olduğu konusunda bir fikir birliği olmayıp birçok tartışmalar vardır. Ancak gerçekte kadın

⁴⁵ Şenat, *İtaat*, ss. 25-26.

⁴⁶ Özyazıcı, Aparslan, *Hücreden İnsana*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul 1979, s. 16.

⁴⁷ Necm 54/45, 46; Kıyâme 75/36, 40; Nisâ, 4/1.

⁴⁸ Rûm 30/21; Ârâf 7/89; Tâhâ 20/115-121; Âl-i İmrân 3/14; Kırca, Celal, *Kur'an ve İnsan*, Marifet Yayınları, İstanbul 1996, ss. 116-138.

⁴⁹ Odar, İbrahim Veli, *Anatomi*, 11. Baskı, Elif Matbaası, İstanbul 1979, s. 292.

ve erkek arasında psikolojik farklılıkların insanın yaratılışı ile doğrudan ilişkili olduğu değerlendirilmektedir. Bu farklılıkların bir kısmı biyolojik yapı ile de bağlantılıdır.⁵⁰ Mesela toplumda şiddete yönelik suçların erkekler tarafından işlenme oranı, bayanlara oranla beş kat daha yüksek olması biyolojik yapıyla ilgili bir durum olarak değerlendirilmiştir. Bireysel anlamda bazı kadınlar erkeklerden daha çok şiddete meyilli olmalarına rağmen grup olarak erkeklerin fiziksel saldırganlık sergilemesi daha fazla görülmektedir. Bu durum cinsiyet hormonlarının ve iç salgı bezlerinin sinir, beyin ve kas yapısı üzerindeki etkisi ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Kadınlar ve erkekler arasındaki en açık farklardan biri de vücut ölçüleri ve fiziki kuvvetle ilgili olandır. Bazı kadınlar birçok erkekten daha uzun boylu ve güçlü olmakla beraber, olgun erkekler ortalama olarak olgun kadınlardan yüzde yirmi daha ağır, yüzde on daha uzun ve %50 daha güçlü bulunmuş olup bu farklılıklar genetik ve hormonal faktörlerin sonucudur. Böylece erkekler, daha baştan fiziksel güç gerektiren işlerde kalıtımsal bir ayrıcalığa sahiptirler. Davranış bakımından cinsiyet rollerinin öğrenilmesi doğumdan sonra başlar ve çocuğun ebeveyni de bu konuda genellikle ilk öğreticileridir. Davranış ve yönelim özellikleri bakımından erkekler ve kadınlar, belli konularda birbirlerinden farklı olup, bu farklılıklar şu şekilde açıklanmıştır. Kadınların sözlü yetenekleri ile küçük kaslara dayanan psikomotor yetenekleri daha hızlı gelişirken, erkeklerin sayısal yetenekleri ve büyük kaslara dayalı psikomotor yetenekleri daha hızlı gelişmektedir. Belli yaş dönemlerinde kız çocuklarının erkeklere göre daha duygusal ve daha bağımlı oldukları, sevgi kazanmaya meylettikleri gözlemlenirken, erkeklerin başarı ve üstünlük kazanmaya meylettikleri, kızlara göre daha aktif ve etkin oldukları, kendine güven duygusunun ve kabiliyetlerinin farkında olmanın erkeklerde daha fazla olduğu tesbit edilmiştir. Bu farklılıkların toplum değerleri ve bireyin yetiştirilme koşulları ile de ilişkisi bulunduğu göz önünde tutulmalıdır. Aslında erkek ve kadın arasında belirtilen bütün farklılıkları sadece biyolojik faktörlerle açıklamak yeterli olamayacaktır. Psikoloji, komplike bir alan olup, biyolojik faktörler kadar kültürel ve sosyal şartların da etkisiyle ortaya çıkar. Bütün bu faktörleri birbirinden ayırmak gerçekten zordur. Çünkü biyolojik yapı ile toplumsal rol arasında nüans olarak görülebilecek ayrıntılar

⁵⁰ Odar, *Anatomi*, s. 349.

vardır. Cinslerin toplum yaşamındaki rolleri daha hayatın ilk dönemlerinde belirginleşmekte, kültür ve eğitim süreçleri bu belirginleşmede önemli bir rol almaktadır.⁵¹

Kadın ve erkeğe yüklenen görevler ve roller açısından toplumdan topluma, kültürden kültüre (erkeğin genel fiziki üstünlüğü ve bunun duygusal hayata, davranışı ve üstlenilen role yansması gibi) farklılıklar vardır. Tespit edilen bazı farklılıklar ile ilgili bulguların umumilik arz etmesi, iki cins arasındaki bazı farklılıkların temelli olduğunu ve bunların görmezden gelinecek şekilde basite indirgenemeyeceğini ve sadece kültürel ve eğitim farklılıkları ile izah edilemeyeceğini göstermektedir. Fiziksel olarak güçlü olanın genelde atılgan ve faal olması, fiziksel bakımdan daha zayıf olanın ise psikolojik bakımdan daha çekingen ve pasif olması olağan görülmektedir. Bu anlamda iki cins arasındaki yaratılış farklılığının ortaya çıkardığı ilişki, isteyen ve kabul eden, davet eden ve icabet eden, irade eden ve itaat eden arasındaki ilişkidir. Bu iki yön birbirini tamamlayıp dengeleyerek, birbirinin eksikliğini tamamlayarak yaşama bir anlam kazandırmaktadır.⁵² Her iki cinste lehine ve aleyhine olan durumlarda eşit olup, fitrat gereği erkek cinsi hayatın sorumluluğunu yüklenmesi bakımından bir derece öndedir.⁵³ Toplum hayatında cinsiyetleri hesaba katılmaksızın insanları sadece bir tür olarak cinsiyetsiz bir hayat sürdürebilecekleri şeklindeki fikir, insan fitratına uygun olmayıp sadece bir teori olarak kalacağı görülmelidir. İnsan, kadın ya da erkek olmanın yanında; hasta veya sağlıklı, evli veya bekâr, zengin veya fakir, genç veya yaşlı, çocuklu veya çocuksuz, zenci veya beyaz olarak cinsiyet kimliği dışında ortak kimliklerde de birleşebilmektedir. Kadın ve erkek arasındaki farklılıkların sabit bir unsura (cinsiyete) indirgenmesi ve kadınların ya da erkeklerin tecrübelerinin "toplumsal cinsiyet" gibi bir kategoriye indirgenerek izah edilmesi uygun değildir.⁵⁴

Kur'an-ı Kerim'de insanın yaratılışı, İlkçağ mitolojileri ile Tevrat ve İncil'den -bazı ortak noktalar olmakla beraber- farklı şekilde anlatılmıştır. Kur'an-ı Kerim, kadını yoldan sapmanın, günaha girmenin ve cezaya çarptırılma nedeni

⁵¹ Özdeş, *Cinsiyet Kimliği*, ss. 6-8

⁵² Akkad, Abbas Mahmud, *Kuran'da Kadın Hakları* (trc. Ahmet Demirci), Çığır Yayınları, İstanbul, 1977. ss. 17-19.

⁵³ Bakara 2/228; Nisâ 4/32, 34.

⁵⁴ Demir, Zekiye, *Modern ve Postmodern Feminizm*, Sentez Yayıncılık, İstanbul 1997, s. 121.

olarak gören mitolojik unsurları, Grek ve İsraili anlayışları ve anlatım tarzlarını kesin bir dil ile ret etmektedir. Kur'an-ı Kerim; kadını ve erkeği insan türünün bir üyesi olarak görmüştür. “*Hani Rabbin meleklerle Ben çamurdan bir beşer yaratacağım. Onu tamamlayıp ona ruhumdan üfürdüğüm zaman, derhal ona secdeye kapanın demişti*”⁵⁵ ayette insana atfedilen beşer lafzı, hem müzekkere (erkeğe) hem müennese (dişiye) işaret edebilen ortak bir kelimedir. Yani ayet, erkek veya kadın cinsiyetine vurgu yapmamıştır. Yine: “*Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da zevcini (eşini) yaratan ve ikisinden de birçok erkekler ve kadınlar üreten Rabbinizden sakının*”⁵⁶ ayet-i kerimesi de iki cins arasında bir ayrılık ve rekabete değil, birlikteliğe ve işbirliğine işaret etmektedir.

Ayet-i kerimelerde, insanın erkek olsun dişi olsun aslının tek bir şey (nefs) olduğuna işarette bulunmaktadır.⁵⁷ Nefs kavramına; ruh, ceset, kan, bir şeyin özü ve hakikati, insanın kendisi, hayatın veya aklın kendisi ile kâim olduğu şey anlamları verilmiştir.⁵⁸ Ruh bilimi, anlamına gelen Psikolojinin Arapça’daki karşılığı da *ilmu’n-nefs*’tir. Müfessirlerin çoğu yukarıda verilen Nisa suresi birinci ayette geçen nefis’i, Âdem olarak anlamış olmalarına karşın, bu kavram insanların, erkek ve kadın tek bir nefsten (öz) yaratıldıklarını ifade etmektedir. Ayetin devamında ise erkekler ve kadınlar şeklinde ifadeler ile cinsiyete vurgu yapılmaktadır.⁵⁹

Nefs kavramında olduğu gibi cinsiyet kimliğine vurgu yapılmayan bir kavram da ayette geçen (zevc) kavramıdır. Arapça’da zevc kelimesi hem erkek hem dişi için, çift yaratılan bütün varlıklar için ortak bir şekilde kullanılmaktadır.⁶⁰ Kur'an-ı Kerim, bu çift yaratılma olgusuna (zevc-ezvâc) birçok ayetlerde atıfda bulunmaktadır.⁶¹ Çift yaratılan varlıklar aynı özün (cevheri) birbirini tamamlayıcı mahiyette farklılıklar arz eden iki farklı yönünü oluştururlar. Fakat buradaki farklılıklar birbirine üstün olmayı değil, birbirini tamamlama ve birbirine denk olma durumunu ifade etmektedir.⁶²

⁵⁵ Sâd 38/71-72.

⁵⁶ Nisâ 4/1.

⁵⁷ En’âm 98; A’raf 189.

⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI/233-236; Ragıb el-İsfahani, *el-Müfredat*, s. 501.

⁵⁹ Özdeş, *Cinsiyet Kimliği*, s. 28.

⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, II/291-292.

⁶¹ Yasin 36/36; Zuhuruf 43/12; Nahl 16/72; Tâhâ 20/53.

⁶² Özdeş, *Cinsiyet Kimliği*, s. 29.

6. Kur'an'ın Kullandığı Dilin Müzekker ve Müennes Yapısı

İslâmiyet, okur-yazar oranının düşük, atalarının geleneklerine sıkı sıkıya bağlı, putperestliğin hâkim, tevhid inancının bozulduğu bir topluma gelmiştir. Kur'an-ı Kerim'in nazil olduğu dönemde Arap toplumu, erkek egemen ve kadınların ikinci sınıf olarak muamele gördüğü bir sosyal yapıya sahipti. Bu nedenle Kur'an-ı Kerim'in hitap dili; Arap toplumunun bilgi ve düşünce seviyesini, düşünce yapısı ve teamülleri dikkate alan bir yapıdadır. Eğer böyle bir hitap dili kullanılmamış olsaydı, muhataplar mesajı anlamakta zorlanırlardı. Bir yandan yerel kültür ve sosyal şartlar dikkate alınırken, diğer yandan olumlu gelişmelerin ve değişimlerin önünü açan evrensel mesajlarla, insan ve toplum sonsuz amaç ve hedeflere yönlendirilmeye gayret edilmiştir. Özel ve yerel meseleler temel prensiplere uygun bir şekilde çözülmeye çalışılmıştır.⁶³

Kur'an-ı Kerim'in, dolayısıyla kaynağı olduğu dinin doğru anlaşılıp yorumlanmasında dil bilimi önemlidir. Kur'an-ı Kerim her ne kadar kaynağı bakımından ilahi olsa da, mesajın iletilmesi için kullanılan dil beşeridir. Allah (cc) insanlara verdiği dil aracılığıyla insanlara mesajını göndermektedir. Bu, mesajın daha iyi anlaşılması için gerekli bir durumdur. Kur'an-ı Kerim'in ilk muhatapları Arap toplumu olduğu için de Kur'an-ı Kerim Arapça olarak indirilmiştir.⁶⁴ Kur'an-ı Kerim'de geçen kavramlar ve kelimeler, dilin kullanımında temel olan dil kaideleri, o dili diğer dillerden farklı kılan bir takım özellikler ve dili konuşmakta olan insanlara ve topluma aittir. Her dil gibi Arapça da canlı bir organizma özelliğine sahiptir. Toplum-dil ilişkisinde bazı kelime ve kavramlar zaman içerisinde gelişirken, diğerleri zayıflama ve yok olma noktasına gelebilmektedir.⁶⁵

Arapça'nın kendisine has en önemli özelliklerinden biri de kelimelere müzekkerlik (erillik) ve müenneslik (dişilik) atfetmesidir. Arapça'da bu konu, sadece gerçek manada erkek ve diş olmanın ötesinde bütün cansızlar, isimler, bitkiler ve nesnelere de alakalıdır. Ancak müzekkerlik, müenneslikten önce geldiği gibi, hitap erkeklerin ve kadınların müşterek olarak buldukları bir kesime yöneldiği

⁶³ Eren, Ahmet Cüneyt, "Kur'an'da Erkek Egemenliği İddiasının Arap Dili Açısından Değerlendirmesi", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, Kış 2013, Y. 3, S. 3, ss. 101-110; Özdeş, *Cinsiyet Kimliği*, s. 18.

⁶⁴ Yusuf 12/2.

⁶⁵ Özdeş, *Cinsiyet Kimliği*, s.103.

durumda gerek fiiller ve gerekse zamirler müzekker olarak kullanılmaktadır. Ancak bu kullanımda kadınlar da hitabın kapsamı içerisindedirler. Yani hitabın sadece erkeklere veya sadece kadınlara olduğuna dair bir karine (işaret, delil) bulunmuyorsa, o zaman hitap erkek ve kadınları içine alacak şekilde umûmadır.⁶⁶ Kur'an-ı Kerim'de bu kullanımla alakalı pekçok misaller bulunmaktadır. Nitekim Ahzab suresi 35. ayeti; Ümmü Ümâre el-Ensari isimli bir kadının veya bir grup kadının Hz. Peygamber'e (sav) gelerek, şikâyet eder bir üslupla Kur'an'da her şeyin erkekler için olduğunu, hitapların birçoğunda kadınların açıkça ifade edilmediğini gördüklerini söylemeleri üzerine onlara cevap olarak indiği bildirilmektedir.⁶⁷ Bu ayet-i kerimde; *“Müslüman erkekler, müslüman kadınlar; mümin erkekler, mümin kadınlar; ibadet ve itaat eden erkekler, ibadet ve itaat eden kadınlar; özü sözü doğru erkekler, özü sözü doğru kadınlar; sabreden erkekler, sabreden kadınlar; gönlünü ibadete vermiş erkekler, gönlünü ibadete vermiş kadınlar; (Allah için) yardım yapan erkekler, yardım yapan kadınlar; oruç tutan erkekler, oruç tutan kadınlar; iffetlerini koruyan erkekler, iffetlerini koruyan kadınlar; Allah'ı çokça anan erkekler, çokça anan kadınlar; işte bunlar için Allah büyük bir ödül hazırlamıştır”*⁶⁸ buyurulmuştur. Bu ayet Kur'an-ı Kerim'in hitaplarını cinsiyete göre değil, umûma yönelik olduğunun göstergesidir.

Seleften bazı âlimlerin, erkeklerle kadınlar arasında cinsiyet ayrımı yapmaları, Arap dili ile ilgili bu önemli noktaya dikkat edilmemesi sonucudur. Kur'an ilimleri sahasında birçok âlim, kadınların Kur'an-ı Kerim'in genel hitabı içerisine dâhil olup olmadıkları konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Hitabın *“Ey insanlar”* şeklinde geldiği yerlerde kadınlarında hitaba dâhil olduklarını kabul ettikleri halde, hitap çoğul ve müzekker olarak geldiğinde, kadınların da hitabın kapsamı içerisinde olduklarını gösteren ayrıca bir karine bulunmadıkça, onların hitaba dâhil olmayacakları şeklinde bir kanaate ulaşmışlardır. Hâlbuki kadınların hitaba dâhil olmaması için ayrıca bir karine aranacak yerde, tersinden hareket ederek onların da hitaba dâhil olmaları için ayrıca bir karine olması şartını aramışlardır.

⁶⁶ Sicistânî, Ebu Hatim Sehl bin Muhammed, *el-Müzekker ve'l-Müennes*, (thk. İzzet Hasan) Beyrut tsz., ss. 37-88.

⁶⁷ Suyûtî, Celaluddin, *Lubabu'n-Nukûl fi Esbabî'n-Nüzûl* (Celaleyn Tefsirine Haşiye olarak), Kütübüs'Sakafiye, Beyrut 2002, (I-II), II/68-69.

⁶⁸ Ahzab 33/35.

Benzer durum fıkıh usulü âlimleri için de geçerlidir. İçerisinde insanlar, kavim gibi genel kavramların geçtiği ayetlerin kapsamına kadınları dâhil ettikleri halde, çoğul müzekker hitaplarda ayrıca bir karine bulunmadıkça tağlib'e (Arap dilinin müzekker-müennes ile ilgili kadınların da genel hitaba dâhil edilmelerini gerektiren kaideye) karşı çıkmışlardır. Bu edebî sanat sadece gerçek erkek ve kadın için değil, aynı zamanda Arapça'da mecazî olarak erkek/eril kabul edilen "kamer=Ay" ile dişil olarak kabul edilen "Şems=güneş" sözcükleri için de geçerlidir. Bu ikisi birden kullanıldığı ve "tağlip sanatı" içerisine alındığı zaman, erkek/eril olan "Kamer" kelimesi ön plana çıkarılır ve "Kameran=iki Ay" tabiri tercih edilir, bununla güneş ve ay birlikte kastedilmektedir.⁶⁹

Bu edebî sanat ifadesi daha veciz olduğundan, Kur'an terminolojisinde de genellikle hitaplar bu sanat çerçevesinde inşa edilmiş ve kadın ile erkeğin birlikte muhatap olduğu mekânlarda bu hitap erkeklere yöneltilmiş, kadınlar ise "tağlip sanatı" çerçevesinde onlarla beraber hitabın kapsamına girmişlerdir. Örnek olarak Kur'an-ı Kerim'de çokça kullanılan ve "Ey iman edenler" anlamına gelen "Ya eyyuhellezine âmenû" hitabı, Arapça gramer bakımından erkeklere yapılan bir hitap tarzıdır. Ancak, bu hitap hem kadınlara hem de erkeklere yöneliktir. Aynı şekilde, Kur'an'da birçok defa kullanılan ve "Ey Adem'in oğulları" manasında "Yâ benî âdeme" ifadesini sadece erkeklere has kılmak mümkün değildir. Bu açıklamalara dayanarak, "babalar" ifadesinde anneler, "oğlanlar" ifadesinde kızlar, "kardeşler" ifadesinde kız kardeşler de dâhildir.

İkinci olarak; Sadece erkeklerin ön plana çıktığı hitaplarda her zaman güzel bir vasıfla değil, kötü vasıflarla da anılması durumu vardır. Mesela "ey iman edenler" anlamına gelen "Ya eyyuhellezine âmenû" hitabı yanı sıra "Ey kâfirler" anlamına gelen "Ya eyyuhe'l-kâfirun" ifadesinin muhatabı da zahiren erkeklerdir. Ama aslında her iki ifadede kadın-erkek ortak olarak vardır. Demek ki ortada bir fazilet, bir üstünlük imajı söz konusu değildir, mesele tamamen bir dil kuralıdır.

Üçüncü olarak bu ifadelerde kadını küçümseyici erkeği yüceltici bir durum söz konusu değildir. Nitekim Ay-güneş misalinde olduğu gibi Şems değil, Kamer

⁶⁹ Heba, Rauf İzzet, *Kadın, Din ve Ahlak*, Daru'l-Fikri'l-Muasır, yrsz 2000, ss. 59-60; Kayacan, Murat, "Kur'an'da Zamirlerin Eril ve Dişil Formu", <https://www.haksozhaber.net/kuranda-zamirlerin-eril-ve-disil-formu-24897yy.htm> (09.10.2020).

göz önünde bulundurulmuştur. Fakat hiç kimse bu ifadelerde güneşin aydan daha az değerli görüldüğünü iddia etmemiştir.

Dördüncü olarak; Hz. Âdem (as)'den beri insanlık tarihinde erkek; hâkimiyetin, kuvvetin, icranın simgesi olarak algılanmıştır. Erkeğin niçin daha kuvvetli yaratıldığını itiraz konusu yapanlar, şunu unutmamalıdır ki, kuvvet, cesaret tek başına bir fazilet simgesi değildir. Nitekim en zalim olan Nemrut şedda, Firavun ise cesaret sahibi erkeklerdi. Aileyi geçindirme ve koruma sorumluluğu gibi daha birçok hikmete binaen erkekler daha cesur, daha kuvvetli yaratılmıştır. Kadınlar ise, çocukların anneleri olarak onların bakımını üstlenecek bir konumda olduğu için, bir şefkat ve bir merhamet âbidesi olarak yaratılmıştır. Hakîm ismiyle Allah (cc) her şeyi, verdiği göreve uygun bir şekilde yaratmıştır. Bu farklılıklar hiçbir zaman için bir fazilet ve şeref üstünlüğü değildir. Erkek-kadın eşitliği hak-hukuktur. Erkek olsun, kadın olsun Allah katında en faziletli insan Allah'a karşı en saygılı olan/takva sahibi olan insandır.⁷⁰

Kur'an'da birtakım ayetler vardır ki o ayetlerdeki eril ve dişil zamirleri anlamlandırmakta zorluk çekilmektedir. Bu sorunu aşma konusunda iki yaklaşım bulunmaktadır. İlk formül Muhammed Hamidullah'a aittir. Kur'an'ın indirildiği dönemde, Arapça dilbilgisi, erkek ve tekil zamirin dışı için de kullanılmasına uygundu. Ama daha sonra bu durum zamanla uygulamadan kalktı. Bu görüşü destekleyen bir durum da şudur: Bir taraftan, (cümlelerin başında olduğu zaman) tekil erkek (müfred müzekker) fiil bugün bile hem erkek, hem de dişil, hem tekil hem de ikil ve çoğul zamir olarak kullanılmaktadır: “Şehirdeki kadınlar dedi ki...”⁷¹ Bu ifadenin orijinalinde kullanılan fiil tekil ve erkekler için kullanılan bir fiildir. Arapça'da tekil ve bayanlar için bir fiil formu da mevcuttur ancak bu ifadede konuşanlar kadınlar olmasına rağmen erkekler için kullanılan fiil formu kullanılmıştır.⁷² “Bedeviler dedi ki” derken de وَقَالَ الْأَعْرَابُ وَقَالَتِ الْأَعْرَابُ şeklinde yine

⁷⁰ Hucurat 49/13.

⁷¹ Yusuf 12/ 30.

⁷² Hamidullah Muhammed, *Aziz Kur'an*, (çev: Abdülaziz Hatip, Mahmut Kanık), Beyan Yayınları, İstanbul 2000. s. 421.

erkekler ya da kadınlar için kullanılan fiil kalıbını kullanmak Arapça'da sorun olmamaktadır.⁷³

İkinci formül ise, -Hamidullah'ın yaklaşımından farklı olarak- erilik ve dişillik farkını korumayı ve bazı ayetlerdeki (açıklamakta zorlanılan) eril ve dişil zamirleri bir şekilde izah etmeye çalışmaktır. Sözelimi, “*Biz ona üfledik...*”⁷⁴ Mealindeki ifadenin geçtiği ayette kullanılan erkek zamir, Hz. Meryem için kullanılmaktadır. Yine Hz. Meryem'le ilgili bir diğer ayetteki, “*Biz ona üfledik...*”⁷⁵ İfadesinde bu sefer bayanlar için kullanılan zamir tercih edilmiştir.⁷⁶ Bu anlama probleminde yol açan durumu çözüm bağlamında Tahrir suresindeki ayette eril zamir kullanılarak Hz. Meryem'in nefhanın muhatabı olan organına işaret edildiği, ya da kastedilenin (onun rahmindeki) Hz. İsa (as) olduğu⁷⁷ Enbiya suresinde kullanılan dişil zamirle ise Hz. Meryem'in kendisinin kastedildiği söylenmektedir.⁷⁸

Arapça gibi cinsiyetli (gender specific) diller, o dili kullananlar için belirli bir öncül metin ihdas ederler. Her şey erkek ve dişi olarak sınıflara ayrılır. Dilin bu özelliği kutsal kitab Kur'an-ı Kerim'e yansıdığına, bu durum Kur'an-ı Kerim'in okunup anlaşılmasında kişiler arasında farklılıkların ortaya çıkmasına sebep olabiliyor. Bu farklılık, nassın tefsiri esnasında bilhassa cinsiyet ile alakalı ayetlerin yorumlarında daha belirgin bir hal alıyor.⁷⁹

Daha önce Kur'an'ın genel hitabı ve evrensel ilkelerinin ışığı altında, ceza ve mükâfat açısından insanlar arasında cinsiyet ayrımına gidilmediğini, farklı cinslerden olmanın ceza ve mükâfat açısından bir farklılık olmadığını, her insanın cinsiyetine göre değil, ancak iman ve ameline göre, yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğine göre hesaba tabi tutulacağı ifade edilmişti. Bu bakımdan kişinin erkek veya kadın olmasının onun cehenneme gitmesi ile bir ilgisi olmadığı gibi, aynı

⁷³ Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (ö. 671 h), *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 2. Baskı, Daru'l-Kütübi'l-Mısriyye, Kahire 1964, IX/176.

⁷⁴ Tahrîm 66/12.

⁷⁵ Enbiya 21/91.

⁷⁶ Hamidullah, *Aziz Kuran*, s. 421.

⁷⁷ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, X/575.

⁷⁸ Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa, *et-Tefsîru'l-Münir fi'l-Akideti ve's-Şerîati ve'l-Menhec*, I-XXX, 2. Baskı, Daru'l-Fikri'l-Muasır, Beyrut 1995, XVII/124; Kayacan, *agm*, s. 4.

⁷⁹ Wedûd Muhsin, Âmine, *Kur'an ve Kadın*, (çeviren: Nazife Şişman), İstanbul 1997, s. 29.

şekilde cinsiyetinin farklılığından dolayı cennetin nimetlerinden az veya çok faydalanması gibi bir neticeye de götürmez.⁸⁰

Ayet-i kerimelerde cinsiyet bakımından erkek ve kadın için ortak kullanılan "zevc" ve "ezvâc" kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir.⁸¹ Bütün bu ayetlerde⁸² ahiretteki eşler konusunda cinsiyet faktörüne vurgu yapılmadığı gibi, bu dünyada ailevî bağları ve dostluk ilişkileri nasıl olursa olsun, inanıp da hayırlı işler ve salih ameller yapanların cennete girecekleri ve her türlü nimetten rahatlıkla istifade edecekleri ifade edilmektedir. Cehennemdeki ayrılığın, yalnızlığın ve ümitsizliğin aksine, cennette var olan paylaşma, arkadaşlık, huzur ve ahenk vurgulanmaktadır.⁸³ Zevc ve ezvac kavramları, erkek ve kadın için ortak kullanılmasına rağmen, onların huriler olarak yorumlanması ve o şekilde sınırlandırılması verilmek istenen asıl mesajın anlaşılmasına engel teşkil edebilir.⁸⁴

Kur'an-ı Kerim ayetlerindeki hitabın çoğunlukla müzekker (eril) oluşu Hz. Muhammed (sav)'e hitaben gönderilmiş olması ile de ilgilidir. Kur'an-ı Kerim ve Hadîs-i Şerif'lerde geçen dini emir ve yasaklar, dünya ve âhîret hayatına ait vaadler, herhangi bir istisna yapılmadığı takdirde hem erkekleri, hem de kadınları muhatap almaktadır. Bunların erkeklere has fiil ve zamirlerle ifade edilmiş olmalarının bir önemi yoktur. Bu durum, hem Arap dili, hem de İslâm hukuku metodolojisi açısından böyledir. Erkeklere hitap eden bir emir veya yasağın, ayrıca kadınlar için de tekrar edilmesi şartı aranmamaktadır. Çünkü bu, ifade ettiğimiz gibi Arap dilinin ve hukuk mantığının bir gereği olduğu gibi, Kur'an'ın kendisine has üslûbu ve ifade mantığının da bir zorunluluğudur. Çünkü Kur'an, herşeyden önce mü'min erkeklerle mü'min kadınları, birbirlerinin dostları ve velileri olarak ilan etmektedir: "*İnanan erkekler ve inanan kadınlar birbirlerinin velisidirler. Onlar, iyiyi emreder, kötüyü önlerler. Namaz kılar, zekât verirler ve Allah Rasûlüne itâat ederler. İşte onlara Allah merhametle muamele edecektir. Doğrusu Allah, gücünün önüne geçilemeyen ve herşeyi yerli yerince yapandır.*"⁸⁵ Nitekim bu ayette, "Onlar iyiyi emrederler,

⁸⁰ Âl-i İmrân 3/185-195; Bakara 2/281; Enbiya 21/47; Yâsin 36/54.

⁸¹ Saffât 37/21- 22; Yasin 36/54- 56; Zuhuf 43/69-73; Mü'mininun 40/8; Ra'd 13/23; Bakara 2/25; Âl-i İmran 3/15.

⁸² Mü'minin 40/8; Ra'd 13/23; Bakara 2/25; Âl-i İmran 3/15.

⁸³ Wedûd Muhsin, *Kur'an ve Kadın*, ss. 104-105.

⁸⁴ Özdeş, *Cinsiyet Kimliği*, s. 112.

⁸⁵ Tevbe 9/71.

kötüyü önlerler" ifadesi ve âyetin sonuna kadar diğer failer ve zamirler, hep erkekler için kullanılan ifadelerdir. Buna bakarak, bu âyetin kadınları dışarıda bıraktığı, erkekleri önemseydiği gibi kaniya varmak ve söylemek doğru değildir.

Kur'an-ı Kerim, Tevbe suresi 72. Ayette açıkça hem mü'min erkeklere, hem de mü'min kadınlara cennetin güzelliklerini ve nimetlerini va'detmiştir: "*Allah, inanan erkeklere ve inanan kadınlara içlerinde ebedî kalacakları, altlarında ırmaklar akan cennetler (bahçeler) ve adn cennetleri'nde hoş meskenler va'detmiştir. Ve ayrıca onlara, en büyük nimet olarak Allah'ın hoşnutluğu var. İşte bu büyük başarıdır.*"⁸⁶

Arapçanın dil kuralı gereği hitap tarzından İslâm dininin sadece erkekleri muhatap aldığı, onları yücelttiği ve İslâm dininin sadece erkekelerin dini olduğu gibi bir sonuca ulaşmak mümkün değildir. Kur'an sadece erkeklere hitap etmiyor. Kur'an-ı Kerim'de kadınlara özel uzunca bir sûre (Nisâ sûresi) vardır. Kur'an'da bazı kadınlara da Allah'ın vahiy (ilham) gönderdiği zikredilir.⁸⁷ "*Kadınlara erkeklerin şakikidirler.*"⁸⁸ "Şakik" tam ortadan ikiye bölünen bir bütünün eşit parçalarından her parçasıdır. Buna göre insan olma yönüyle kadın ve erkek eşit yarımlardır. Allah (cc), erkek ve kadını birbirini tamamlayan bir çift olarak yaratmıştır. Bu çiftin birbirini tamamlamaları, her birinin farklı özelliklere ve kabiliyetlere sahip olması bakımındandır. Erkek ve kadın, kulluk plânında Allah katında eşittir. Kadın, kadın olduğundan dolayı Allah katında asla eksik ve kusurlu görülmez. Erkek ve kadının fitratlarındaki özellikler eşit olmadığı için, onların görev dağılımı, hak ve mes'ûliyetleri de eşit değildir. "*Kadın olsun erkek olsun, kim iyi işler yaparsa cennete girecektir.*"⁸⁹ "*Mümin erkekler ve mümin kadınlar birbirlerinin velisidirler...*"⁹⁰ "*Erkeklerin kazandıklarından bir payı olduğu gibi kadınların da kazandıklarından bir payı vardır.*"⁹¹

Kur'an'da kadın ya da dişi anlamına gelen "nisâ, nisve, imrae, ünşa" kelimeleri türevleriyle birlikte 85 kere, erkek anlamına gelen "racul, zeker, mer" kelimeleri de yine türevleriyle birlikte 86 kere geçmektedir. "İnsan" kelimesinin

⁸⁶ Tevbe 9/72.

⁸⁷ Kasas 28/7.

⁸⁸ Ebu Davud, Tâhâret 94; Tirmizi, Tâhâret 82; Darimi, Vudu 76; Müsned, 6/256, 377.

⁸⁹ Nisâ 4/124.

⁹⁰ Tevbe 9/71.

⁹¹ Nisâ 4/32.

kadını kapsamadığını söyleyen hiç bir İslâm âlimi, hatta hiç bir insan bulunmamaktadır⁹². Sosyal hayatın bütün zorlukların erkeklerin omuzunda olduğu değerlendirilen bir toplumda eril kalıbın seçilmesi olağan bir durum olarak görülebilir. Aynı özellik Fransızca'da ve kısmen İngilizce'de de mevcuttur. Bu durum, Kur'an'a göre, erkeklerin birinci sınıf, kadınların ikinci sınıf olduğu anlamına gelmemektedir.⁹³

Bütün bu açıklama, değerlendirme ve görüşlerden anlaşılmaktadır ki; Kur'an-ı Kerim, dil yapısı ve hitap bakımından insana hitap etmektedir. İnsanın cinsiyet bakımından ikiye ayrılmış olması, Kur'an-ı Kerim'in insana hitabının sadece erkeklere hitabı olarak anlamak mümkün gözükmemektedir. Ayet-i kerimeler, Hadis-i Şerifler ve bu konuda yapılan çalışmalar Kur'an-ı Kerim'in hem erkeklere hem de kadınlara hitap ettiği sonucunu ortaya koymaktadır. Kur'an-ı Kerim'in mesajında kadın erkek arasında mükâfat ve ceza konusunda bir ayrım olmadığını, ancak sorumlulukların farklı olduğunu göstermektedir.

⁹² Durmuş, İsmail, "Müzekkerlik Müenneslik", *DİA*, XXXII/243-245.

⁹³ Faruk Beşer, *Kadının Çalışması, Sosyal Güvenliği ve İslam*, Nun Yayınları, İstanbul 1995, s. 98.

BİRİNCİ BÖLÜM

ERKEK KAVRAMI VE TANIMI

Bu bölümde erkek ve erkeklik kavramları tanımlanmış, Kur'an-ı Kerim'de bu kelimelerin zikredildiği ayetler ve yorumları incelenmiştir. İnsanlık tarihi boyunca toplumsal cinsiyet ve erkek konusu medeniyetler çerçevesinde değerlendirilmiştir. Erkek egemenliğine karşı gelişen fikir akımları ve bu akımların toplumların yaşamına etkileri araştırılmıştır.

1. Erkeklik Kavramına Genel Bakış

İnsan, kadın ve erkek olarak iki ayrı cinsten yaratılmıştır. Kadın cinsi hakkında tarih boyunca sorunlar yaşanmış, erkeğe göre daha fazla tartışma konusu olmuştur. Bu tarih sürecinde kadın, yaratılışından günümüze tüm kültürlerde; evliliği, aile içi rolü, çalışma hayatı gibi konularda araştırma konusu olmuştur. Sosyal bilimlerde erkeğe yönelik ilgi, kadın araştırmaları kadar yoğun değildir. Kadın araştırmalarına yönelen ilginin nedeni, toplumların ataerkil olmasıyla, insanlık tarihinin erkeğin tarihi olarak görülmesi nedenleri ile açıklanmıştır. Bu bakış açısı erkeğe yönelik ayrı çalışmalara ihtiyaç duyulmaması sonucunu doğurmuştur.

Dünyada teknolojik gelişme ve küreselleşme sürecinde insanlık etnik, dini, ekonomik ve bölgesel problemlerle birlikte cinsiyet problemleri ile de karşılaşmaktadır. Bu problemler yeni fikir akımları ortaya çıkarmıştır. Kadın ve erkek haklarını önceleyen fikir akımları cinsiyet probleminin tartışılmasına neden olmaktadır. Feminist ve Maskülist hareketlerin bu problem nedeni ile yaygınlaştığı bilinmektedir. İslâm dünyasını da etkileyen bu evrensel problemin temelinde; örf ve adetler, sosyal, ekonomik ve siyasi şartlar olduğu gibi, vahiy kaynağına dayanan İslâm dinin özünden saptırılması, yanlış anlaşılması ve bilgisizlik de yatmaktadır. Hâlbuki sadece kadının ya da erkeğin sosyal konumu ve cinsiyet ayrımı konusunda değil, aynı zamanda kölelik dâhil bütün insan hakları konusunda İslâm dini devrim niteliğinde köklü değişiklikler ve iyileştirmeler getirmiştir. Bu değişiklikleri anlamak için VII. ve VIII. yüzyıllarda genelde dünyanın özelde ise Arap toplumunun sosyal yaşantısını ve kadın anlayışlarını gözden geçirmek ve ortaya çıkan değişiklikleri birbiriyle karşılaştırmak yeterli olacaktır.

Kur'an-ı Kerim; bireysel ve sosyal alanda karşılıklı haklarının gözetilmesini, insanlara adaletle davranılmasını, haksızlıklara boyun eğilmemesini emretmiş,

insanları etnik ya da cinsiyet yapılarına göre muhatap almamıştır. Aksine onları insan olarak muhatap almıştır. Kur'an-ı Kerim insanlar arasında sorumluluk bağlamında adaletle hükmedilmesi konusunda gelişmenin yollarını da sunmuştur. Ancak Kur'an-ı Kerim'de vahyin yol göstericiliği ve Hz. Peygamberin (sav) örneğine rağmen, insanların çoğu adaletle hükmetme noktasında başarısız olmuştur. Bu başarısızlığın nedenleri arasında; geleneklere bilinçsiz bağlılık, heva ve heveslerine tabi olma, örf ve adetlerin din gibi telakki edilmesi ve beşeri kaynaklı yorumlar bulunmaktadır.

Bu başarısızlık erkeklik kavramının anlaşılmasında da görülmektedir. Bu kavram insanlar tarafından farklı şekillerde açıklanmıştır. Erkek kavramı; güç ve cesaret, liderlik ve yöneticilik, cömertlik, para kazanmak ve biriktirmek, şan, makam, mevki ve iş başarma anlamlarında kullanılmıştır. Yüce Allah (cc) Kur'an-ı Kerim'de elliden fazla yerde erkek kavramını kullanmıştır. Bu ayetlerde Müslüman erkeğin özellikleri tanımlanmıştır. Günümüzde bireysel ve toplumsal manada sorumlulukları üstlenecek erkek modeline ihtiyaç vardır. Yüce Allah'ın (cc) Ahzab suresi'nde, İslâm'da erkekliğin ölçüsünü mal, mülk, makam ve mevki ile değil, bilakis güzel ahlak, faziletli işler ve kuvvetli iman ile olduğunu bildirmektedir.⁹⁴

Ayet-i kerime ve hadis-i şeriflere göre İslâm'da erkeklik kavramı şu ifadeler ile açıklanmıştır:

1. Erkeklik, maddi ve manevi bakımlardan temiz olmaktır.⁹⁵

2. Erkeklik, ahde vefa, söze sadakattir. Allah yolunda verdiği sözde sebat etmektir.⁹⁶

3. Erkeklik, vücut kuvvetinden önce iman kuvveti demektir. Abdullah ibn Mesud'dan rivayet edildiğine göre; sahabe Erak ağacından misvak çıkarılırken, İbn Mesu'un bacakları çok ince olduğu ve rüzgâr onu salladığı için orada bulunanlar ona gülmüşlerdi. Rasûlullah (sav), “niçin gülüyorsunuz?” dedi. Toplulukdakiler “bacaklarının inceliğine Ya Rasûlallah” dediler. Bunun üzerine peygamber (sav): “Nefsim elinde olan Allah'a yemin olsun ki onun (incecik) bacakları mizanda Uhud

⁹⁴ Ahzâb 33/23.

⁹⁵ Tevbe 9/108.

⁹⁶ Ahzâb 33/23.

dağından daha ağırdır⁹⁷ dedi. Bu Hadis-i Şerif’de güç ve kuvvetin fiziken değil iman ile belli olacağı ifade edilmiştir.

4. Erkeklik, sorumluluk üstlenmektir. Allah için nasihat vermektir. Allah dostlarını ve davetçilerini savunmaktır.⁹⁸

5. Erkeklik, sözünde ve konuşmasında kuvvetli olmaktır. Hakkı açıkça söylemektir. Zalim yönetici yanında korkmadan hakkı söylemektir.⁹⁹

6. Erkeklik, dünyanın aldatici eğlencelerine karşı direnç göstermektir. Cezbedici ve oyalayıcılardan uzak durmaktır. Çünkü kimsenin kimseye fayda vermeyeceği, yerin ve göğün yer değiştirdiği o zorlu günden çekinerek faydasız işleri terk etmek Kur’an-ı Kerim’de erkeklerin özellikleri arasında tanımlanmıştır.¹⁰⁰

7. Erkeklik, sağlam fikir, hoş söz, cömertlik, bağışlayıcılık, yardımlaşma ve dayanışmadır.¹⁰¹

8. Erkeklik, Kur’an-ı Kerim’de aile üzerinde kavvâmlıktır. Kavvâm kelimesi Kur’an-ı Kerim’de reis anlamında kullanılmaktadır¹⁰² Evine ve ailesine hâkim olup onlar yanlışa saptıkları zaman doğru yolu gösterendir. Rasûlullah (sav) bu konuda şöyle buyurmuştur: “hepiniz çobansınız (yönetici) ve hepiniz elinizin altındaki aile fertlerinden sorumlusunuz. Erkek ailesine çobandır ve onlardan sorumludur.”¹⁰³ Erkeğin ailesine yardım etmesi, çocuklarıyla oynaması, şakalaşması, onları sevip-okşaması erkekliğine mani değildir. Hz. Aişe’ye Peygamberin (sav) evindeki durumu sorulduğunda dedi ki: “Rasûlullah evinde yalnız kalınca insanların en yumuşağı, en keremlisi idi. Sizin erkeklerinizden herhangi biri gibidir. Güler, gülümser, ailesinin işlerini yapar, onlara hizmette bulunur, kendi elbisesini diker, evin keçisini sağlar ve kendi hizmetini görür, sizden biri gibidir. Namaz vakti gelince de namaz için çıkar; asla bir kadın ya da hizmetçiye vurduğunu ben hiç görmedim” demiştir.¹⁰⁴

9. Erkeklik, tek bir ölçü ile belirlenir ki o da takvadır. Peygamberin erkekler için koyduğu ölçüye göre; onların renk, ırk ve soy farklarına bakılmaz. Makam,

⁹⁷ Buhâri, Fadâilu Ashâbi’n-Nebi, 37.

⁹⁸ Kasas 28/20.

⁹⁹ Mü’min 40/28.

¹⁰⁰ Nûr 24/37, 38.

¹⁰¹ Kasas 28/24.

¹⁰² Nisâ 4/34.

¹⁰³ Buhari, Cum’a 11, İstikrâz 20, İtk 17, 19 Vesâyâ 9, Nikâh 81, 90, Ahkâm 1; Müslim, İmâre 20.

¹⁰⁴ Câmîus-Sağir, 70/18; Buharî, Nafakât, 8.

mevki, mallarına da bakılmaz. İnsanların hepsi Hz. Âdem'den, Âdem (as) de topraktan yaratılmıştır. Üstünlük ancak takva ve salih amel iledir. İbni Teymiyye'ye göre: “bundan dolayıdır ki, Allah'ın kitabında hiçbir ayet, hiçbir kimseyi soyundan dolayı ne metheder ne de kötüler, fakat iman ve takvayı metheder. Küfrü, fıska ve isyanı da kötüler.”¹⁰⁵ Câbir b. Abdullah ise şöyle der: “Rasûl Aleyhisselam bize teşrik günlerinin ortasında, Veda haccında şöyle hutbe verdi: “Ey insanlar Rabbiniz birdir. Babanız da birdir. Arabın aceme acemin Arab'a, esmerin kırmızıya, kırmızının da esmere bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takva iledir. Allah katında en faziletliniz, en takvalı olanınızdır”.¹⁰⁶

Kur'an-ı Kerim, erkek kavramını yaş ile açıklamamıştır. Nice yaşları ilerlemiş erkekler vardır ki çocuk gibidir. Aşağılık ve basit şeylere sevinir, yokluğa ağlar, gereksiz işlere karışır. Ömer b. Hattab (ra), oyun oynayan bir grup çocuğun yanından geçiyordu da bir çocuk hariç hepsi O'nu görünce kaçtılar. O da Abdullah b. Zübeyr idi. Hz. Ömer, ona arkadaşları ile neden kaçmadığını sorunca, çocuk: “Ey Müminlerin emiri, bir suç işlemedim ki senden korkayım, yol da dar değil ki sana yol açayım” dedi.¹⁰⁷ Yine Emevi Halifesi'nin yanına kavmi adına konuşmak üzere yaşlı küçük bir erkek çocuk geldi. Halife “senden daha ileri yaşta biri gelsin” deyince çocuk şöyle cevap verdi: “Ey Mü'minlerin emiri, eğer öne geçmek, baş olmak, yaş ile olsaydı ümmetin başına geçecek senden daha yaşlı birileri vardı.” Bu örneklerden de anlaşılmaktadır ki erkeklik yaş ile değil kişiliktir. Aynı şekilde erkeklik (adamlık) sadece erkek cinsiyetiyle de sınırlı değildir. İslâm Tarihinde; eserleri, kahramanlığı ve yiğitliği ile bilinen kadın örnekleri mevcuttur. Bu hanımlar; cesaret,

¹⁰⁵ İbni Teymiyye, Ahmed b. Abdülhalim, *Minhâc es-Sünneti'n-Nebeviyye*, (thk: Muhammed Reşâd Sâlim), I-IX, Camiatü İmam Muhammed b. Suûd el-İslamiyye, 1986. VIII/106.

¹⁰⁶ Müsned, VII, 307, 330, 376; Buhârî, “Hac”, 132, “Megâzi”, 78; Müslim, “Hac”, 147; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 56, 61; Tirmizî, “Tefsîrü'l-Kur'ân”, 10; İbn Mâce, “Menâsik”, 76, 84; Vâkıdî, Ebî Abdullah Muhammed b. Ömer, *el-Megâzi*, Bebetest Mişen Yayın, Kelkete 1885, III/1103, 1110-1111; İbn Hişâm, Abdü'l-melik, *Siretü İbn Hişam*, Dârü'l-Kitab'il Arabi, Beyrut 1990, IV/259-261; İbn Sa'd, Muhammed, *Tabakâtü'l-Kübra*, Mektebetü Khânîkî, I-XI, Mısır 2001, VI/254; VII/10.

II/183-186; Câhiz, Amr b. Bahır, *el-Beyan ve't-Tebyîn*, Mektebetü'l Hâncî, Kahire 1998, II/31-33; Taberî, Muhammed b. Cerir, *Târîhu'l-Ümeme ve'r-Rusul ve'l-Mülûk*, Dar'ü-l Kütüb'ü-l İlmiyye, Beyrut 1987, III/150-152;

¹⁰⁷ İbn Sa'd, VI/254.

ataklık, öne atılma gibi pek çok erkeğin aciz kaldığı adamlık tavırları sergilemişlerdir.¹⁰⁸

Buna karşın içinde yaşamakta olduğumuz toplumun cinsiyet konusuna yaklaşımı bazı yanlış anlayış örnekleri olmakla birlikte, İslâmi bir geleneği de içinde barındırmaktadır. Bu nedenle kadın-erkek problemlerinin çözümünde, dini, ahlaki değerlere, tarihe ve kültüre yabancılaşarak çözümü zorlaştıracaktır. Çözüm; İslâmın vahiy kaynaklı evrensel mesajlarının rehberliğinde, aklın ve bilimin önderliğinde, doğru bir yöntemle meselelere yaklaşmak olmalıdır. Bir yandan dünyadaki bilimsel, teknolojik, felsefi ve kültürel gelişmelere kapı açarken diğer yandan insanın manevi hayatına şekil veren düşünce ve davranışlarını yönlendiren, toplumun birlik ve beraberliğini sağlayarak onu ayakta tutan değerlerimizi muhafaza edip geliştirmek geleceğimiz açısından büyük öneme sahiptir.

1.1. Erkek Kelimesinin Sözlük Anlamı

Erk kelimesi sözlükte kudret ve iktidar anlamlarına gelmektedir. Eski Türkçe'de erk, saltanat, iktidar ve otorite anlamlarında kullanılırdı. Kelimenin çoğulu erkân olup, direkler, destekler, önemli kişiler anlamına gelmektedir. Erkek kelimesi sözlük anlamı ile canlının eril cinsi anlamında ve dışının zıttı anlamında kullanılır. Erkek kelimesi ile türdeş, yakın ya da aynı anlamda kullanılan bazı kelimeler bulunmaktadır. Koca kelimesi; yaşlı ve olgun kişi anlamında kullanılmakta olup, eş anlamlıları olan, koda ve kocaman sözcükleri ile köken ve yapı bakımından aynıdır. Efendi, ulu kişi, anlamlarına karşılık olarak, Batı Türk lehçelerinde koca/koda ve kocaman/kodaman sözcüklerine rastlanır. Yaşlı ve ulu kişi anlamında olan koca kelimesi, sözlü olarak veya günlük hayatta yaygın olarak kullanılırken, ilk kez Atebet-ül Hakâyık'ta 1300 yılından yazı dilinde kullanıldığı değerlendirilmektedir.¹⁰⁹ Âdem kelimesi ise; insan, insanların atası, adam ve toprak anlamında kullanılmaktadır. Adamlar anlamında kullanılan eren kelimesi ise; “er” sözcüğünün Türkçe'de kural dışı ek alarak, tasavvufta olgun ve ermiş kişi anlamında kullanılmaktadır.¹¹⁰

¹⁰⁸ Taberî, *Târîhu'l-Ümeme ve'r-Rusul ve'l-Mülük*, II/73; İbnü'l-Esîr, Ebu'l Hasan, *el-Kâmil fî Tarih*, Dar'ü-l Kitâb'i-l Arabî, Beyrut 1997, III/503.

¹⁰⁹ Nişanyan, Sevan, *Türkçe Etimolojik Sözlük: Sözlerin Soyağacı Çağdaş Türkçe'nin Etimolojik Sözlüğü*, Adam Yayınları, İstanbul 2003, s. 128.

¹¹⁰ Nişanyan, *Türkçe Etimolojik*, s. 105.

1.2. Kur'an-ı Kerim'de Erkek Anlamına Gelen Kelimeler

1.2.1. Ez-Zeker (نكر)

Ez-Zekerü; er kişi, kuvvet ve cesaret anlamlarına gelmektedir. Biyolojik olarak ünsanın yani dişinin aksi anlamında kullanılır Çoğulu zükûrdur. “İmraetün zekiratün” ibaresi erkeklere benzeyen kadın demektir. “Racülün zekerün” ibaresi ise, kuvvetli, sert ve cesur olan erkekler için söylenir. “Matarun zekerun” ise, şiddetli ve sağanak yağın yağmur için kullanılır. “Kavlün zekerün” ifadesi, sert ve kuvvetli sözü tanımlamak için ifade edilir. Zeker adam, kuvvetli ve cesur, sert ve dik duran adam anlamında kullanılır.¹¹¹

*“Bir zamanlar İmrân'ın karısı şöyle demişti: "Rabbim! Karnımdakini kayıtsız şartsız sana adadım, benden kabul buyur; kuşkusuz sensin her şeyi işiten, her şeyi bilen." Onu doğurunca dedi ki: "Rabbim! Onu kız doğurdum." Oysa Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilmektedir; erkek (zeker) de kız gibi değildir.”*¹¹²Bu âyette İmrân'ın hanımı diye zikredilen ve Hz. Meryem'in annesi olan kadının ismi Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilmez. Onun adı İslâmî kaynaklarda Hanne, hıristiyan kaynaklarda Anna diye geçmektedir. İmrân'ın hanımının, karnındaki çocuğu Allah (cc) için adamasıyla ilgili değişik rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan birine göre, uzun zaman çocuğu olmayan İmrân'ın karısı bir gün bir kuşun yavrusunu beslediğini görünce buna imrenmiş ve yüce Allah'a yalvarıp çocuk ihsan etmesini dilemiş ve çocuğu olduğunda onu Beytülmağdis'in hizmetine vermeyi adanmıştı. Meryem'e hamile olduktan sonra da kocası İmrân vefat etmişti.¹¹³

İmrân'ın karısının karnında taşıdığı çocuğu tam anlamıyla Allah'a (cc) adadığı ve kabulü için duada bulunduğu âyetten açıkça anlaşılmalıdır. Fakat âyette geçen *muħarrer* kelimesi ve adağın içeriği farklı şekillerde yorumlanmıştır. Sözlük anlamı itibarıyla muħarrer azat edilmiş, tamamen özgürlüğüne kavuşturulmuş, kim- senin kendisi üzerinde hak ilintisi kalmamış kişi demektir. Burada kelimeye, dünya işlerinden âzâde kılınmış ve kendini sırf Allah'a (cc) kulluk etmeye veren; halis bir kul; -Yahudilikte mabedin ve özellikle Beytülmağdis'in hizmeti için çocuk adanması uygulamasının bulunduğu noktadan hareketle- mabede veya kutsal kitabı

¹¹¹ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, IV/309.

¹¹² Âl-i İmran 3/35.

¹¹³ Tâberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI/351; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VIII/29; Beyyumî, Muhammed Mehran, *Derasât'ün Tarihiye Mine'l Kur'an-ı Kerim*, Darünnahzat'il Arabiyye, Beyrut trs, III/245.

okuyanlara hizmet eden gibi anlamlar verilmiştir. İster Allah'a kulluk yönü ister mabede hizmet yönü vurgulanmak istensin, burada her türlü kayıt ve sınırlamadan uzak mutlak bir adama iradesinin bulunduğu anlaşılmaktadır. O nedenle mealinde bu kelimeye kayıtsız şartsız anlamı verilmiştir.¹¹⁴

İmrân'ın karısı adakta bulunduğu sırada, adadığı konuya (muhtemelen mabed hizmetine) elverişli cinsiyete sahip, yani bir erkek çocuğu dünyaya getirme ihtimalini esas almıştı. Doğan çocuğun kız olduğunu görünce, duyduğu üzüntü ve burukluğun ifadesi olarak ağızından şu cümle çıktı: “*Rabbim! Onu kız doğurdum*”. O güne kadar mabede hiç kız çocuk hizmet için verilmemişti. Çünkü erkek çocuklar mabette hizmet için daha elverişli ve yapı olarak güçlü olduğundan hizmete daha müsait varsayılıyordu.¹¹⁵ Âyet-i kerîme’de “*Oysa Allah ne doğurduğunu daha iyi bilmektedir*” buyurularak, bu hayıflanmanın onun için hakikatini bilmemesinden kaynaklandığı açıklanmaktadır. Dünyaya getirdiği bu kız evlâdın insanlığının hayırına yaşam süreceği bildirilmiştir. İşte bu cümleden sonra gelen “*Erkek de kız gibi değildir*” cümlesi bu mâna ile bağlantılı, Allah'ın sözünün devamı olarak düşünülmüştür. Buna bağlı olarak her iki kelimenin başında bulunan belirlilik takısı (lâm-ı ta'rîf) bilinen birini belirtme anlamı taşıdığı (ahd için olduğu) anlayışıyla bu iki cümleye şöyle mâna verilmiştir: “*Oysa Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilmektedir. O (onun dilediği) erkek (Allah'ın lütfettiği ve yüce bir mertebeye onurlandırılacak olan) bu kız gibi değildir.*”¹¹⁶ Bazı müfessirler aynı anlayışla, fakat Meryem'in annesinin -yüce Allah'ın ilhamıyla- kızının çok ulvî bir mertebeye erişeceğini bildiğini kabul ederek son cümleye şöyle anlam vermişlerdir: “*(Benim istediğim) o erkek çocuk (elbette Allah'ın lütfettiği) bu kız çocuk gibi değildir.*”¹¹⁷ Buna karşılık müfessirlerin çoğunluğu, bu cümlelerin Meryem'in annesine ait olduğu, fakat adağın konusunun yerine gelmesi açısından erkek çocuğunun kız çocuğuna üstünlüğünü ve bu konudaki üzüntüsünü belirtmek üzere söylendiği kanaatine sahiptirler. Doğrusu bu cümleyi, iki cinsten birinin diğerine üstünlüğü değil, Meryem'in annesinin adakta bulunurken -kavminin âdetine uyarak- niyetine aldığı

¹¹⁴ Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer, (538/1144), *Tefsiru'l-Keşşaf an Hakâiki't-Tenzil ve Uyûni'l-Ekavil fi Vucûhi't-Te'vil* (thk. Halil Meymun Şeyha), Dâru'l-Ma'rife, 3. Baskı, Beyrut, 2009, I/186.

¹¹⁵ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, II/251.

¹¹⁶ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, I/186.

¹¹⁷ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VIII/29.

erkek çocuğun kız çocuğundan farklı olduğunu ifade ettiği şeklinde anlamak, hem sözün akışına uygun hem de lafza daha uygun bir yorum olur.

İmrân'ın eşinin çocuğuna Meryem adını vermesi, onu Allah yoluna adama yönündeki sözüne sadakatini sürdürme çabası içinde bulunduğunu göstermektedir. Zira yukarıda zikredildiği üzere Meryem, Hz. Mûsâ ve Hz. Harun'un kız kardeşinin adıdır ve İsrâiloğulları geleneğinde kadın cinsi için Meryem adı çok kabul gören bir isim sayılagelmiştir.¹¹⁸ Hz. Meryem, hamile kaldıktan sonra ilerlemiş yaşına karşın sahip olacağı çocuğu mescidin hizmetine vermeyi hayal etmişti. Ancak Onun kız olmasının verdiği sözü yerine getiremeyeceği nedeni ile üzülmüştür. O'nun üzüntüsünü çocuğun cinsiyeti ile ilgili değildi. Allah'a (cc) verdiği sözü yerine getiremeyeceği için üzüntüye kapılmıştı.¹¹⁹

Bazıları bu ayetleri bağlamından kopararak “*kız çocuğu erkek gibi değildir*” ifadesine zorlama anlamlar yüklemekte, zorlama yorumlarla buradan erkeğin kadına üstün olduğu fikrine delil bulmaya çalışmaktadır. Oysa bu ifadenin yer aldığı ayetler erkeğin yüceltilmesi ve üstünlüğü gibi anlamlar içermemekte olup, aksine kadının, özellikle Hz. Meryem'in adanması söz konusudur. Bu ayetlerde İmran'ın karısının hissettiği esef ve üzüntü giderilmiştir. Tamamen mescidin hizmetine vermek üzere bir çocuk isteyen, fakat kız çocuğu doğurduğunu görünce, bu tür görevleri hep erkekler yaptığı için, verdiği sözü yerine getiremeyecek olmanın üzüntüsüne kapılan bu anneyi teselli etmektedir.¹²⁰ Gannuşî'nin yorumuna göre; ayette geçen “*erkek çocuk kız çocuk gibi değildir*” ifadesi kesinlikle erkeğin kadından üstün olduğu anlamına gelmemektedir. Görevleri ve işlevleri farklı olduğundan böyle ifade kullanılmıştır. Ayetin içerisinde yer aldığı bağlam dikkate alındığında bu cümle iki manada anlaşılır. Kavram bakımından; kadın ve erkek cinslerinden hiçbiri, diğerinin yapabildiği herşeyi tam olarak yapamaz. Her birisinin kendisine has özellikleri vardır. Dolayısıyla toplumsal gelişim aşamaları dâhilinde her iki cinsin kabiliyetleri dikkate alınarak iş bölümü yapılabilir. Ayetin nüzul sebebi bakımından ise teselli manası vardır. Doğuracağı çocuğu o güne kadar sadece erkeklerin yapageldiği mescit

¹¹⁸ Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethu'l-Kadîr el-Cami' Beyne Fenneyi'r-Rivaye ve'd-Diraye Min İlmi't-Tefsîr*, (thk. Ahmed Abdusselam), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1994, I/372.

¹¹⁹ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, IV/84.

¹²⁰ Gannuşî, Raşid, *Kur'an ve Yaşam Arasında Kadın*, (Çeviren: Muhammed Çoşkun), İlim Yurdu Yayınları, İstanbul 2011, s. 33.

bakımı işi için adanmış olan İmran'ın karısı, hayal kırıklığına uğramış, bir an adağını yerine getiremeyeceğini düşünmüştür. Allah (cc) ise onu “*Allah sana, senin beklediğinden daha hayırlısını, daha iyisini vermiştir*” ifadesi ile onurlandırmıştır.¹²¹

Bu yorum ve açıklamalardan anlaşılmaktadır ki; ayette geçen kız çocuğu erkek gibi değil ifadesi, cinslerin birbirine üstünlüğünü ifade etmemektedir. Hem Ayet-i Kerime'ye muhatap olan kişi ve olayların özel durumları ile ilişkisi vardır. Hem de cinsler arasında fitrattan kaynakalanan farklılıklar ifade edilmiştir.

1.2.2. Racül, Ricâl (الرجل)

Racül kavramı, insan türünün erkek cinsi anlamına gelmektedir. Erkeğe, bülüğa ermiş yani genç yaşın (ğulam) üstündeki erkekler için kullanılan bir isimdir. Bazen bu kelime, güçlü olmak ve olgunluğun sıfatı anlamında da kullanılır. Kadın için *racül* kelimesi kullanılmaz. Aynı kökten gelen “*ercel*”, ise; erkekligi, adamlığı daha belirgin ve baskın olan demektir. İki erkekten *ercel* (en adam) yani en şiddetli, kuvvetli ve sağlam olan demektir. “*Racül Kâmil*”, erkek yani adamlık sıfatları kâmil olan ve erkeklik vasıflarını üzerinde taşıyan kimse için denir. “*Hâzâ Racülü*” tamlaması, sıfat olup, yani tamlama ile sağlamlık ve olgunluk kast edilir. Başka bir ifade de ise “*bu racüldür*” ibaresi; bu adamdır; erkektir, olgundur anlamında kullanılmıştır.¹²²

“*Onlara, misal olarak şu iki adamı anlat: Bunlardan birine iki üzüm bağı vermiş, her ikisinin de etrafını hurmalarla donatmış, ikisi arasında da ekin bitirmiştik. Bağlardan ikisi de yemişlerini verip hiçbir ürünü eksik bırakmamışlardı. İkisinin arasından bir de ırmak akıtmıştik. Bu adamın başka serveti de vardı. Bu yüzden arkadaşıyla konuşurken ona şöyle dedi: "Ben, servetçe senden daha zenginim; insan sayısı bakımından da senden daha güçlüyüm."*¹²³ Bu ayette geçen *racüleyn* kelimesi, iki erkek anlamındadır. Tefsirciler iki erkeğin kimliği hakkında şöyle demektedir: Bunlar, İsrailoğullarından miras bölüşen iki kardeştir. Birisi mü'min diğeri inkarcıdır. İnkarcı olan, kendine düşen mal ile iki bağ satın aldı. Mü'min ise, Allah'ın rızasını kazanmak için, bitinceye kadar malını harcadı. Kâfir onu fakir diye ayıpladı. Allah (cc) da onun malını yok etti. Allah (cc) bunu, kendisine

¹²¹ Gannuşî, *Kadın*, s. 45.

¹²² İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, XI/266.

¹²³ Kehf 18/32-34.

itaat ederek amel eden mü'min ile, nimetin azdırdığı kâfir için misal getirdi.¹²⁴ Burada örnek verilen iki kişinin adı ve bunların kim oldukları konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Kelbî'ye göre Mekke ahalisinden Mahzumoğullarına mensup birisi, Mü'min olup adı Ebu Seleme Abdullah b. Abdilesed b. Hilâl b. Abdullah b. Ömer b. Mahzura olan ve Peygmaber (sav)'den önce Ümmü Seleme'nin kocası olan; diğeri ise kâfir olup Esved b. Abdilesed olan iki kardeş hakkında inmiştir. Bir başka görüşe göre bu, Uyeyne b. Hısn ile arkadaşlarının ve Selman, Suheyb ve arkadaşlarının bir misalidir, İbn Abbas'ın görüşüne göre Allah (cc) onları, birileri mü'min olup adı Yahuda olan İsrailoğullarından iki kardeşe benzetmektedir. Mukatil ise, bu iyi kişinin adının Temliha olduğunu, diğerinin ise kâfir olup adının Kartuş olduğunu söylemiştir. Âyet-i kerimenin Peygamber (sav) ile Mekke ahalisi hakkında indiği de söylenmiştir. Bir başka görüşe göre de bu buyruk, Allah'a (cc) iman eden herkes ile inkâr eden herkese dair bir örnektir.¹²⁵

*“Senden önce de ancak, kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun.”*¹²⁶ *“Senden önce de ancak kendilerine vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber gönderdik. Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun.”*¹²⁷ Nahl ve Enbiya surelerinde geçen ricâlen kelimeleri erkek anlamında olup ricalullah kastedilmiştir. Manevi kuvvet ve kudret sahibi vahiy almaya uygun erkekler anlamındadır.¹²⁸

*“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan; ikisinden birçok erkek ve kadın (meydana getirip) yayan Rabbinize karşı gelmekten sakının. Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'a karşı gelmekten akrabalık bağlarını koparmaktan sakının. Şüphesiz Allah, üzerinizde bir gözetleyicidir.”*¹²⁹ Bu ayette geçen ricâlen kelimesi ile insan cinsinin erkek olanı kastedilmiştir. Bu kelimenin zıt anlamı ve diğeri cinsi olan kadın da nisâ kelimesi ile

¹²⁴ Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, I-VII, Ensar Neşriyat, İstanbul 1995, III/441.

¹²⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XI/7-14.

¹²⁶ Nahl 16/43.

¹²⁷ Enbiya 21/7.

¹²⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XIV/114.

¹²⁹ Nisâ 4/1.

ifade edilmiştir.¹³⁰ Bu ayet-i kerimelerden insanın iki cinsine Kur'an-ı Kerim'de farklı isimlerle ifade edildiği de görülmektedir.

1.2.3. Mer'un, Mürüvvet (مرء، مروءة)

Mer' kökünden fu'ûlet vezninde masdar olan murû'et tam manasıyla erkeklik, yiğitlik demektir. Türkçe'de mürüvvet şeklinde kullanılmaktadır. Mürüvvet insani bir vasıf olarak, insanı hayvandan ve şeytandan ayıran sıfat ve yeteneklerle donatmasıdır. Nefsin üç dâiyesi (eylem etkeni) vardır. Biri insanı; kibir, haset, saldırganlık, bozgunculuk gibi şeytan ahlakıyla vasıflandırır. Diğeri; yemek, içmek, üremek gibi biyolojik canlı vasıfları ile uyumludur. Bir diğeri ise insanı; ihsan, nasihat, iyilik, şefkat, ilim ve ibadet gibi güzel ahlak ile vasıflanmaya çağırır. Mürüvvetin hakikatini kavrayan insan, doğru davranışlara yönlendiren vasıflara sahip olmalıdır. Mürüvvet, her türlü güzel huyu kullanmak ve her türlü çirkin huydan kaçınmak şeklinde açıklanmıştır.¹³¹

Mürüvvet kavramı hakkında farklı tanım ve değerlendirmeler yapılmıştır. Örneğin Cüneyd-i Bağdadi; "*Mürüvvet, kendini kimseden üstün görmemendir*" tanımı yaparken, Ebû Hafs; "*Mürüvvet, kardeşlerine dünyâda mevkiini vermen, âhiret hakkındaki duanı da onlara tahsis etmemdir*" yaklaşımını ifade etmiştir. Serî es-Sekatî: *Mürüvvet, Allah'ın buyruklarını yapmak, yasaklarından kaçmak, yüksek ve şerefli huylarla Allah'a yaklaşmaktır* değerlendirmesinde bulunmuş, Ebû Osman ise; *Mürüvvet, nefsinin aykırılıklardan korumandır* demiştir. Abdullah ibn Mübarek'e göre ile Mürüvvet, Allah'a yönelenden yüz çevirmemektir.¹³² Bu değerlendirme ve yorumlara göre; mürüvvet insanın Allah'a (cc) tâbi olması, Allah'a (cc) tâbi olanı sevmesi, nefsinin üstün görmemesi, kendisi için istediği iyi işleri kardeşleri için de istemesi, kötülükleri diğer insanlar içinde istememesi, Allah'ın (cc) çizdiği hudutlara uyması anlamlarında kullanılmıştır.

1.2.4. Ba'1 (بعل)

Ba'1 kavramı ; "*Aman yâ rabbi! Ben bir yaşlı kadın, şu da ihtiyar kocam; bu halde ben çocuk mu doğuracağım? Doğrusu bu şaşılacak bir şey! Dedi*" ayet-i

¹³⁰ Tabatâbî, Seyyit Muhammed Hüseyin, *el-Mizân fi Tefsiri'l Kur'an*, Müessesetü'l Alemlî'l Matbuât, Beyrut 1997, IV/146.

¹³¹ İbn Kayyim Cevziyye, *Medâricu's-Sâlikîn*, Daru'l-Kitab el-Arabi, I-III, Beyrut 2003, II/351-352.

¹³² Sülemî, Ebu Abdurrahman Muhammed, *Cevâmi'u Âdâbi's-süfiyye*, el-Camiatü'l-İbriyye, Urshalim 1976, s. 67.

kerim'de geçen anlamı ile koca, eş anlamındadır.¹³³ Ba'l kelimesi kadının efendisi ve sahibi anlamına gelmektedir. Yine Bakara suresi 228. ayet-i kerimesinde geçen¹³⁴ "Buûletü" kelimesi, ba'l kelimesinin çoğulu olup kadının eşi, kocası anlamında kullanılmıştır.¹³⁵ "Tebaalet el-Mer'etü" ifadesi kadın kocasına itaat edip onun için sevimli, süslü ve hoş görünmesini ifade eder.¹³⁶ Erkek için kadının b'ali, kadın içinde erkeğin ba'lidir denilir. Bir şeyin ba'li; onun mâliki, sahibi, efendisi anlamında da söylenmiştir. Rab ve ilah yerine koydukları için puta da ba'l denmiştir.¹³⁷ Bu ayette geçen ba'l kelimesi, Yemen bölgesinde, ilah ve rab anlamında kullanılmış ve puta bu isim verilmiştir.¹³⁸ Rabbimizin İsrâiloğullarına elçi olarak gönderdiği İlyas (as) kavmine şöyle seslendi: "ey kavmim muttakî olmaz mısınız? Yolunuzu Allah'a sormaz mısınız? Yolunuzu Allah'la bulmaz mısınız? Hayatınızı Allah için yaşamaz mısınız? Allah'ın gösterdiği yola girmez misiniz? Tüm hayatınızda Allah'ı söz sahibi kabul etmeye yanaşmaz mısınız? Yaratıcıların en güzeli olan Allah'ı bırakır da Ba'le mi tapınıyorsunuz? Yaratıcı olan Allah'ı bırakıp kendinize başka ilahlar mı ediniyorsunuz? Böyle yapmayın; Allah'a yetki sınırlaması getirmeyin!" Ba'l, tanrı ismi olarak, başta Ken'ânîler olmak üzere eski Yakın Doğu topluluklarında kullanılmıştır. Ken'ân ülkesinde Ba'l; bereket tanrısı olarak benimsenmiştir. İsrâiloğulları; Hz. Musa (as)'dan sonra Allah'tan gayri başka efendileri, başka reisleri dinlemeye başladılar, Hz. Yeşu' (as) ölümünden sonra Ba'l isimli bir puta tapmışlardır. Daha sonra Hz. İlyas (as) onları bu yanlışlarına karşı uyarmıştır.¹³⁹ Bu ifadelerle göre ba'l, efendi, sahip, yetkili, koca gibi anlamlara gelmektedir.

1.3. Kur'an'da Yaşlarına Göre Erkek Tipleri

1.3.1. Veled (ولد)

Veldü, yeni doğan çocuğa verilen isimdir. Bazı kullanımlarda kız çocuk için de kullanılmaktadır. Ancak sadece erkek çocuk için kullanıldığı da ifade edilmiştir. Veled kelimesi ise, tekil ve çoğul erkek ve dişi bir arada bünyesinde bulunduran

¹³³ Hûd 11/72.

¹³⁴ Bakara 2/228.

¹³⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IV/526.

¹³⁶ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, XI/58.

¹³⁷ Saffât 37/125; İsfahânî, *el-Müfredat*, s. 135.

¹³⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXI/96.

¹³⁹ Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şehâbüddîn Mahmûd (1270/1854), *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'u'l-Mesânî*, I-XXX, Dâru İhyâu Tûrâsi'l-Arabî, Beyrut trzs., XXIII/140.

isimdir. Adamın çocuğu anlamında kullanılır. Onun veledi yani kavmi anlamında da kullanılır. Tevaledû, çoğalın anlamında gelmektedir. “*Nuh dedi ki: Rabbim, gerçek şu ki; bunlar bana isyan ettiler. Malı ve çocuğu zararından başkasını arttırmayacak kimselere uydular.*”¹⁴⁰ Nuh (as), kavminin arasında 950 yıl kaldı ve bu süre boyunca onları tevhid dinine davet etti. Onlar da küfürleri ve isyanları üzerinde direnip ısrar ettiler. İbn Abbas şöyle demektedir: Nuh (as), babalarından sonra gelecek oğullarının iman edeceklerini ümit ederek, yedi nesile ulaşınca kadar birinin evladından ötekine koşup durdu. Onlardan ümit kestikten sonra onlara beddua etti. Tufandan sonra insanlar çoğalıp, etrafa yayılıncaya kadar altmış yıl daha yaşadı. Kavminden inkârcılarının; malları ve çocukları onları âhirette helake uğramaktan korumadı. Hz. Nuh’un (as) kavmi ise efendilerine uyararak, ahiretteki helaklarını artırdılar. Kelimenin okunuşu konusunda farklı görüşlerde bulunmaktadır. Âsım Kraatinde ve evlâdı buyruğunun vav: ve "lâm" harflerini üstün olarak okumuştur, diğerleri ise vav harfini ötreli, lâm harfini sakın olarak; diye okumuşlardır ki; bu da: Çocuk, evlat kelimesinin bir söyleyişidir. Bu bilgilere göre; ayette geçen veledühü kelimesi, kavmi ve kabilesi anlamlarına gelmektedir.¹⁴¹ “(Makamına vardıklarında) Firavun (Musa’ya) şöyle dedi: Biz seni çocukken (yeni doğmuşken “ألم بكنر فينا وليدا”) himayemize alıp büyütmedik mi? Hayatının nice yıllarını aramızda geçirmedin mi?”¹⁴² ayetinde geçen velîd kelimesi, genç olana kadar doğan çocuk, bülüğa erene kadar çocuk anlamında kullanılmıştır.¹⁴³

1.3.2. Sabî, Ğulâm (غلام, صبي)

Dünyada, doğum ve ölüm arasında belirli ve sınırlı bir zamandan ibaret olan insan hayatı, çocukluk, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerini kapsamaktadır. Ancak her insan hayatın tüm evrelerini yaşamayabilir. Kimi çocukluğunda, kimi gençliğinde ayrılır hayattan. Kimi de yaşlanır, ömrün en düşkün çağına ulaşır.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Nuh 71/21.

¹⁴¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV/161; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXX/140.

¹⁴² Şuarâ 26/18.

¹⁴³ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, III/467; Beğavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesud Ferra (516/1122), *Tefsîru'l-Beğavî - Meâlimu't-Tenzîl*, I-VI, tsh: Abdüsselam Ali Şahin, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1995, VI/109.

¹⁴⁴ Nahl 16/70.

Kur'an-ı Kerim ve hadislerde gençlik öncesi dönem için sabî-sıbyân ve ğulâm kelimeleri, gençlik sonrası için ise kühl, şeyh ve kebîr kelimeleri kullanılmıştır.¹⁴⁵

Gulâm kelimesi, galime kelimesinden türemiş olup, heyecanlanmak, debelenmek, çırpınmak, güçlü ve geçici bir duygulanmadan etkilenmektir. Erkek için *galime er-racül* (علم الرجل) ifadesi heyecan ve hareketli olan, heyecanı fazla olan, taşan, hareketli genç anlamında kullanılır. *El-bahru iğteleme* ifadesi ise, deniz kabarıp taşıdığı, dalgaları çarptığını anlatmak için kullanılan bir deyimdir. Burada iğteleme taşkınlık, hareketlilik anlamında kullanılmaktadır. *Galime* kelimesi insanın hayır ve şerde kendisine emredilen konuda haddi sınırı aşması durumunu ifade etmek içinde kullanılır. Gulam kelimesi, bıyığı terleyen genç demektir. Bazı görüşlerde ise doğduğu andan itibaren ihtiyarlığa kadar geçen süreye gulam denilmektedir. Araplar aynı zamanda kehl için soylu, asil, hünerli, değerli, onurlu, ğulam kelimesini kullanır.¹⁴⁶

1.3.3.Genç, Fetâ (فتى)

Genç kelimesi, sözlüklerde henüz orta yaşa gelmemiş ve yaşı az ilerlemiş kimse olarak tanımlanır. Bu tanım insanın bedensel ve biyolojik yanlarını da anlatmaktadır. Arapça karşılığı *şâbb* ve *fetâ* kelimeleri olan genç kelimesi, yaşa itibar edilmeden kuvvetlilik, canlılık, hareketlilik ve heyecan gibi gençliğin vasıflarını üzerinde bulunduran kimseleri de ifade eder. Seksen yaşında genç bir adam tanımlaması bu kullanımın örneğidir. Hz. Peygamber'in (sav) “Âdemoğlu yaşlanır ama iki şey onda daima genç kalır: Mala düşkünlüğü ve çok yaşama arzusu”¹⁴⁷ anlamındaki hadisinde geçen genç kavramı mecâzî anlamda, insanın arzu ve duyguları ifade etmektedir. Genç kavramı, Türkçe’de bu iki kullanımın dışında; tazeliği, yeni oluşu, tecrübesizliği, canlılığı ve aktifliği ifade ettiği gibi, ruh ve ideal, zevk ve arzuyu da ifade etmektedir.¹⁴⁸

İnsanın hangi yaşta gençlik çağına girip, hangi yaşta bu dönemden çıktığı hakkında kesin bir bilgi ve görüş birliği bulunmamakla birlikte İslâm âlimleri, insanların bülüğ çağına girdikleri ve bu yaşa geldikleri andan itibaren gençlik çağına

¹⁴⁵ Ebu Davud, “Hûdud”, 25, IV/589, No: 4442, “Menasik”, 56 II, 105; Buhârî, “İ’tisâm”, 2, VIII/139-142, 28, VIII/162-163, “Birr”, 75, IV/ 372.

¹⁴⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XII/440; İsfahânî, *el-Müfredat*, s. 175.

¹⁴⁷ Müslim, “Zekât”, 115, I/724; bk. Buhârî, “Rikak”, 5, VII/171, 172; Tirmizî, “Zühd”, 28, IV/570; İbn Mâce, “Zühd”, 27.

¹⁴⁸ Karagöz, İsmail, *Aile ve Gençlik*, TDV Yayınları, Ankara 2009, s.111.

girmiş olarak kabul etmektedirler.¹⁴⁹ Bülüğa girme yaşı çocukların fiziki büyümelerine, bedensel gelişimlerine ve bölgelere göre farklılık göstermektedir. “*Uyanıncaya kadar uyuyandan, gençlik/ bülüğ çağına gelinceye kadar çocuktan ve akli başına gelene kadar akıl melekesini yitiren ma'tuh kimseden dinî sorumluluk kaldırılmıştır*”¹⁵⁰ hadis-i şerif’i İslâm bilginleri tarafından referans alınmıştır. Gençlik döneminin sona erme ve yetişkinlik döneminin başlama yaşı konusunda da farklı görüşler bulunmakta olup; gençlik döneminin sona erme yaşı olarak yirmi ile kırk yaşları söylenmektedir.¹⁵¹ Birleşmiş Milletler Örgütü’nün yaptığı tanımlamaya göre genç, 15-25 yaşları arasında öğrenim gören, hayatını kazanmak için çalışmayan ve kendine ait ayrı bir evi bulunmayan kişidir.¹⁵² Gelişim psikolojisi ile ilgili kaynaklara göre gençlik, kızlarda 11-13, erkeklerde 13-15 yaşlarında bülüğa erme ile başlayıp ve 20-25 yaşlarına kadar süren bir dönem olarak tanımlanmaktadır.¹⁵³

İnsan hayatının en önemli ve problemleri sayılan gençlik döneminde insan, fizyolojik, psikolojik, duygusal, edep ve ahlak, eğitim ve öğretim, kültür ve alışkanlıklar bakımından değişim, etkileşim ve gelişim sürecinde bulunmaktadır. İnsan eğitimini bu dönemde alır, meslek sahibi olur, kimlik ve karakterini bu dönemde kazanır, geleceğini bu dönemde hazırlar. Aynı zamanda iyi veya kötü alışkanlıkları faydalı veya zararlı bilgileri de bu dönemde edinir ve aile hayatını bu dönemde kurar ve düzene koyar. Gençlere; iyi bir eğitim verme, onları zararlı alışkanlıklardan koruma bakımından anne-babalara, eğitim ve öğretim kurumlarına önemli görevler ve sorumluluklar düşmektedir. Gençler, telkin ve dış etkenlere açık oldukları için bu dönemde yapacakları hatalar telafisi zor problemler ortaya çıkarır. İyi bir eğitim alamayan gençler yetişkinlik ve yaşlılık döneminde sıkıntılarla yüzyüze kalabilirler. Bu konuda anne-babalara önemli görevler düşmektedir. Bu alanda yapılacak her ihmal ve hatalı davranış büyük sıkıntı olup, gençlerin geleceklerine ve

¹⁴⁹ Şevkânî, Muhammed, b. Ali b. Muhammed, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Munteka'l-Ahbâr*, Dâru İbnu'l Cevzî, Beyrut 1989, IV/228.

¹⁵⁰ Tirmizî, “Hûdud”, I, IV/32, Ahmed, I/118.

¹⁵¹ Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, IV/228; Hökelekli, Hayati, *Hz. Peygamberin Çocuk ve Gençlere Yaklaşımı*, Hz. Peygamber ve Gençlik, TDV Yayınları, Ankara 1992, s. 281.

¹⁵² Yörükoğlu, Atalay, *Gençlik Çağı, Ruh Sağlığı ve Eğitimi ve Ruhsal Sorunları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, s. 3.

¹⁵³ Karagöz, *Aile ve Gençlik*, s.113.

hatta ahiret hayatına olumsuz etki edebilmektedir.¹⁵⁴ Gençlik dönemi insanın hem dünyasının hem de ahiretinin şekillendiği dönem olarak anlaşılmaktadır.

Peygamber (sav) de gençliğe ve gençlerin yetişmesine büyük önem vermiştir. Çünkü peygamberliğinin ilk yıllarından itibaren yanında hep gençler bulunmuştur. Ebu Leheb, Ebu Cehil, Hakem b. Ebi'l-As, Ukbe b. Ebi Muayt, Ümeyye b. Ebi Halef, Velid b. Muğîre ve As b. Vail gibi yaşlılar İslâm'a şiddetle karşı çıkarlarken gençler Müslüman olup, Hz. Peygamber (sav)'e desteği vermişlerdi.¹⁵⁵ Mesela; İkinci sırada Müslüman olan Hz. Ali 10, Zübeyr b. Avvam 12, Abdullah b. Ömer ve Ubeyde b. Cerrah 13, Talha b. Ubeydullah, İkinci Akabe'de Hz. peygamber ile görüşen Ukbe b. Amir 14, İkinci Akabe'de Peygamberimiz ile buluşan Cabir b. Abdullah 15, Habbab bin Eret, altıncı Müslüman Abdullah b. Mes'ud ve Medine'ye ilk hicret eden Mus'ab b. Umeyr 16, Zeyd b. Harise, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkas, Esmâ binti Ebî Bekr 17, Mekke'de evini tebliğ hizmetine açan Erkam b. Ebi'l-Erkam ve on birinci Müslüman Ubeyde b. Cerrah 17-18, Habeşistan'a hicret eden Ebu Musa el-Eş'arî ve Yedinci Müslüman Said b. Ebi Vakkas 19, Cafer b. Ebi Talip, Kudame b. Ma'zun, Ukkaşe b. Mihsan ve Süheyl b. Amr'ın oğlu Abdullah 20, Osman b. Affan, İkinci Akabe'de Hz. peygamber ile görüşen Mesleme b. Selame 24, Süheyl b. Sinan 25, Ebu Hureyra 30, Hz Ömer 33 yaşlarında bulunuyordu.¹⁵⁶ Bu gençlerin çoğu itibarlı ve zengin ailelerinden vazgeçerek büyük sıkıntılara rağmen Hz. Peygamber'in (sav) yanında yer almışlardır.¹⁵⁷ Örneğin Mus'ab b. Umeyr; zengin bir ailenin çocuğu olup çok şık giyinen, güzel kokular sürünen ve yakışıklı bir delikanlıydı. Müslüman olduğunu duyan itibarlı bir kadın olan annesi rıza göstermeyip, O'nu ev hapsine tabi tuttu. Mus'ab bir şekilde yolunu bulup, kaçarak Habeşistan'a hicret edenlere katıldı. Uhud'da şehit olduğunda naaşının üzerine örtülecek kısa bir gömleğinden başka hiçbir şey bulunamamıştı. Başı örtülünce

¹⁵⁴ Karagöz, *Aile ve Gençlik*, s. 114.

¹⁵⁵ Hökelekli, *Hız. Peygamber ve Gençlik*, s. 47.

¹⁵⁶ Zehebî, Muhammed b. Ahmed, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Daru en-Nedve Cedîde, Beyrut 1988, s. 78; İbn Abdilberr, *el-İstî'âb fî Marifeti'l-Ashâb*, Beyrut ts, II/19, II/156; İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Beyrut, trs; I/545, II/195, 252, 254, 369, 494; Ziriklî Hayrettin, *Kâmûsu'l-A'lam*, Daru'l-İlim Beyrut 2002, IV/280; İbni Hişam, *Sîretü'n-Nebeviyye*, I/271; Uludağ, Süleyman, "Fütüvvet", *DİA*, XIII/261-263; Berki Ali Himmet-Keskioğlu Osman, *Hâtemü'l-Enbiyâ Hz. Muhammed ve Hayatı*, DİB Yayınları. Ankara 1998, s. 30; Ahmet Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefâ*, III/190, Sâdeleştiren Mahir İz, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.

¹⁵⁷ Hökelekli, *Hız. Peygamber ve Gençlik*, s. 52.

ayakları açılmış, ayakları örtülünce başı açık kalmıştı.¹⁵⁸ Genç yaşında Müslüman olan Talha b. Ubeydullah annesinin kendisine işkence yapmasına rağmen imanından vazgeçmemiştir.¹⁵⁹ 12 yaşında Müslüman olan ve Peygamberimiz, “Her peygamberin bir yardımcısı vardır. Benim yardımcım da Zübeyr bin Avvam’dır.”¹⁶⁰ Dediği Zübeyr b. Avvam’a amcası Müslüman olduğu için her türlü işkenceyi yapmıştı.¹⁶¹

Yaşlılar İslâm’a düşmanlık ederken oğulları İslâm’ı hızla kabul edip Hz. Peygamber’e (sav) destek olmuşlardı. Mesela İslâm düşmanlarından olan ve Kur’an-ı Kerim’de de yerilen¹⁶² Velid b. Muğire’nin oğlu Halid b. Velid, Hudeybiye Antlaşmasından sonra Müslüman olmuştu.¹⁶³ Medine’de ilk Müslüman olanlar, İslâm’a ve Mekkeli müslümanlara destek ve sahip çıkanlar da gençlerdi. Medine’nin ileri gelen büyüklerinden, Ebu Amir, İslâm’a ve Hz. Peygamber’e (sav) karşı çıkarken, oğlu Hanzala Müslüman olmuş ve daha sonra Uhud savaşında şehit düşmüştür. Münafıkların başı Abdullah b. Ubey’in oğlu Abdullah, samimi bir Müslüman olarak bilinmektedir.¹⁶⁴ Es’ad b. Zürene, Ukbe b. Amir ve Avf b. Hârise’yi de Medine’de ki genç Müslümanlar arasında sayabiliriz.¹⁶⁵ Ensardan Dâr’us-Suffe’de iyi bir Kur’an-ı Kerim eğitimi alan ve kendilerine kurrâ denilen 70 genç bulunmaktaydı ve bunların büyük çoğunluğu, Bi’ri Mâûne’de tuzaga düşürülerek şehit edilmişlerdi.¹⁶⁶ Bizans İmparatorluğu’na son veren, çağ açıp çağ kapatan II. Mehmet (Fatih), İstanbul’u fethettiğinde 23 yaşında bir gençti, Çanakkale’yi geçilmez yapan mehmetçikler de genç yaşlardı.¹⁶⁷ Bu örnekler; kalpleri kararmış ve katılaşmış, sabit fikirli olan bir kısım yaşlıların aksine gençlerin yeni fikirlere açık olduğunu, küfür, şirk ve günahlar ile kalpleri kirlenip katılaşmadığı için fitratında mevcut olan Tevhid inancın sayesinde İslâm’a kolaylıkla

¹⁵⁸ Köksal, Asım, *Hz Muhammed ve İslamiyet, Mekke Devri*, 2. Baskı, DİB Yayınları, İstanbul 1973, s. 210.

¹⁵⁹ İbn İshâk, Muhammed, *Siretü'n-Nebeviyye*, Darü'l Kütüb'ül- İlmiye, 1. Baskı, Beyrut, 2004, s. 125.

¹⁶⁰ Buhârî, Fedâilü's-Sahabe, 13, IV/211.

¹⁶¹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I/545.

¹⁶² Müddessir 74/1-27.

¹⁶³ Komisyon, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, I-XIV, Çağrı Yayınları İstanbul 1992, I/395.

¹⁶⁴ Heysemî, Nûrettin Ali b. Ebî Bekr, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbe'u'l-Fevâid*, , Beyrut 1967; TX/318.

¹⁶⁵ Berki, Keskinoglu, *Hâtemü'l-Enbiyâ*, s. 169.

¹⁶⁶ İbn Hanbel, Müsned, III/235.

¹⁶⁷ Özcan, Abdülkadir vd, “Fatih Sultan Mehmed”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ağaç Yayınları, İstanbul 1993, II/14-15.

girdiklerini göstermektedir. Bu duruma itibarla gençlerin imanla yetiştirilmesi Müslümanların geleceği açısından ciddi önem arz etmektedir. Hz. Peygamber'in açıklamasına göre, cennet halkı daima genç olacak ve hiç ihtiyarlamayacaklardır.¹⁶⁸ Gençlerin iyi birer insan olarak yetişmeleri, Kur'an-ı Kerim'den olumlu örnekleri tanımaları mümkün olabilir. Doğru, güzel ve faydalı olan şeyleri bizzat yaşayarak gösterme, anlatma, telkin ve sözlü anlatımdan daha etkili olmaktadır. Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim incelendiğinde; dürüstlükte, edepte, iffette, saygıda, doğrulukta ve Tevhid mücadelesinde bizlere örnek teşkil edecek gençlerden çokça söz edildiği görülmektedir.

Maide suresinin 27-31. ayetlerinde Âdem (as)'in iki oğlunun kıssası anlatılarak, bu kıssada öldürülen Hâbil'in; Allah'a iman, teslimiyeti, takvası, ihlâsı, kurallara uyması ve insana saygısı methedilirken; katil olan kardeşi Kâbil'in haset, kin, bencillik ve nefesine tâbi olması, kural tanımaması, şiddet uygulaması ve cinayet işlemesi durumu yerilmektedir. Bu tür davranışta bulunanların sonlarının hüsrana olduğu anlatılmaktadır. Putperest olan babası ve içinde bulunduğu Bâbil halkını İslâm'a çağıran genç Hz. İbrahim (sa) Kur'an-ı Kerim'de örnek olarak anlatılmaktadır.¹⁶⁹ Hz İbrahim'in gençlik dönemi ile ilgili hayat hikâyesinden, gençlerin zihinlerinde şüphe ve tereddüt olabileceğini, bunun akıl ve mantık yoluyla giderilmesi gerektiğini ve gençlerin yetişkinlere nazaran daha idealist olduklarını öğrenmekteyiz. Kadın imtihanı ile zor bir sınava tabi tutulan, Hz. Yusuf (as), iffet ve sabır timsali olarak takdim edilmiştir. Gençlerin bu konuda Allah'a sığınması gerektiği, nefsinin her zaman kötü arzuları emrettiği hatırlatılır, yine Yusuf (as) kıssasında kardeşler arasındaki kıskançlığa dikkat çekilmiştir. Olumsuz koşullarda bile dinin anlatılmasından vazgeçilmemesi gerektiği, sabrın sonunun daima selamet olduğu ifade edilmiştir.¹⁷⁰ Kasıtsız bir suç işleyen Hz. Musa'nın (as) Allah'tan (cc) af dilemesi ve bağışlanması, yolculukta yanına bir genci yol arkadaşı olarak alması;¹⁷¹ gençlerin aceleci ve sabırsız oluşları, fevrî davranışlar sergileyebilecekleri, suç

¹⁶⁸ Dârimî, "Rikâk", 104, s. 731; bk. Tirmizî, "Cennet", 8, IV/679; Müslim, "Cennet", 22, III/2182.

¹⁶⁹ En'âm 6/74-83; Meryem 19/41-48; Şu'arâ 26/69-76; Saffât 37/88-100.

¹⁷⁰ Yusuf 12 /23-24.

¹⁷¹ Buhari, "Enbiya", 27, IV/126-129; Müslim, "Fedâil", 170, II/1847-1850.

işleyebilecekleri, gençlere görev ve sorumluluk verilebileceği gibi hususlarına örnek olarak anlatılmaktadır.¹⁷²

Putperest bir toplum içinde Allah'ın birliğini kabul eden ve imanları uğrunda yaşadıkları toplumdan kaçıp bir mağaraya sığınan ve burada 309 yıl sonra diriltiren gençlerin (Ashab-ı Kehf) örnek davranışları, Kur'an-ı Kerim'in başka bir suresinde karşımıza çıkmaktadır.¹⁷³ Gelecek nesillere örnek, yetişkinler ve toplumu yönetenlere rehber olması için gönderilen Kur'an-ı Kerim'de bu gençler hakkında da bilgi verilmektedir.¹⁷⁴ Bu örneklerden toplumun ileri gelenlerinin, yetişkinlerin, anne-babaların, kurum ve kuruluşların gençlere iyi örnekler olmaları, onları; iyiye, güzele ve doğruya yönlendirmeleri, onlara kötü örnek olmamaları ve kötü telkinlerde bulunmamaları gerektiğini anlaşılması gerekmektedir. Çünkü gençler, ahlaki ve manevi değerleri toplumda bu şekilde güzel örneklerle kazanırlar.¹⁷⁵

Fetâ, genç, yiğit, delikanlı; fütüvvet, gençlik, erlik demektir. Fetâ'nın çoğulu, fityân ve fitye'dir. Eski Araplar, fetâ terimiyle zihninde yaşattığı asil ve tam manasıyla ideal insan tipini ifade etmektedir. Fetânın konukseverliği ve cömertliği, kendisinin hiçbir şeyi kalmayınca ve tamamen fakir düşünceye kadar devam ederdi. Mücadelede de fetâ, arkadaşları uğruna canını feda eden kişidir. Misafirperverliğin, yiğitliğin ve özverinin en yüksek mertebesine fütüvvet denilmiştir. Eski Arapçada bu anlamı veren fütüvvet kelimesi, tasavvufun da özel bir terimi haline gelmiştir. Fütüvveti kendilerine şîâr edinen bir topluluğun varlığı, hicretin ikinci yüzyılda itibaren bilinmektedir. Fütüvvetin fedakârlık ve îsâr düşünceleri, geniş ölçüde Nişâbur Tasavvuf Okulu'na sirayet etmiş ve orada tasavvufî bir nitelik kazanmış, bu suretle fütüvvet, ilk zamanlar sosyal hayatta bir ideal iken ruhanî hayat bakımından da bir ideal haline gelmiştir. Tasavvuf ehline göre fütüvvet, peygamberlerin ahlâkıdır. Fütüvvet hakkında ilk eseri yazan Ebû Abdi'r-Rahmân Sülemî'ye göre; Hz. Âdem'den, (as), Muhammed (sav)'a kadar bütün peygamberler fütüvvet ahlâkının temsilcileri olmuşlardır.¹⁷⁶

¹⁷² Tâhâ 20/17-18; Kasas 28/14-19.

¹⁷³ Kehf 18/13-14.

¹⁷⁴ Bakara 2/185; İsra 17 /9.

¹⁷⁵ Karagöz, *Aile ve Gençlik*, s. 137.

¹⁷⁶ Sülemî, Ebu Abdurrahman Muhammed, *Kitâbu'l-Futuvvah*, Ankara Üniversite Matbaası, Ankara 1977, ss. 8-10.

Şeriatıta fütüvvet, mekârim-i ahlâk ta'biriyle anlatılmıştır. Hz. Peygamber (sav) mekârim-i ahlâkı tamamlamak için gönderildiği gibi,¹⁷⁷ Tevhid inancını yerleştirme uğrunda canını ortaya koymaktan çekinmeyen Hz. İbrâhîm (as)'de fetâ olarak nitelendirilmiştir. Hz. Musa'nın beraberinde giden, yardımcısı Hz. Yûşa' da (as) şu ayette fetâ olarak zikredilmiştir. “*Fetâsına, yiyeceğimizi getir, gerçekten biz bu yolculuğumuzdan epey yorgunluk çektik, dedi.*”¹⁷⁸ Aynı şekilde Yusuf (as)'ın zindan arkadaşları fetâ'nın ikilik bildiren tesniye kipiyle *feteyân* kelimesiyle ifade edilmişlerdir: “*Kendisiyle beraber zindana iki fetâ girdi.*”¹⁷⁹ Yusuf (as) Mısır'da yönetici olduktan sonra kendisinin özel hizmetçileri de fetâ'nin çoğulu olarak *fityân* kelimesi ile zikredilmişlerdir: “*Fetâlarına: onların paralarını yüklerinin içine koyunuz! dedi.*”¹⁸⁰

Fütüvvetin aslı dini gözetmek, sünnete uymak, Allah'ın (cc) Peygamberine emrettiği şu sözlerine uymaktır: “*Affı al, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir*”¹⁸¹ “*Allah adaleti, iyiliği, yakınlarla vermeyi emreder; fuhşu, kötülüğü ve azgınlığı yasaklar. Size öğüt verir ki öğüt alasınız*”.¹⁸² Peygamber (sav)'in Mekke'ye girdiği gün söylediği şu sözüne tabi olmaktır: “*Ey insanlar, çok selâm verin, yemek yedin, akrabayı ziyaret edin, geceleyin herkes uyurken namaz kılın ve selâmetle cennete girin.*”¹⁸³ Kur'an-ı Kerim, bu kıssalarda muhataplarına kıssaları bir hikâye olarak değil, örnek almamız ve yaşantımızda uygulamamız için bilgi olarak Feta kavramını anlatmaktadır. Anlatılan kıssalarda, insan her türlü işlerinde yol arkadaşının feta sahibi olması önemlidir.

1.3.4. Kehl, Kuhûlet (كهل)

Yaşlılık belirtisi gösteren adam için kühl denilmiştir. Kehl, erkeklerden 30'unu geçen ve yaşlılık belirtisi saç ağarması gibi belirtileri olandır. 30 ila 50 yaş arasındaki erkeklerin yaş durumunu ifade etmek için bu kelime kullanılmıştır. Halim ve akıllı kimse anlamlarına da gelmektedir. Allah (cc), Hz. İsa kıssasında şöyle

¹⁷⁷ İmam Mâlik, *Muvatta'*, Husnu'l-Huluk, 8; İbn Hanbel, *Müsned*, II/381.

¹⁷⁸ Kehf 18/62.

¹⁷⁹ Yusuf 12/36.

¹⁸⁰ Yusuf 12/62; Ateş, Süleyman, *Kur'an Ansiklopedisi*, Kuba Yayınları, İstanbul 1997, VI/ 320-322.

¹⁸¹ A'râf 7/199.

¹⁸² Nahl 16/90.

¹⁸³ Tirmizî, “Akime”, 45, Kıyâmet, 42; İbn Mâce, İkamet, 174, “Akime”, 1, Edeb, 11; Dârimî, “Salât”, 156.

buyurur: “ويكلم الناس في المهد وكهلا...” “O hem beşikte iken hem de yetişkin halinde insanlarla konuşacak...”¹⁸⁴ Bu ayet-i kerimeye göre: Hz. İsa (as)’ın birinci mucizesi beşikte konuşması, ikinci mucizesi ise Peygamber olduğunda davet için konuşmasıdır. Ayet-i kerimede Kühl kelimesine 30 yaş skalası anlamı verilmiştir. Kehl kelimesinin Arap dilinde taşıdığı anlamlara göre bu çağın başlangıcı genellikle otuz yaş veya birkaç yıl sonrası şeklinde belirlenmiştir.¹⁸⁵ Kehlen kelimesi için Mücâhid, yukarıda geçen ayet-i kerimede halîm olma halidir demiştir. Araplarda kuhûlet yaşı övülmektedir. Çünkü yaşın ilerlemesinde orta bir hal olup, aklın muhakemesinin kuvvetli, tecrübe ve görüşün kaliteli olduğu yaştır.¹⁸⁶ Nuhâs’ın bildirdiğine göre kehl, kırkına ulaşandır. Ahfeş’e göre de insan otuz iki yaşına kadar genç olup, otuz üçten itibaren kehl (olgunluk) yaşına girer. Şeyhuhat (yaşlılık) öncesi gençlik sonrası yaş aralığı anlamına gelen kuhûlet, gençliğin sona ermesiyle olgunluk yaşının başlamasıdır.¹⁸⁷ Bu kelimeyi Ezherî, gençliğin sona ermesi ve kuvvetinin mükemmelliğe ulaştığı olgunluk yaşı, olgunluğun zirvede olduğu yaş şeklinde açıklamaktadır.¹⁸⁸

Hz. Muhammed (sav) cihada hazırlanan bir sahabeye; “Ailen de kâhil kimse var mı?” Yani ailen de çoluk çocuğunun, eşinin geçimini yerine getirecek, güvendiğin kimse, akli başında kimse var mı? Diye sormuştur.” Sahabe; “Küçük çocuklardan başkası yoktur” diye cevap verince; Hz. Peygamber (sav) O’na sen kal ve onların içinde cihad et, çabala ve onları kaybetme” buyurmuştur. Bu Hadis-i Şerif’ten anlaşılmaktadır ki kâhil kimse ailesine sahip çıkan, onların geçimini sağlayan kişi demektir. Ebu Zeyd’in anlatımında ise, “kâhele racülün”, kuhûlet sınırına girip evlenen kişi demektir.¹⁸⁹

1.3.5.Şeyh (شيخ)

Şeyh kelimesi, yaşlı kimse, yaşlı ilerlemiş ihtiyar kişi, koca, büyük, bey, erkek adlarından sonra kullanılan saygı sözcüğü olarak ve başkan anlamında

¹⁸⁴ Âl-i İmrân 3/46.

¹⁸⁵ İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdu'l-Hak b. Gâlib (541/1147), *el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz* (thk. Abdu's-Selam Abdu's-Şâfi Muhammed), I-V, Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 1. baskı, Lübnan 1993, I/437.

¹⁸⁶ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, III/123.

¹⁸⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, III/142.

¹⁸⁸ Ezherî, Ebu Mansûr Muhammed b. Ahmed (370/980), *Tehzîbu'l-Luğa* (thk: Reyâd Zeki Kasım), I-IV, Dâru İhya Turas el-Arabî, Beyrut 2001, s. 465.

¹⁸⁹ İbn. Manzur, *Lisânu'l-Arab*, XI/613.

kullanılmaktadır. Bir topluluğun başında bulunan kimsedir. Yaşın ilerlediği ve ileri yaşın belirtilerini gösterildiği kimse ya da 50-51 yaşlardan ömrünün sonuna kadar olan süredir. Şeyh kelimesi Kur'an-ı Kerim'de birçok kez geçmektedir: Hud suresinde Hz. İbrahim bir evlat müjdesi aldığı anda hanımını Sâre şaşırarak, eşi Hz. İbrahim (as) için şeyh kelimesini kullanmıştır.¹⁹⁰ Yusuf Suresi'nde Yakub (as) kastedilerek, Mısır Azizine Bünyamin kardeşlerinin yerine kendilerini tutuklamaları için yalvarırken duygusallık katarak babalarının yaşlı (şeyh) olduğunu ve küçük kardeşlerine düşkün olduğunu ifade ederek merhamet etmesini sağlamaya çalışmışlardır.¹⁹¹ Kasas suresinde, Hz. Musa (as) Medyen'e ulaşip bir suyun başına varınca, orda kenarda bekleyen iki kadın görür ve onlara acıyıp yardımcı olmak istemiştir. Onlara nedir diye sorunca; kızların babalarının yaşlı (şeyh) bir insan olmasından dolayı bu işin kendilerine kaldığını anlatırken, şeyh kelimesi Şuayb Peygamber'in yaş durumunu anlatmak için kullanılmıştır.¹⁹² Gafir suresinde de insanın ilk yaratılıştan ölümüne kadar olan aşamalarından bahsedilmiştir. İnsanın önce topraktan sonra nutfeden, daha sonra alakadan yaratıldığı belirtilmiştir. Sure de insanın çocuk olarak dünyaya getirilmesinden yaşının en kuvvetli halinden yaşlılığa ulaşmasına kadar ki dönemlerden bahsedilmiş ve yaşlılık dönemi şeyh kelimesinin çoğul şekli olan şuyûhan kelimesi ile anlatılmıştır.¹⁹³ “*Ve şeyyahahu*”, kelimesi bir kişiyi yüceltmek amacıyla şeyh diye isim vermek ya da çağırmak için söylenir. Onu yüceltmek ve saygı duymak amaçlı şeyh diye seslenilir. Bütün bu tanımlamalardan, erkek yaşlı, saygın ve saygıyı hakeden insan olduğu zaman ona şeyh denildiği anlaşılmaktadır.¹⁹⁴

1.3.6.Acûz (عجز)

Acûz; yaşlı, yaşı ilerlemiş, ihtiyar, yaşlı kimse anlamındadır bir şeyin sonu ahiri demektir. İnsanda zayıflık ve acizliğin artması durumudur. Yaşlı, ihtiyar ve şeyh kimse, yaşta ileri olan ömrünün sonunu, sonlarını yaşayan kimse anlamındadır.¹⁹⁵ Kur'an-ı Kerim'de iki yerde de Hz. İbrahim'in (as) çocuk müjdesi

¹⁹⁰ Hûd 11/72.

¹⁹¹ Yusuf 12/78.

¹⁹² Kasas 28/23.

¹⁹³ Mü'min 40/67.

¹⁹⁴ İsfahânî, *el-Müfredat*, s. 469.

¹⁹⁵ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, IV/290.

alması durumunda eşinin yaşının ileri bir yaşta olması hali anlatmıştır.¹⁹⁶ Bu kelime Arapçada hem kadın hem de erkek için ortak kullanılır. Fakat Kur'an-ı Kerim'de kelimenin geçtiği ayetlerde yaşlı kadınlar için kullanılmıştır.

2. Toplumsal Cinsiyet

Cinsiyet terimi, kadın ya da erkeğin sahip olduğu psikolojik, biyolojik ve genetik özellikleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Cinsiyet insanda doğuştan kazanılan bir özelliktir. Cinsiyetin genetik, somatik (sinir sistemi), psikolojik ve toplumsal olarak tanımlanan farklı çeşitleri vardır.¹⁹⁷ Toplumsal cinsiyet ise, kadın ya da erkek olmaya bireyin, toplumun ve kültürün yüklediği anlam ve beklentileri tanımlamak için kullanılan bir terimdir.¹⁹⁸ Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ayrımının ilk kez 1968 yılında Stoller tarafından *Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet* eserinde kullanılmıştır.¹⁹⁹ Toplumsal cinsiyet bireye toplumun yüklediği görev ve sorumluluklar olarak değerlendirildiğinde, zaman, mekân ve kültüre göre farklı anlamlarda kullanılabilir. Hatta aynı zamanda, farklı mekânlarda toplumsal cinsiyet kavramına yüklenen mana değişiklik gösterebilir. Toplumsal cinsiyet rollerinde cinslerin eşit olmadığı bilincinin olması, mekânın da cinsiyete göre bölüşümüne sebep olmuş, kadın ve erkek için farklı mekânlar tasarlanmış ve kullanılmıştır. Post-modernizm öncesinde kadınlar daha çok özel alanda kalmışlar, erkekler ise genel alanda var olmuşlardır. Günümüzde ise bu durum cinsiyet rollerinin değişimi ile eş zamanlı olarak dönüşmeye başlamıştır.²⁰⁰ Mekânın, zamanın, hak ve sorumluluklarının eşit paylaşılmaması toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin ortaya çıkmasına neden olduğu değerlendirilmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliği, kadın ve erkeğin, sosyal yaşamda; aile, çalışma, hukuk, eğitim,

¹⁹⁶ Zâriyât 51/29; Hûd 11/72.

¹⁹⁷ Kaypak, Şafak, "Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısından Kente Bakmak", *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2014, C. VII, S. 1, s. 345.

¹⁹⁸ Bayhan, Vehbi, "Beden Sosyolojisi ve Toplumsal Cinsiyet", *Doğu Batı Dergisi*, Y. 16, S. 63, 2013, s.153.

¹⁹⁹ Direk, Zeynep, "Judith Butler: Toplumsal Cinsiyet ve Bedenin Maddeleşmesi", *Cinsiyetli olmak-Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009, s.160.

²⁰⁰ Ercins, Gülay, "Demokrasinin Bir Ön Koşulu Olarak Kamusal Alan ve Türkiye'de Kamusal Alan Algısı", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. XIV, S. 1, 2013, s. 302.

siyaset, din ve sağlık alanlarında eşit olmayan imkân, fırsat ve değerler ile karşılaşmasına neden olmaktadır.²⁰¹

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği hem batı normlarına göre az gelişmiş ülkelerde hem gelişmekte olan ülkelerde hem de gelişmiş ülkelerde özelde kadın hakları genelde insan hakları ihlallerine neden olmaktadır. Kadın ve erkek arasındaki eşitlikçi uygulamalar bazı durumlarda iki cinsinde fitratından kaynaklı özellikleri nedeni ile çatışma ve problemlere neden olmaktadır. Erkeklerin ekonomik ve sosyal nedenlerle birinci planda olduğu toplumlarda kadınların sosyal yaşamda ötekileştirilmesi sorunu yaşanırken, erkeklere aşırı sorumluluk yüklenmesi sorunlara kaynaklık oluşturmaktadır. Diğer yandan kadınların eğitim düzeyi ve algılarındaki farklılıklar ile toplumların gelenekleri çatışma üretme potansiyeli taşımaktadır. Bu durumda kadın ve erkek cinsleri arasında toplumsal cinsiyet eşitliği, beklentilerin aksine kadın cinsini korumak yerine çatışmaları artırıcı işlev görebilmektedir. Gelişmiş ülkelerde toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında kadının fiziki, duygusal ve biyolojik özelliklerini zorlayıcı sorumlulukların yüklenilmesi kadınların mutsuzluğuna da neden olabilmektedir. Bu durum toplumsal cinsiyet eşitliği uygulamalarının daha ileri seviyede olduğu Kuzey Avrupa ve İskandinav lkelerinde ayrıca incelenmelidir. Kadının sosyal hayatın tamamen dışında tutulduğu toplumlarda ise kadının bireysel gelişimi, sosyal yaşamı, kişi özgürlükleri ve sosyal hayata ve üretime katılması konularında eksiklikler yaşanmakta ve kadınların mutsuz olmasına neden olabilmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin en önemli nedeni olarak görülen ataerkil düşünce bir yandan kadını yukarda ifade edilen mutsuzluk nedenleri ile yüzleştirme ihtimaline neden olabilmekte iken diğer yandan kadının güvenlik, ekonomik güvence gibi imkânlarla kavuşabilmesini de sağlayabilmektedir. Tüm süreç ve nedenler birlikte değerlendirildiğinde toplumsal cinsiyet eşitliğine değil, toplumda cinsler arasında adalete yönelik çalışma yapılması her iki cinsinde mutluluğunu artıracak imkânlar sunabilecektir.²⁰² Erkeklerin toplumda cinsiyetten kaynaklanan rollerinin toplumda kadınlar üzerinde yukarıda ifade edilen eksikliklere ve çatışmalara neden olduğu muhakkaktır. Ancak bu eksiklik ve çatışmalar

²⁰¹ Ecevit, Yıldız, “Toplumsal Cinsiyetle Yoksulluk İlişkisi Nasıl Kurulabilir? Bu İlişi Nasıl alışabilir”, *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 25(4), zel Ek, 2003, s. 83.

²⁰² Sayer, Handen, *Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Erkeğin Katılımı*, Türkiye Cumhuriyeti Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara 2011, s. 14.

farklılıkları eşitlemeye çalışılarak çözümlenemediği görülmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliği düşüncesi bu nedenle cinsiyet sorununu çözüme kavuşturma değil, büyütme potansiyeline de sahip olabilir. Ataerkil toplum yapısında anaerkil toplum yapısına geçiş yapmak ya da cinsiyetlerin görmezden gelindiği bir toplum yapısı cinsler arasındaki eşitsizlikler ve çatışmaları çözmekte yeterli olabilir mi sorusu aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'de örnekleri ile anlatılan erkek modellerinin insanlar tarafından doğru anlaşılması ve pratize edilmesi ile cevap bulabileceği değerlendirilmelidir.²⁰³

2.1.Tarih Sürecinde Toplumsal Cinsiyet ve Erkek

Cinsiyet kimliği ve cinsler arası ilişkinin ortaya çıkışı; insanlık tarihinde, mitolojilerde ve Kutsal Kitap'ta anlatılmıştır. Çoğu kez insanlar farkında bile olmadan ekonomik, kültürel, sosyal ve politik yönlerden cinsiyet kimliğini tanımlamışlardır. Amerikalı antropolog Margaret Mead (1901-1978), insanlık tarihinde insanın kurduğu hemen her toplumun erkek cinsi tarafından idare edildiğini iddia etmiştir.²⁰⁴ Ona göre bu durumun bir sonucu olarak, ırk ayrımında, sınıf çatışmalarında erkek cinsiyeti daha etkili olmuştur²⁰⁵ Günümüzdeki sürece benzer şekilde uygarlık tarihi boyunca, toplumun kuruluşunda ve organizasyonunda erkek cinsi etkili olmuştur. Askerlik, endüstri, teknoloji, üniversite, bilim, politika, ekonomi ve kolluk kuvvetleri de dâhil olmak üzere toplumdaki bütün güç mekanizmalarının bazı istisnalarla birlikte öncelikle erkekler daha etkin rol üstlenmişlerdir.²⁰⁶

İnsanın yeryüzündeki ilk gününden itibaren erkek, evin geçimini sağlamak için dışarıdaki işleri sürdürmekle meşgul olurken, kadının ise evin iç işleri ve çocukların bakımını üzerine almış olduğu görülmektedir. Bu iş bölümünün genel kabul gördüğü ve toplumlar tarafından doğal bir süreç olarak benimsendiği anlaşılmaktadır. Dönem ve coğrafi bölge bakımından sınırlı olmak üzere kadının erkekler tarafından yapılan işleri yaptığı örnekler görülmekle birlikte bu durum

²⁰³ Tekeli, Şirin, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, Birikim Yayınları, 1. Basım, İstanbul 1982, s. 55.

²⁰⁴ Marshall, Tim, *Hükmeden Erkek Boyun Eğen Kadın*, (Çeviren: Gülden Şen), Altın Kitapları, İstanbul 1997, s. 11.

²⁰⁵ Millet, Kate, *Cinsel Politika*, (Çeviren: Seçkin Selvi) 2. Baskı, Payel Yayınevi, İstanbul 1987, s. 47.

²⁰⁶ Millet, *Cinsel Politika*, s. 47; Özdeş, age, s. 29.

mahallî örnekler olarak kalmıştır. Bu iş bölümünün gerektirdiği özellikler insan toplulukları tarafından erkek ve kadın için ideal yetişme, davranış ve görünüm algılarını etkilemiştir. Bu algıda erkek, içinde yaşadığı toplumun kendisine verdiği rolü oynamakla sorumludur. Erkeğe, güçlü olmak, liderlik yapmak, geçimini temin edecek maişetini kazanmak, ülkesini ve ailesini düşmanlardan korumak gibi temel sorumluluklar yüklenmiştir. Bu sorumluluklar aynı zamanda toplumda erkek nasıl olmalı sorusunun da cevabını vermektedir. Bu cevaplar tarih boyunca toplumlarda erkek algısını oluşturmuştur.²⁰⁷

Toplumun anaerkil bir dönem geçirdiği iddiasında bulunan sosyal ve siyasi görüşler, yaşandığını ileri sürdükleri anaerkil dönemde kadının otorite kurduğunu, soy silsilesinin kadın tarafından yürütüldüğünü, çocukların nesebinin kadına atfedildiğini ileri sürmüşlerdir. Bu görüşler daha çok antik Grek yazarların anlatılarına dayandırılmaktadır. Bu anlatılar insanın madeni işlemeye başladığı dönemden itibaren anaerkil toplumun yerini erkek egemen topluma bıraktığı ve erkeğin zafer kazandığı, toplum ve ailenin yöneticisi olma hakkını elde ettiği şeklinde açıklanmaktadır. Ancak bu görüş ve açıklamalar insanlığın tarihi süreci ile uyumlu görülmemektedir. Anaerkil toplum iddialarını destekleyen bazı efsane ve anlatılarına karşın geleneksel tarih anlatısı erkek egemen toplum örnekleri bulunmaktadır. Toplum yaşamında erkek ve kadına fitratına uygun roller verildiği önceki bölümlerde açıklanmıştır. Bu uygun roller, zaman ve coğrafi etkenler faktörüne de bağlı olarak her iki cinsin toplumsal rolleri ve toplumdaki algıları bakımından değişiklik göstermekle birlikte tarihi süreç bize erkek ve kadının iş bölümünü ve bu iş bölümü de evde kalanın ikincil olarak değerlendirilmesinin doğru olmadığını göstermektedir. Toplum hayatı ya da aile yuvasında dışarıdaki işlerin mi yoksa içerideki işlerin mi daha önemli olduğunu tespit etmenin, insan yaşamının doğası ile mümkün olmadığı bilinmektedir.²⁰⁸

Bu değerlendirmeler çerçevesinde tarih boyunca insanlığın anaerkil toplum dönemi ve ataerkil toplum dönemi olarak iki dönem olarak incelenmesi mümkün olmadığı gibi, toplumların farklı coğrafyalarda araç kullanma ve üretim şekli

²⁰⁷ Özek, Zeynep, *The Making of Adam and Eve: "Ghanging" Concepts of Masculinity and Femininity in Patriarchal Britain*, Hacettepe University Institute of Social Sciences, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002, ss. 6-13.

²⁰⁸ Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, s. 37.

bakımından belirlenen tarihi çağlara ayrılması da insanlık tarihi bakımından bilimsel bir değerlendirme olarak görülmemektedir. Yeryüzünün bir bölgesinde yaşayan toplumda erkeklere verilen sorumluluklar ve bu sorumlulukların gereği olan davranışlar ile ortaya çıkan erkek algısı aynı dönemde başka bir bölgede farklı anlayışlarda oluşabildiği görülmektedir. Kategorik değerlendirmelerin dışında, insan fitratına uyumlu değerlendirmeler yapıldığında özel mülküyetin sahipliği, ailenin maddi birikimi, ailenin korunması gibi rollerin toplum tarafından erkeğe atfedilmesinin kadının toplumsal rolünün ve algısının geri planda olduğu anlamına gelmeyebileceği de düşünülmelidir. Miras hukuku vb. uygulamalar ise erkeğe toplum da ayrıcalık mı tanıdığı yoksa yüklenen sorumluluklar bakımından toplumda oluşan erkek algısının erkeler için ayrıca yeni fiziki ve ruhi yükler mi oluşturduğu değerlendirilmelidir. Bu bakımdan incelendiğinde tarih boyunca toplumda oluşan erkek algısı erkelerin toplum yaşamında daha önemli yükler taşımak zorunda kalmasına da neden olmuştur.²⁰⁹ Toplum yaşamında erkeğin üstünlüğü ya da kadının üstünlüğü olarak ifade edilen örnek ve değerlendirmeler hem kadın hem de erkek cinsi için göreceli olup, farklı siyasi ve sosyal görüşler tarafından farklı değerlendirmektedir. Kadının erkekler ile aynı işleri yapması, kadının toplum içinde eşitliği anlamına geldiği ya da kadının yaratılış özellikleri dikkate alınmadan baskı altında tutulduğu şeklinde olmak üzere iki şekilde de düşünülebilir. Bu nedenle üstünlük tartışması yaratılış özellikleri ve fitratın ihtiyaçları bağlamından çıkartılarak değerlendirildiğinde kadın, erkek gibi olmak arzusu ile toplumdaki erkek algısında erkeklerden beklenen davranışları göstermeye zorlanarak hem kendisinin hem de toplumun huzursuzluğunun zeminini oluşturabilir.²¹⁰

2.1.1. Antik Medeniyetlerde Erkek

Batı uygarlığının temellerinden birisini oluşturan ve ataerkil yapılanmanın etkin olduğu Grek medeniyetinde, zamanla farklılıklar sergilenmesine rağmen, erkek

²⁰⁹ Yaşın Tekizoğlu, Fatma, *Alınan Erkeklik Tehdidinin ve Erkeklik ile İlgili Otobiyografik Anıların Tecavüz Olasılığı ve Kadını İnsanlıktan Çıkarma Üzerindeki Etkisi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2019, ss. 3-5; Yaşargün, Mustafa, *Erkeklik Söylemleri ve Ötekileştirilenlerin Gündelik Pratikleri*, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2019, s. 15; Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, s. 37.

²¹⁰ Marx, Karl, F. Engel, V. İ. Lenin, J. Stalin, *Kadın ve Marksizm*, (çeviren: Ö. Ufuk), Öncü Kitabevi, İstanbul 1970, s. 18, 27.

ve kadın cinsleri arasında sosyal dengenin bozuk olduğu, kadının kölelerin seviyesine kadar indirgenip, erkeğin yüceltildiği görülmektedir. Grek toplumunda kral, feodal beylerin en nüfuzlusu ve en kuvvetlisi olup gücü tanrısaldır. Kral, siyasal iktidarın yanında yargı görevini de üstlenmiştir. Yasalar Krala, Tanrı Zeus tarafından verilen kurallar olarak aristokratik bir güç kaynağı oluşturmaktadır. Krala bağlı feodal beyler ve aristokrasi zümresi kralın yetkilerini kendilerine tanınan ölçüde kullanmıştır. Bu zümreler erkeklerden oluşmaktadır. Grek toplumunda erkek egemen kültür aynı zamanda ekonomik gücü de tekelinde bulundurmıştır. Kadınlara bu yapıda erkek egemenliğine tâbi olma görevi verilmiştir.²¹¹ Bu duruma aristokrat bir kadına söylenen: “Fakat sen katına git, işlerine, bez tezgâhına, iplik büken çıkırığına emek ver, kadınlara da buyur işlerine baksınlar, yay işi ise erkeklere ve başlıca bu evde hükmü geçen bana düşer” şeklindeki ifadeler, erkeklerin o devirdeki konumunu ve etkinliğini, kadınların da durumunu özetlemektedir.²¹²

Erkek egemenliğinin hâkim olduğu eski Mısır medeniyetinde kadının da erkeğin yanısıra ailede ve toplumda saygın bir yere sahip olduğu ve birçok haklardan istifade ettiği görülmektedir. Mısır’da kız çocuklarına karşı tutum Çin ve Hindistan’daki adaletsiz yapıya benzememektedir. Mahmud Akkad; Mısır’ın bu sosyal yapısındaki olumlu görünüşlerin Yusuf (as) dönemindeki²¹³ vahiy kaynaklı bilgiler olduğunu iddia etmektedir.²¹⁴

Roma toplumunda, ailede baba mutlak otorite sahibiydi. Baba otoritesinin bu kadar mutlak oluşu, eski Roma ailesine merkezi bir nizam vermekten başka, toplum hayatında sıkı bir disiplin ruhunun, mutlak bir itaatın, örf ve adetlerin daima canlı ve sıcak tutulmasına da yardımcı olmuştur. Gerçekte eski Roma hayatında erkeğin rolü, aile içindeki mevkiinin devlet çapındaki görünümünden ibaretti. Böylece sıradan Roma vatandaşı devletin memurlarına ve kanunlarına kayıtsız ve şartsız hizmete ve itaate daha küçük yaştan itibaren alıştırmış oluyordu.²¹⁵

²¹¹ Şenel, Alâeddin, *Eski Yunan’da Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne*, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1940, ss. 49-50.

²¹² Homeros, *Odyseia*, (Çeviren: Abdullah Ersoy), Panama Yayıncılık, yrsz 2012, 350-353; Şenel, *Eski Yunan’da Eşitlik*, s. 64.

²¹³ Ârâf 7/127-141.

²¹⁴ Akkad, *Kur’an’da Kadın*, ss. 54-65.

²¹⁵ Demircioğlu, Halil, *Roma Tarihi, Cumhuriyet*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1953, ss. 49-50.

Antropologların tespitlerine göre; antik çağlarda bazı toplumlarda anaerkil yapılar görülmüş olsa da bu durum hem dünyanın genelinde yaygın olmamış, hem de anaerkil toplum yapısı erkek egemenliğini kısıtlayıcı bir nitelik arz etmemiştir. Bu yönü ile anaerkil toplumlar, aslında erkek egemenliğinin veraset sistemi içerisinde kadınlar yoluyla yön verilmesinden başka bir durum değildir.²¹⁶ Mesela Avustralya’da ve Afrika’da genellikle avcılıkla geçinen kabilelerde matriarkal aile tiplerine rastlanmaktadır. Ancak bu ailelerde de erkek egemenliği bulunmaktadır. Soyun anneyle devam etmesi geleneği, eski Samirî toplumlarında ve özellikle Mısır’da var olmakla birlikte, ailede yine erkek egemenliği mevcuttu. Anaerkil evlilikte erkek, karısının evine taşınmakta ve çocuklar anneye nisbet edilmektedir. Ancak ataerkil ailede baba egemen olmasına rağmen, anaerkil ailede aslında anne değil, onun ailesinin erkekleri (kardeş, dayı) egemen olmaktadır.²¹⁷

2.1.2. Yahudilik ve Hıristiyanlıkta Erkek

Yahudi geleneğinde her sabah ibadetinde “Rabbim beni kadın yaratmadığın için sana şükürler olsun” diye dua edildiği bilinmektedir. Yahudi din adamlarının çoğunluğuna göre önemli ve toplu halde dualar için 10 erkek bulunması şart koşulmuştur.²¹⁸ Bu ibarede Yahudilikte kadının daha alt seviyede hatta istenmeyen bir seviyede görüldüğünü ve erkeğin sadece yaratılış bakımından erkek olduğu için yüceltildiği görülmektedir.²¹⁹ Yahudi din adamları literatürde; kadını dini görevlerde ikincil olarak değerlendirmiş, din görevlisi olmak, Tevrat’ı tetkik etmek ve şahitlik için erkek olma şartı getirmişlerdir²²⁰. Tevrat’ın Tekvin bölümünde Tanrının Âdem’e ve Havva’ya hitabında, Hâbil-Kâbil kıssasında, Kâbil’in oğullarının, torunlarının ve hanımlarının anlatıldığı pasajlarda mitolojik unsurlar göz ardı edilirse, erkek ve kadında cinsiyet rollerinin, o günkü tarihi dönemin fiziki, coğrafi ve sosyal ortamında kendisine has şekillerle belirlendiği dikkat çekmektedir.²²¹ Belirlenen rollerin, özü aynı kalmakla beraber tarihi dönemler içerisinde şartların değişmesi ve

²¹⁶ Millet, *Cinsel Politika*, s. 47.

²¹⁷ Ünal, Asife, *Yahudilik’te, Hristiyanlık’ta ve İslam’da Evlilik*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s. 10.

²¹⁸ Uğur, Hakan, *Tevrat’ın Kur’an’a Arzı*, Emin Yayınları, Bursa 2011, s. 293.

²¹⁹ Tekvin: III/16

²²⁰ Yasdımın, Hakkı Şah, “Yahudi Kutsal Metinlerinde Kadın Karşıtı Söylemler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 15 (2002) ss. 97-121.

²²¹ Eski Ahit, Tekvin, III/1-24; IV/1-26.

iş bölümünün artması sonucu, kendisini yeni formlar içerisinde ifade ettiği anlaşılmaktadır. Tekvin bölümünün devam eden pasajlarında Nuh peygamberin dünyaya gelmesine ve dönemine işaret edildikten sonra²²² yer alan şu ifadeler dikkat çekicidir: “*Ne vaki oldu ki, toprağın yüzü üzerinde adamlar (erkekler) çoğalmaya başladı ve onların kızları doğduğu zaman, Allah oğulları adam kızlarının güzel olduğunu gördüler ve bütün seçtiklerinden kendilerine karılar aldılar... Allah oğulları insan kızlarına vardıkları ve bu kızlar onlara çocuk doğurdukları zaman, o günlerde hem de ondan sonra yeryüzünde Nefilim (tanrı oğulları) vardı, bunları eski zamandan zorbalılar (erki kötüye kullananlar) şöhretli adamlardı. Ve Rab gördü ki, yeryüzünde adamın kötülüğü çoktu ve her gün yüreğinin düşünceleri ve kuruntuları ancak kötü idi... Nuh'un zürriyetleri bunlardır. Nuh sadık adamdı ve kendi devirlerinde kâimdi. Allah ile yürüdü ve Allah'ın önünde yeryüzü bozulmuştu ve yeryüzü zorbalıkla dolmuştu ve Allah yeryüzünü gördü ve işte bozulmuştu. Çünkü yeryüzünde bütün beşer insanlar yolunu bozmuştu.*”²²³ Buradaki seçenlerin yani kâim olanların erkekler olması eski ahitte erkeğin ön planda tutulduğunu ve yöneticilik hakkına erkeğin sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Hıristiyanlıkta erkek algısını Pavlus'un “erkek kadın için değil, kadın erkek için yaratılmıştır” ifadesi ile açıklamıştır. Bu nedenle kadınlar kocalarına mutlak sadakat ve bağlılık göstermelidir. Pavlus mesihin kilisenin başı olduğu gibi erkeğin de kadının başı olduğunu belirtmiştir. Bu söylemler Hıristiyanlıkta erkek algısını, toplum yaşamında ve dini kurumlarda erkeğin başalt kadının ise ona tabi olmasını gerektiren konumunu açıklamaktadır.²²⁴ Hıristiyanlıkta erkek toplum ve din yaşamının merkezinde yer almaktadır.²²⁵

2.1.3. Çin ve Hint Medeniyetlerinde Erkek

Durum Batı'da böyle iken, Doğu'da Batı'dan temel değerler bakımından farklı bir aile ve toplum yapısı yoktur. Örneğin sosyal yapıda kast sistemi hâkim olan Hindistan'daki Mano şeriatı; babasının, kocasının ve erkek çocuklarının dışında kadın için müstakil bir hak tanımamıştır. Erkekler vefat edince kadın kocasının

²²² Eski ahit, Tekvin, V/28-32.

²²³ Eski Ahit, Tekvin, VI/1-12.

²²⁴ Efesoslular'a: V/22-24.

²²⁵ Yasdınan, Hakkı Şah, “Kadının İslam Geleneğindeki Yeri ve Konumuna Yahudi Hristiyan Kültürün Etkilerinden Bazı Örnekler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Isparta, S. 14 (2005/1) ss. 59-94.

akrabalarından birine nisbet edilirdi. Hatta belli bir dönem boyunca kocası vefat ettiğinde karısı da onunla birlikte yakılmıştır.²²⁶ Çin’de de Hindistan’da olduğu gibi, erkeklerin kadınlardan üstün konumda olduğuna inanılırdı. Kadınlar aşağı konumdalardı. Çünkü kadınların kötülüğü simgelediğine inanılmaktaydı. Bu yüzden her zaman kontrol altında tutulmaları gerektiğine inanılırdı. Kadınlar; babalarına, kocalarına ve dul kaldıklarında oğullarına itaat etmek zorundalardı. Kocanın o kadar mutlak bir gücü vardı ki, Roma’da olduğu gibi, isterse karısı ile çocuklarını öldürebilir, ya da köle olarak satabilirdi. Kız bebeklerin bazen doğumda boğulduğu veya hizmetçi olarak başkalarına satıldığı da tespit edilmiştir.²²⁷ Ama yeni doğan erkek bebekler ile ilgili böyle bir anlatım yoktur. Bu coğrafyada her dönemde erkek bebekler, kızlara göre önemli sayılmış ve kız bebeklerden üstün tutulmuştur.

2.1.3. Türk Medeniyetinde Erkek

Asya’da yaşayan bozkır kavimlerin erkek algısı ve erkeği toplumda konumlandığı yer, batı dünyasında egemen olan algıdan farklılık göstermektedir. Bu toplumlar içerisinde Türkler’de kadının sosyal statüsü diğer medeniyetlerden daha farklıdır. Türkistan’da Türk toplumlarında aile yapısı ataerkil olmakla birlikte, kadın aile ve toplum içerisinde güçlü ve etkin bir konumdaydı. Devlet yönetiminde ve sosyal hayatta söz söyleme hakkına sahipti. Asya’da kurulan Türk devletlerinde erkek algısı ve erkekten beklenen görevler yaradılıştan kaynaklanan bir üstünlük olarak görülmemiştir. Türk medeniyetinde erkek kendisine verilen sorumlulukları yerine getirdiği ölçüde etkin bir role sahip olabilir. Ontolojik bakımdan bir üstünlük algısı olmadığı anlaşılmaktadır. Hem devlet ve toplum yaşamında görülen örneklerde hem de Kutatgu Bilig gibi metinlerde erkek algısı tanımlanmıştır. Hem İslâmi dönem öncesinde hem de İslâmi dönemde Türk kültüründe erkek yiğitlik, korkusuzluk, kahramanlık, savaşçılık algıları ile tanımlanmıştır. Bu algılamalarda kadınlara yönelik bir olumsuz betimleme yapılmadığı görülmektedir.²²⁸ Türk toplumunda kız çocukları ile erkek çocukları arasında ayırım yapılmadığına ilişkin bilgiler de bulunmaktadır. Kutadgu Bilig’de Ay-Toldu oğlu Ögdülmiş’den “*Oğul-kız hakikatte*

²²⁶ Akkad, *Kur’an’da Kadın*, s. 52; Topaloğlu, Bekir, *İslam’da Kadın*, Rağbet Yayınları, İstanbul 1995, s. 72.

²²⁷ Marshall, *Hükmeden Erkek*, s. 11.

²²⁸ Türk Medeniyetlerinde erkek algısı hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları İstanbul 1992; Aydın Taneri, *Türk Devlet Geleneği*, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997.

gören gözü'n nurudur” nasihati ile kız-erkek ayrımı yapılmamasını istemiştir. Türk destanlarında kahramanların anneleri ya da eşleri nurdan ve ışıktan kutsal kişiler olarak tanımlanmıştır. Türk toplumunda kadın; üretime katılan, vatan savunmasına bizzat savaşta katkıda bulunan, evi-barkı koruyan ve erkeğin eşi olarak sosyal yaşamda birey olarak görülmüştür. Ancak bu durum İslâm öncesi Türk toplumlarını da ataerkil yapının sürdürülmesine bir engel oluşturmamıştır.²²⁹

2.1.4. Cahiliye Araplarında Erkek

Kur'an-ı Kerim'in nazil olduğu dönemde hicaz bölgesi İslâm tarihi literatüründe cahiliye toplumu olarak ifade edilmiştir.²³⁰ Arapların tarihinin belirli bir dönemine isim olan bu tanımlamayı ihtiva eden dönemde erkek, statünün güç ve kuvvetle belirlendiği; söz sahibi olabilmek için kalabalık erkek nüfusun şart görüldüğü ataerkil düzen içerisinde toplumun etkin cinsi olarak algılanmıştır. Araplar erkeğin çalışması, para kazanması, savaşabilmesi vb. nedenlerle daha üstün olduğunu değerlendirmişlerdir. Arap toplumunda çok sayıda erkek çocuk sahibi olmak ideal olarak görülmüş, erkek çocuk doğuran kadın erkek çocuk doğurmamış kadına göre bir derece daha üstün algılanmıştır.²³¹ Cahiliye dönemi Arap toplumunda, baba tarafından gelen erkek akrabalık ilişkileri ve erkek çocukların birlikteliğini ifade eden asabe kavramı, toplumsal yapıda birliktelik, savunma, miras paylaşımı gibi konularda erkeklerin tek hak sahibi olduğunu ifade etmektedir.²³² Asabe içerisinde sayılmayan kız evlat ve kadınlar mirastan da faydalanamazlardı. Erkek olmak, silah taşıma ve savaşma kudretine sahip bulunma ile birlikte değerlendirilerek mirasçı olmanın en temel şartlarından birisi olarak değerlendirilmiştir.²³³ Cahiliye dönemde Arap toplumunun erkek algısı Kur'an-ı Kerim'de eleştirel yaklaşımla açıklanmıştır.

²²⁹ Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 257; Tellioglu, İbrahim, “İslam Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmalı Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 2016, ss. 209-224; Dalkesen, Nilgün, “İslam Öncesi Değerlerde Orta Asya'da Değişen Kadın Erkek İlişkilerinde Töre”, *Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Gaziantep, 2008, ss. 441-449; Bilecan, Ennur, *İslamiyet Öncesi Türk Destanlarında Kadın Tipi*, Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bartın, 2017, ss. 150-151.

²³⁰ Fayda, Mustafa, “Cahiliye”, *DİA*, VII/17.

²³¹ Cevad, Ali, *el-Mufassal fi Târîhi'l-Arab Kable'l-İslam*, I-XX, Dâru's-Sâkî, 4. Baskı, 2001, IX/96; Zeyyât, Habib, *el-Mer'etü fi'l-Cahiliyye*, Müessesetü Hindavî, Kahire 2014, s.10.

²³² Cevad, Ali, *el-Mufassal fi Târîhi'l-Arab Kable'l-İslam*, VI/392; Çağrııcı, Mustafa, “Asabiyyet”, *DİA*, III/453.

²³³ Cevad, Ali, *el-Mufassal fi Târîhi'l-Arab Kable'l-İslam*, V/562.

Kur'an-ı Kerim, Arap toplumunun kızları eksik erkekleri ise kâmil olarak görmelerini kınamıştır.²³⁴

Cahiliye Araplarında kadının sosyal durumu diğer doğu toplumlarından daha farklı değildi. Bu dönemde Arap toplumu; kabilecilik anlayışı, sınıf ayrımı olan ve ataerkil bir yapıya sahipti. Erkek statü bakımından kadından daha üstün kabul edildiği gibi, evlenme, boşanma, siyasi katılım, miras, ekonomi gibi konularda egemen durumdaydı. Bütün bu ataerkil yapılanmaya rağmen, cahiliye dönemi toplumunda; tıp, edebiyat ve ticaret alanlarında başarılı olmuş kadınlar da görülmektedir. Örneğin Hz. Hatice gibi soylu kadınların ticari faaliyetlerde buldukları, eş seçiminde belli düzeyde söz sahibi oldukları anlaşılmaktadır.²³⁵ Ancak, kadınların esir edilebildiği, dövülebildiği gibi, bazı ailelerin yoksulluk nedeniyle veya namus korkusu ile kız çocuklarını diri diri toprağa gömdükleri de bilinmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim, bu kötü âdete atıfta bulunarak böyle yapanları kınamıştır.²³⁶ Cahiliye dönemi Arap toplumu tanrılarında bazılarını dişillik atfetmiştir. Kur'an-ı Kerim, Allah (cc) dışında bütün tanrıları ret ederek, tevhid inancına davet ederken aynı zamanda insanı cinsiyetlere ayıran ve insanın öncelikle insan olarak değerli olması anlayışını ortadan kaldırmaya çalışan İslâm karşıtı batılı düşünceler tarafından, kadınların sosyal hayattan uzaklaştırıldığı eleştirileri ile karşılaşmıştır. Ancak bu eleştiriler VI. yüzyıl Arap toplumunun sosyal yapısının gerçekleri ile uyuşmamaktadır.²³⁷ Peygamberlerin, tarih boyunca insan ve toplumlar üzerinde haksız hâkimiyet sağlayan diktatörlere ve egemen güçlere karşı verdikleri mücadeleyi feminist bir yaklaşımla erkek kadın mücadelesine indirgemek tutarsız bir tutumdur. Kız çocuklarını hor görerek kendilerine yalnızca oğulları layık gören bir kavmin²³⁸, saygı duyduklarını sandıkları Allah'a kızlar isnad

²³⁴ Nahl 16/58-59; Zuhuruf 43/16-19; Şurâ 42/49-50; İsrâ 17/40; Saffât 37/149-159; Tekvir 81/8, 9; Âl-i İmrân 3/14; İsrâ 17/6; Kehf 18/46; Mü'minun 23/55; Kalem 68/14; Nuh 71/12; Müddessir 74/13; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIII/106; Zemehşerî, *el-Keşşâf*, III/312; İbn. Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, XXIII/184.

²³⁵ Cevad, Ali, *el-Mufasssal fi Tarihi'l-Arab Kable'l-İslâm*, I-X, 2. Baskı, Bağdat 1993, C. IV, ss. 606-652; Rıza, Savaş, *Hiz. Muhammed Devrinde Kadın*, 3. Baskı, Ravza Yayınları, Bursa 1991, ss. 22-41.

²³⁶ Tekvir 81/8.

²³⁷ Özdeş, *Cinsiyet Kimliği*, s. 39; Tuksal, Hidayet Şefkatli, "Feminist Söylemde İktidar Kutsallık İlişkisi ve Dişil Kutsallık Ögesi", *İslâmiyât*, C. 1, S. 2, Nisân- Haziran 1998, ss. 82-29.

²³⁸ Necm 53/19-26.

etmelerinin ardında yatan çifte standardı açığa çıkararak bu düşüncenin hakikatle alakası olmadığını vurgulamaktadır.²³⁹

2.1.5. Toplumsal Cinsiyet ve Erkek

Antik medeniyetlerin mitolojilerinde toplumun inanış ve kültüründe tanrıça kültürünün olması o toplumda kadına çok değer verildiği anlamını ifade etmemektedir. Birçok meselede olduğu gibi cinsiyet konusunda ortaya çıkan problemin kaynağını, hayatı, evreni ve insanı; vahiy ile bağlantılı bir bütün olarak idrak edememenin, inanç ve düşüncede şirke sapmanın bir sonucu olarak, hayatın birçok alanlarında ölçsüzlük ve haddi aşmanın baş göstermesidir. Nitekim tanrı ve tanrıçaların, erkek ve dişi ruhların bulunduğu eski Yunan, Roma, Hindistan, Çin, İran ve Arap medeniyetlerinde cinsiyet konusunda yaşanan ölçsüzlük ve dengesizlik bunun açık göstergesidir.²⁴⁰

İnsanlığın yaradılışından günümüze, toplumların kadın, erkek ve cinsiyet meselelerine bakışını buraya kadar genel hatları ile değerlendirilmiştir. Tarihteki toplumlarda cinsiyet ayrımcılığı, cinslerin doğal farklılığını ifade etmek için kullanılan bir kavram değildir. O, doğal farklılığın ötesinde yine insanlar tarafından yapılan felsefi, ideolojik, ahlakî ve hukukî boyutları olan bilinçli bir tanımlamadır. Cinsler arası ilişkiler bazen sevgi, saygı ve adalete dayalı, insanların Allah ve hukuk önünde eşitliğini esas alan tabî ve insanî bir zeminde ilerlerken, erkin kötüyeye kullanılması ile ezme, sömürme ve ayrımcılığın hâkim olduğu politikalarla ve uygulamalarla bozulmaya uğramıştır. Benzer politikalar sadece cinsler arasındaki ilişkiyi ve dengeyi negatif yönde etkilemekle kalmamıştır. Aynı zamanda aynı cinsler arasında da sınıflama, kölelik ve sömürüye dayalı yapıların oluşumuna zemin hazırlamıştır. Cinsiyet ayrımcılığı insan ve toplumların sahip oldukları inançlarla, kültür ve sosyal değerler ile cinsiyet ve diğer konular hakkında sahip oldukları bilgi ve bilinçle ilgilidir. Problemin temelinde insanın kendi gerçekliğini, evreni ve Allah'ı tevhide bir bütünlük içerisinde kavrayamaması, yani gerçeğin ve bütünlüğün parçalanması (şirk) bulunmaktadır.²⁴¹ Yapılan birçok çalışma ve araştırmalarda

²³⁹ Özdeş, *Cinsiyet Kimliği*, s. 39; Yapıcı, Asım, *Toplumsal Cinsiyet Din ve Kadın*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2016, s. 34.

²⁴⁰ Özdeş, *Cinsiyet Kimliği*, s. 40; Öztürk, Mustafa, *Cahiliyeden İslâmiyete Kadın*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2012, s. 65.

²⁴¹ Özdeş, *Cinsiyet Kimliği*, ss. 31-32; Yapıcı, *Toplumsal Cinsiyet*, s. 42.

kadının statüsünün bir sorun olarak ayrıştırılmasının ve erkekler hakkında çalışmaların daha az yapılmasının temelinde bir bakış açısı ve yöntem problemi olduğu düşünülmektedir. Kadının toplumda problemlerinin insan probleminin dışında ele alınması, erkeğin herşeyin ölçüsü haline gelmiş olması hayat ve kâinatı birlik ve uyum içerisinde kavrayan tevhidi düşünce sisteminin insanlar tarafından terkedilmesi ile ilgilidir. İslâm toplumlarında genelde insanlar arası ilişkilerde, özelde ise kadın-erkek ilişkilerinde Kur'an-ı Kerim'in buyruklarına uygun olmayan süreçler gelişmiştir. Oysaki Kur'an-ı Kerim, farklı cinsler arası ilişkilerde fitrata uygunluğu, güzel davranışı, saygı ve sevgiyi, denge ve adaleti, yardımlaşmayı teşvik ettiği halde, ilk İslâm toplumlarından bugüne Müslüman toplumların, kadın-erkek ilişkileri dâhil birçok alanda Kur'an-ı Kerim'in koyduğu toplum düzenini gerçekleştirmede eksik kaldıkları görülmektedir.²⁴²

İslâm dini, insanı erkek ve dişi olarak tanımlamayıp, eşi ve ortağı bulunmayan, yaratılanlara benzemeyen Allah inancını kâim kılarak, O'na ortak koşulan bütün tanrıları, ister erkek-dişi, ister taş veya kaya, ister hayvan şeklinde sembolize edilsin ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. İslâm, insanlığın bozulmuşluğundan, adaletsizlik ve kötülüklerden kurtularak, ahlakın, bilginin, çalışmanın, birbirine karşı sevgi ve saygının, dürüstlüğün, adalet ve karşılıklı hakları gözetmenin egemen olduğu bir dünyanın kurulması için çaba gösterir. Günümüzde arayışlar ve diyaloglar içerisine girildiği bir dönemde İslâm, bize bütün bu görevlerimizi hatırlatarak insanı ırk, sınıf ve cinsiyet farkı gözetmeden Allah ve evrenle bir bütün halinde anlamayı öğütler. Onun fert ve toplum yönünü, mana ve madde, dünya ve ahiret yönünü, beraberce ele alan son ve tek medeniyet olarak ta karşımıza çıkmaktadır.²⁴³

2.2. Sosyal Tip Tanımı

Sosyoloji, toplumsal ortamında insanı ve insanî olanı farklı açılardan kavramaya ve kavramsallaştırmaya çalışan bilimsel çalışma olarak anlaşıldığı zaman, toplumsal tipler önemli bir değişken olarak ortaya çıkmaktadır. Gerçek karşılığı olan, bizzat ete kemiğe bürünmüş insanlar üzerinden çözümleyeceğimiz toplumsal tipleri

²⁴² Özdeş, *Cinsiyet Kimliği*, s. 42; Yıldırım, Erdal, "Kur'an Sosyolojisi Açısından Toplumsal Cinsiyet Meselesi", Aksaray Üniversitesi, *İslami Bilimler Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. XIV, S. 1, ss. 437-460.

²⁴³ Özdeş, *Cinsiyet Kimliği*, s. 44.

aynı zamanda kurgulanmış, sinemasal, hikâyeleştirilmiş yahut edebi anlatının birer parçası olmuş, kahramanlar ve efsane karakterler şeklinde menkıbevî anlatımların abartılı birer tipoloji olarak görülebilir. Dile getirilmek istenen algının, toplumsal bakışın anlaşılması için imkân veren, üretilen saygınlığın veya imajın birer yansıması olan bu anlatılarda, karakterin üzerine yapışan olumlu veya olumsuz unsurlar bulunmaktadır. Örneğin kahramanlar, Nasreddin Hoca, Battal Gazi, İncili Çavuş, karizmatik liderler, siyasi önderler, hakiki kimliğinin üstünde özellikleriyle buna benzer birer canlandırmaya misaldirler.²⁴⁴

Tip, kelime anlamıyla belirgin özelliklerin ön plana çıkarılmasına dikkat çekmektedir. Tip, bir insanı veya insan topluluğunu diğerlerinden ayıran özellik olarak anlaşıldığında ise toplumsal alanın tasnif edilmesine rehberlik eder. Bu anlamda toplumsal tip kategorileri sosyal ayrıştırılmasına yahut ortak özelliklere sahip karakteristiklerin bütününe yönelik bir tanımlayıcı çerçeve meydana getirir. Klişeler veya şablonik bakışın olağan uzantısı olarak tipleştirmeler düşünce kategorilerinden biri olup; verili doğal düşünme biçimleri yahut bilgi stoku olarak bireyler için sosyal hayatın anlamlandırılmasında da aktif olur. Karakteristik özelliklerin bir toplamı olan tip, yapısal bir temeldir. Örneğin belirli bir insan topluluğunun karakteristik özellikleri, etnik kimlik, konuşma dili, tarihsel deneyim, yemek için kullanılan malzemeler, inanç unsurları, gelenekleri, konuşma dili, normları, çalışma biçimleri, coğrafya gibi pek çok başlık aynı zamanda yapısal veya tipolojik bir sınıflandırma ve tanımlama imkânı ortaya çıkarır. Aslında toplumsal tip, bireysel olarak temsil edilen ve ancak çok sayıda bireyin benzeri davranış ve eylemlerinde karakteristikleşen, müşterek tanımlayana dönüşen bir kavramdır. Her yapı kendi tipini ve insanını oluşturur. Yahut her yapı kendi insanı tarafından oluşturulur ve yeniden teşkil edilir. Toplumsal tipler toplumun bütünü demektir. Toplumu meydana getiren her yapı, kurum, bölüm, durum, mekân kendi temsilcileriyle vardır. Onlarla anlam kazanır. Yapılara, kurumlara, bölümlere can veren aslında insanların kendisi yani toplumsal tiplerdir. Dolayısıyla tipleri

²⁴⁴ Aydemir, M. Ali, "Dosya: Sosyal Tipler", *Sosyoloji Divanı*, Yıl 2, S. 3, Çizgi Kitabevi, Konya 2014. s. 10.

konusmak bir anlamda toplumu, toplumsal yapıyı konuşmakla olur. Toplum hakikati insan sîmalarında, toplumsal tiplerde daha net görülebilmektedir.²⁴⁵

2.3. Sosyal Rol ve Sosyal Kişilik

Sosyal roller bireyi ve toplumu anlamada oldukça gerekli ve belkide ilk gözlenilmesi gereken hareketlerdir. Birey rolünü gerçekleştirirken aynı zamanda bir sosyal kişi olarak toplum içerisinde yer almakta, hem yeni davranış grupları örüntüleri geliştirmekte hem de önceki davranış örüntülerini sergilediği görülmektedir. Sosyolojik bakış açısıyla ele alındığında sosyal kişi denilen varlık bireyin oynadığı rollerin bütününe ifade etmektedir. Sosyal roller ne geçicidir ne de kurgusaldır. Sosyalleşme sürecinde öğrenilmekte ve bireyin katıldığı farklı ortamlarda ortaya konmaktadır. Bu şekilde bireyin sosyal kişiliğinde içselleştirilmektedir.²⁴⁶

Sosyal roller genellikle belirli bir statü ile bağlantılıdır. Bir anlamda sosyal roller, sosyal statülerle birlikte ortaya çıkmaktadır. Sosyal kişinin gerçekleştirmiş olduğu eylemler yine kişinin tabi olduğu statü ekseninde gelişmektedir. Sosyal statüsünün elverdiği hak ve sorumluluklar bağlamında hareketlerine şekil vermektedir. Örneğin Fichter'e göre bir ailedeki her ferdin yerine getirmesi gereken belirli, yinelenen davranış örüntüleri bulunmaktadır. Bunlar birtakım eylemler, tutumlar, sorumluluklar ve ayrıcalıklar olarak ortaya çıkmaktadır.²⁴⁷

Toplum en yüzeysel değerlendirmelerle bile gözlemlendiğinde belirli statü ve rollerin varlığı görülebilecektir. Baba, anne, ağabey, abla, kardeş ilk karşılaşılan ve toplumun geneli tarafından bilinen rollerdendir. Bu rollerin yanında; esnaf, çiftçi, öğretmen, mühendis, doktor gibi belirli bir uzmanlık alanıyla ilişkili roller de toplumda yer almaktadır. Bu roller her birisi aynı zamanda toplumun beklentisine neden olmaktadır. Mesela öğretmen öğrencisine karşı kendi çocuğuna veya oyun arkadaşına davrandığı gibi davranamaz. Toplum, öğrenci ve öğretmenden, rolünü herkes tarafından bilinen normlara göre sergilemesini beklemektedir. Toplumda

²⁴⁵ Aydemir, *Sosyoloji Divanı*, s. 12.

²⁴⁶ Fichter J, *Sosyoloji Nedir?*, (çeviren: Nilgün Çelebi), Selçuk Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Konya 1990, s. 94.

²⁴⁷ Fichter J, *Sosyoloji Nedir?*, s. 95.

insanlar arasındaki bu rol model ilişkisi; işçi-işveren, doktor- hasta, imam- cemaat, ebeveyn- çocuk ilişkilerinde de mevcuttur.²⁴⁸

Bir kişiyi karakterize etmesi beklenen, inançların, duyguların, davranışların, amaçların, isteklerin ve fikirlerinin tamamına rol adı verilir. Roller, belirli konumlardaki insanların kendilerinden beklenen davranışları belirler. Rol, toplum içerisinde her bireyin kendi görevini etkili şekilde yapmasını sağlayarak sosyal düzeni, daha yaşanabilir hale getirmektedir. İnsan sosyal hayatını sürdürürken en az beş farklı grup içinde yer almaktadır. Bu gruplar; yaş ve cinsiyet grupları, dostluk grupları, hobi grupları, meslekî gruplar, aile gruplaşmaları gibi farklı bileşenlerden oluşabilir. Yaş-cinsiyet gruplaşması bu gruplar içerisinde bir inceleme örneği olarak ele alındığında; genel olarak bebek, oğlan-kız, yetişkin erkek-yetişkin kadın, yaşlı erkek-yaşlı kadın gibi kategoriler tespit edilebilir. Her insan, yukarıda bahsedilen gruplaşmalar içinde zorunlu olarak bir mevki işgal etmektedir. Böylece o zaman içinde çocuk, genç bir adam, baba, anne, oğul, öğrenci, öğretmen, amir, memur, işveren, işçi, din adamı, sendikacı, öğretim görevlisi, tornacı vb. şekilde vasıflandırılır, insanın toplum içerisindeki durumu ve pozisyonu bu vasıflarına göre değişim gösterebilir. İnsan toplumdaki rolünü belirleyen vasıflarından bazılarını doğum ile ya da yaş gereği, bazılarını ise çalışması, yetenekleri ve başarısı ile elde edebilir. İnsan, çalışması ve yeteneklerine bağlı olarak yeni yeni roller, sorumluluklar üstlenebilir. Aile içerisinde yeni üyeler başlangıçta rol kazanmak için bir çaba harcamazlar. Yaşamın başlangıcında rol ve sorumluluklar kendilerine akrabalık yaş veya cinsiyet grubuna göre belirlenmiştir. Okul döneminden itibaren ise kendisinin çalışması ile elde ettiği statü ve rol dönemi başlar. İnsanın yaşı ilerledikçe, eğitim, yetenek ve çalışması neticesinde kazanacağı sosyal statü ve buna bağlı olarak rollerinin hem niceliği hem de niteliği artış gösterebilir. Toplum hayatında bireyin her rolü, diğer değişkenler ile birlikte, farklı görev ve sorumlulukları getirmektedir. Bir öğretmenden, öğrencisini eğitmesi, tarafsız olması, mesleği gelişimini sürdürmesi ve bilgili olması, öğrencilerine değer vermesi, çalışma hayatında verimli ve uyumlu olması gibi davranışlar beklenir. Toplumda bireylerin rolleri ve bu rollerden beklenen davranışlar, sosyal bir varlık olarak birlikte yaşayan insanların aralarındaki

²⁴⁸ Goffman, Erving Damga, *Örselelenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*, Heretik Yayınları, Ankara 2014, s.198.

ilişkilerin düzenlenmesi ve anlaşmazlıkların azaltılmasına katkı sunabilir. Ancak insanlar arasındaki kişisel farklar, farklı rollerin farklı beklentileri karşılamaktan uzak olması rol çatışmalarına neden olabilmektedir.²⁴⁹

Bir erkeğin baba, eş ve evlat olarak biyolojik ve sosyal rolleri ile çalışan olarak sosyal rolleri arasında çatışmalar yaşanabilir. Kişi rollerden birisinin sorumlulukları yerine getirirken diğer rolünün sorumlulukları için daha az zaman ayırmak zorunda kalabilir ya da daha önemsiz görerek sorumluluklarını yerine getirmeyebilir. Ataerkil toplumlarda erkeğe yüklenen roller erkekleri rol çatışmasına sürükleyebilmekte ve bu çatışma sosyal sorumlulukların yerine getirilememesi sonucunu da doğurmaktadır. Rollerden kaynaklanan sorumluluklar kişilerin buldukları rol ile değişim gösterebilmekte, hatta aynı olgu karşısında farklı rollerde farklı tepkiler verilebilmektedir. Bir düğün töreninde aynı kişi kız babası olarak farklı, erkek babası olarak birbirine zıt sorumluluk ve davranışlar geliştirebilmektedir. Roller arasında ki zaman ve konuma bağlı olarak ortaya çıkan çatışmalar, özellikle kültür değişimlerinin yaşandığı dönemlerde, kuşak çatışmalarına ve sosyal kırılmalara neden olabilir.²⁵⁰

2.4. Toplumsal Yaşamda Erkek Tipleri

Toplumda aile için anlam taşıyan önemli bir kavram olan rol kavramı, sistem kavramının bir alt kavramı olarak ifade edilmiştir. Aile bir roller toplamı olarak tanımlanabilir. Sosyal hayatta kişinin ne yaptığını gösteren rol, bir diğerine göredir. Çocuk sahibi olmayan hiçbir kadın anne, erkek ise baba rolünü taşıyamaz. Yine bu açıdan bir kişinin çeşitli rolleri olabilir. Aynı kişi birisinin eşi, başkasının dayısı ya da amcasıdır. Genelde herhangi bir çatışma yaşamadan pek çok rol bir arada temsil edilebilir. Aile rolleri, cinsiyet, soy bağları ve evliliğe göre oluşur. Bir toplumda bu ilkelere göre kimin nasıl ve neye göre bir rol üstleneceği ve bu rollerin sınırları da bellidir. Ancak yine de roller arasında birincil ve ikincil sıralaması yapılabilir. Mesela bir kadın için birinci sıradaki rol anneliktir. Ancak babanın olmadığı veya görevini yerine getiremediği durumlarda anne aynı zamanda ikincil bir rol olarak baba rolünü de yüklenir. Aile yapısı genel olarak bir rol çeşitlenmesini ifade

²⁴⁹ Goffman, *Örselenmiş Kimliğin*, s. 200.

²⁵⁰ Armağan, Mustafa, İzzet Er, Mustafa Aykaç, "Sosyal Rol", *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Risale Yayınları, İstanbul 1991, 1/21-22.

etmektedir. Kadın ve erkek temel sosyal rollerini taşıyan cinsler evlilikle karı-koca rollerini elde ederler. Çocukları doğunca önceki rollerinin yanısıra anne-baba, çocukları evlenince kayınpeder- kayınvalide, torunları olunca büyükanne-büyükbaba, yeğenleri dünyaya geldiği zaman dayı-teyze, amca-hala ve benzeri rollerini kazanırlar ve bu böyle devam edip gider. Tabii toplumsal hayat bir bütündür ve bu rollerin oluşumunda dinî, toplumsal, etnik, bölgesel, siyasal etkenlerin önemli etkileri vardır. Buradan da önemli bir kısmı aile ile ilgili olan toplumsal cinsiyet rolleri de doğmaktadır.²⁵¹

Ailenin insanlığın yaratılışından itibaren var olduğunu ileri süren görüş genel kabul görmektedir. Bu iddiaya göre, insanlığın bilinen en eski tarihinden günümüze kadar, ilk toplumdun günümüz toplumuna kadar her yerde her zaman aile kurumuna rastlanmaktadır. Çünkü yapılan antropoloji araştırmaları, ailenin gereklerinden olan cinsel hayatın düzene konulmadığı, dünyaya gelen çocukları yetiştiren ve büyüten bir anne-babanın olmadığı bir toplumun, tarih boyunca hiç olmadığını ve ailenin ilk insandan bu günümüze var olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca semavi dinlerin bildirdiği ilk insanlar olan Hz. Âdem (as) ile eşi Havva'nın, ilk insanlar olmasının yanı sıra ilk aileyi de temsil ettikleri bilinmektedir.²⁵²

Ailenin tarihi hakkında tarih öncesi dönemlere ait bilgiler, varsayım üzerine kurulduğu için herhangi bir bilimsel kesinlik bulunmamaktadır. Farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımlardan birine göre aile; anaerkil, babaerkil ve eşitlikçi dönem olarak günümüze kadar üç dönem görmüştür. Bu dönemlerde erkeğin farklı roller ve konumları olmuştur. Bu üç dönem içerisinde ilk dönemi oluşturan anaerkil dönemde ailede güç kadında olup kadın, çocuk doğurması ve evin ihtiyaçlarını karşılaması açısından erk sahibidir. Bu dönemde önceleri toplayıcılık yapan kadın, sonrasında tarımsal üretim döneminde de ailede etkin ve merkezi bir rol yüklenmiştir. Böylece kadının soyu devam ettirmesi ve üretim sürecindeki önemli katkısıyla birlikte aile, anaerkil aile şeklinde oluşmuştur. Anaerkil ailede, evin mekânı kadına ait olup miras, anneden kızına geçiyor, eşlerin boşanması halinde ise,

²⁵¹ Koyuncu, Ahmet Ayhan, "Aile Araştırmaları Metodolojisi Yaklaşımlar ve Yöntemler", (Editör: Mustafa Aydın), *Sistemantik Aile Sosyolojisi*, Çizgi Kitabevi, Konya 2014, s. 41-64.

²⁵² Güngör, Erol, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Yayınları, İstanbul 1998, s.209; Canatan, Kadir, "Aile Sosyolojisi: Konular, Perspektifi ve Gelişimi", *Aile Sosyolojisi*, editör: Canatan, Kadir, Yıldırım, Ergün, Açılım Kitap, İstanbul 2009, s. 23.

evi terk eden erkek oluyordu. Çünkü anaerkil düzen, kadının maddi varlığı, fiziksel yapısı ve doğurgan özelliği onu ailenin mihengi yapmaktaydı. Ancak insanın geçim kaynaklarının değişmesi ve yeniden şekillenmesi ile anaerkil düzen de değişime uğramıştır.²⁵³

Yapılan araştırma ve inceleme sonuçlarına bakılırsa; anaerkil düzen ve onun getirdiği kadın egemen anlayış aslında uzun yıllar varlığını sürdürmüş ve ataerkil düzenin kendinin kurgulamasına kadar verimli ve sürdürülebilir bir yaşam tarzı sunmuştur. Ancak bu yaşam tarzının değişmesi, anaerkil düzenin yerine ataerkil düzen anlayışının getirilmesi, özel mülkiyetin, sahiplenilen toprağın korunması ve gelecek nesillere aktarılmasında kadınların etkin olamaması anaerkil düzenin sarsılmasına neden olmuştur. Çünkü kadın güvenliği sağlama konusunda erkekle kıyaslanamayacak kadar fiziksel anlamda güçten yoksun olarak yaratılmıştır. İnsanların karşılaştığı yeni yaşam mücadelesi kadın yerine erkeğin daha etkin rol almasına neden olmuştur. Tarım üretimi ile birlikte egemenliği güçlenen erkek; yerleşik yaşamın ve toprağın hâkimiyetine Hıristiyan dininde kendine uygun bir Tanrı da yaratarak; egemenliği sürdürülebilir hale getirmiştir. Semavi dinler (Musevilik, Hıristiyanlık ve İslâmiyet) kadın ve erkeği varoluşsal açıdan eşit görmemektedir. Kadın, erkekle aynı özelliklere sahip olmadığı için, benzer hak ve sorumluluklarla muhatap değildir. Ancak İslâm kadın ve erkek arasında eşitlik değil adalet vurgusu yapar. Yaratılış bakımından iki cinsin eşit olmadıkları ancak her iki cinse de fitratına uygun adaletle muamele edilmesini emreder.²⁵⁴

3. Erkek Egemenliği (Ataerkillik)

Erkek egemenliği, erkeğin sosyal hayatta ekonomi, statü ve rolleri bakımından belirleyici olduğu, ailenin ve toplumun erkek üzerinden tanımlandığı, yönetim erkinin erkekler tarafından kullanıldığı düzen anlamında kullanılmaktadır. İnsanlığın başlangıcından günümüze erkek egemen toplum daha yaygın olarak görülmekte olduğu değerlendirilmektedir. Ancak bu değerlendirme erkek egemenliğinin öncesiz ve sonrasız, evrensel bir kanun olduğunu göstermemektedir. Tarih boyunca soyun kadınlar üzerinden belirlendiği, kadınların toplumda belirleyici

²⁵³ Morgan, L. Henry, *Eski Toplum II*, (Çeviren: Ünsal Oskay), Payel Yayınevi, İstanbul 1998, s. 84.

²⁵⁴ Duman, M. Zeki, "Aile Kurumu Üzerine Tarihsel Bir Okuma Girişimi ve Muhafazakâr İdeolojinin Aileye Bakışı", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, S. IV, 2012, s.32.

bir rol oynadığı dönemlerin de yaşandığı kabul görmektedir. Erkek egemenliği, kadınların emeklerinin, bedenlerinin ve kimliklerinin erkekler tarafından denetlenmesinin düşüncesi olarak var olmuştur. Toplumların neden ve nasıl hiyerarşik, ataerkil bir yapı oluşturdukları, neden kadınların değil de erkeklerin egemen olduğunu ve neden toplumun diğerleri üzerinde hâkim olma eğiliminde olduğu açıklanması gereken olgulardır. Erkek ve kadına atfedilen görevler toplumlarda büyük bir çeşitlilik göstermekle birlikte, genel bir eğilim yine de kuvvetlidir. Kadınlar eve daha yatkın, geçimlik işlerle uğraşırken, erkekler dışarı yatkın, evin dışarıdan sağlanması gereken işleri ile meşgul olmaktadır. İlk dönemlerden itibaren iki cins arasındaki iş bölümü kadın ve erkek arasında ailenin yaşasını sağlamaya yönelik bir paylaşım olarak görülmüştür. Bu bölüşüm, kadının ev ve civarındaki üretimle, erkeğin ise dışarı ile ilişkilendirildiği bir iş bölümü olmuştur. Bu iş bölümü yiyecek temin etmenin dışında, erkeğin, savaş, ticaret ve kabileler arası ilişkiler gibi işleri de yürütmesi sonucunda geliştiği de ileri sürülmüştür. Ataerkil toplumun gelişen bireysel ve sosyal ihtiyaçlar neticesinde oluştuğuna ilişkin teoriler günümüzden geçmişe bakılarak yapılan değerlendirmelere göre meselenin tam olarak anlaşılmasına yardımcı olmayacaktır. Dahası ataerkil toplum ve anaerkil toplum yapılarını sadece cinsiyet üzerinden tanımlamak da toplum yapısını açıklamakta yeterli olmayabilir. Çünkü ataerkil toplum ve aile yapısında toplumda siyasi erk sadece erkeklerde olmadığı da görülmektedir. Erki temsil eden erkek (bu erkek kral, sultan ya da soylu olabilir) toplumsal rolleri ile ilişkili olduğu kadınlar ile siyasal gücü paylaşabilmekte ya da paylaşmak zorunda kalmaktadır. Mülkiyetin kullanımı ve miras bırakılması konularında ise ataerkil olarak tanımlanan toplumlar arasında ortak uygulama ve birliktelikler bulunmadığı görülebilmektedir. Bu nedenle ataerkil ailenin tam ve kapsamlı bir tanımının yapılması tam olarak mümkün gözükmemektedir.

İnsanlığın bilinen tarihi boyunca toplum yapısı ve aile hakkında yapılan inceleme ve değerlendirmeler bu yönleri ile eksiklikler barındırmaktadır. Yönetim erkinin ve sosyal rollerin görünen/aşikâr alanları üzerinden genel çıkarımlar yapmak cinslerin toplumdaki rollerini tam olarak açıklamayabilir. Örneğin ataerkil toplum olarak tanımlanan bir toplum düzeninde erki kullandığı değerlendirilen erkeğin siyasal erki kullanırken kadınların etkili olduğu süreçler yaşanabileceği gibi, bunun

tersi de mümkündür. Bu nedenle belki de anaerkil ve ataerkil toplum tanımlamalarını yeniden değerlendirme gerekebilecektir. İnsanlığın yaşam sürecinde önce anaerkil toplum, sonra ataerkil toplum daha sonra ise eşitlikçi toplum yapısı gibi doğrusal bir çizginin varlığında ıspatlanmış bilimsel bilgi olmadığı görülmektedir. Soyun erkek üzerinden belirlenmesi erkin erkek tarafından kullanıldığını kesin delili olamayacağı gibi soyun kadın üzerinden tanımlanması erkin kadın tarafından kullanıldığı anlamına geldiğine ilişkin kesin verilere ulaşılmamıştır. Özel mülkiyet ve kullanımı ise erkin kullanımında etkili olmakla birlikte nihaî belirleyici olarak gözükmektedir.²⁵⁵ Bu nedenlerle insanlık tarihi boyunca mutlak bir ataerkil toplum ve aile yapısı olduğu ileri sürmek, tartışmasız bilimsel kanıtlar ile açıklanamamıştır. Modern toplumlarda kadın ve erkek cinslerinin birbirlerinin tamamlayıcısı olarak değil, zıddı, rakibi ve yenmesi gereken düşmanı olarak değerlendirmeler yapılması, toplumları anaerkil veya ataerkil olarak sınıflandırma sonucunu ortaya çıkarmıştır. Ancak bu sınıflandırma insanın toplumsal bir varlık olarak ilişkilerini açıklamada ve aile ilişkilerini tanımlamada yeterli olmamaktadır. Akrabalık bağları ise hem kadın hem de erkeğin akrabaları üzerinde etkisini sürdürebilmektedir.²⁵⁶ Erkek cinsinin; üretim araçlarının gelişmesi, yukarıda ifade edilen ailenin sürdürülmesinde dış işlerinin görece önem kazanması gibi nedenlerle toplumda daha baskın bir karakter kazanmasına neden olduğu genel kabul görmüştür. Erkeğin fiziksel olarak güçlü olduğu tartışmalı olmakla birlikte kazanılan baskın karakterin biyolojik, genetik ve fitri özellikler ile de bağlantılı olduğu görmezden gelinmemelidir. Toplumların yaşamlarını değerlendirirken ilerlemeci tarih görüşünü, bir tarih teorisi değil bilimsel bir gerçek olarak tartışmasız kabul ederek bu kabul üzerinden toplumsal cinsiyet eşitliği, ataerkil toplum, anaerkil toplum tahlilleri yapmak toplumlarda cinsiyet meselesinin anlaşılmasını güçleştirecektir. Çünkü doğruluğu kesin verilerle ıspatlanmamış ve her yeni arkeolojik keşif ile yeniden yazılması gereken tarih bilgisine dayalı toplum tahlili eksik kalabilmektedir. Kadının ya da erkeğin toplum yaşamından tam manası ile dışlandığı, sosyal sürecin dışında tutulduğu bir tarihi dönemin varlığına ilişkin yeterli veri olmadığı gibi, böyle genel

²⁵⁵ Gordon Childe, *Tarihte Neler Oldu?*, (Çeviren: A.Şenel, M.Tunçay), Kırmızı Yayınları, İstanbul 2006, s. 54.

²⁵⁶ Friedrich Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, (Çeviren: Kenan Somer), Sol Yayınları, Ankara 2012, s. 68.

bir iddiada bulunmak da mümkün gözükmemektedir. Diğer yandan erkeğin ve kadının toplumdaki rolünü sadece ataerkil üretim düzeninde sınırlandırmak, aşırı maddeci bir yaklaşım olacaktır. Ataerkil toplum yapısı kadının cinselliğinin denetlenmesi noktasında da değerlendirilmiştir. Kadın cinselliğinin erkekler tarafından denetlenmesi düşüncesi ataerkil toplumun, modern düşüncede eleştirildiği bilinmektedir. Diğer yandan erkek cinselliğinin de yine erkekler tarafından denetlendiği görülmektedir.²⁵⁷ Tüm bu tartışmalar ataerkil toplumun erkeklerin egemenliğindeki bir toplum yapısı olmaktan ziyade erkeklerin görünür olduğu ve erkin erkekler eli ile kullanıldığı bir toplum olarak tanımlanmasını mümkün kılmaktadır. Erkin kullanılmasına aracılık edenin erkin sahibi olup olmadığına bakılmaksızın erkek egemenliğine ve eşitsizliğe vurgu yapılması cinsiyet probleminin anlaşılmasında yüzeysel kalmaktadır. Toplumda erki kullanan otoritenin kimliği yerine adalet ve mutluluk olgularının değerlendirilmesi önemlidir. Günümüzde erkek egemen olarak tanımlanan toplum yapısı insanlığın binlerce yıllık birikimi neticesinde oluşmuştur.²⁵⁸ Ataerkil düzende erkeğin mutlak hâkimiyeti, kadının mutlak edilgenliğine ilişkin tanımlar yapılmaktadır. Ancak bu tanımlamalara tekil örnekler bulunabilirken genel ve kapsamlı örnekler bulunamamaktadır. Elbetteki tekil örnekler üzerinden genel değerlendirme yapmak geçerli olmayacaktır. Çünkü tekil örnekler üzerinde genel çıkarımlar yapılması durumunda yukarıda ifade edilen durumun tersi örnekler ile de yüzleşilebilecektir.²⁵⁹

4. Feminist Yaklaşım Göre Erkek

Feminizm, kadın haklarını geliştirmeyi hedefleyen siyasi bir hareket olarak ortaya çıkmıştır. Feminist düşünce, temelde kadın ile erkek arasındaki iktidar ilişkilerini değiştirmeyi hedeflemektedir. Kadın ve erkek arasındaki ilişkiyi; aile, iş hayatı, siyasi hayat, eğitim, kültür ve tarih gibi geniş bir alanda sorgulamaktadır. Feminist değerler dizisi, kadın-erkek arasındaki cinsiyete dayalı ayırmda, erkeğin üstünlüğünü iddia ettiği ön kabulü ve erkek egemen ve erkek yanlısı toplumsal

²⁵⁷ Childe, *Tarihte Neler Oldu?*, s. 63.

²⁵⁸ Marilyn French, *Kadınlara Karşı Savaş*, (Çeviren: Beril Eyüboğlu), Metis Yayınları, İstanbul 1993, s. 56.

²⁵⁹ Armağan, *Kadın*, I/87.

kuralların değiştirilmesini ve yerine kadın egemen bir yapının kurulmasını savunmaktadır.²⁶⁰

Feminist teori, erkek egemenliğinin ortaya çıkışını, erkek egemenliğinin kabul görülmesinin nedenlerini ve sonuçlarını bir sorun dizgesi olarak tartışmaktadır. Feminizm, ailede erkek ile kadının eşit ortak olduğu düşünmekte, erkeğin evin reisi olduğu düşüncesini kabul etmemektedir. Feministler Batı ülkelerinde bu düşüncelerin yasal düzenlemelerde yer almasını sağlamıştır. Hukuk düzenlemeleri ile bu ülkelere yaşayan kadınlara; vücutları, cinsellikleri üzerinde yeniden tasarruf imkânı kazandırdığı ifade edilmektedir. Feminist hareketlerin çeşitli ideolojilerle etkileşimi neticesinde çok sayıda feminist yaklaşım oluşmuştur. Feminist gruplar geleneksel toplumsal değerlere yönelik eleştirel yaklaşımlar getirdikleri ve bu değerlerin yok edilmesine yönelik çalışmalar yaptıkları iddia edilegelmiştir. Ancak erkek düşmanlığı başlığında da ifade edildiği üzere feminist hareketlerin, diğer siyasi hareketlerden bağımsız, dönüştürücü güçlü bir siyasi yapı olmadığı görülmektedir. Post-modern dönemde diğer anti-gelenekçi yapılarla birlikte feminizme karşı sadece muhafazakâr bir tutum yaklaşım belirlemek toplumdaki cinsiyet sorunlarının çözümüne katkı sağlamayacaktır. Bu durumda geleneksel kalıpların korunması değildir. İnsanın yaratılış özellikleri ve fitri durumu esas alınarak, günümüz ekonomik ve sosyal koşulları ile uyumlu yeni bir toplum inşası için fikir ve eylem planında yeni çalışmalara imkân vermektir.²⁶¹

Günümüz dünyasında kadın problemi olarak tanımlanan ve feminist hareketlerin ortaya çıkmasına yol açan bir cinsiyet probleminin varlığı kabul görmektedir. İslâm dünyasını da etkileyen problemin temelinde; sosyal ve ekonomik sorunlar, siyasi şartlar ve gelenekler ile birlikte, İslâm dininin yorumlanması ve yaşanmasındaki yanlışlıklardan kaynaklı nedenlerde bulunmaktadır. Sadece kadın ve erkeğin sosyal konumu ve cinsiyet problemleri konusunda değil, kölelik dâhil bütün insan hakları konusunda İslâm, bütüncül çözüm önerileri sunmaktadır. Elbetteki Müslümanların yaşadığı toplum ve ülkelerdeki gelenek ve örfe dayalı uygulamalar ile İslâmın temel kaynaklarında ifadesini bulan ilkeler birbirinden farklı

²⁶⁰ Çaha, Ömer, *Sivil Kadın, Türkiye'de Sivil Toplum ve Kadın*, (Çeviren: Ertan Özensel), Vadi Yayınları, Ankara 1996, s. 36.

²⁶¹ Şişman, Nazife, "Küresel Dinamikler Bağlamında Aile ve Kadın", *Günümüzde Aile: Uluslararası Aile Sempozyumu*, (Editör: Ömer Çaha), Ensar Neşriyat, İstanbul 2007, ss. 598-600.

olabilmektedir. Bu farklılıkları görmek için ise; VII. ve VIII. yüzyıllardaki Müslümanların yaşadıkları ülkeler ve özellikle Arap toplumlarının sosyal yaşantıları ve kadın anlayışlarını incelemek yeterli olacaktır. Kur'an-ı Kerim, ferd ve toplum alanında karşılıklı haklarının gözetilmesine, insanlara adaletle muamele edilmesine, haksızlıklara boyun eğilmemesine özel bir önem vermiştir. Kur'an-ı Kerim, insanları etnik ya da cinsiyet yapılarına göre değil, sadece insan olarak muhatap almıştır. Ancak Kur'an-ı Kerim'in mesajlarına ve Hz. Peygamberin (sav) yol göstericiliğine rağmen, insanların bazıları gelenek kaynaklı uygulamalarını da sürdürmüşlerdir. Feminizmin kadın-erkek yaklaşımı, modern görünümünün içerisinde gizli, çatışmacı ve problemin çözümüne odaklanmayan, insanı öncelemeyen gelenekçi bir yaklaşım olarak görülmektedir. Bu yaklaşımı ile feminizm düşüncesi; kadın, erkek ve cinsiyet problemlerini çözmekten çok bu problemleri daha karmaşık ve çözümsüzlüğe sürükleyen bir işlev görmektedir.

Toplum yaşamında tarihin her döneminde örnekleri bulunmakla birlikte modern zamanlarda daha belirgin erkek düşmanlığı düşüncesi görülmektedir. Kadının siyaset, toplum ve ekonomi alanlarındaki hak, eşitlik ve kadının toplumdaki rolünün kökten değiştirilme düşüncesi, bu düşüncenin gerçekleştirilmesine engel oluşturanların erkekler olduğu kabulü ile erkek düşmanlığına evrilebilmektedir. Tüm beyazlar kötü, tüm siyahlar kötü gibi yanlışlığı mutlak genellemelere benzer bir şekilde erkeklerin, kadınların hak ve özgürlüklerini kısıtlayan hatta engelleyen bir tür olarak ötekileştirilip düşmanlaştırıldığı anlayışlarda gelişmiştir. Kadınları; oy kullanma hakkı kazanmak, kadın üzerindeki erkek egemenliğinin sonlandırılması, eşit ücret ve eşit fırsat, ekonomik özgürlük ve toplumsal eşitlik talepleri erkeklerin bu taleplerin önündeki engeller olarak düşmanlaştırılması neticesine yol açmıştır. Sonuçta bu yaklaşım erkek karşıtlığı ya da erkek düşmanlığı olarak yaygınlaşmaya başlamıştır. Özellikle batı toplumlarında gelişen feminizm olarak isimlendirilen bu düşünceler, kadınların eşit toplumsal ve siyasi haklar kazanma amaçlarının ilerisinde, iki cins arasında bir düşmanlık ilişkisi ifade etmeye başlamıştır. Kadınların çocuk doğurma ve büyütme örneğinde olduğu gibi, esasen bir iş bölümüne yol açan cinsel farklılıklardan kaynaklanan sorumlulukları, erkekler (düşman) tarafından dayatılan mecburiyetler olarak tanımlanmaya başlamıştır. Feministlerin takip ettiği politikalar, fırsat eşitliğinin üstünde pozitif ayrımcılık taleplerini doğurmuştur. Bu talepler

kadına yönelik pozitif ayrımcılık uygulamalarına da yol açabilmektedir. Feminist hareketlerin medya görünürlüklerinin yüksek olmasına karşılık, feminist siyasal partiler kurulmamıştır. Feminizm kadın haklarını ve kadınların toplumsal eşitliğini güçlü bir şekilde savunurken dünya genelinde sol siyasi yapılara yakın durmaktadır. Bir reform hareketi olarak feminizm, pek çok ülkede çıkarılan eşit haklara ilişkin yasalar ve gündeme gelen kadın politikacı başarılarını kazanımlar hanesine yazmaktadır. Ancak dünya genelindeki tüm kadınların mutluluğunun sağlanması için evrensel bir mücadelesi olmadığı gibi evresel mücadeleyi yapacak fikri donanım ve enerjiside görülmemektedir. Feminizm hareketi ve ileri aşamalarındaki erkek düşmanlığı, özeldede kadın genelde cinsiyet sorunlarına eğilirken birinci basamakta adalet ve mutluluk yerine eşitlik ve çatışmayı öncelleyerek kuşatıcı bir kimlik sunumu yapamamaktadır.²⁶² Feminizmin idealize ettiği erkek tipi, kadın cinsinin doğasına uygun bir erkek tipi olmadığı değerlendirilmiştir. Esasen feminist düşüncenin, kuşatıcı bir erkek tipi önerisi de bulunmamaktadır. Kur'an-ı Kerim'de toplumda barış, adalet ve mutluluğu sağlayacak örnek erkek modeli gibi bir örnek model tespit edilememiştir. Feminist düşüncede idealize edilen erkek tipi genel olarak kadınlar tarafından hor görülen erkek tipi olarak değerlendirilebilir.

²⁶² Armağan, *Kadın*, 1/21-22.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN-I KERİM'E GÖRE AİLE HAYATINDA VE SOSYAL HAYATTA ERKEK

Aile hayatında taraflardan birini oluşturan erkeğin, aile reisliği/kavvamlık ve aile içindeki rol ve sorumlulukları klasik ve modern dönem müfessirlerin tefsirleri ve telif eserler incelenerek değerlendirilmiştir. Aynı zamanda erkeğin yakın akrabalarından başlayarak toplum içindeki görev ve sorumlulukları Kur'an-ı Kerim'de geçen ilgili ayetlerin yorumları ile açıklanmıştır. Erkeğin sosyal hayattaki üstlendiği ya da kendisine atfedilen yükümlülükleri incelenmiştir.

1. AİLE HAYATINDA ERKEK

1.1. İnsanlık Tarihinde Aile Hayatında Erkek

Üretim araçlarının çeşitlenmesi ve üretimin artması olarak ifade edilen tarım üretimi döneminde erkeklerin aile içindeki etkileri ve yaptırım güçleri artmıştır. Çünkü erkek, ihtiyaç fazlası ürünü başka ihtiyaçları karşılama üzere değerlendirme görevini üstlenmiştir. Bu yeni rol, aynı zamanda ailenin nerede yaşayacağını da erkek tarafından belirlenmeye başladığı süreci ortaya çıkardığı düşünülmektedir. Boşanma durumunda kadın aile evini terk ederek baba evine dönmesi ve mirasta erkeğin hakkının daha fazla olması erkeği aile hayatında daha etkin kıldığı değerlendirilmiştir. Aile içerisinde erkeğin rollerinin, tarihi süreci boyunca değişime uğradığı ileri sürülmüştür. Erkeğin etkisinin tarım toplumlarında daha güçlü olduğu modern dönemde ise ailede eşit güç ve erk paylaşımının geliştiği düşünülebilir. Elbetteki dünyanın her yerinde ve her toplumda bu süreç aynı çizgiyi takip etmemiştir. Dönemsel değişimleri keskin çizgilerle birbirinden ayırmak ta mümkün değildir.²⁶³

Tarihsel süreç içerisinde ailenin rolü ve yapısında değişimler olmuştur. Bu değişim erkeğin aile içerisindeki rollerini de etkilemiştir. Göçebe ve hayvancılıkla uğraşan toplumlarda aile bireylerinin görevi, hayvanların bakımını sağlamaktır. Bu görev başlangıçta cinsiyetler bakımından farklılık göstermiyordu. Tarım ile iştiğal eden toplumlarda ise; tarım faaliyetleri aile bireyleri tarafından gerçekleştirilmiştir.

²⁶³ Can, İslam, "Ailenin Tarihsel Gelişimi: Dünü, Bugünü ve Yarını", *Sistemik Aile Sosyolojisi*, (editör: Aydın, Mustafa), Çizgi Kitabevi, Konya 2014, s. 71.

Bu durum, aile içerisinde erkeğin önem kazanmasına da sebep olmuştur.²⁶⁴ Çünkü toprağa yerleşmeye başlanmasından ve sabanın icat edilmesinden sonra iş bölümünde bir görev değişimi yaşanmış ve tarım, kadın mesleği olmaktan çıkarak erkeğin mesleği haline dönüşmüştür. Böylece kadının, gıda tedarik etme görevinde rolü değişmeye başladığı için toplumda sosyo ekonomik statüsü değişmeye başlamıştır. Tarımdaki yeni gelişmeler, araç gereç yapımını, taşımacılık sektöründeki gelişmelerin, erkek fiziki gücünün ön plana çıkmasına neden olmuştur. Bu durumun ise babaerkil toplum yapısının gelişmesine neden olduğu ileri sürülmüştür. Erkeğin statüsü, hane halkı üzerinde oldukça artmış, servet ve güç babadan oğula geçer hale gelmiştir. Avrupa’da Ortaçağ döneminde ise, üretim ilişkilerine bağlı olarak aile yapısında değişimler başlamıştır. Erkek ve kadınların derebeyleri için yılın belli günlerinde çalışmak zorunda olması ve buna karşılık derebeylerin onları korumakla yükümlü olması, askerlik hizmetine karşılık özel mülkiyete yerleşme hakkının verilmesi ve kilisenin kadının statüsünün düşüklüğünü kabul etmesi ile birlikte erkek egemen bir toplumun varlığı bu dönemin genel özellikleri arasında yer almaktadır.²⁶⁵ Aynı dönemde Müslümanların yaşadığı toplumlarda geleneksel aile modelinde baba, ailenin iâşe ve ibatesini karşılamakla yükümlü sayılmış, buna karşın geniş ailede yetişen çocuk ise anne babasına yaşlılığında bakmakla yükümlü kılınmıştır.²⁶⁶

Geleneksel aile, babaerkil otorite ölçütlerinin erkeğe nisbet edildiği aile modelidir. Babaerkil ailelerde aile çekirdek aile değil geniş aile olarak birarada yaşamını sürdürür. Bu ailede en yaşlı kişi, onun çocukları ve çocukların çocuklarının oluşturduğu bir yapı söz konusudur. Bu aile de yönetim erkini ailenin en yaşlı erkeği temsil eder. Baba hem iç ilişkileri hem de dış ilişkileri yürüten rol üstlenmiştir. Vefat etmesi durumunda yerini ve görevini en büyük erkek Evlatın devr alması gelenektir. Bu aile tipinde otorite erkeğin aileyi temsili esasına dayanmaktadır. Bu nedenle baba ailede despotik bir erk yapısını değil, ailenin temsili ve yönetimi görevini ifa etmektedir. Ataerkil ailede her şey babanın kişiliği etrafında

²⁶⁴ Nirun, Nihat, *Sistemik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür*, Ankara Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1994, s. 21.

²⁶⁵ Özen, Sevinç, “Aile Kurumuna Bazı Sosyolojik Yaklaşımlar”, *Aile Yazıları: Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç*, (editör: B. Dikeçligil, A. Çiğdem), C. I, Ankara T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, 1990, ss. 405-406.

²⁶⁶ Yıldırım, Ergun, “Aile ve Evlilik Türleri”, *Aile Sosyolojisi*, (derleyen: K. Canatan, E. Yıldırım), Açılım Kitap, İstanbul 2009, s. 89.

toplantmıştır. Herkes babasının ve atasının dinine tabidir. İnanışa göre evde yakılan ateş baba tarafından sürdürülür. Ondandır erkek çocuğuna geçmektedir. Bu yüzden erkek çocuk ataerkil toplum modelinde önemli görülmüştür. Kız çocuklarına verilen önemin erkek çocukları ile kıyaslandığında daha az olduğu düşünülebilir. Ataerkil aile yapısında erkek toplumun yapısı, ekonomik gelişmelerin etkisi ve nüfus yapısı nedenleri ile birden fazla kadınla evlenme ruhsatına sahip olmuştur.²⁶⁷

Semavi dinlerin aile müessesesinin en önemli destekçisi durumunda oldukları değerlendirilmektedir. Bu dinler, ailenin kurulması ve sürdürülmesinin hem zeminini oluşturmuşlar hem de ailenin devamı için önlemler tavsiye etmişlerdir. Semavi dinler aileyi dini hayatın önemli unsurlarından birisi olarak görmüşlerdir. Diğer taraftan din hükümleri, aile içi rollerinin belirlenmesi ve ailenin tabi olmasını istediği ilkeler açısından kapsamlı teori ve pratikler bütününi önermiştir. Semavi dinler evliliği ve aileyi kendi muhafazaları içine alarak onlara özel bir konum atfetmektedirler. Bu bağlamda İslâm aile kurmaya ve aile içinde yaşamaya özel bir önem vermiş ve teşvik etmiştir.²⁶⁸ Dolayısıyla ailenin korunmasında dini değerler büyük öneme sahiptir. Dinler evliliklere küçük sebeplerle son vermeyi hoş karşılamamaktadır. Böylece ailenin sürdürülmesi konusundaki irade, her zaman din tarafından güçlendirilmiştir. Mesela Katoliklik, boşanmayı imkânsız hale getirecek yasaklar koyarken, Hz. Peygamber (sav) Allah'ın (cc) boşanmayı en sevmediği helal olarak gördüğünü ifade etmiştir.²⁶⁹

Aile temelde eşler (kadın-erkek) arasındaki ilişkilere dayanmaktadır. Bir aile kurabilmek için eşler arasındaki uyum bu açıdan çok önemlidir. Bu uyumu yakalayabilmek için evlenmeden önce, eşler kendi özelliklerine yakın insanlar aramalıdır. Bu bağlamda eşlerin karakter yapıları itibariyle birbirine uyacak kişiler olması sağlıklı bir aile kurulması bakımından önemlidir. Bununla birlikte eşlerin birbirlerinde aradıkları maddi unsurlar da olabilir. Güzellik/yakışıklılık, zenginlik, soy, sop vb. bu maddi unsurlar arasındadır. Günümüzde eşlerin birbirinden bu maddi öğeleri arama oranı giderek artış göstermektedir. Erkeklerde yakışıklılık, para, mülk,

²⁶⁷ Bayram, Yusuf, *Toplumsallaşma Süreci İçinde Aile ve Kültür: İran Örneği*, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 27.

²⁶⁸ Tekin, Mustafa, "Dinlerin Perspektifinden Aile Kurumu", *Aile Sosyolojisi*, 2. Baskı, Açılım Kitap Yayınları, İstanbul 2010, s. 241.

²⁶⁹ Ebu Davud, "Talak", 3.

kariyer; kadında güzellik, estetik, bakımlılık, gibi özellikler daha fazla önem kazanmıştır.²⁷⁰

İnsan, erkek ve kadın olarak iki ayrı cinsten yaratılmıştır. Erkeğin de kadının da kendine has özellikleri mevcuttur. Örneğin erkeğin güç ve rasyonalitede, kadının zerafet ve duygusallıkta öncelikli olduğu kabul edilmektedir. Her iki cinsten bedensel ve ruhsal farklılıklara sahip olup; birbirlerine üstünlük veya aşağılık anlamına gelmeyecek şekilde, spor yarışmaları örneğinde olduğu gibi pek çok kategorilerde farklı olduğu düşünülmektedir. Bu farklılıkların içerisinde iki cins arasındaki nesli devam ettirme sorumluluğu daha önemli görülmüştür. Aile çerçevesinde bu kadar önem taşıyan kadın çevresinde tarih boyunca sorunlar yaşanırken, erkek üzerinde yok denecek kadar az konuşulmuştur. Kadınların aksine sosyal bilimlerde erkeğe yönelik ilgi hâsıl olmamışken, kadına yönelik çalışmaların daha fazla olduğu iddiaları dile getirilmiştir. Bu iddialara göre; yüzyıllar boyunca toplumların ataerkil yapıya sahip olması, insanlık tarihinin erkeğin tarihi olarak görülmesinden dolayı erkeğe yönelik ayrı çalışmalara ihtiyaç duyulmamıştır. Buraya kadar erkek ve erkeklerin ailedeki rollerine ilişkin tarihi süreci kısaca değerlendirilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in aile hayatı ve sosyal yaşamda erkeği nasıl tanımladığını, Müslüman erkek modelini hangi özellikler ile açıkladığını ve Müslüman erkeklere nasıl Müslüman olunmasını emrettiğine ilişkin Allah (cc)'nin mesajları incelenecektir.

1.2. Ailede Erkek ve Erkeğin Kavvâm Olması

Kur'an-ı Kerim'de aileyi tanımlayan çok sayıda ayet bulunmaktadır. Bu ayet-i kerimelerde erkek ailenin koruyucu ve yöneticisi olarak tanımlanmıştır. Örneğin; Nisa suresinde “*Erkekler kadınları gözetir, korurlar*”²⁷¹ ayeti erkeğin ailedeki rolünü açıklamaktadır. Erkeğin, aileyi temsil etmede bir adım önde durduğu, kendisinin de durmayı istediği ve sosyal normlarda da durmasının istendiği bilinmektedir. Bu vakıa, insanın fitratı ile bütünleşmektedir. Kadında ait olma duygusu, erkekte sahip olma duygusuyla uyum halindedir. Dolayısıyla kültür ve gelenek etkisiyle oluşan dar çaplı farklılıklar hariç, erkeğin aile reisliği, dünyanın her coğrafyasında ve kültüründe izi takip edilebilecek bir olgudur. Elbette bu konunun hangi sorumluluk

²⁷⁰ Tekin, Mustafa, “Sekülerleşme Bağlamında Aile ve Kadın” *Aile Sosyolojisi*, 2. Baskı, Açılım Kitap Yayınları, İstanbul 2010, s. 259.

²⁷¹ الرَّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ نِّسَاءَ 4/34

alanlarını kapsadığı, sembolleri, etki gücü ve yoğunluğu kültürden kültüre farklılıklar arz etmektedir.

Ayet-i kerimede geçen kavvâm kelimesi; “kâme” fiilinin ismi fail kalıbındaki kâim'in mübalağalı hali olan ve koruyup kollama anlamında kullanılmaktadır. Kavvâm kelimesi lügatte “kvm” kökünden gelmekte olup; ayağa kalkmak, dikilmek, yükselmek, yukarı çıkmak gibi anlamlara gelmektedir. Bu fiilin mastarı olan kıyam, hedeflenen eylem için çalışmak, çaba sarf etmek anlamlarında kullanılmaktadır.²⁷² Aynı zamanda bu kelime; bir şey üzerinde durmak, gözetmek, bütün gayreti ile korumak, ıslah etmek²⁷³, işin yerine getirileceğinden emin olmak²⁷⁴, yönetici ve işleri çekip çeviren kişi anlamlarını ifade etmektedir²⁷⁵. Bir işi hakkıyla yapan kimse için de kavvâm kelimesi kullanılmıştır. Kavvâm kelimesine; gözetmek, yiyecek ve erzak sağlamak, geçim kaynağı olmak²⁷⁶, hanımının işlerini hakkıyla yerine getirmek, korumaya alan kimse anlamları da verilmiştir. Ayrıca kadınların üstesinden gelemeyeceği konularda erkeklerin kadınlar üzerinde yönetici olduklarını ifade etmek için de kullanılmıştır.²⁷⁷

Tefsirlerde kavvâm kelimesinin; te'dip etme,²⁷⁸ tahakküm altına alma,²⁷⁹ anlamlarına geldiği de yazılmıştır. Şa'râvî ise; kavvâmlığın te'dip ve tahakküm anlamlarına gelmediğini belirtmiştir.²⁸⁰ Cezairî; yönetici,²⁸¹ Mevdûdî; hâkim, reis,²⁸²

²⁷² İsfahâni, *el-Müfredât*, s. 416.

²⁷³ İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, II/47; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, V/169; İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, XII/497.

²⁷⁴ İbnü'l-Arabî, Ebu Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed, *Ahkâmü'l-Kur'an*, (thk: Muhammed Abdulkadir Ata), Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut ts, I/530.

²⁷⁵ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, V/168.

²⁷⁶ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, XII/503.

²⁷⁷ Atmaca, Gökhan, “Müfessirlere Göre Kavvam Kelimesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, C. XVII, S. 1, ss. 215-231.

²⁷⁸ Taberî, Mücahit ve Suddî'nin bu fikirde olduğunu belirtir. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V/317; Tûsî, Ebu Ca'fer Muhammed, *Tefsirü't-Tibyan*, (thk: Ahmed Habib Kusayru'l-Amili), Mektebetü'l-Emin, Necef 1963, III/189; Bukâî, Burhanuddin, *Nazmu'd-Durer fi Tenasübi'l-Ayâti ve's-Suver*, thc: Abdurrezzak Galip el-Mehdi, I-VIII, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1995, II/251; Suyuti, Celaluddin, ed-*Durru'l-Mensur fi Tefsiri'l-Me'sur*, I-VIII, Daru'l-Fikr, Beyrut 1983, II/512; el-Cezairi, Ebu Bekr Cabir, *Eyseru't-Tefsir li Kelami'l-Aliyyi'l-Kebir*, I-V, Daru'l-Hayr, Medine h. 1419, I/470.

²⁷⁹ Beğavî, *Meâlimü't-Tenzil*, I/422; İbnü'l-Cevzi, *Zadü'l-Mesîr*, II/74; *Tezkiratu'l-Eriip fi Tefsiri'l-Garip*, thk: Ali Hüseyin Bevvab, I-II, Mektebetü'l-Mearif, Riyad 1986, I/116; Hâzin, *Tefsiru'l-Hâzin*, *Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye*, Beyrut, 1995, II/60.

²⁸⁰ Şa'râvî, Muhammed Mütevelli, *Tefsiru's-Şa'râvî*, I-XIX, İdâratü'l-Kütübü'l-Mektebe, Mısır 1991, IV/2193.

Beğavî; iyiliğini sağlama, koruma ve tedbir alma,²⁸³ İbn-i Aşur; koruma ve müdafaa etme,²⁸⁴ Muğniye; işlerini görme,²⁸⁵ Zemahşerî ise; hukukullah konusunda zorlama ve kötülüklerden uzaklaştırma anlamları ile açıklamışlardır. Tüm bu anlamları ile kavvâmlık, yöneticilerin halkı yönetmesi ve bu esnada sahip oldukları yetkililerle de ilişkilendirilmiştir.²⁸⁶ Kavvâm kelimesinin, Türkçe'deki en güzel karşılığı aile reisi anlamıdır.²⁸⁷ Bu açıklamalara göre; müfessirler için kavvâm olma; bir ayrıcalık ve yetkiyi ifade etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de kavvâm kelimesi üç ayet-i kerime'de geçmektedir. Bu ayetler; Nisa suresi 34. Ayet, Nisa suresi 135. ayet ve Maide suresi 8. ayet-i kerimelerdir. Nisa suresi 135. ayet-i kerime'de *“Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine de olsa adaletten asla ayrılmayan,(Kavvâmin) Allah için şahitlik eden kimseler olun. (İnsanlar) zengin olsunlar, yoksul olsunlar Allah onlara sizden daha yakındır. Öyleyse siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın. Eğer adaletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır”*²⁸⁸ buyurulmaktadır. Maide suresi 8. ayet-i kerime'de ise; *“Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutun, (kavvâmin) adaletle şahitlik eden kimseler olun. Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur. Allah'tan korkun. Şüphesiz Allah yaptıklarınızdan haberdardır”*²⁸⁹ buyurulmuştur.

Bu iki ayet-i kerime'de kavvâm kelimesi aynı anlamda kullanılmıştır. Ayetlerin konuları da aynıdır. Allah (cc) adına şahitlik yapmak ve adalet konularında

²⁸¹ Cezâirî, Câbir b. Mûsâ b. Abdilkâdir b. Câbir Ebû Bekir, *Eyseru't-Tefâsîr li Kelâmi'l-Aliyyi'l-Kebîr*, I-V, Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine 2003, I/470, I/470; Mevdûdî, *Tefhîmi'l-Kur'an*, İnsan Yayınları, İstanbul 1992, I/317.

²⁸² Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, I/317.

²⁸³ Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, I/422; Sıddık Hasan Han, *Fethu'l-Beyan fî Mekâsîdi'l-Kur'an*, Matbaatu'l-Âsîma, Kahire 1965, II/26.

²⁸⁴ İbn Aşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, V/38.

²⁸⁵ Muğniyye, Muhammed Cevad, *et-Tefsiru'l-Kâşif*, I-IX, Daru'l-İlm lil Melâyin, Beyrut 1981, II/316; Şankîfî, Muhammed el-Emin b. Muhammed, *Edvâu'l-Beyan fî İdâhi'l-Kur'an*, I-X, Âlemu'l-Kutub, Beyrut ts, II/314.

²⁸⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I/494; Ebussuûd, *İrşâdu Akl-i Selîm ilâ Mezâya'l-Kur'ani'l-Kerim*, Dâru'l-Fikr, Basım yeri ve tarih yok, I/517; Kaşânî, *el-Feyz, Kitabu's-Safî fî Tefsiri'l-Kur'an*, *el-Mektebetü'l-İslamiyye*, Tahran 1393 h., I/353; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, I/689; Sıddık Hasan Han, *Fethu'l-Beyan*, II/267.

²⁸⁷ Şenat, *İtaat*, s. 167.

²⁸⁸ Nisâ 4/135.

²⁸⁹ Mâide 5/8.

açıklama yapmaktadır. Bu nedenle bu ayetlerdeki kavvâm kelimesi adaleti kaim kılmak ve doğru konuşmak anlamlarına gelmektedir.²⁹⁰

Nisa suresi 34. ayet-i kerimede; “Allah’ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılmasına bağlı olarak ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar(kavvâmune). Sâliha kadınlar Allah’a itaatkârdırlar. Allah’ın korumasına uygun olarak, kimsenin görmediği durumlarda da kendilerini korurlar. (Evlilik hukukuna) başkaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve onları dövün. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın; çünkü Allah yücedir, büyüktür”²⁹¹ buyurulmuştur.

Ayet-i kerimenin nüzul sebebi hakkında birden fazla rivayet bulunmaktadır. Bu rivayetlerden İbni Abbas’ın rivayetine göre; Sa’d isimli bir sahabi eşine tokat atmış, eşininin yüzünde iz oluşmuş ve olayın hemen ardından Sa’d’ın eşi, Hz. Peygamber (sav)’e gelerek kocasını şikâyet etmiştir. Hz. Peygamber (sav) “ondan kısas iste” buyurmuştur. Sonra da “sabret, bu hususta vahiy bekliyorum” demiştir.²⁹² Bir diğer rivayete göre; bu ayet-i kerime; Sa’d bin Rebi ve hanımı Habibe hakkında inmiştir. Aile arasındaki bir anlaşmazlıkta Sa’d karısı Habibe’ye tokat atmış, bunun üzerine Habibe’nin babası, “ey Allah’ın Rasulü, ben kızımı onun nikâhı altına verdim, o da kalktı, onu tokatladı” demiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber (sav); “kocasına kısas yapın” buyurmuştur. Fakat hemen sonra “geri dönün. İşte Cebrail (as) bana gelmiş bulunuyor” buyurarak bu ayeti okumuştur.²⁹³ Bir başka rivayette ise; Medine’de kadınların miras konusunda erkeklerin daha çok mal almasından dolayı rahatsızlıklarını aralarında konuşmaları üzerine nazil olmuştur.²⁹⁴

Ayet-i keriminin her üç nüzul sebebinde farklı açıklamalar bulunmakla birlikte, temel konunun aile arasındaki tartışma ve miras konusu olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygambere (sav) anlaşmazlık ve miras konusundaki şikâyetlerin iletilmesinden sonra ayet nazil olmuştur.

²⁹⁰ İsfahâni, *el-Müfredât*, s. 416; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’an*, V/410, VI/109.

²⁹¹ Nisâ 4/34.

²⁹² Râzi, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, X/90; Hâzin, *Lübâbü’t-Te’vil*, I/518.

²⁹³ Mukatil b. Süleyman, *Tefsir-i Mukatil b. Süleyman*, İşaret Yayınları, İstanbul 2004, I/227; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/67.

²⁹⁴ Râzi, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, X/90; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’an*, V/169; İbn-i Âşûr, *et-Tahrir ve’t-Tenvir*, V/40.

Nisa suresi 34. ayet-i kerimede geçen kavvâmlık iki şarta bağlanmıştır. Bu şartlar kadının nafakasını ve ihtiyaçlarını temin etmek ve kadını gözetip korumaktır. Bu bağlama göre, kavvâmlık mutlakiyet ifade etmemekte, erkeğin ailevi kararlarda son sözü söyleme yetkisini şarta bağlamaktadır. Kavvâmlık, nafakayı temin etme ve aileyi dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı kollama ve korumadır. Nitekim Nisa suresi 34. ayetin devamında aileyi yıkılma tehlikesi ile karşı karşıya getirecek ciddiyette ve kadından kaynaklanan bir hafiflik durumunda erkeğe önlem alma yetkisi verilmiştir. Bu yetki, erkeğe sorumluluk yüklenmesinin karşılığıdır. Özellikle evliliği başlatma ve bitirme süreci ve evlilik içinde doğan çocukların nafakasını temin etme gibi maddi yükümlülükler ve aileyi sürdürme yükümlülükleri birlikte düşünüldüğünde kavvâmlığın neden daha fazla sorumluluk yüklenmek anlamına geldiği anlaşılmaktadır.

Müfessirler bu ayetleri dönem, konu ve sosyal şartlara göre farklı anlamlarda yorumlamışlardır. Erkeğin kadına kavvâm olması, özellikle klasik dönem müfessirleri tarafından özellikle maddi yükümlülükler ile ilişkilendirilmiştir.²⁹⁵ Zeccâc, mehir ve nafaka mükellefiyeti ile erkeklerin Allah (cc) tarafından kadınların hizmetine görevlendirildiğini belirtmiştir.²⁹⁶ İbn Abbas ise; ayette geçen kavvâmın şartlarından birisi olarak anlaşılan üstün kılınmayı, erkeklerin akıl bakımından kadınlardan üstün olmaları, ganimetlerden ve mirastan onlara oranla daha fazla pay almaları ile açıklamıştır. Erkeklerin mallarından harcamasını da, onların kadınlara mehir vermeleri, onların nafakasını sağlamaları ve barındırmaları ile açıklamıştır.²⁹⁷ İbni Atiyye ise buradaki afdaliyeti daha önceki tefsirlerde olduğu gibi erkeklerin dince, akılcı ve benzer şeyler bakımından kadınlara göre mükemmel olmaları, ayrıca onlar üzerinde mülk (siyaset ve otorite) sahibi olmalarıyla açıklamıştır. Onun bu açıklaması “erkekler kadınlar üzerinde yöneticilerdir” cümlesi ile ifade edilen İbni Abbas rivayetine dayanmaktadır.²⁹⁸

²⁹⁵ Taberî, bu fikrini İbni Abbas ve Dahhâk'tan gelen rivayetlerle teyit eder. Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V/37; Ayrıca bkz: Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, II/513; Muğniye, *et-Tefsîru'l-Kâşif*, I-IX, Daru'l-İlim lil-Melâyîn, Beyrut, 1981, II/316.

²⁹⁶ Zeccâc, Ebu İshak İbrahim b. Serii, *Meani'l- Kuran ve İ'râbuh*, I-V, Thk: Abdulcelil Şelebî, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut 1988, II/48.

²⁹⁷ Fîrûzâbâdî, *Besâiru Zevi't-Temyîz fi Letâifi'l-Kitabi'l-Azîz*, (thk: Muhammed Ali en-Neccar), el-Meclisu'l-A'la li Şuûni'l-İslamiyye, Kahire 1387h. II/ 91.

²⁹⁸ İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, I/47.

Rivayet tefsiri sahibi Taberî (ö. 310/923); bu ayeti tefsir ederken, erkeklerin kadınları terbiye etme ve onlara sahip çıkma konusunda ehil olduklarını; ayrıca mallarından harcamaları, kadınların mihirlerini vermeleri, zorluk ve meşakkat zamanlarında onları koruyup gözetmelerinden dolayı Allah'ın (cc) erkekleri kadınları üzerine tafdil ederek kavvâm kıldığını ifade etmektedir.²⁹⁹ Taberî'nin ayete getirdiği bu açıklamalar, O günkü Arap toplumunun aile yapısı, gelenekleri, sosyal ve siyasi yapılanması hakkında bize fikir vermektedir.

Ebu Bekir Cessâs (ö. 370/ 981)'in ayete getirdiği açıklamalar da, Taberî'ninkinden farklı olmayıp; ayrıntılı açıklamalar ve fikhî bir içerikle birleştirme çabası görülmektedir. Cessâs, ayeti erkeklerin, hanımlarını terbiye etme ve işlerini yürütme, onları koruma ve muhafaza etme konusunda sorumlu olduklarını, çünkü Allah'ın (cc) akıl bakımından erkekleri kadınlara üstün kıldığını, sonra onların geçimlerinin sağlanmasının erkekler üzerine vacip kılınmasıyla da bu üstünlüğün tecelli ettiğini ifade ettiği şeklinde yorumlamıştır. Cessâs, aynı zamanda erkeğe hanımını eve kapatma ve onun evden dışarı çıkmasına izin vermeme konusunda erkeğe yetki verildiğini, kadına düşen görevin ise, masiyetle (Allah'a isyanla) emredilmedikçe eşine itaat etmek ve emirlerini yerine getirmek olduğunu ileri sürmektedir.³⁰⁰

Kurtubî (ö. 671/1273) tefsirinde; İbn-i Abbas, Taberî ve Cessâs'ın yorumlarını benimsemiştir. Kurtubî; cihada katılma, hâkim ve emîr olma durumunu tamamen erkeklere has kılarak, kadınların bu tip rollerden nasiplerinin olamayacağını iddia etmiştir. Erkeklerin kadınlar üzerine üstün kılınma sebebini, erkeklerin akıl, tedbir ve fiziki güç yönünden kadınlardan üstün olmaları, onları terbiye edip, geçimlerini sağlamaları, onları evlerinde tutarak dışarı çıkmalarına engel olmaları ile açıklamıştır. Kurtubî, erkeklerin tabiatını kuvvet ve şiddetle ilişkilendirirken, kadının tabiatını zayıflık ve yumuşaklıkla ilişkilendirmiştir. Masiyetle emrolunmadıkça, kadınların kocalarına itaat etmelerinin gereğini vurgulamış, erkeklerin hanımlarını Allah'ın (cc) meşru ve helal gördüğü işlerden men etme yetkilerinin olup olmadığı tartışmamıştır. Bu konuda kayda değer bir husus, Kurtubî'nin görüşlerindeki farklılık ise; Mâlikî mezhebine uygun olarak erkek,

²⁹⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IV/57.

³⁰⁰ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, I/684-686.

kadının nafakasını temin etmede aciz kalırsa, artık onun eşi üzerine kavvâm olamayacağını ve kadının onu boşama hakkının olduğu düşüncesidir. Ancak daha önceki açıklamaların aksine, eğer kavvâmlık; akıl, tedbir, cihada katılma ve kuvvet üstünlüğü ile gerçekleşiyorsa, nafakanın erkek tarafından temin edilmesinde acizyet gösterilmesi, üstünlüğü temin eden diğer faktörleri ortadan kaldırmayacağına göre, eşinin nafakasını temin edemeyen erkeğin, nasıl olup da kavvâmlık özelliğini tamamen kaybettiği Kurtubî tarafından değerlendirilmemiştir.³⁰¹

Dirayet tefsirinin en önemlilerinden birisi olan Fahreddin Razî (ö. 606/1210) de ayet-i kerimenin tefsirinde yukarıda ifade edilen geleneksel yorumlara benzer açıklamalar yapmıştır. Râzî, erkeklerin kadınlara olan üstünlüklerinin iki noktadan (hakiki sıfatlarla veya şer'i hükümlerle) ele alınabileceğini ifade etmiştir. Birincisi hakiki sıfatlarla olan üstünlüğüdür. Yaratılış olarak erkeklerin; akıl ve ilimlerinin kadınlardan fazla olması, okuma-yazma bilmeleri, at binip, ok atmaları, kılıç kullanmaları üstünlük konularıdır. Ayrıca erkeklerin, devlet başkanı, idareci ve imam olabilmeleri onların şer'i hükümler ile üstün olduklarını ifade etmektedir. Aynı şekilde Râzî tarafından; imamlık, cihad, hutbe, itikâf, şahitlik, mirasta fazlalık, diyeti yüklenme, nikâh ve talakta velayet, ric'î talaktan geri dönme, çok kadınla evlenebilme, çocuğun nesebini erkeklere ait olması gibi hususlar, kadınlara değil sadece erkeklerle ilişkilendirildiği için erkekler üstün görülmüştür. Bütün bunlara ek olarak; erkeklerin kadınların nafakalarını sağlayıp onları barındırmaları ve mehir vermeleri de erkeğin şer'i hükümle üstün olduklarının ispatı sayılmıştır.³⁰²

Ayet-i kerime hakkında Kadı Beydâvî'nin getirdiği açıklamalar da, kendisinden önce gelen Razî'nin yorumunun daha kısa bir tekrarı mahiyetindedir.³⁰³ Zemahşeri'ye (ö. 538/1144) göre; koca'nın eşi üzerinde, devlet başkanının halkı üzerinde yönetme yetkisi olduğu gibi, emir ve nehy yetkisi vardır. Kavvâmlık vasfı erkeğe bu yetkiyi kazandırmıştır.³⁰⁴ İbn-i Kesir (ö. 774/1373) ise; kadın eğrildiği zaman, erkek onu doğrultur demiştir. Bu ifadeden erkeğe ailesinin eğitiminin sorumluluğunun verildiği anlaşılabilir. İbn-i Kesir, bu ayette ifade edilen "kimilerinin

³⁰¹ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, V/168-169.

³⁰² Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, V/71-72.

³⁰³ Kadı Beydâvî, Ebu Saîd Abdullah b. Ömer, *Envâru't Tenzîl ve Esrâru't Tenzîl*, I-V, Dâru'l-Fikr, Beyrut ts, I/213.

³⁰⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/67.

kimilerine üstün kılınması” ibaresini erkeğin kadına üstün olduğunu hatta daha hayırlı olduğu şeklinde anlamıştır. Yine İbn-i Kesir’e göre; bu üstünlük nedeni ile peygamberlik erkeklere verilmiştir. Erkeklerin kadınların nafakasını temin etmeleri ise, onların üstün olduğunu ve o halde erkeğin kadınlar üzerinde hâkim olmasının nedenini açıklamaktadır.³⁰⁵

Buraya kadar ifade edilen geleneksel açıklamalar da fıkıh disiplininin belirleyici olduğu görülmektedir. Ayrıca fıkıh disiplininin belirleyiciliğine ek olarak dönemin sosyo-kültürel, ekonomik, politik ve hukuki yapısının da etkisi görüldüğü söylenebilir. Diğer yandan klasik tefsirlerde erkeğin üstünlüğü ile ilgili sayılan konulardan bazıları ihtilafli olup, mutlak manada sadece erkeklere ait olarak görülemez. Doğrudan Kur’an-ı Kerim’in ifadesi olmayan; örf, adet, ekonomik şartlar, siyasi durum, sosyal ve kültürel koşulların etkisi olan konular da bulunmaktadır. Ancak hayat ve toplum, bir vakıa olarak erkeğin genelde daha etkin olduğu hakikatini de ortaya koymaktadır. Ama bu etkinliğin (kavvâmlık) yaradılış olarak ve hukuki bakımdan bir değer üstünlüğü olarak anlaşılıp kabul edilmesi, erkeğin mükemmel, kadının ise düşük ve ikinci sınıf bir varlık olarak algılanması doğru bir değerlendirme olmayacaktır. Ayet-i kerimeleri müfessirler, yaşadıkları dönemin şartlarında ve kişisel hazırbulunuşlukları ile eğitim düzeyleri çerçevesinde yorumladıklarından bu değerlendirmeleri yapmaları anlaşılabilir bir durumdur. Ancak bu tespitler dinin kendisi değil, kişilerin yorumları olarak görülmelidir

İbnü’l-Arabî’nin ayete getirdiği açıklamalarda, geleneksel ve fikhî yorumun birçok özelliklerini bir arada görmek mümkündür. İbnü’l-Arabî, bu konuda mezhebî farklılıkları değerlendirip, fikhî detayları göz önüne alarak, Allah’ın, erkekleri kadınlardan üstün kılmasını 6 yönden açıklamaya çalışmıştır. Bunlardan birincisi; âdem (erkek) asıldır, kadın onun fer’idir. Çünkü kadın erkekten yaratılmıştır. İkincisi; kadın erkeğin eğe kemiğinden yaratılmış olduğu için belli bir eğriliğe sahip olduğunu ifade etmiştir. Tamamen serbest bırakırsan eğilir, üzerine gidersen kırılır. Onun kırılması ise talaktır. Üçüncüsü; kadının dini eksiktir. Dördüncüsü; kadının aklı eksiktir. Beşincisi; kadının mirastan aldığı pay³⁰⁶ erkeğe göre daha az olduğuna göre kadın ikincildir. Altıncısı ise; kadının kuvveti (fizikî gücü) eksiktir, savaşılamaz ve ok

³⁰⁵ İbn Kesîr, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azîm*, IV/20.

³⁰⁶ Nisâ 4/11.

atamaz ifadeleri ile açıklanmıştır.³⁰⁷ İbn-i Arabî'nin bu değerlendirmesi yaşadığı toplum ve coğrafyanın şartları ile ilişkilendirilebilir. Bu görüş ve yorumların genel bir ilke olarak mutlak karine olarak anlaşılması doğru olmadığı düşünülmüştür. Kur'an-ı Kerim'de belli bir durum için konulan kurallardan parçacı bir yaklaşımla, genel hüküm çıkarılmıştır. Oysaki örneğin sadece miras hükmü ölçü alınarak kadın erkek arasında üstünlük sıralaması yapılması konunun anlaşılmasını güçleştirmektedir.

Buraya kadar kavvâm kelimesi ile ilgili klasik yaklaşımlar ve yorumlar aktarılmaya çalışılmıştır. Bu kısımda ise kavvâm kelimesine yenilikçi yaklaşımın nasıl olduğu ve bu kelimenin erkeğin aile ve toplum içindeki rolünü tanımlarken nasıl değerlendirildiğine ilişkin müfessirlerin görüşlerine başvurulmuştur.

Tartışmalardan anlaşılmaktadır ki, müfessirlerin yorumlamada en çok zorluk çektikleri meselelerden birisi de Kur'an-ı Kerim'e göre kadın ve erkeğin konumu, hak ve sorumluluklarına ilişkin açıklamalardır. Ayet-i kerimede geçen kavvâm kelimesinin anlamı ve yorumu bu meselenin en can alıcı noktasını teşkil etmektedir. Klasik yorumlarda görülen açıklamalar, yenilikçi yorum ve açıklamaların da ilk basamağını oluşturmaktadır. Yenilikçi yaklaşıma sahip müfessirlerin görüşleri doğum tarihleri esas alınarak sırası ile verilmiştir.

Mısırlı İslâm düşünürü ve yenilik haketinin öncülerinden olarak tanınan ve aile kökeni Türkmenlere dayanan Muhammed Abduh (1849-1905); ayette geçen kavvâm kelimesini reislik olarak anlamıştır. Fakat reisliğe, hükmedilen kişinin iradesini devre dışı bırakan, onu robot haline getiren bir etki değil, onu himaye edip gözetme ve irşad edip hayra yönlendirme anlamını vermiştir. Erkeğe verilen kavvâmlık Abduh'a göre; kazanılmış değil, verilmiş bir görevdir. Abduh, aileyi bir organizmaya benzeterek, erkeği kuvvet ve kabiliyetleri ile vücudun başına, kadını da aileyi toplayıcılığı ve hizmetleri ile ailenin bedeni gibi olduğunu ifade etmiştir. Abduh'a göre; İnsan vücudunun hiçbir organının diğerine tercih edilemeyeceği gibi, kadın ve erkek de birbirinin zıddı değildir ve aralarında bir üstünlük tercihi yapılması da gereksizdir. Ancak Abduh, erkeğin yönetici (baş) olarak ailenin işlerini çekip

³⁰⁷ İbnü'l Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I/532.

çeviren durumunda olduğunu düşünmektedir.³⁰⁸ Bu açıklamadan, Abduh'un kavvâmlık meselesini erkekle kadın arasındaki ontolojik ve hukuki bir üstünlük açısından değil, fonksiyonellik açısından ele alıp değerlendirdiğini görülmektedir. Bu konuda Reşid Rıza'nın (1865-1935) görüşleri de hocası Muhammed Abduh'un görüşleri ile benzerlik göstermektedir. Erkeklerin eşleri üzerine kavvâm olmaları, onları koruyup gözetmeleri bilinen insanlık tarihinde boyunca benimsenmiş ve kabul görmüştür. Reşid Rıza'ya göre; bu benimsemenin fitrî yönü olduğu gibi kesbî (sosyal, ekonomik, politik, eğitim ve kültürel) boyutu da bulunmaktadır. Rıza, hak ve sorumlulukların da bu doğrultuda oluşmuş olduğunu, fitrat ve hayat kanunu bunu gerektirdiğini düşünmektedir.³⁰⁹

İlmî tefsir ekolünün temsilcilerinden Mısırlı Tantâvî Cevheri (1862-1940), erkeklerin kavvâmlığını açıklarken bunun fitrat gereği olduğunu, çünkü erkeklerin kadınlara nispeten fizik olarak daha kuvvetli olduklarını, erkeklerin ilme, edebiyata ve iş tecrübesine daha yatkın olduklarını, dolayısı ile erkeklerin yetki (otorite), terbiye etme konusunda kadınlar üzerine kavvâm (üstün) kılındıklarını belirtmiştir. Yine erkeklerin akıl ve işleri yürütme bakımından ve aynı zamanda mihir verip kadınların geçimlerini sağlamak bakımından üstün kılındıklarını da ifade etmektedir.³¹⁰ Tantâvî'nin açıklamasında erkeklerin fizikî olarak daha güçlü olmalarını fitrata bağlamak anlaşılır olmasına karşın, erkeklerin ilme ve edebiyata, iş tecrübesine daha yatkın oldukları genellemesini bilimsel verilerle iddia etmek güçtür. Erkeğin üstünlüğü, erkeğin ferdî yeteneğine indirgenerek, tarihi süreçte; sosyo-kültürel, ekonomik ve politik faktörlerden hiç söz edilmemiş olması Tantâvî'nin değerlendirmesinin eksik yönlerini işaret etmektedir.

Yakın dönem müfessirlerinden Elmalılı Hamdi Yazır (1878-1942), erkeğin kadına kaim olmasını mutlak efendilik değil, “kavmin efendisi onların hizmetinde olandır” sözünün ifade ettiği anlam içerisinde değerlendirmektedir. Burada erkek ve kadın arasında görevleri bakımından bir eşitlik değil, birbirine (tefadduliyet) üstünlük mevcuttur. Elmalılı Hamdi Yazır'a göre: Allah (cc), “onlardan bir kısmını

³⁰⁸ Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Hakîm*, I-XII, Dâru'l-Menâr, 2. Baskı, Kahire, 1947, V/69.

³⁰⁹ Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Hakîm*, V/68-69; Mustafa el-Merâgî de benzer açıklamalarda bulunmaktadır. Bkz. el-Merâgî, *Tefsîrü'l-Merâgî*, II/1348.

³¹⁰ Tantâvî Cevherî, *el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'ani'l-Kerîm*, I-XXV, Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, 2. baskı, Mısır, h.1350, III/38-39.

diğerine üstün kılmasıyla” buyurarak, bu üstünlüğü mutlak manada erkeklere hasretmemiştir. Müphem olarak bir kısmının diğer bir kısmına üstünlüğünü ifade etmiştir. Erkeğin, kadında bulunmayan bazı fitrî meziyetlere sahip olduğu gibi, kadın da erkek de bulunmayan bazı fitrî meziyetlere sahiptir. Dolayısıyla ikisi de birbirine farklı yönlerden muhtaçtır. Elmalılı, ayrıca her erkek ve her kadının da aynı seviyede olmadığını düşünmektedir. Elmalılı, ayetin vurgusundan, kadınların erkeklere olan ihtiyacının, erkeklerin kadınlara olan ihtiyacından daha fazla olduğu sonucunu çıkarmıştır. Çünkü ona göre; kesb ve iktisat (hayat kazanma, geçindirme, koruyup gözetme) bakımından erkek faal olma vasfı ile kaim konumunda iken, kadın duygusal olarak itaate yönelik, narin ve zarif yapısıyla erkeğin himayesine muhtaç olduğunu düşünmüştür. Dolayısıyla idare yetkisi ve işlerin yürütülmesi erkeklere teslim edilirken, kadınların onlara itaat etmeleri hem bir hak hem de kadınların lehine görülmüştür. İşte bu yüzden erkekler, nübüvvet (peygamberlik), devlet başkanlığı, idarecilik, imamlık, şîârların ikame edilmesi, had ve kısasta şahitlik, cihat ve cuma namazı ile sorumlu olma, itikâf, ezan, hutbe, diyet, ric’î talak gibi siyasi ve hukuki konularda ön plana çıktıklarını ifade etmektedir.³¹¹ Ancak Elmalılı’nın ifade ettiği, erkeklerin icra ettiği görevlerini sırf erkeklere aidiyeti tartışmalı olduğu gibi, bunları belirleyen norm sadece din değil, aynı zamanda örf, adetler ve toplumun içinde bulunduğu sosyal, ekonomik ve kültürel şartlardır. Yoksa Kur’an-ı Kerim’de, bütün bu görevlerin ve erkin sırf erkeklere hasredildiğine ve kadınların bunlardan yasaklandıklarına ilişkin kesin bir ifade bulunmamaktadır. Ancak Elmalılı Hamdi Yazır, erkeklerin kadınlar üzerine kaim olmalarını mutlak olarak da görmemiş, onu şarta bağlı kılmıştır. Ona göre kadınlara karşı görevlerini yapmayan erkekler, kavvâm sayılmazlar, ancak görevlerini yerine getirenlerin de kavvâm olmaları ve kadınlardan itaat ve sadakat beklemeleri erkeklerin doğal hakkıdır.³¹²

Tunus’lu ilim adamı ve müfessir Muhammed Tâhir İbn-i Âşûr (1879-1973) kavvâm kelimesine; koruma ve müdafaa etme anlamları vermiştir. Kavvâmlığın kapsamının sadece karı koca arasındaki ilişkiyi tarif etmediğini düşünmektedir. Ona göre kavvâmlık; birinci derece erkek akrabaların; amca, dayı, ağabey, erkek evlat ve erkek yeğenlerin; birinci derece kadın akrabalar; kız kardeş, anne ve diğer kadın

³¹¹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul 1979, II/1348-1349.

³¹² Elmalılı, *Hak Dini*, II/1350.

akrabalar üzerinde de koruma ve müdafaa sorumluluğunu getirdiğini ifade etmiştir.³¹³ İbni Âşûr, erkeğin tarih boyunca ekim-dikim gibi işlerle uğraşmakla ailenin ihtiyaçlarını karşılamayı doğal olarak üstlendiğini söylemektedir.³¹⁴

Filistinli müfessir ve siyasetçi Muhammed İzzet Derveze (1888-1984) kavvâm kelimesine aile ve evlilik hayatı içerisindeki görev ve sorumluluklara göre anlam yüklemiştir. O'na göre: erkeğin, kadının yöneticisi olması ifadesi; her ne kadar kocanın eşine dünyevi işlerde yöneticiliği anlamına geliyorsa da bu üstünlük genel işlerden ziyade evlilik hayatında erkeklerin üstünlüğünü açıklamaktadır. Derveze, Kur'an-ı Kerim'de kadının kendi mülkü malı ve mirası hakkında tasarruf yetkisi olduğunu vurgulamıştır. Bu görüş kadının ekonomik olarak serbest hareket etme hakkı vermektedir. Ancak yine Derveze, erkeğin mali konularda kadını kontrol etmesinin gereğini de ifade etmiştir. Derveze, erkek ve kadının eşitliğini savunmuş, kadına iyi davranılmasını, haksızlık yapılmamasını tavsiye etmiştir. Ona göre; koca karısının nafakasını karşılamazsa kavvâm vasfını kaybeder.³¹⁵

Ukrayna'nın Lvov şehrinde doğan Yahudi asıllı Müslüman müfessir Muhammed Esed (1990-1992), Nisa Suresi 34. ayet-i kerimesine; “erkekler, kadınları Allah'ın kendilerine onlardan daha fazla bağışladığı nimetler ve sahip oldukları servetten yapabilecekleri harcamalarla koruyup gözetirler” şeklinde anlam vermiştir. O, Kavvâm kelimesine, sorumlu olduğu kişiyi veya şeyi koruyup gözeten anlamını vermiştir. Kaim kelimesinin mübalağa şekli olarak açıklamıştır. Böylece Esed'e göre; “Kâme ale'l-mer'eti” ibaresi, kadının geçimini üstlendi anlamına gelmektedir. Bu ayette kavvâm, kâim'den daha kapsayıcı olup, maddî bakım ve koruma kavramları ile ahlaki sorumluluk kavramının bileşimini içermektedir.³¹⁶ Bu yoruma göre, erkeklerle kadınlar arasında yaratılıştan kaynaklanan bir fark görülmemektedir.

Muhammed Esed, bazı meal, tercüme ve tefsirlerde bu ayete “*erkekler, Allah'ın bir kısmını diğerine üstün tutmasından dolayı kadınların*

³¹³ İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, V/31-38; Şenat, *İtaat*, s.178.

³¹⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, V/39.

³¹⁵ Derveze, Muhammed İzzet, *Tefsiru'l-Hadis*, I-X, Dârül Ğaribü'l-İslâmi, Beyrut 2000, VIII/ 104-106.

³¹⁶ Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı, Meal-Tefsir*, I-III, (Çeviren: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, İstanbul 1999, I/143.

yöneticisidirler” anlamının verilmesini uygun bulmamıştır. Kelimenin lügat anlamı ve orijinal kullanımıyla Kur'an-ı Kerim'in bütünlüğüne ve ruhuna, kâim'den daha kuvvetli bir şekilde ahlaki bakımdan sorumluluk üstlenme, koruyup gözetme, himaye etme şeklinde açıklamanın daha uygun olduğunu ileri sürmüştür.³¹⁷ Esed, söz konusu ayette erkeklerin kadınlar üzerinde kavvâm olmalarını, sadece mallarından kadınlara harcama yapmaları ile değil, ayrıca Allah'ın (cc) insanlardan bir kısmını diğerine (fazlından verdiği şeyle) üstün kılması ile de açıklamaktadır. Ayette geçen ve Arapça (f-d-l) kökünden gelen *faddala* (tercih etme, üstüm kılma), ontolojik bir üstünlüğü değil bir takım nimet ve bağışların verilmesi sonucu üstün kılma anlamını ifade etmektedir.³¹⁸

Pakistanlı âlim ve müfessir, Cemâat-i İslâmî teşkilâtının lideri Ebu'l Âla el-Mevdudi (1903-1979) erkekler kadınlardan kadınlara verilmeyen veya az verilen bazı doğal nitelik ve güçlere sahip oldukları için üstündürler görüşünü dile getirmiştir. Yoksa bu erkeklerin şeref ve fazilet bakımından üstün oldukları anlamına gelmez. Mevdudi'ye göre; erkek, sahip olduğu doğal nitelikler nedeniyle ailenin reisidir. Kadın ise doğal niteliklerinde ki bazı eksiklikler nedeniyle kendi güvencesi ve güvenliği için erkeğe tâbî olmak zorundadır.³¹⁹

Mısırlı müfessir Seyyid Kutub (1906-1966), erkeğin yöneticilik yetkisini kadının aile ve toplum içindeki bireysel ve hukuki kişiliğini ortadan kaldırma anlamına gelmediğini ifade etmiştir. Kavvâmlık sadece aile içi iş bölümüne ilişkin bir uygulamadır. Kur'an-ı Kerim'in bu hükmünün hedefi aile kurumunu korumak ve ayakta tutmaktır. Kur'an-ı Kerim başka ayet-i kerimelerde de erkeğin aile yöneticiliğinin nasıl olması gerektiğini belirtmiştir. Yöneticilik yetkisinde erkek; eş ve çocuklarına merhamet, gözetme, koruma, malından ve kendinden fedakârlıklarda bulunma gibi yükümlülükleri belirtmiştir.³²⁰

Mısırlı müfessir Şa'râvî (1911-1998), ilgili ayette erkeğin kadına kavvâm olmasını erkeğin kadın için malından harcama yapma gücü ile açıklamaktadır. Ayrıca kavvâmlık, kadının işlerini çekip çevirme görev ve sorumluk almayı da içermektedir. Dolayısıyla Şa'râvî, kadınlara kavvâmlığın erkeğe ait olmasından

³¹⁷ Esed, *Kur'an Mesajı*, I/143.

³¹⁸ Fadl, tafdil ve tefaddul kelimelerinin anlamları için bkz. İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, XI/524-525.

³¹⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, I/357.

³²⁰ Kutub, Seyyid İbrahim, *Fî Zilâl'il Kur'an*, I-VI, Dâru'ihyau Turasil Arabi, Beyrut 1967, II/652.

rahatsız olamamalarını tavsiye etmektedir. Zira erkeğin kavvâm olması kadının günlük yaşamında rahat etmesi, zor işlerde yorulmaması anlamına gelmektedir. Kadının, erkeğin güç ve kuvvetinin yanında kendisini güven ve huzurda bulduğu için bu durum aynı zamanda kadının üstünlüğü olarak ta görülebilir.³²¹

Pakistanlı âlim Fazlurrahman (1919-1988) ise Nisa suresi 34. ayet-i kerimede ki kavvâm kelimesine, erkeklerin fazilet ve insanlık açısından değil, görev ve sorumluluklar açısından kadınlardan üstün oldukları anlamını vermektedir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de kadınların servet kazanmaları ve iktisadi yönden bağımsızlıklarına engel teşkil eden bir ayet bulunmamakla beraber, erkekler para kazanıp onları geçindirmekle yükümlü tutulmuşlardır. Fazlurrahman, Kur'an-ı Kerim'in bazı kimselerin servet ve güç yönünde üstün olduklarını ifade ettiğini belirtmektedir. Fakat bu üstünlük bir mahiyet üstünlüğü değil, işlevsel (fonksiyonel) yönünden üstünlüktür. Şayet bir kadın maddi yönden (miras yoluyla veya çalışıp kazanarak) evinin geçimine katkıda bulunursa, erkeğin bu yönde olan üstünlüğü o ölçüde azalır. İnsan olma yönüyle bir erkek karısından üstün değildir.³²²

Diyanet İşleri eski başkanlarından müfessir Süleyman Ateş (1933-), bazı yönlerden erkeğin kadına üstün olmasının erkeğe kadına karşı böhürlenme ve baskı yapma yetkisi vermediğini ifade etmiştir. Çünkü ona göre, kadın ve erkek birbirinin tamamlayıcısıdır. Nitekim Allah (cc) ayet-i kerimede “erkekleri kadınlara üstün kıldı” demeyip “bazı insanları, diğer insanlardan üstün kıldı” ifadesinin kullanılmasında bu noktaya işaret vardır. Bu ayet Ateş'e göre; tek tek her bir erkeğin her bir kadından üstün olduğu anlamını taşımamaktadır. Kadınlar vardır ki bilgide, iş görmede, beden gücünde birçok erkekten daha üstündür. Fakat Ateş cins olarak erkek cinsinin, kadın cinsinden üstün yaratıldığını da ifade etmektedir. Doğada bütün canlıların erkekleri dişlerinden daha tam, daha üstün ve güçlü yaratılmışlardır. Fiziki güç konusunda daha dayanıklı olan erkekler, idarede de daha üstündürler. Bu nedenle de Ateş'e göre; erkek, kadını himaye etmekle Allah (cc) tarafından yükümlü

³²¹ Şa'râvî, *Tefsiru's-Şa'râvî*, IV /2192.

³²² Fazlurrahman, *Ana Konularıyla Kur'an*, (Tercüme: Alparslan Açıkgeçenç), Ankara Okulu Yayınları, 8. Baskı, Ankara 2005, ss. 126-127.

tutulmuştur. Elbette kadınların erkeklerden üstün oldukları meziyetler de bulunmaktadır. Çocuk bakımı, merhamet ve şefkatte kadın erkekten üstündür.³²³

Türkistanlı müfessir ve din adamı Musa Cârullah (1875-1949) ise; kavvâm kelimesinde hâkimlik manasının değil, hizmet manasının daha baskın olduğunu düşünmektedir. Ona göre; erkeklerin idareci olmaları da bu içeriğe uygun olarak anlaşılmalıdır. Kur'an-ı Kerim, ailenin nafakasını ve hayatın sorumluluklarını erkeğe yükleyerek, onu da ailenin kavvâmı, idarecisi yapmıştır. Bu görevlendirmede maslahatlar bulunmaktadır. Cârullah; “*erkeklerin kadınlara bir derece üstünlüğü vardır*”³²⁴ ayetini de “*erkekler kadınlar üzerine kavvâmdırlar*” ayeti ile açıklanmıştır.³²⁵

Mehmet Sait Şimşek ayette geçen kavvâm kelimesinin yönetici ve koruyucu anlamına geldiğini, ayette anlatılmak istenenin aile reisliği olduğunu ifade ederek, bu reisliğin mutlak olmadığını ifade etmiştir. Erkeğe tanınan bu yetki aynı zamanda sorumlulukları da beraberinde getirmektedir.³²⁶ Şimşek, erkeklerin kavvâm olmalarını, sadece Kur'an-ı Kerim ayetlerinin çerçevesinde kalarak değil, olgusal olarak tarih ile bağlantılı açıklamayı tercih etmiştir. Şimşek'e göre; erkeklerin yetkiye sahip olmalarının sebebi, ailenin geçimini sağlamalarından dolayıdır. Bu durum sosyal bir gerçektir ve Kur'an-ı Kerim nazil olmadan önce ve sonra da, tarih boyunca yaşanan bir gerçektir ve bütün medeniyetler için ortak bir olgudur. Günümüzde bazı toplumlarda bu durumu değiştirmeye yönelik hukuki düzenlemeler yapılmaya çalışılıyorsa da, hayatın pratiğinin teoriden daima farklı olduğu bilinmektedir. Şimşek'e göre erkeklerin kadınlar üzerinde kavvâm olmaları, mutlak ve ontolojik bir üstünlük anlamına gelmez.³²⁷

Diyanet İşleri Başkanlığı'nca yayınlanan *Kur'an Yolu Tefsiri*, Nisa suresi 34. ayet-i kerimesini, yalnızca kocaların değil bütün erkeklerin kavvâm kılındığı şeklinde açıklamıştır. Bu tefsire göre, ayetten erkeklerin yönetim, savunma ve koruma bakımlarından genel olarak önde oldukları anlaşıldığı görülmektedir. Takip eden ifadeler dikkate alındığında burada aile kurumunun hâkimiyetinin ve

³²³ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I-XII, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul ts, II/275.

³²⁴ Bakara 2/228.

³²⁵ Carullâh, Musa, *Hatun*, (Yayına hazırlayan; Mehmet Görmez), Kitabiyat Yayınları, Ankara 1999, s. 77.

³²⁶ Şimşek, Mehmet Sait, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Beyan Yayınları, Konya 1995, s. 353.

³²⁷ Özdeş, *Cinsiyet Kimliği*, s. 179.

yöneticiliğinin kastedildiği anlaşıldığı belirtilmiştir Buradan hareketle ailenin yöneticiliği, ailenin devamı ve düzeni için kocaya verilmiştir Yine bu tefsire göre, erkeklerin yaratılıştan gelen üstün olma özellikleri çağımızda da devam etmektedir. Erkekler günümüzde de kavvâm olma vasfına sahiptir.³²⁸

Erkeğin kavvâm olmasının kapsamı ve sınırları; onun ailenin reisi olarak belirlenmesinin evlilik hayatı ile ilgili meselelerle sınırlı olduğu, bu konunun onu mutlak anlamda kadın üzerine otorite sahibi olmadığı görüşü ileri sürülmektedir. Dolayısıyla kadının anne ve babasını ziyareti, sosyal hayatı ve faaliyetleri koca tarafından engellenmemelidir³²⁹.

İncelemelerden görüldüğü üzere, müfessirler bu kelimeyi lügat anlamı ve ayetin bağlamı dâhilinde yorumlamışlardır. Kavvâm kelimesi, yönetmek anlamında kabul görmüştür. Hem klasik dönem hem de çağdaş dönem müfessirlerin de konuya benzer şekilde yaklaşmış ve benzer sonuçlara varılmıştır. Müfessirlere göre Allah'ın (cc) erkeklere güç, kuvvet gibi nitelikler vermesi ve vasıflar ile onları üstün kılması, kadınların işlerinin erkek tarafından karşılanması etkenleri erkeklerin kadınlara göre üstünlüklerinin delili olarak gösterilmesi günümüzde de sürmektedir.

Çağdaş dönem müfessirleri ise konunun erkeğin üstünlüğü yönünü benzer bir şekilde yorumlamışlardır. Fakat kadının yaratılıştan gelen bir takım üstünlüklerinden de bahsetmişlerdir. Günümüz düşünce ve fikir akımlarının bu yeni yorumlarda etkili olduğu değerlendirilebilir. Müfessirler arasında sadece Şa'râvî, üstünlük sebeplerinin açıklanmasına karşı çıkar, ona göre Allah bunu murat etmemiştir. Bu yüzden bu konuda bizlerin de çok şey söylememesi gerekir³³⁰. Müfessirlere göre; erkeklere aile reisliğinin verilemesinin gerekçesi, ayet-i kerime de ifade edilen Allah'ın (cc) erkeklerin bir kısmını kadınların bazılarına üstün kılmış olması ve erkeklerin kadınların nafakalarını temin etmeleridir. Yorumlardan nafaka yükümlülüğünü yerine getirmemenin kocanın kavvâmlık vasfını ortadan kaldırdığı anlaşılmaktadır. Bu ayette, mutlak anlamda erkeğin kadından üstün olduğu vurgulanmamaktadır. Bilakis aile kurumu içerisinde karı-koca arasındaki görevler

³²⁸ Karaman, Hayrettin, vd, *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, I-V, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı Ankara 2006, II/58-59.

³²⁹ Şimşek, Mehmet Sait, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, I-V, Beyan Yayınları, İstanbul 2012, I/501; Tabatabâî, Seyyit Muhammed Hüseyin, *el-Mizân fi Tefsiri'l-Kur'an*, (thk: Fudayle Şeyh Hüseyin), I-XII, Müessesetü'l-Alemü'l-Matbuât, Beyrut 1997, VI/351.

³³⁰ Şa'râvî, *Tefsiru's-Şa'râvî*, IV/2193.

bildirilmekte, her iki tarafa da hakları iyi bilmeleri ve çiğnememeleri gerektiği açıklanmaktadır. Sonuç olarak aile kurumunda reis yetki kullanan egemen olan değil, sorumluluk üstlenmiş ve temsil konumunda olan şahıs demektir. Kavvâm yetkiyi kötüye kullanmaması gerektiğini bilmelidir.³³¹ Erkek, mantık ve zekâları, güç ve karar verme mekanizmaları nedeniyle, liderliğe daha uygun görülmektedir. Ailede kadın, kocasını aile reisi olarak kabul etmeli ve ona saygı duymalıdır. Kadın, erkeğin bir adım önünde olursa, erkeğe hükmetmeye çalışır fakat hükmedebildiğinde de mutlu olamaz. Çünkü kadın, aileyi koruyup kollayacağını beklediği erkeği, her zaman güçlü kuvvetli görmek ister.³³²

Çünkü insanların dünya hayatındaki konumları, sahip oldukları imkânlar ve sorumluluklar her zaman birbirinden farklı olmuştur. Bu nedenle insanlar arasında mutlak bir eşitlikten de bahsedilemez. Yani herkesin aynı derecede zengin, yönetici, âmir, işveren olması imkânsızdır. Yeryüzündeki yaşamın bu şekilde kurulmasına etki eden birçok etkenler ve sebepler bulunmaktadır. Allah, (cc) bütün bu sebepleri kendisine izafe ederek insanların ellerinde bulundurdukları nimetlerden ve avantajlardan dolayı kibirlenerek nimetin hakiki sahibini unutmamalarını, yetkilerini kötüye kullanmamalarını istemiştir. Kur'an-ı Kerim'e de bu şekilde yorumlamayı destekleyen ayetler bulunmaktadır.³³³ Ancak Kur'an-ı Kerim'in mesajı bir bütün olarak anlaşıldığında, erkeğe verilen yetkinin kullanımının sınırsız ve istismara açık olamayacağı görülecektir. Bu yetki; Allah'ın (cc) çizdiği sınırlar ile düzenlenerek sınırlandırılacaktır. Yeryüzünde beşeri hayatın istikrar bulmasında, ailenin teşekkülünde ve devamında, cinsler arasında sevgi, saygı ve merhamet oluşumunda bu düzenlemeler belirleyici olacaktır.³³⁴

Günümüzde aile ve ailenin yöneticiliği ile ilgili problemlerin çözümü için bütün dikkatlerin ayet-i kerimenin son cümlesine çevrilmesi gerekmektedir. “Allah gerçekten yücedir, büyüktür” ibaresinin yüklediği sorumluluk karşısında verilen aile reisliğine ait bir takım ayrıcalıkları suistimal eden, kendini üstün görüp eşini ezmeye çalışan, onun kimliğini, kişiliğini, varlığını yok sayan erkek, kendisinden büyük

³³¹ Şa'râvî, *Tefsiru's-Şa'râvî*, II/ 987.

³³² Maraşlı, Sema, *Evlendikten Sonra da Muhabbet Olsun*, Hayat Yayınları, İstanbul 2013, s. 30.

³³³ Nisâ 4 /32, 95; Nahl 16/ 71; Bakara 2 /47; Casiye 45/16; Hucurat 49/13.

³³⁴ Zuhayli, Vehbe, *et-Tefsiru'l-Münir fi'l-Akide ve's-Şerîa ve'l-Menhec*, I-XXX, Daru'l-Fikri'l-Muâsr, Beyrut 1991, I/321.

Allah'ın onu denetlediğini, ağır bir imtihana tabi tuttuğunu hatırlamak zorundadır. Bir tarafın diğerini ezdiği bir kurum yerine, kararların beraberce alındığı tarafların birbirlerinin eksiklerini tamamladığı bir evlilik, Kur'an-ı Kerim'in hedeflediği evliliktir.

1.3. Eş Olarak Erkek

Kur'an-ı Kerim'de Allah (cc), “*iki eşi; erkeği ve dişiye yaratan*”³³⁵ ifadesi ile sadece insanı değil tüm canlıları iki eşten yarattığını belirtmiştir. Bu ayetin son kısmında ise “*belki düşünüp ibret alırsınız*”³³⁶ buyruğundan eş kavramı üzerinde değerlendirme yapmaya, düşünmeye ve bu konuda insanları bilinçlendirmeye sevk etmiştir. Kur'an-ı Kerim, eşleri tanımlarken “*Onlar size örtüdürler, siz de onlara örtüsünüz*”³³⁷ buyurmuştur.

Kur'an-ı Kerim'de ayet-i kerimelerde zevc kelimesi eş anlamında kullanılmıştır. Bu kelime bir insan için kullanıldığında, karı ve kocayı, hayvanlar için kullanıldığında ise dişi ve erkek cinslerinden birisini ifade etmektedir. Bu anlamı ile kelime ayetlerde daha çok kadın ve dişi anlamları ifade etmek için kullanılmıştır.³³⁸ Zevc kelimesi ayet-i kerimelerde; nikâh, talak, ölüm, miras vb. kavramlarla birlikte düşünülmüştür. Zevc kelimesi tek ve ferdin zıddı olarak, zevc (çift) veya ferd (tek) anlamlarında eşlerden birini işaret etmek için ya da iki çift olan ve birbiri ile ilişkili olan her şey ister aynı olsun isterlerse zıt olsunlar onlara zevcan, onlardan her birine ise zevc denilmiştir. Bu anlamda zevcan ikiye, zevc de teki ifade eder. Arapçada bir çift güvercin için *zevcâ hamâm* ifadesi kullanılır. Allah (cc) Kur'an-ı Kerim'de; “*erkek ve dişiden ibaret olsun çifti (zevceyn) o yarattı*” buyurmuştur.³³⁹ Kelime, benzer anlamında da kullanılmıştır.³⁴⁰ Kelime, tekil olarak kullanıldığında ise çifti oluşturan ikilinin birisi anlamında, tanımladığı nesne olarak çiftin her ikisini de ifade etmektedir. Zevc kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de 81 kez geçmektedir. Kelime 5 yerde

³³⁵ Necm 53/45.

³³⁶ Zâriyât 51/49.

³³⁷ Bakara 2/187.

³³⁸ Bakara 2/25, 35, 234, 240; Âl-i İmrân 3/15; Nisâ 4/1, 12, 20, 57; En'âm 6/139; Âraf 7/189; Tevbe 9/24; Ra'd 13/ 23, 38; Nahl 16/72; Tâ-hâ 20/117; Enbiya 21/90; Nûr 24/6; Furkan 25/74; Şuara 26/166; Rûm 30/21; Ahzâb 33/4, 6, 28, 37, 50, 52, 53, 59; Yasin 36/56; Zümer 39/ 6; Mü' min 40/ 8; Şura 42/ 11; Mümtehine 60/ 11; Teğâbün 64/ 14; Tahrîm 66/ 1, 3, 5; Meâric 70/30,

³³⁹ Necm 53/45.

³⁴⁰ Ezherî, *Tezhibu'l-Luga*, XI/151-155; Cevherî, *es-Sihâh*, 1/320. İsfahanî, *el-Müfredât*, ss. 384-385; İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, II/291; Zebîdî, Muhammed b. Muhammed, *Tâcu'l-Arûs Min Cevahiri'l-Kamus*, I-X, Matbaatu'l-Hayriye, Mısır 1306 h., II/54.

fiil yapısında, 17 yerde tekil anlamında, 7 yerde ise zevcân (ikili) anlamında, 52 yerde de ezvac çoğul yapısında ve isim formunda geçmektedir.³⁴¹

İnsan dışındaki varlıklar için eş kelimesi, birlikte var olma anlamında kullanılmıştır. İnsan için ise eş kelimesinin işaret ettiği anlam, birlikte var olmanın üzerinde dünya imtihanını birlikte verileceği bir arkadaş olarak tanımlanmıştır. Yani insan için eş, her işin birlikte görüleceği ortak olarak tanımlanabilir.³⁴² Ayet-i kerimelerde eş ile birlikte hareket edilmesine yönelik ifadeler yer almıştır. Örneğin; “*Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin*”³⁴³ ifadesinde insan türü daha dünya hayatına başlamadan eşlerin birlikte hareket etmesine vurgu yapılmıştır. Yaratılış gününden kıyamet gününe kadar; “*kendisiyle huzur bulması için*”³⁴⁴ Allah (cc) insanı eşi ile yaratmıştır.

Mısırlı kadın müfessir, Aişe Abdurrahman, Kur’an-ı Kerim’de geçen zevc kelimesini; “Kur’an, karı koca arasındaki ailevi münasebeti maddi ve manevi bir uyum hali olarak tanımlamaktadır” açıklaması ile anlamlandırmıştır. Kur’an-ı Kerim, karı-koca arasındaki bu uyum halinin devam ettiği ailelerde kadının *zevc* kelimesiyle uyumsuzluk olduğu durumlarda ise *imrae* kelimesi ile zikretmektedir. Aişe Abdurrahman, Kur’an-ı Kerim’deki kelime ve kavramlarının sadece lügat anlamı ile anlaşılamayacağını, Kur’an-ı Kerim’in anlam bütünlüğü ve nüzul sebepleri ile birlikte anlaşılmasının daha doğru olacağını ifade etmiştir. Kelime Kur’an-ı Kerim’de üç yerde koca anlamı ile kullanılmıştır.³⁴⁵ Bu ayetlerde de zevc kelimesi yukarıda ifade edilen bağlamda kullanılmıştır. Kelime ayet-i kerimelerde karı-koca hukukunu açıklamak anlamında kullanılmıştır.³⁴⁶

Hz. Peygamber (sav)’in eşlerine karşı davranışlarını değerlendirmek günümüz insanına neler kazandıracağını düşünmemiz gerekmektedir. Zamanın değişebilen şartlarına karşın, Hz. Peygamber (sav)’in örneğine uygun hareket

³⁴¹ Abdalbaki, Muhammed Fuad, *Mu’cemu’l-Müfehres li Alfazi’l-Kur’an*, İstanbul 1984/332-334.

³⁴² Martı, Huriye; “İdeal Bir Eş Olarak Hz. Peygamber”, *Kutlu Doğum Haftası Tebliğleri*, Balıkesir, 2009, s. 5.

³⁴³ Bakara 2/35.

³⁴⁴ A’raf 7/189; Rûm 30/21.

³⁴⁵ Bakara 2/230, 232; Mücadele 58/1.

³⁴⁶ Şâtî, Âişe b. Abdurrahman, *et-Tefsiru’l-Beyânî li’l-Kur’âni’l Kerim*, I-II, Dâru’l Meârif, Kahire, 1990, II/223; Koç, Mehmet Akif, *Bir Kadın Müfessir Aişe Abdurrahman ve Kur’an Tefsirindeki Yeri*, Şule Yayınları, İstanbul 1998, s. 65; Erten, Mevlüt, “Kuranda zevc kelimesi ve Türkçeye çeviri sorunu”, *Ekev Akademi Dergisi*, yıl, 7, S. 17, 2003, ss. 50-51.

etmek, günümüzde çekişme ve mücadele alanı haline getirilmiş aile kurumunun yeniden insanının cenneti olmasını sağlayacak bir yapıya kavuşmasına öncülük edecektir. Çünkü Hz. Peygamber (sav)'in eşlerine karşı sevgi, merhamet ve nezaketine ilişkin sayısız örnekleri bulunmaktadır. Bu örneklerin hepsini burada açıklamak mümkün olmamakla birlikte, Hz. Peygamber (sav)'in bu davranışlarının zihinsel arka planını gösteren düşüncesinin öğrenileceği birkaç kıssa değerlendirilecektir. Hz. Peygamber (sav)'in “*Dikkat edin! Sizin hanımlarınız üzerinde hakkınız olduğu gibi, hanımlarınızın da sizin üzerinizde hakkı vardı*”³⁴⁷ buyruğu karşılıklı sorumluluklara ve eşler arasındaki adalete işaret etmektedir.³⁴⁸

Hz. Peygamber (sav) evlenmeyi teşvik etmiş, iyi huylu bir eşi hazine olarak nitelendirmiş, ruhbanlığı tasvib etmemiş, eşine iyi davrananların gerçek mü'min olduklarını ifade etmiş ve eşler arasında şiddeti yasaklamıştır.³⁴⁹ Eşler birbirlerine karşı birer insan olduklarının bilinci ile saygı duymalıdır. Bu bağlamda Hz. Peygamber (sav) eşlerini kendilerine özgü halleri ile kabullenmiş ve onlarla ilişkisini buna göre şekillendirmiştir. Peygamberimizin (sav) bu davranışlarına şu örnekler verilebilir. Hz. Aişe'nin Rasûlullah'ın diğer eşinden gelen yemek konusundaki kıskançlığını³⁵⁰ insanın doğasının bir sonucu olarak göreyerek yadırgamamıştır. Hz. Peygamber'in eşleri ile ilişkisini belirleyen genel davranışı, onların kişilikleri ile barışık olmak, kimliklerine saygı duymak ve farklılıklarını kabul etmek şeklindedir. Bu örnekler de ve Hz. Peygamber'in tavsiyelerinden anlaşılmaktadır ki o eşlerine karşı davranış ancak bir emanete gösterilecek kadar zarif ve nezaket sahibidir.

Dünyada neredeyse her şey alternatifli, erkekli ve dişili olarak yaratılmıştır. İnsanlar erkekli, dişili olduğu gibi ağaçlar, bitkiler de bu şekildedir. Bütün maddelerin temeli olan atomlarda da bu ikili yapı görülmektedir.³⁵¹ “*Sizi bir tek candan yarattı, sonra ondan eşini meydana getirdi ve sizin için davarlardan sekiz çift indirdi: (Deve, öküz, koyun, keçi) Sizi annelerinizin karınlarında üç karanlık içinde yaratmadan yaratmaya (aşamadan aşamaya) geçirerek yaratmaktadır. İşte Rabbiniz Allah budur. Mülk O'nundur. O'ndan başka ilah yoktur. Nasıl (O'na kulluktan şirke)*

³⁴⁷ Müslim, Hac, 147.

³⁴⁸ Bakara 2/228.

³⁴⁹ Buhârî, Nikâh, 1; Müslim, Ebû Dâvûd Zekât, 32; Müslim, Radâ, 64; Tirmizî, Nikâh, 2; Dârimî, Nikâh, 3; Tirmizî, Radâ, 11; İbn Mâce, Nikâh, 50; Ebû Dâvûd, Nikâh, 41.

³⁵⁰ Buhârî, Nikâh, 108.

³⁵¹ Elmalılı, *Hak Dini*, V/4028.

çevriliyorsunuz.”³⁵² Bu âyette insanın zevci, kendisinden yaratılmıştır açıklaması vardır. Allah'ın, (cc) insanı bir tek nefisten yarattığı, o nefsin eşini de kendisinden yarattığı buyurulmuştur. Müfessirlerin çoğunluğuna göre bu tek nefis, Âdem'dir. Hz. Âdem'in eşi de kendisinin kaburga kemiğinden yaratılmıştır.³⁵³ Bu bilgilerden kadın ve erkeğin, aynı özden yaratıldığı sonucuna ulaşılabilir.

Zevc kavramı, gramer kurallarına göre eril bir kelime olmasına karşın, kavram olarak erkek ve dişi için ortak kullanılan bir kelimedir. Ayette geçen nefsin Âdem olduğuna dair kesin bir işaret olmamasına karşın, Havva kelimesi de Kur'an-ı Kerim'de geçmemektedir. Kur'an-ı Kerim'de nefs'in ve ondan da zevci'nin yaratılması konusunda ayrıntılı bilgi vermemiştir. Kur'an-ı Kerim'deki yaratılış kıssasına göre Allah'ın (cc) insanoğlunun yaratılışı bir erkekle başlamış ve insanoğlunun kökenini Âdem'e atfetmiştir.³⁵⁴

M. Said Şimşek, Allah'ın (cc) önce Hz. Âdem'i sonra da Havva'yı yaratmış olduğuna, buna göre kadının erkeğin bir parçası olmakla beraber yaratılma bakımından aralarında ontolojik bir üstünlüğün olmadığına dikkat çekmiştir. A'râf Suresi'nde bu yaratılış amacının Hz. Âdem ve Havva'nın birbirlerinde sükûn bulmaları için olduğunu vurgulamaktadır.³⁵⁵ Ayetlerde ikisi arasında bir ayırım yapılmamaktadır. Her ikisine birden hitap edilmekte olup, ikisi birlikte hata etmiş ve birlikte tevbe etmiş ve Allah'da (cc), onların tevbelerini kabul etmiştir.³⁵⁶

Kur'an-ı Kerim'e göre; koca karısının maddi durumu ne olursa olsun, onun geçimini sağlamakla yükümlüdür. Zengin bir kadın, kocası yoksul da olsa evin masraflarına katkıda bulunma sorumluluğu taşımaz. Mal ve mülkün evlilikten doğan ortaklığı söz konusu değildir. Eğer erkek karısının geçimini sağlamakta yetersiz kalıyorsa, kadın boşanma talebiyle hâkime başvurabilir. Buna karşılık eğer kadın başkaldırıyorsa, kocası da onun nafaka hakkını askıya alma hakkına sahiptir. İslâm'a göre nafaka İslâm inancının temel unsurlarından birisidir.

Aile temelde eşler (kadın-erkek) arasındaki uyuma dayanmaktadır. Bu nedenle eş seçimi yapılırken karakter yapıları itibariyle birbirine uyumlu ve

³⁵² Zümer 39/6.

³⁵³ İbn Hanbel, *Müsned*, 16/276 (10446); Buharî, *Enbiyâ*,1 (3331); Müslim, *Radâ*, 65 (1468); Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXIII/193; İbn Mâce, *Tâhâret*, 77.

³⁵⁴ Wedûd Muhsin, *Kur'an ve Kadın*, ss. 48- 49.

³⁵⁵ Ârâf 7/20-22.

³⁵⁶ Şimşek, M. Sait, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Esra Yayınları, Konya 1997, ss. 34-350.

kufüvvet³⁵⁷ halinde olmalarına dikkat edilmelidir. Aile, neslin devamı ve insanın sosyal yaşamını sürdürmesinin fitrata uygun pratiğidir. Bu nedenle aile kurulurken sadece dünyevi amaç ve beklentilerle değil, dünya hayatının bir imtihan vesilesi olduğu bilinciyle hareket edilmeli, eşler birbirine bu bilinçle yaklaşmalıdır. Aile üyeleri psikolojik, maddi, manevi vb. birçok ihtiyaçları noktasında ailesinde sükûn bulabilmelidir.

1.4. Kadının Nüşûzu Karşısında Erkeğin Tutumu

Nüşûz kelimesinin lügat anlamı; yüksek yer, yüksek bir yerde olmak, yükselmek ve geçimsiz davranmaktır.³⁵⁸ Nüşûz kelimesi, aile ilişkileri bakımından kavram olarak; eşlerin birbirine karşı olan ihtiyaçlarından müstağni olmaları, eşlerin geçimsiz davranmaları ve birbirlerinden kopuk durmalarını ifade etmektedir. Eşlerden birisinin evlilik hukukuna uygun davranmaması *nüşûz* kelimesi ile ifade edilir. Bu kavram incelenen konu hakkında olmak üzere iki ayet-i kerimede geçmektedir. Kadının nüşûzu hakkındaki ayeti-i kerime; Nisa suresi 34. ayeti kerimedir. Nisa suresi 34. ayet-i kerimede “*Allah’ın insanlardan bir kısmını diğerlerine üstün kılmasına bağlı olarak ve mallarından harcama yapmaları sebebiyle erkekler kadınların yöneticisi ve koruyucusudurlar. Sâliha kadınlar Allah’a itaatkârdırlar. Allah’ın korumasına uygun olarak, kimsenin görmediği durumlarda da kendilerini korurlar. (Evlilik hukukuna) başkaldırmasından endişe ettiğiniz kadınlara öğüt verin, onları yataklarda yalnız bırakın ve onları dövün. Eğer size itaat ederlerse artık onların aleyhine başka bir yol aramayın; çünkü Allah yücedir, büyüktür*” buyurmuştur.

Müfessirlere göre; kadının itaat etmesi gereken konularda muhalefeti,³⁵⁹ eşine isyan etmesi³⁶⁰ ve itaatsizliği,³⁶¹ büyüklük taslaması,³⁶² nefret etmesi ve yüz

³⁵⁷ Kufüvvet; Kadın ve erkek arasında nikâh akti yapılacağında dini, ekonomik, sosyal konum bakımından denklik olmasının gözeltilmesine ilişkin fihki terimdir.

³⁵⁸ Zeccac, Ebu İshak İbrahim b. Serî, *Meâni'l-Kur'an ve İ'rabuh*, I-V, (thk: Abdülcelil Şelebî), Alemu'l-Kutub, Beyrut 1988, II/48; Günay, Hacı Mehmet, “Nüşûz”, *DİA*, XXXIII/303; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 493.

³⁵⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V/40.

³⁶⁰ Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, II/521.

³⁶¹ Elmalılı, *Hak Dini*, II/560; Şankıtî, Muhammed el-Emin b. Muhammed, *Advâu'l-Beyan fi İdâhi'l-Kur'an*, I-IX, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut ts, I/328.

³⁶² Begavî, *Meâlimu't-Tenzil*, I/424; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, I/689.

çevirmesi,³⁶³ çağırınca gitmemesi,³⁶⁴ yumuşak bir dille konuşmaması,³⁶⁵ eve gelince onu ayakta karşılamaması,³⁶⁶ eşine huzur vermemesi,³⁶⁷ öfkelenmesi,³⁶⁸ önceki halini değiştirmesi,³⁶⁹ evlilik görevini yapmaması,³⁷⁰ kocanın eşi hakkında ayet-i kerimede önerilen yaptırımları gerçekleştirilmesine neden olacak yorumlardır. Ancak müfessirlerin bu tanımlamalarında herkes tarafından açıkça anlaşılıp, net olarak tanımlanabilecek davranışlar olmadığı da değerlendirilmiştir. Müfessirlerin ifadeleri, yaşadıkları dönemin ve toplumun kültür ve geleneklerinden kaynaklanan bakış açılarını da yansıttığı söylenebilir. Diğer yandan, yatakların ayrılması tek eşliliğin yaygın olduğu toplumlarda eşlerden hangisine yönelik bir yaptırım olarak anlaşılması gerektiğine ilişkin değerlendirme yapılmamıştır.³⁷¹

Bu ayet-i kerimede ortak sorumluluk sahibi iki bireyden oluşan evlilikte muhtemel problemlerin nasıl çözümlenebileceğine ilişkin nasihatler verilmiştir. Bu ayet-i kerimede verilen nasihatler kadının evlilik hukukuna uygun davranmaması durumunda erkeğin çözüm için hangi yolları izleyeceğine ilişkin bir klavuz şeklindedir. Ayet-i kerimeden; kadının nüşûzu durumunda erkeğin sorunu görmezden gelme hakkı olmadığı anlaşılmaktadır. Erkek bu durumda; önce eşine öğüt vermesini, sonra yatakların ayrılmasını, kadın nüşûzu devam ettirmesi durumunda dövmesini tavsiye etmektedir. Ancak kadınların nüşûz olarak isimlendirilen davranışlardan vazgeçmeleri halinde eşlerinin onlara yukarıda anlatılan Hz. Peygamber (sav) örneğinde olduğu gibi merhametli ve nezaketli davranmaları emredilmiştir. Ayet-i kerime ve Hz. Peygamber (sav)'in tavsiyelerinden şu değerlendirmeyi de çıkarmak mümkündür. İslâm dini ailenin yıkılmasını, nikâh akdinin bozulmasını güç koşullara bağlamıştır. Kadının nüşûzu

³⁶³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V/40; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensur*, II/521; İbnü'l-Cevzi, Ebu'l-Ferec, Cemaluddîn Abdurrahman b. Ali, *Tezkiratu'l-Erîb Fî Tefsiri'l-Garib*, (thk: Ali Hüseyin el-Bevvab), I-II, Mektebetü'l-Mearif, Riyad 1986, I/116.

³⁶⁴ Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, I/690; Cezâirî, *Eyseru't-Tefâsîr*, I/470.

³⁶⁵ Bıkâî, *Nazmu'd-Durer*, II/252; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, I/690.

³⁶⁶ Bıkâî, *Nazmu'd-Durer*, II/251; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, I/690.

³⁶⁷ İbnü'l-Cevzi, *Zâdu'l-Mesîr*, II/74.

³⁶⁸ Sıddık Hasan Han, *Fethu'l-Beyan*, II/369.

³⁶⁹ İbn Aşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, V/41.

³⁷⁰ Muğniye, *et-Tefsîru'l-Kâşif*, II/316; Şankitî, Muhammed el-Emin b. Muhammed, *Edvâu'l-Beyan fî İdâhi'l-Kur'an*, I-X, Âlemu'l-Kutub, Beyrut ts, I/328.

³⁷¹ Şenat, *İtaat*, s.183.

durumunda erkeğe çözüm aşamaları önerilmiştir.³⁷² Elbette ki nüşûz kavramı kapsamı bakımından ayrıntılı ve üzerinde müfessirler tarafından tartışmalar yapılmış bir kelimedir. Çalışmanın konusu ve sınırlılıkları yönünden sadece kadının nüşûzu durumunda erkeğin ayet-i kerimeye göre izlemesi gereken yol üzerinde durulmuştur.

1.5. Erkeğin Nüşûzu

Önceki başlıkta nüşûz kelimesinin lügat ve terim anlamları açıklanmıştı. Kur'an-ı Kerim, aile içerisinde hem kadının hem de erkeğin olumsuz davranışlarını açıklamak için nüşûz kelimesini kullanmıştır. Ayet-i kerimde; *“Eğer bir kadın kocasının kötü muamelesinden yahut yüz çevirmesinden endişe ederse aralarında bir uzlaşmaya varmalarında onlara günah yoktur ve sulh hayırlıdır. Nefisler de cimriliğe meyillidir. Eğer güzel davranır ve Allah’a itaatsizlikten sakınırsanız bilin ki Allah yaptıklarınızdan haberdardır”*³⁷³ buyurmuştur. Ayet-i kerimeden erkeğin nüşûzunun, onun eşine zulmetmesi, ona karşı ilgisizliği ve sorumluluklarını yerine getirmemesi anlaşılmaktadır.³⁷⁴ Ayet-i kerimde geçen nüşûz kelimesini Zemahşerî; kocanın; kocalık ve nafakayı temin görevlerini yetirine getirmemesi, kadın ile erkek arasında olması gereken muhabbet, merhamet ve sevgiyi karısından esirgemesi, karısına kaba davranarak ondan uzak durması anlamında açıklamıştır.³⁷⁵ Ayetin nüzul sebebi ise şu şekilde rivayet edilmektedir. Bir sahabe karısını boşamak istemişti. Bunun üzerine karısı da “beni boşama, yanında tut, benimle ilgilenme, senden hiçbir hak istemiyorum” diye talepte bulunmuştur.³⁷⁶ Bu olay üzerine yukarıdaki ayet-i kerime nazil olmuştur. Kocanın eşlerinden birini diğerine ya da diğerlerine tercih etmesi manasında da nüşûz kelimesi kullanılmıştır.

Âyette erkeğin eşine karşı görev ve sorumluluklarını yerine getirmemesi durumunda sorunun kavga ve tartışma yoluyla değilde, uzlaşarak çözülmesi önerilmektedir. Bu uzlaşma, konuşarak olabileceği gibi kadının aldığı mehri geri vererek evliliğe son vermesi şeklinde olabilir. Bu düzenlemeye muhâlea (hul’) denir. Hul’ kavramı; insanın giysiyi soyup çıkarması, elbisesini vermesi, azletmek, hayvanı salıvermek, utanmayı bırakmak, ağacın yaprağının düşmesi anlamlarına gelen bir

³⁷² Karagöz, *Aile ve Gençlik*, s.84.

³⁷³ Nisâ 4/128; وَإِنْ امْرَأَةٌ خَافَتْ مِنْ بَعْلِهَا نُشُوزًا

³⁷⁴ Kadı Beydâvî, *Envâru’l-Tenzil*, I/178.

³⁷⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I/571.

³⁷⁶ Buhari, Suretü’n-Nisâ, 24; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, IV/307.

fıkıh kavramıdır. Terim olarak anlaşamayan eşlerin bir bedel karşılığında evlilik akdini sona erdirmeleri anlamında kullanılmıştır.³⁷⁷ Evlilikteki problemler erkeğin nüşûzundan kaynaklanıyor ve kadın evliliğe son vermek istiyorsa aldığı mehri veya belirli bir bedeli vererek boşanmak isteyebilir. Evlilik birliğinin bu şekilde sona erdirilmesi: “*Eğer kadınlar Allah'ın belirlediği ölçüleri gözetemeyecekler diye endişe ederseniz, o zaman kadının (boşanmak için) bedel vermesinde ikisine de (karı-koca) günah yoktur*”³⁷⁸ ayet-i kerimesi ile hüküm altına alınmıştır. Bu değerlendirmelere göre; erkeğin ailede kavvâm görevlerini yerine getirmemesinin yanında, kocalık görevlerini de yapmaması (nüşûzu) kadına hâkim kararı ile evliliğin sona erdirilmesini talep etme hakkını vermektedir. Bu durum evlilik birliğinin sürdürülmesi görevinin iki taraflı bir sorumluluk olduğunu, taraflardan birisinin bu sorumluluklarını ihmal etmesi durumunda hukuki düzenlemenin kadının haklarını korumaya yönelik olduğu görülmektedir. Kur'an-ı Kerim, evlilik akdinin kurulmasından, çok zorunlu hallerde akdin sona erdirilmesine hem kadının hem de erkeğin haklarının korunacağı adaletli bir düzenleme yapmıştır.

1.6. Çok Eşlilik ve Erkek

Çok eşlilik, bir erkeğin aynı zamanda iki ya da daha çok kadınla veya bir kadının iki ya da daha çok erkekle hukuken evli olmasını tanımlayan bir olgudur. Ancak hayatın pratiğinde kadınların çok eşliliği çok nadir görülen bir durum iken erkeklerin çok eşliliği antik medeniyetlerden günümüze değin sıklıkla görülen bir uygulama olmuştur. İngilizce’de polygamy, Arapça’da taaddüd-i zevcat kelimeleri çok eşlilik anlamlarına gelmektedir. Hem doğu dilinde hem de batı dilinde kelimenin karşılığının bulunması erkeğin çok eşlilik uygulamasının bu toplumlarda olduğunu da göstergesidir.³⁷⁹ Eski Mezopotamya’da Hammurabi Yasaları’ndan beri erkeğin çok evliliğine ilişkin yasal düzenlemeler görülmektedir. Antik Mısır, Babil, Grek, Hind Fars, Türk, Arap, Slav, Germen ve Anglosakson medeniyetlerinde, bazı toplumlarda sınırlı olmak üzere, erkeğin çok evliliğine yasalar ile izin verilmiştir.

³⁷⁷ Karagöz, *Aile ve Gençlik*, 83.

³⁷⁸ Bakara 2/229.

³⁷⁹ Erten, Hayri, *Konya Şer’iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s.65.

Yine dini kaynaklarda da bu konuda izin verildiğine ya da yasaklanmadığına ilişkin hükümler bulunmaktadır.³⁸⁰

Hz. Peygamber (sav)’in peygamber olarak görevlendirildiği sırada Arap toplumunda erkeklerin çok eşliliği yaygın bir uygulama olarak bilinmektedir. Erkeğin çok eşliliği; onun güç, zenginlik ve nüfuzunun göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Diğer yandan; gerek Arap toplumlarında gerekse dönemin diğer medeniyetlerinde; ekonomik ve siyasi koşullar, geçim kaynaklarının gerektirdiği fiziki iş gücü ve toplumların nüfus yapısı erkeklerin çok eşliliğinin nedenleri arasında gösterilmiştir. Hatta bazı durumlarda zorunluluk olarak ta ortaya çıkmıştır.³⁸¹

Kur’an-ı Kerim, nazil olduğu dönemde, toplumda erkeklerin çok evliliği konusundaki uygulama bu şekildeydi. Erkeğin çok eşliliği konusunda Kur’an-ı Kerim’de iki ayet bulunmaktadır. Bu ayetlerden birincisi Nisa suresi 3. ayet-i kerimesidir. Bu ayette Allah (cc); *“Yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız, beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın veya mülkiyetinizde bulunan câriye ile yetinin; bu, adaletten ayrılmamanız için en uygun olanıdır”*³⁸² buyurmuştur. Bu ayet-i kerimin nüzul sebebi Hz. Aişe’nin rivayetine göre şöyledir; bazı erkekler bakmakta oldukları yetim kız akrabalarının malına ve güzelliğine göz diktikleri için, onlarla evlenmek istiyordu. Ancak onlarla evlenirken onlara verilmesi gereken mehirlerini vermek istemiyorlardı. Yetimlere haksızlık edilmiş oluyordu. Bu ayet-i kerime yetimlere haksızlığa son vermek için nazil olmuştur. Nüzul sebebi ve ayet-i kerimenin anlamı birlikte değerlendirildiğinde, ayetin çok evliliği teşvik etmediği, aksine indiği dönemdeki bir olguya işaret ederek, soruna çözüm getirmeyi hedeflediği görülmektedir.³⁸³

Kur’an-ı Kerim’de erkeğin çok eşliliği konusundaki ikinci ayet-i kerime ise Nisa suresi 129. ayet-i kerimedir. Bu ayet-i kerimede *“Ne kadar üzerine düşseniz de kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz; bari birine büsbütün kapılıp da diğerini askıda imiş gibi bırakmayın. Eğer arayı düzeltir ve Allah’a itaatsizlikten sakınırsanız bilin ki Allah çok bağışlayıcıdır, engin rahmet sahibidir”* buyurulmuştur.

³⁸⁰ Kevser, Kâmil Ali; Öğüt, Salim, “Çok Evlilik”, *DİA*, VIII/365-369; Tekvîn, XVI/14.

³⁸¹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, II/24; Kevser, Kâmil Ali; Öğüt, Salim, “Çok Evlilik”, *DİA*, VIII/365-369.

³⁸² Nisâ, 4/3.

³⁸³ Buhârî, “Talâk”, 25, “Edeb”, 24; Müslim, “Zühd”, 42.

Arap toplumunda var olan erkeğin sayı bakımından sınırsız ve yetki bakımından ölçüsüz çok eşlilik âdetini sınır ve şart getirerek zorlaştırmıştır. Onun görüşüne göre; İslâm'da dört kadınla evlilik teşvik edilmemekte, hastalık, savaş gibi bazı zaruri ve ârizî durumlarda ruhsatlandırılmaktadır.³⁸⁹ Süleyman Ateş'in bu konudaki görüşlerinde erkeğe verilen çok evlilik ruhsatına karşı modern dönemin eleştirilerine karşı cevap verme niyeti ve savunma çabası görülmektedir.

Salih Akdemir ise; yaygın kanaatin aksine, Kur'an-ı Kerim'in çok evliliği ancak istisnâî durumlarda ve ilk eşin de onayının alınması halinde ona izin verdiğini ifade etmiştir. Ona göre: Allah, çok kadınla evlenme konusunda adaleti şart koşmuş, Nisa suresi'nin 128. ve 129. ayetlerinde ise, erkeklerin isteseler de yine hiçbir şekilde kadınların arasında adaleti sağlayamayacaklarını ifade etmiştir. Adaletin tam olarak gerçekleştirilemeyeceği anlaşıldığında zulüm etmemek için en doğru yol tek kadınla evlilik şeklinde değerlendirme yapmıştır.³⁹⁰ Akdemir'in bu yorumları modern dönem eleştirilerinin etkisi altında yaptığı görülmektedir. Diğer yandan, başka hiçbir müfessir, ilk eşten izin alma hakkında bir açıklamada bulunmamıştır. Ayrıca Allah (cc) erkeğin çok eşliliğini yasaklamayı dileyseydi bu yasaklama diğer yasaklama ayetlerinde olduğu gibi kesin emir olarak belirtilirdi.

Mehmet Sait Şimşek ise, evlilik konusunda asıl olanın erkeğin bir kadınla evlenmesi olduğunu belirtmiştir. Şimşek ayet-i kerimelerin hükmüne göre; adaleti sağlamak kaydıyla iki, üç veya dört kadınla evlenmeye izin verildiğini ifade etmiştir. Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerdeki buyruklar birlikte değerlendirildiğinde, çok kadınla evlenme ruhsatı için adaletin dışında da şartlar oluştuğunu ifade eden Şimşek; bu ruhsatın gerçekleşmesi için erkeğin, evleneceği kadınların geçimini sağlayacak imkânlarla sahip olması, hem evlendiği hanımlarına ve hem de çocuklarına harama düşmeyecekleri imkân ve ortamı sağlaması zorunluluğu olduğunu değerlendirmektedir. Ayrıca kız olsun, dul olsun hiç bir kadın kuma olarak evlenmeye zorlanamaz. Kadının veya kızın muvafakatı olmadan ve kendisinin onayı

³⁸⁹ Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, II/195.

³⁹⁰ Akdemir, Salih, "Tarih Boyunca ve Kur'an-ı Kerim'de Kadın", *İslami Araştırmalar*, C. V, S. 4, Ekim 1991, ss. 268-269.

alınmadan nikâh yapılamaz. Şayet kadın buna rıza gösterir, fakat sonradan birtakım haksızlıklara uğrayacak olursa, boşanmak talebiyle mahkemeye başvurabilir.³⁹¹

Hz. Peygamber (sav) erkeğin çok eşliliği konusunda, “kimin iki hanımı olur da bunlardan birine farklı ilgi gösterirse kıyamet gününde bir tarafı felçli olarak haşredilecektir”³⁹² buyurmuştur. Bu hadis-i şerif, çok eşlilik ruhsatındaki adalet şartının önemine vurgu yapmaktadır. Ayrıca çok eşliliğin erkek tarafından yürütülmesinin zorluğunu da ifade etmektedir.

Bu bilgilere göre; erkeklerin birden fazla kadınla evliliği, insanlık tarihi boyunca toplumlarda var olagelmıştır. Kur'an-ı Kerim, çok kadınla evliliği Nisa suresi'nin 3. ayeti ile sınırlandırmıştır. Bu sınırlamanın hem sayı hem de şartlar bakımından olduğu görülmektedir. Nisa suresinin 129. ayetinde ise eşler arasında adaleti gerçekleştirme ve sosyal şartlarının sağlamlamasında erkeklerin güç yetirmesinin zorluğu ifade edilerek, tek evlilik tavsiye edilmiştir. Ayet-i kerimelerden anlaşılmaktadır ki, İslâm dini erkeklerin çok kadınla evliliğini bir emir ve zorunluluk olarak belirtmemiştir. Toplum koşulları, sağlık, ekonomi ve kültür şartlarının getirdiği zorunluluklara karşı bir ruhsat olarak değerlendirmiştir. Bu ruhsat şartları ve zorunlulukları ile birlikte kadınların toplum yaşamındaki mağduriyetlerinin ortaya çıkmasını da engelleyebilecek çözüm imkânları sunmaktadır. Çünkü dini bir hüküm olarak tek evlilik zorunluluğu durumda, erkekler sağlık vb. zorunlu durumlarda ikinci eş almak için ilk eşini boşamak durumunda kalacaklardı. Bu durumda boşanan ilk eş bazı durumlarda ekonomik bakımdan, bazı durumlarda ise toplum yaşamı bakımından mağdur durumda kalabileceği düşünülmelidir. Kur'an-ı Kerim, bu hükümler ile kadının bu yönden mağduriyetini de önlemeye yönelik tedbirler ortaya koymuştur. Kur'an-ı Kerim, bütün zaman ve toplumlar için bir hayat rehberi olduğundan bir toplumda ihtiyaç duyulmayan çok evliliğin başka bir toplumda ihtiyaç ve zorunlu olabileceğini de değerlendirmiştir. İnsanlığın yaşamında farklı zaman dilimlerinde toplum ve bireylerin hangi şartlar ile karşılaşacağı Allah (cc)'dan başka kimse tarafından bilinemez. Bu nedenle Kur'an-ı Kerim'in erkeklerin çok

³⁹¹ Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, s. 366; Yılmaz, İbrahim; “İslâm Hukukunda Kamu Otoritesinin Çok Eşliliği Sınırlandırması”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, Haziran 2019, C. XXIII, S. 1, ss. 5-23.

³⁹² Müsned, II, 295, 347, 471; Ebû Dâvûd, “Nikâh”, 38; Tirmizî, “Nikâh”, 42.

eşliliği hükümlerini zaman ve insan tarafından bilinen yaşam şartlarının ötesinde değerlendirmek daha anlamlı olacaktır.

1.7. Evlat Olarak Erkek

Evlat, Arapça kökenli bir kelime olup oğul anlamına gelen veled sözcüğünün çoğuludur. Veled kelimesi, etimolojisi itibariyle bir anlamı bakımından da oğul mânâsına geliyorsa da dilin kullanım özelliğine göre; evlat, erkek ve kız çocuklarını aynı anda ifade etmektedir.³⁹³ Evlat (çocuk) kelimesi iki manada kullanılmaktadır. Bunlardan birincisi ebeveynlere soybağı ile nisbet edilen aile üyelerini tanımlayan akrabalık ilişkisidir. Bu bakımdan hangi yaşta olursa olsun, karı-kocanın müşterek çocukları o ailenin evlatlarıdır. Çocuk kelimesinin ikinci bir anlamı ise insan ömrünün belirli yaş aralığını ifade etmek için kullanılmaktadır.³⁹⁴ Farklı disiplinler aile içerisinde çocuğu farklı yönlerden değerlendirir. Antropoloji'ye göre çocukluk; gençlik, olgunluk, yaşlılık gibi insanın yaşam sürecinin merhalelerinden birisini oluşturur. Sosyoloji ise; çocuk kavramını bir sosyal kategori olarak kullanır. Her iki bakış açısında da çocuk aile için sadece önemli değil aynı zamanda öncelikli bir birey olarak tanımlanmıştır.³⁹⁵ Evlat, bir aile için mutluluk kaynağıdır. Toplum normlarında çocuk sahibi olan ailelerin mutlu, çocuk sahibi olmayan ailelerin mutsuz olduğuna ilişkin yargılar bulunmaktadır. Kişisel ve toplumsal beklentilerin dışında çocuk evlilik birlikteliğinin başlıca beklentilerinden birisi olarak görülmüştür.

Çocuğun cinsiyetine ilişkin beklentiler, toplum tiplerine ve toplumların ihtiyaçlarına göre farklılık göstermektedir. Mesela sosyal güvenlik ve çalışma bakımından insan gücüne daha çok ihtiyaç duyan geleneksel toplumlarda erkek çocuk beklentisi daha yüksek olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle Türk toplumunda erkek çocuk beklentisine karşın, kız çocuk dünyaya geldiğinde çocuğa; ümit, hikmet ve hatta yeter gibi istenmeyen cinsiyet tepkisini ifade eden isimler konulduğu görülmüştür. Zaman ve yeni koşullara göre şartlar değiştikçe istenmeyen cinsiyet düşünceleri de farklılaşmaktadır. Diğer yönden bazı toplumlarda erkek çocukların da istenmeyen cinsiyet olarak görüldüğü tespit edilmiştir. Ancak bu genel içerisinde

³⁹³ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, III/466.

³⁹⁴ Koyuncu; Ahmet Ayhan, "II. Aile Araştırmaları Metodolojisi Yaklaşımlar ve Yöntemler", *Sistemik Aile Sosyolojisi*, (Editör: Mustafa Aydın), Çizgi Kitabevi, Konya 2014, ss. 41-64.

³⁹⁵ Aydın, Mustafa, "Ailede Çocuk ve Ebeveynle İlişkisi", *Sistemik Aile Sosyolojisi*, (Editör: Mustafa Aydın), Çizgi Kitabevi, Konya 2014, s. 195.

nadir bir durumdur. Türk toplumunda erkeğin çok evlilik gerekçelerinden birisi de kadının çocuğunun olmaması ya da erkek çocuğunun olmamasıdır.³⁹⁶ Toplum rolleri bakımından ebeveyn-çocuk arasında karşılıklı saygı ve sevgiye dayalı ilişkiler beklenilmektedir. Bu role bağlı olarak ebeveynler çocuklarını sever, çocuklar ise ebeveynlerine karşı aynı sevgiyi taşımazlar ancak saygı duyarlar.³⁹⁷ Ebeveyn-çocuk arasındaki sevgi ve saygı ilişkisi ile birlikte manevi bir birliktelik vardır. Bu manevi birliktelikle aynı zamanda ebeveynlerin çocuklar üzerinde bir otoritesi/yaptırım gücü ve yaşam rehberliği görev ve sorumluluğu da oluşmuştur. Bu görev ve sorumluluk aile kurumunun hem kuruluş gerekçelerinden birisi hem de sürdürülme sebebidir.³⁹⁸

Kur'an-ı Kerim, yukarıda ifade edilen ebeveyn-çocuk ilişkisine; insan fitratının gereği olan; sevgi, saygı, anlayış, huzur ve sorumluluk bağlamında yaklaşmıştır. Ayetlerde erkeğin evlat olarak olumlu ve olumsuz davranışlarına örnekler vermiştir. İyi ve kötü örneklerin nasıl olması gerektiğini belirtmiştir. Bu örnekler Kur'an-ı Kerim'de verilen tarihi sıraya göre incelenmeye çalışılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de ismi belirtilmeden erkek evlat olarak verilen örnekler ise bu kısmın sonunda değerlendirilmiştir.

1.7.1. Hz. İbrahim

Hz. İbrahim hakkında Kur'an-ı Kerim'de, evlat olarak ayrıntılı örneklere yer verilmiştir. Tevhid-i dinlerin atası olarak kabul edilen Hz. İbrahim'in, Kur'an-ı Kerim'e göre olumsuz bir örnek olarak değerlendirilen bir babanın kötü örnekliğini benimsememesi, babasının eksik ve hatalı yönlerinden ders alması ve babasını hatalarından dolayı uyarırken kullandığı üslup dikkatle incelenmelidir. Hz İbrahim'in babasının oğlunun risalet görevini yerine getirmesine karşı tutumu ve onun içinde yaşadığı toplumun inançlarını değiştirecek bir tebliğ ile ortaya çıkmasına sert bir karşılık vermesine rağmen, İbrahim (as) babasına karşı saygısız ve olumsuz bir dille cevap vermemiştir. Hz. İbrahim'in babasının bu tutumu nedeniyle yaşadığı hüznün de ayet-i kerimelere yansımıştır.³⁹⁹ Hz. İbrahim, babasının kendisine karşı şefkatsizliği ve kaba davranışına karşı Rabbinin ona ihsanı ile huzur bulmuştur. Meryem

³⁹⁶ Aydın, Mustafa, "Ailede Çocuk ve Ebeveynle İlişkisi", *Sistemik Aile Sosyolojisi*, editör; Mustafa Aydın, , Çizgi Kitabevi, Konya 2014, s. 196.

³⁹⁷ Osho, *Erkek*, (çeviren: Sangeet), Ganj Yayıncılık, 7. Baskı, İstanbul 2015, s. 63.

³⁹⁸ Aydın Mustafa, "Ailede Çocuk ve Ebeveynle İlişkisi", *Sistemik Aile Sosyolojisi*, (editör: Mustafa Aydın), Çizgi Kitabevi, Konya 2014, s. 197.

³⁹⁹ Meryem 19/42-48; Zuhuruf 43/26; En'âm 6/74; Mümtahine 60/4.

suresi'nde; “*O, bana hep lütfkâr*”⁴⁰⁰ ifadesi Hz. İbrahim'e karşı Allah (cc)'ın bu ihسانına işaret etmektedir. O, babasının olumsuz davranışlarına karşı Allah (cc)'dan onun için de bağışlanma dileyeceğini ifade etmiştir.⁴⁰¹

Hz. İbrahim'in evlat olarak babası ile ilişkilerini anlatan ayet-i kerimelerde iki temel hususa dikkat çekilmektedir. Bunlardan birincisi babasının her türlü kaba ve şefkatsiz yaklaşımına karşı, İbrahim (as)'in ona “*babacığım*” şeklinde seslenmesidir. Bu ayetlerden Müslüman bir erkeğin, babası Hz. İbrahim'in babası Âzer gibi bir müşrik ve kaba bir adam bile olsa evlat olarak ona karşı saygı ve şefkatini sürdürmesi ve sabırlı olması gerektiği anlatılmaktadır. Babası ile tartışmayı daha ileri boyuta taşımamak için onun bulunduğu yerden ayrılması da; müslüman bir Evlatın babası ile yaşadığı olumsuz durumlarda nasıl davranması gerektiğine örnektir. Hz. İbrahim'in evlat olarak baba ile ilişkileri ile ilgili ikinci husus ise babasının şefkatsizliğe karşı onun, Allah (cc)'ın şefkatine sığınmasıdır. Müslüman bir evlat babasında örnek davranışlar yerine olumsuz davranışlar gördüğünde, onun bu yaklaşımına karşı Allah (cc)'un lütfuna sığınmalıdır.

1.7.2. Hz. Yusuf

Hz. Yusuf da, Kur'an-ı Kerim'de örnek erkek evlat olarak zikredilmiştir, Kur'an-ı Kerim, Hz. Yusuf'u hem gönlü güzel hem de yüzü güzel olarak betimlemektedir. Hz. Yusuf, Hz. İbrahim'in muhatap olduğu olumsuz baba örneğinin zıddına, Evlatına karşı müşfik ve mü'min bir baba ile imtihan edilmiştir. Hz. Yakub'un oğluna karşı sevgisi ve bağlılığı Kur'an-ı Kerim'de ifade edilmiştir.⁴⁰² Hz. Yusuf babasının bu sevgisine sadakat ve vefa ile karşılık vermiştir.⁴⁰³ Hz. Yusuf, gördüğü rüyanın yorumu için babasının yardımını istemişti. Bu yardım talebi ile babasının bilgisine ve tecrübesine değer veren bir evlat olduğunu göstermiştir.⁴⁰⁴ Kur'an-ı Kerim'de Yusuf Peygamber ile babası ve diğer aile fertlerinin Mısır'da yeniden karşılaşması Yusuf suresi 99 ve 100. ayet-i kerimelerde “*Yusuf'un yanına girdiklerinde anne babası'nı bağrına bastı ve “Allah'ın izniyle Mısır'a güven içinde girin kalın” dedi. Anne babasını makamına çıkardı. Hepsi onun huzurunda yere*

⁴⁰⁰ Meryem 19/47.

⁴⁰¹ Tevbe 9/114.

⁴⁰² Yusuf 12/5-8.

⁴⁰³ Yusuf 12/93.

⁴⁰⁴ Yusuf 12/5.

kapandılar; Yusuf dedi ki: “Babacığım! İşte daha önce gördüğüm rüyanın mânası buymuş; rabbim onu gerçekleştirdi. Doğrusu rabbim bana lutuflarda bulundu: Beni zindandan çıkardı, sizi çölden (çıkarıp buraya) getirdi, üstelik şeytan benimle kardeşlerimin arasını bozduktan sonra! Şüphesiz rabbim dilediğine çok lutfkârdır. Kuşkusuz O çok iyi bilendir, hikmet sahibidir” şeklinde anlatılmaktadır.⁴⁰⁵ Bu olay müfessirler tarafından ayrıntılı olarak yazılmıştır.⁴⁰⁶ Ancak burada ayrıntılara yer verilmeden, Yusuf peygamberin örnek Müslüman kişiliğine vurgu yapılmıştır.

Yusuf Peygamber; mü'min bir evlat olarak, babasına karşı şefkatli ve vefalı, babası ve ailesinin ihtiyaçlarını karşılama konusunda cömert, makam sahibi olmasına karşın anne ve babasına karşı saygılı, ebeveynine ve ailesine karşı konuşmalarında nazik ve mütevazıdır. Sahibi olduğu nimetleri bir böbürlenme gerekçesi değil, Allah'ın lütfu olarak gören güzel bir örnektir. Ayrıca O, haksızlığa uğraması ve kardeşleri tarafından kendisine zulmedilmesine rağmen anne ve babasının yanında kardeşleri ile tartışmaya girmek ya da onlardan üstün durumda olmasına karşın intikam almak gibi davranışlardan kaçınarak babasının ve annesinin üzülmeye de neden olmamıştır. Bu davranışı da Müslüman erkekler için önemli bir örneklik oluşturmaktadır.

1.7.3. Hz. İsa

Hz. İsa, Kur'an-ı Kerim'de annesine karşı davranışları bize örnek gösterilen bir diğer peygamberdir.⁴⁰⁷ Hz. İsa, annesine saygılı olmak, zorba ve isyankâr olmamak hususunda Allah (cc) tarafından uyarılmıştır. Burada, baba otoritesi olmamasına karşın, toplum nazarında da zayıf bir konumda bulunan anneye karşı saygılı ve itaatkâr olmak Müslüman evlatın örneği olarak gösterilmektedir. Hz. İsan'ın doğduğu dönemde toplumun kadına bakışı ve kadının değeri birlikte düşünüldüğünde bu emir insanlık için daha anlamlı hale gelmektedir.

1.7.4. Hz. Yahya

Zekeriya (as)'nın oğlu Hz. Yahya ise kendisine Allah (cc) tarafından verilen özel bir lütf ile efendi, iffetli ve salihlerden kılınmıştır. O'na hikmet verilmiştir. Hz.

⁴⁰⁵ Yusuf 12/99, 100; Karaman vd, *Kur'an Yolu Tefsiri*, III/ 258.

⁴⁰⁶ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XVIII/ 210-211.

⁴⁰⁷ Meryem 19/32.

Yahya, ailesine karşı lütufkârlığı ve uysallığı ile tanıtılmaktadır.⁴⁰⁸ O'nun bu özellikleri yaşlı bir anne babanın yanında olduğu, kendisini terbiye edecek genç ebeveynlerden mahrum olduğu halde bir evlat olarak; istenilen özellikler olan; lütuf, iffet, hikmet ve uysallık vasıflarına sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu vasıfları ile Hz. Yahya'dan günümüz Müslüman erkeklerinin hem yaşam biçimi bakımından hem de anne-babası ile ilişkileri bakımından alacağı büyük dersler vardır.

1.7.5. Evladın Sorunlulukları

Kur'an-ı Kerim'de ayet-i kerimelerde evladın anne ve babasına dua etmesi emredilerek, nasıl dua edeceği ayet-i kerimelerde örneklerle açıklanmıştır. Anne babasının bağışlanması için dua edilmesi emredilmiştir.⁴⁰⁹ Yine ayet-i kerimede kendisi hidayete davet edilince anne ve babasına karşı, kaba bir dil ile konuşan evlat örneği verilerek, bu davranış yerilmiş ve Müslüman evlatlara anne-babasına kaba davranmaması emredilmiştir.⁴¹⁰

Bu ayet-i kerimelerin mesajları birlikte değerlendirildiğinde, Allah (cc) Kur'an-ı Kerim'de Müslüman erkeklere, evlat olarak, anne-babalarına yumuşak huy ile davranmalarını, onlara karşı merhametli ve müşfik olmalarını, anne-babanın problemlerini çözmek için çaba sarf etmelerini emretmektedir. Anne-babanın haksız olduğu kesin olan durumlarda bile onlara karşı kibar ve anlayışlı olunması istenilmektedir. Anne babaya karşı iyi davranma emri, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed (sav)'e kadar bütün peygamberlerin tebliğ ettiği din olan İslâm'ın önemli kurallarından birisi olarak anlaşılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de hem Allah (cc)'un emri olarak hem de geçmiş peygamberler hakkında anlatılan kıssalarda onların dilinden Müslüman erkek Evladın anne-babaya ihsan ile davranmasının önemine dikkat çekilmiştir.⁴¹¹ Allah (cc) anne babayı iyilik etmenin önemine birçok ayet-i kerime vurgu yaparak Allah (cc) kulluk ile birlikte zikretmiştir.⁴¹² Kur'an-ı Kerim, anne ve babasına Allah (cc) ile birlikte şükretmesini emretmektedir.⁴¹³

⁴⁰⁸ Meryem 19/7, 12, 14; Âl-i İmran 3/39; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VIII/40; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I/189.

⁴⁰⁹ İbrahim 14/41; Neml 27/19; Ahkaf 46/15-16; Nuh 71/28.

⁴¹⁰ Ahkaf 46/17-18; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, XVI/266.

⁴¹¹ Meryem 19/14, 32; Nuh 71/28.

⁴¹² Bakara 2/83; Nisâ 4/36; En'âm 6/4; İsra 17/23; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, IX/120.

⁴¹³ Lokman 31/14.

Kur'an-ı Kerim, Müslüman evlatların anne babaya karşı görevlerini belirtirken özellikle onların yaşlılık dönemlerine dikkat çekmiştir. İsrâ suresi 23. ayet-i kerimesinde geçen “yeblüġanne” lafzının sonundaki te'kit nunu'nun ana babanın yaşlılıkla birlikte evlada muhtaç olacakları bir dönemin geleceğine işaret ettiği ifade edilmiştir.⁴¹⁴ İşte bu dönemde Müslüman evlat, tıpkı anne babasının ona bakıma muhtaç iken baktığı gibi onlara bakmakla emredilmiştir. Kur'an-ı Kerim, anne-babaya “*onlara öf bile demeyin*” emrinde bile vurgusu yaparak, Hz. İbrahim örneğinde de görülen bir konuşma biçimi belirlemiştir. Onlara karşı hiçbir şekilde incitici bir tutum içerisinde bulunulmaması gerektiği ifade edilmiştir.⁴¹⁵ Yine ayet-i kerimenin devamında “azarlama!” uyarısı, incitici söz söylememe olarak yorumlanmıştır.⁴¹⁶ Atâ b. Ebî Rabâh bunu “el kaldırma” şeklinde anlamıştır.⁴¹⁷ Râzi; evladın anne-babaya kötü söz söylemesinin uygun görülmediği ifadelerle dikkat çekerek, şiddet içeren davranışların ise İslâm'ın genel hükümleri ile birlikte değerlendirildiğinde büyük günahlar arasında olduğuna dikkat çekmektedir. Anne ve baba ile konuşurken jest ve mimiklere bile dikkat edilmesi tavsiye edilmektedir.⁴¹⁸ İbn Cüreyc ise, “bulabildiğin en güzel sözü söyle” tavsiyesi ile Müslüman evlatlara sıcak davranışının en güzel formülünü göstermektedir.⁴¹⁹ Peygamberimiz (sav) ashabına; “*Size, büyük günahların en büyüğünü bildireyim mi?*” diye üç defa sorarak, üç defasında da “*evet bildir, Ey Allah'ın Rasûlü*” diyen ashab-ı kirâma bunları sırasıyla; “*Allah'a ortak koşmak, ana-babaya karşı gelmek, haksız yere adam öldürmek ve yalan söylemek*” şeklinde üç büyük günahı açıklamıştır.⁴²⁰

Allah (cc) evladın, yaşlı anne babaya güç dengelerinin değiştiğini hissettirmeden, onların sorumluluklarını üstlenerek, koruyucu ve kollayıcı olunmasını emretmiştir.⁴²¹ Bu emri yerine getiren Müslüman evladın anne-babası için Allah (cc)'ya dua etmesi de tavsiye edilmiştir. Bu emir ve tavsiyelere uyan

⁴¹⁴ Nisâbü'rî, Nizamuddin Hasan b. Muhammed b. Hüseyin Kummî, *Tefsîru Garâibi'l-Kur'an ve Ragâbi'l-Furkan*, I-XXX, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 1987, V/27; İbnü'l-Cevzi, *Zâdu'l-Mesîr*, V/22.

⁴¹⁵ Nisâbü'rî, *Tefsîru Garâibi'l-Kur'an*, XV/27; Râzi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VII/323; Hâzin, *Lübâbü't-Te'vil*, IV/97.

⁴¹⁶ Nisâbü'rî, *Tefsîru Garâibi'l-Kur'an*, XV/28; Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, III/290; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/632.

⁴¹⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV/48; İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, V/22.

⁴¹⁸ Râzi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VII/326.

⁴¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV/48.

⁴²⁰ Buhârî, “Edeb”, 6.

⁴²¹ Şenat, *İtaat*, s. 90.

evladın ise mükâfatlandırılacağı ayet-i kerimelerde ifade edilmektedir.⁴²² Müslüman evlada Allah (cc) Kur'an-ı Kerim'de “*beni küçükken sevgiyle şefkatle büyüttükleri gibi Sen de onlara merhamet et*” diye dua ederek, onun büyümesi için verilen emeğin anne babasına rahmet vesilesi yapması istenmiştir. Müslüman evladın, mü'min ebeveyn için dua etmesi açık hüküm gereği iken, mü'min olmayan anne baba için vefatlarından önce, doğru yolu bulmaları için dua etmesi de anne-baba hakkının gereği olarak görülmüştür. Ancak inkâr içinde öldüğü bilinen ebeveyn için şefkat ve merhamet duası edilmesi, ayet-i kerimelerde uygun görülmemiştir.⁴²³ Hadis-i şeriflerde ve Peygamber (sav)'in örnek uygulamalarında da anne ve babaya dua etmeye yönelik emir ve tavsiyeler bulunmaktadır. Rivayete göre; bir sahabî; “Ölümlerinden sonra da ebeveynim için yapmam gereken bir iyilik var mı?” diye sorunca Peygamberimiz (sav) şöyle buyurmuştur. “Evet, dört haslet vardır: Onlara hayır duada bulunmak ve Allah'tan, bağışlanmalarını dilemek, varsa vasiyetlerini yerine getirmek, dostlarıyla ilişkiyi devam ettirip ikramda bulunmaktır. Akrabalarıyla ilişkiyi devam ettirmek ki, senin bütün akrabaların ancak onlar vasıtasıyla varolmuştur.”⁴²⁴ Vefatlarından sonra yapılacak duanın ana-babaya faydasını Peygamberimiz (sav) şöyle ifade etmektedir: “İnsan ölünce amel defteri kapanır. Ancak şu üç şeyle sevabı devam eder: Sadaka-i câriye, insanların faydalanacağı bir ilim ve arkasından hayır dua eden bir evlât.”⁴²⁵ Hayatta ve öldükten sonra ebeveynine karşı görevlerini yerine getiren, onları memnun edip hayır dualarını alan evlat, dünya ve ahiret mutluluğunu kazanmış olur. Çünkü Peygamberimiz (sav) böylelerinin bereketli uzun bir ömre sahip olacaklarını, ebeveynin kendileri için yapacakları duaların Allah tarafından mutlaka kabul edileceğini ve Cennet'i kazanacaklarını müjdelemektedir. Hz. Peygamber (sav) çocukların ebeveynlerine karşı sorumluluklarının ne kadar büyük olduğunu şöyle dile getirmektedir: “Çocuk, hiç bir iyilikle babanın hakkını ödeyemez. Ancak onu köle olarak bulur da satın alarak hürriyetine kavuşturursa hakkını öder”⁴²⁶ buyurarak evladın babaya karşı görev ve sorumluluğunun büyüklüğünü açıklamıştır.

⁴²² İbrahim 14/ 41; Nuh 71/28.

⁴²³ Tevbe 9/ 113,114.

⁴²⁴ Buhârî, Edebü'l-Müfred, 19.

⁴²⁵ Buhârî, Edebü'l-Müfred, 19.

⁴²⁶ Buhârî, Edebü'l-Müfred, 6.

Ebeveynin yaşlılık döneminde Müslüman evlada düşen sorumluluk sadece onlara, güzel konuşmak, şefkat ile davranmakla sınırlı değildir. Bunun yanında, onlar artık kendi yaşamlarını sürdürülebilecek, hayatlarını idame edebilecek imkân ve güçten yoksun olduklarında evlat, fiziki bakım ve mali konularda da sorumluluk yüklenmelidir.⁴²⁷ İsrâ suresi'nde “*akrabaya, yoksula ve yolcuya hakkını ver*”⁴²⁸ buyrulmuştur. Ayrıca Bakara suresinde; “*ey Peygamber! Sana ne sarfedeceklerini soruyorlar. De ki, sarfedeceğiniz mal ana-baba, akrabalar, yetimler, düşkünler ve yolcular içindir. Yaptığınız her iyiliği Allah bilir*”⁴²⁹ ifadesi ile insanın malını nasıl harcaması gerektiği açıklanmıştır. Burada hakkı verilmesi emredilen akrabaların en başında ise anne babanın bulunduğu, insanın en yakın akrabasının anne ve babası olduğu ciheti ile açıktır. Nisa suresi'inde ise; ana babaya, yakınlara, öksüzlere iyilik yapılması emredilmektedir.⁴³⁰ Bu iki ayet birlikte değerlendirildiğinde, ihtiyacı olan anne babaya ihsan çerçevesinde maddi açıdan destek olmak bir görev olarak anlaşılmalıdır. Ashab-ı kirâmdan Ebu'd-Derdâ Hz. Peygamber'in (sav) kendisine dokuz önemli şey tavsiye ettiğini, bunlardan birinin de; ana-baba da dâhil olmak üzere aile fertlerinin ihtiyaçlarını karşılamak olduğunu belirtmiştir. Peygamberimiz (sav), cihada katılmak isteyen sahabiyi, kendisine muhtaç olan ana-babasının hizmetine göndermiştir.⁴³¹

Kur'an-ı Kerim, ayet-i kerimlerde; Müslüman erkeklere, evlat olarak, örnekler üzerinde temel davranış ilkeleri belirlemiş ve uyulmasını emretmiştir. Çocukların anne ve babalarına itaat etmek, yapılması haram olan işler hariç isteklerini yerine getirmek görevleridir. Allah (cc); “*biz insana, ana-babasına iyilik yapmasını tavsiye ettik. Bununla beraber, hakkında bilgi sahibi olmadığın (ilah tanımadığın) bir şeyi bana ortak koşman için sana emrederlerse, artık onlara bu hususta itaat etme*”⁴³² buyurmuştur. Ayet-i kerimeden evlada, anne ve babasının isteklerini yerine getirmesi, onlara isyan etmemesi emredilmiştir. Ancak, ana-baba çocuğundan Allah'a (cc) isyan etmesini, O'nu inkâr etmesini, farz kıldığı bir şeyi

⁴²⁷ Bakara 2/213.

⁴²⁸ İsrâ 17/26.

⁴²⁹ Bakara 2/215.

⁴³⁰ Nisâ 36-37.

⁴³¹ Buhârî, Edebu'l-Müfred, 9.

⁴³² Ankebût 29/8.

yapmamasını, haram kıldığı şeyleri yapmasını emrederse; bu hususlarda ana-baba da olsa, itaat edilmez.

Anne ve babaya her türlü ikram ve ihsanda bulunmak, onların ihtiyacı olduğu takdirde maddî ihtiyaçlarını gidermek, onlara “öf” bile dememek, onlara karşı daima tatlı dilli olmak, en güzel tavır ve davranışlarla karşılık verip, onları üzmemek ve onların hizmetlerini ifâ ederken bıkkınlık ve memnuniyetsizlik göstergesi sayılabilecek davranışlarda bulunmamak gerekir. Hasta veya yatalak hallerinde onlara hizmette bulunanın cennetlik mü’minlerin özellikleri arasında olduğu unutulmamalıdır. Ana-baba, çocuklarına karşı bakım ve yetiştirme sorumluluklarını yapmamış olsalar, hatta bazı zararları dokunmuş olsa bile, çocuklarının ebeveynlerine bu kısımda açıklanan davranışları yerine getirme sorumluluğu vardır. Müslüman erkeklerin evlat olarak anne-babaya karşı sorumluluğu onların imanlarının ve imtihanların bir gereği olarak algılanmalıdır. Anne-babaya karşı sorumluluklar ve görevler kulluk bilincinin bir parçası olarak görülmeli, Allah (cc)’ya kul olmanın bir gereği olarak evladın anne-babaya her zaman ihsan ile muamele etme görevi olduğu gibi, genelde anne-babanın, bu çalışma kapsamında ise erkeğin baba olarak evlatlarına karşı görev ve sorumlulukları vardır.

1.8. Baba Olarak Erkek

Baba, toplum yapısının temeli olan ailenin kurucusu ve önemli iki unsurundan birisidir. İnsan neslinin fitrata uygun olarak devamı aile ile mümkündür. Baba, aile üyelerinin ihtiyaçlarını temin etmekle sorumludur. Babalık görevi erkeğin baba olması ile başlayan ve ölümüne kadar devam eden bir sosyal roldür. Diğer yandan psikanalistlere göre, baba bir kötülük imgesi olarak görülmüştür. Babayı; çocuk için yabancı, anne ile arasında sevgi ve bağa engel olan bir yabancı olarak betimleyen görüşler de ileri sürülmüştür. Ancak çocuk ve insan psikolojisi üzerinde yapılan araştırmalar babanın ailedeki gerçek rolünün hem sosyal rol bakımından hem de psikolojik bakımdan fitratta tanımlandığı gibi önemli ve etkin olduğunu göstermiştir. Babanın çocukları için dış dünyayı tanıtmak, dış dünya da karşılaştığı problemlerin çözümünde rehberlik yapma gibi önemli görevleri bulunmaktadır.⁴³³

⁴³³ Sayar, Kemal, *Kendine İyi Bak*, Timaş Yayınları, İstanbul 2015, s. 37.

XX. yüzyılda dünyada yaşanan sosyal, ekonomik kültürel gelişmeler ile bu gelişmelerin aile üzerindeki ekonomik, sosyal etkileri babanın ailedeki geleneksel rollerini (aile reisliği, mali gücü, temsil yetkisi) dönüştürmeye başlamıştır. İş yaşamında kadınların da erkeklerle birlikte iş gücüne katılması, kadınların siyasi yaşama katılma hakkı kazanması erkeğin aile üzerindeki yöneticilik vasfını, modern kültürel etkilerle birlikte zayıflatmıştır. Bu süreçler ailede babanın etkin görünürlüğünün azalması sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Eğitimin kazandığı yeni yapısal düzenlemeler, genelde ailenin özelde ise babanın çocuğun yetiştirilmesi ve eğitimdeki etkisini azaltmaya başlamıştır. Sosyal yaşamda erkek, kadın ile yasa ve normlar aracılığı ile eşitlenmeye çalışılmaktadır. Erkeğin aile ve toplumdaki geleneksel rolü; sosyal kurumlara ve medya araçlarına devredilme sürecine girmiştir.⁴³⁴

Babanın geleneksel rollerinin XX. yüzyılda değişime uğraması ve tartışılması, İslâm düşüncesinde ve pratiğinde babaya nasıl bir rol tanımlandığının da tartışılmasına neden olmuştur. Bu tartışmalara olumlu katkıda bulunmak ve günümüz toplumunda Müslüman erkek modelinin nasıl olması gerektiğinin cevaplarını araştırmak Kur'an-ı Kerim'de bize verilen olumlu baba örneklerinin ve baba modellerinin incelenmesi ile mümkün olacaktır. Kur'an-ı Kerim'de anlatılan baba portreleri, hem yaşadıkları çağ hem de günümüz dikkate alınarak incelenmeye çalışılmıştır. Baba kavramını ifade eden kelimeler ve bu kelimelerin geçtiği ayetler ile konu hakkındaki telif eserler incelenmiştir. Kur'an-ı Kerim ayet-i kerimelerde bir bütün olarak örnek Müslüman baba modelini ortaya koymuştur. Ayet-i kerimelerde geçen örnek Müslüman baba modelleri bilinen kronolojik sıraya göre incelenmiştir.

1.8.1. Hz. Nuh

Kur'an-ı Kerim'de peygamberlik ve babalık misyonunu aynı anda taşıyan Hz. Nuh'un oğlu ile olan ilişkileri Müslüman baba modeline ilk örneklerden birisidir. O, bütün kavmi ile beraber ailesini de Allah (cc)'ın dinine davet etmiştir. Ancak Onun eşi ve oğlu bu ilahi davete olumsuz yanıt vermişlerdir.⁴³⁵ Hz. Nuh'un oğlunun, babasının davetini kesin olarak ret etmesi ve Nuh kavminin helakına neden olan

⁴³⁴ Sancar, Serpil, *Erkeklik: İmkânsız İktidar*, Metis Yayınları, İstanbul 2013, s. 120; Sayar, *Kendine İyi Bak*, s. 40.

⁴³⁵ Tahrîm 66/10.

tufan hadisesi sırasında baba ile oğul arasındaki konuşma ve Hz. Nuh'un oğlunun azabı tatmasına şahit oluşu ayet-i kerimelerde tasvir edilmiştir. *“Derken gemi onları, dağlar gibi dalgalar arasında götürmeye başladı. Nûh, uzak duran oğluna, “Haydi yavrum gel, sen de bizimle birlikte gemiye bin, kâfirlerle beraber olma!” diye seslendi.”*⁴³⁶ Hz. Nuh, Allah (cc)'ın davetini kabul etmeyen, kendisini defalarca geri çeviren oğlunun boğulması sırasında “yavrum” diye seslenerek babalık duygularına özgü tepkisini yansıtmıştır. *“Nûh Rabbine şöyle seslendi: “Ey rabbim! Şüphesiz oğlum da ailemdendir. Senin vaadin elbette haktır. Sen hâkimlerin en âdilisin” dedi. Allah buyurdu ki: “Ey Nûh! O senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı iyi olmayan bir iştir. Sakın hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme! Ben cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum.”*⁴³⁷ Bu ayet-i kerime ile Hz. Nuh'un babalık duyguları anlatılmaktadır. Ancak aynı zamanda Allah (cc) tarafından Hz. Nuh'a babalık ve evlatlık ilişkisinin kan birliği ile değil, aynı ilkelere bağlı olmakla mümkün olduğuna ilişkin hatırlatma yapılmıştır. Kıssanın devamında, Allah (cc)'ın emriyle yapılmış olan gemiye binenler dışında tufandan kurtulan olmadığı anlatılmaktadır.⁴³⁸ Hz Nuh'un Allah (cc)'ı inkâr eden oğluna gösterdiği şefkat, merhamet ve tatlı dil Müslüman babalara evlatlarının olumsuz davranışlarında bile nasıl hitap etmeleri gerektiğini bildirmektedir. Hem nefsi bakımdan hem de peygamberlik görevi bakımından oğlunun kendisini ret etmesine karşın Hz. Nuh, oğlunun felahı için son fırsatı da nezaket ve şefkat dili ile kullanmaya çalışmıştır. Hem tüm fırsatları değerlendirmeye çalışması hem de zor koşullarda kullandığı dil bakımından Hz. Nuh ile oğlu arasındaki ilişkilerde Müslüman babalara örnek davranış bulunmaktadır.

1.8.2. Hz. İbrahim

Kur'an-ı Kerim'de hem evlat, hem de baba Hz İbrahim'in örnekliklerine birçok ayet-i kerimede yer verilmiştir. Kur'an-ı Kerim'e göre; evlat olarak erkek başlığında Hz. İbrahim ile babası arasındaki ilişkiler ve onun örnekliği incelenmiştir. Hz İbrahim, babasının tüm olumsuz davranışlarının aksine, çocuğunun düşüncesine değer veren, evladına sevgi gösteren baba örnekliği göstermektedir. Kur'an-ı Kerim;

⁴³⁶ Hûd 11/42-43.

⁴³⁷ Hûd 11/45-46.

⁴³⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, XII/105; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, IV/256.

Hz. İbrahim'in oğlu ile olan ilişkisini; *“Rabbim! Bana iyilerden olacak bir evlat ver. Bunun üzerine kendisine akıllı ve iyi huylu bir erkek çocuğu olacağını müjdeledik. Çocuk, babasıyla beraber iş güç tutacak yaşa gelince babası ona, “Yavrucuğum, dedi, rüyamda seni kurban ettiğimi gördüm; düşün bakalım görüşün ne olacak.” Dedi ki: “Babacığım! Sana buyurulanı yap; inşaallah beni sabredenlerden biri olarak bulacaksın”*⁴³⁹ ayet-i kerimelerinde anlatmaktadır. Bu ayetlerde, Hz. İbrahim'in oğlu ile konuşması örnek baba davranışlarını göstermesi bakımından önemlidir. Oğlu ile açıksözlü, şefkat yüklü, evladının görüşlerine değer veren, onunla istişare eden bir baba görülmektedir. Oğlunun kurban edilmesi emrine karşı tam bir teslimiyet göstermesi, oğlunun da kurban edileceğini duyduğunda aynı teslimiyeti göstererek *“sana emredilen işi yap babacığım”*⁴⁴⁰ ifadesi ile baba ile oğul arasındaki karşılıklı güven ve saygının insanlık tarihinin en güzel örneklerinden birisine şahit olunmuştur. Elbette bu örnekteki karşılıklı güven ve saygının kazanılması hem Rabbe teslimiyet hem de insanın yaratılış gayesine uygun bir hayat yaşamının etkisi vardır. Bu örnek tutum, Allah (cc) tarafından ödüllendirilmiştir.⁴⁴¹ Hz. İbrahim, kendisine yaşlılıkta İsmail ve İshak'ı veren Allah (cc)'a hamd eden, evlatlarına ve zürriyetine dua eden bir baba modeli olarak ta karşımıza çıkmaktadır. *“Yaşlılığıma rağmen bana İsmail'i ve İshak'ı armağan eden Allah'a hamdolsun! Şüphesiz Rabbim duaları kabul edendir. Rabbim! Beni ve soyumdan gelecek olanları namazı devamlı kılanlardan eyle; Rabbimiz, duamı kabul et”*⁴⁴² ayet-i kerimesi kendisine verilen evlatların bir nimet olduğunu ve onları veren Rabbine dua ederek, Müslüman babalara; oğulları olduğunda büyülenmek, gururlanmak gibi şeytânî davranışlar yerine bir Müslümanın nasıl davranması gerektiğini açıklamıştır. Ayrıca gençlik döneminde evlat sahibi olmayı çok isteyen ancak bu isteğine kavuşamayan Hz. İbrahim'in bu süreçteki sabrı ve metaneti, isteğine kavuştuktan sonra bu evlatlarından birisinin adak olarak kurban edilmesi emrine karşı gösterdiği sadakati, her Müslüman erkek örnek almalıdır.⁴⁴³

⁴³⁹ Saffât 37/100, 101.

⁴⁴⁰ Saffât 37/102.

⁴⁴¹ Saffât 37/101-113.

⁴⁴² İbrahim 14/39-40.

⁴⁴³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, I/252; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XIX/141; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XIII/ 246.

1.8.3. Hz. Yakub

Kur'an-ı Kerim, Hz. Yakub (as)'ın oğulları ile ilişkisini de örnek vermektedir. Hz. Yakub'un oğulları arasında hem Allah (cc)'ya hem de babalarına isyan eden ya da itaat eden örnekler bulunmaktadır. Hz. Yakub'un evlatlarına karşı davranışlarındaki sabır ve olgunluğu Müslüman baba örneği olarak açıklamaktadır. Hz. Yakub'un oğlu Hz. Yusuf'a karşı duyduğu sevgi ve bağlılık; bu sevgiye, Hz. Yusuf'un engin bir sadakatle karşılık vermesi ayet-i kerimelerde edebî bir üslup ile açıklanmıştır. Hz. Yusuf'un evlat olarak babası ile örnek ilişkisi yukarıda incelenmişti. Bu baba-evlat ilişkisinde Evlatın gördüğü rüyayı babasına anlatma güveninde, babanın evladı üzerindeki sağladığı güven ilişkisi önemli bir örnektir.⁴⁴⁴ Hz. Yakub'un oğlunun rüyasının yorumlayarak “*yavrucuğum rüyayı kardeşlerine anlatma*”⁴⁴⁵ tavsiyesinde ise babanın merhamet ve koruma duygusu görülmektedir. Daha sonra rüyanın gerçekleşmesi ile Hz. Yusuf'un başına gelenlere karşı babanın gösterdiği sabır ve metanet de bir diğer örnek sunmaktadır. Hz. Yakub'un örneğinde; sevgi, güven, olgunluk, sabır ve metanet ile birlikte adalet duygusunda görülmektedir. O'nun çocuklarından birisine olan sevgisi, Hz. Yakub'u diğer çocuklarına âdil davranmaktan alıkoymamıştır. Diğer çocuklarının hataları ve sonrasında özür dilemeleri ve pişmanlıkları üzerine ise onları yargılamadan, geçmişe yönelik bir hesaplasmaya girişmeden sevgi, merhamet ve adaletle muameleye devam etmiştir.⁴⁴⁶ Genel anlatımlarda sevgi ve merhametin kaynağı olarak anne belirtilir. Ancak Hz. Yakub'un örneğinde baba sevgisi ve merhameti özellikle vurgulanmıştır. İnsanlığın ortak değeri olarak ifade edilen sevgi ve merhamet Kur'an-ı Kerim'de Müslüman babanın yaptığı / yapması gereken davranış olarak bildirilmiştir. Bu ifadeler günümüz toplumundaki geleneksel otoriter ve sevgisini göstermekten imtina eden baba modeli yerine, sevgisini ifade eden bir baba modeline evrilmesini önermektedir.⁴⁴⁷ Hz. Yakub, ileri yaşında evlatlarını yanına toplayarak onlara İslâm'dan ayrılmamalarını, Allah (cc)'a ibadet etmelerini ve adaleti vasiyet etmiştir. Diğer peygamberlerde de benzer vasiyetlerin yapıldığı görülmektedir.⁴⁴⁸

⁴⁴⁴ Şenat, *İtaat*, s. 65.

⁴⁴⁵ Yusuf 12/5.

⁴⁴⁶ Yusuf 12/67, 84, 87, 98; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII/105; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XVIII/206.

⁴⁴⁷ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XVIII/216.

⁴⁴⁸ Bakara 2/132-133; En'âm 6/83; Hûd 11/71; Meryem 19/49; Enbiya 21/72.

1.8.4. Hz. Şuayb

Kur'an-ı Kerim'de günlük iâşe işlerini kızları ile istişare ederek çözmeye çalışan ve kızlarının söz ve görüşlerine önem veren Müslüman baba örneği olarak Hz. Şuayb'ın kıssasına yer verilmiştir. Hz. Şuayb'ın kızlarının hayvanların bakımında çalışması, kendilerine yardım eden bir delikanlının (Hz. Musa) becerisini değerlendirmesi, onun işe alınmasını babalarına teklif etmeleri, Hz. Şuayb'ın kızlarının sosyal hayattaki varlıklarını göstermektedir. Diğer yandan Hz. Şuayb kızlarının gözlem ve görüşlerine itibar eden, onları dinleyen bir Müslüman baba örneği olmuştur.⁴⁴⁹ Kur'an-ı Kerim'de Hz. Şuayb, merhametli ve şefkatli bir baba tavrıyla halkına öğüt vermiş ve bıkmadan usanmadan onları uyarmıştır.⁴⁵⁰ Hz. Şuayb, hem kızlarının babası olarak hem de kavmine tebliğde bulunurken baba şefkati ve merhametini tüm muhataplarına yansıtmıştır.

1.8.5. Hz. Lokman

Lokman (as), Kur'an-ı Kerim'de ismi sadece Lokman sûresinde geçen, aynı zamanda sûrenin de ismiyle anıldığı sâlih bir kişidir. Hz. Lokmân'ın peygamber olmadığını, Allah (cc) tarafından kendisine bilgi ve hikmet verilen bir kişi olduğu rivayet edilmiştir. O, oğluna yumuşak bir dil ve üslup ile namaz, ahlak ve edep hakkında nasihatlerde bulunmuştur. Ayet-i kerimelerde anne ve babaların çocuklarına sadece dünyalık ihtiyaçlarında değil, ahiret için de sorumluluk verildiği görülmektedir. Bu ayetlerdeki örnek ve emirler Müslüman bir babanın evladının ibadet, ahlak ve edep gibi sorumlulukları ile ilgili de görevleri bulunduğu ifade edilmiştir.⁴⁵¹

1.8.6. Hz. Zekeriya

Hz. Zekeriya, Allah (cc)'dan, ileri yaşına rağmen, kendisinden sonra İslam davasını sürdürecektir bir evlat istemiştir. Hayatın olağan akışına uygun olmadığı değerlendirilen bu duanın kabulü ile Allah (cc) Hz. Zekeriya'ya Hz. Yahya'yı vermiştir.⁴⁵² Onun kabul olmuş duası, Hz. Meryem ile ilgili gerçekleşen mucizelerin dua için onu cesaretlendirmesi ile de ilişkilendirilebilir. Hz. Zekeriya'nın bu davranışında Allah (cc)'a tevekkül ve bağlılığın örneği görülmektedir. Müslüman,

⁴⁴⁹ Kasas 28/23-27.

⁴⁵⁰ Ârâf 7/85.

⁴⁵¹ Lokman 31/13-19; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXI/67; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXV/150.

⁴⁵² Meryem 19/2-8.

içinde bulunduğu şartların olumsuzluğuna bakmadan, talep ettiği meşru nimetleri Allah (cc)'dan istemelidir. İnsanın evlat istemesi ve evlat için dua etmesi Kur'an-ı Kerim'de bu ayetler ile uygun görülmekte ve teşvik edilmektedir.

1.8.7. Babanın Sorumlulukları

Kur'an-ı Kerim, insanlara iyi örnekleri sunarak, bu örneklerle göre yaşamalarını isterken diğer yandan da karşılaştırma yapılması ve ders çıkarılması için kötü örneklerle de yer vermektedir. Müslüman erkeklerin baba olarak nasıl davranması gerektiği şeklinde iyi örneklerin yanında olumsuz örneklerde gösterilmiştir. Bu örneklerde Allah (cc)'ın dinini inkâr eden, zulme ve inkâra sapan topluluklar içinde buldukları durumu atalarına nisbet ederek meşrulaştırmaya çalışmışlardır. Bu yönü ile inkârcılar için babalarının kötü yolda olması onların inkârlarını meşrulaştıran bir mazeret olarak ifade edilmiştir. Allah (cc), Kur'an-ı Kerim'de; *“aynı şekilde senden önce de hiçbir topluluğa bir uyarıcı göndermedik ki, topluluğun refah içinde yüzen kesimi şöyle demiş olmasınlar: “Biz atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz.” Peygamber, “Size, atalarınızı üzerinde bulduğunuz yoldan daha doğrusunu getirsem de mi?” diye sordu. Onlar da “Biz sizin getirdiğiniz mesajı inkâr ediyoruz” cevabını verdiler*⁴⁵³ ayet-i kerimesi ile bu davranışı anlatmaktadır. İnsanın atalarını ve babasını örnek alması iyi örnekte yapılması gereken bir davranış olarak zikredilirken, kötü örneklerin alınmaması gerektiği ve örnek almada ve örnek olmada Müslümanın rehberinin Kur'an-ı Kerim'in buyrukları olduğu unutulmamalıdır.⁴⁵⁴ Bu ayet-i kerimeden aynı zamanda babanın Evlatının dünyası ve ahireti hakkında sorumlu olduğu, babanın hatasının Evlatın doğru yolu bulmasına da engel olabileceğine ilişkin çıkarım yapılabilir. Müslümanın dünya hayatındaki arzusu olan ölümden sonra cennet isteği, kişinin ailesi, çevresi ve yaşadığı toplum ile değil, kendi yaşamı ve tercihleri ile ilişkilidir. Bu nedenle insanın ahirette de karşılaşacağı muamele, babasının ya da atasının durumu ile değil, kendi durumu ile belirleneceği bildirilmiştir.⁴⁵⁵

⁴⁵³ Zuhruf 43/23, 24.

⁴⁵⁴ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII/321; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXVII/216.

⁴⁵⁵ Tur 52/2-27.

İnsana ailesi eş ve evlatlarının bir imtihan vesilesi olduğu Kur'an-ı Kerim'de açıkça belirtilmiştir⁴⁵⁶ Müslüman erkek, evladını ona kimin bahşettiğini unutmadan, onun için görevlerini yerine getirmekle yükümlüdür. İnsan, dünya hayatının meyvesi olan Evlatını hem sevmek, hem eğitmek, hem de ona bağlanıp kalmamakla yükümlüdür. Kur'an-ı Kerim, babaya evladı Allah rızası için yetiştirmesini emretmiştir. Allah (cc) insanın hem kendisinin hem de evladının dünyadaki varlığının imtihan olduğunu vurgulayarak, evladın geleceğin teminatı, babanın gerçekleştiremediği dünyalıkları gerçekleştirecek veliaht gibi değerlendirilmesini uygun görmemiştir. Müslüman bir baba evladını; sabır, şefkat, merhamet ile yetiştirmelidir. İnsanı fitratına uygun olarak yetiştirmek, Müslüman babanın en önemli sorumluluklarından birisidir. Bunun için evlada verilen emek ve gösterilen ihtimam aynı zamanda, Allah rızası için ibadet etmek anlamında da anlaşılmalıdır. Babanın evlat ile ilişkisi aynı zamanda kendi imtihanının da bir parçası olarak görülmelidir. Evlat, Allah (cc)'ın rızasına uygun yetiştirildiğinde babanın cenneti olabildiği gibi, asi bir evlat babanın düşmanı da olabilmektedir. Kur'an-ı Kerim, babasına aydınlık olan evlatlardan örnek verdiği gibi babasının hüznü olan evlatlardan da örnek vererek bu durumun imtihanın doğal gelişimi olduğunu işaret etmektedir.⁴⁵⁷

Baba olmak fizyolojik bir olgu olmasına karşın, baba olmayı öğrenmek insanın bilinç düzeyi ile ilgilidir. Baba, evladını terbiye etmenin en değerli metodunun iyi örnek olmak olduğunun farkında olmalıdır. Kur'an-ı Kerim, evlada iyi örnek olmanın bütün ayrıntılarını sunmamaktadır. Ancak örnek bir baba olmanın anahtar kavram ve davranışlarının örnek referanslarını göstermektedir.

Kur'an-ı Kerim, insanı hem sosyal bir varlık, hem ailenin üyesi hem de birey olarak muhatap almaktadır. Allah'ın kulu olarak her insanın doğuştan kazandığı ve kul olmasının doğal sonucu olan hakları olduğu ifade edilmiştir. Bu hakların en başında ise yaşam hakkı gelmektedir. Yaşam hakkı insana Allah (cc) tarafından verilmiştir. Bu hakkın dünya boyutunda sona ermesinin karar ve icra makamı ise yine Allah (cc)'dir. Bu bakış açısı ile babanın geçim kaygısı vb. nedenler ile evladının yaşam hakkını elinden almayı düşünmesi ve onu öldürmesi Kur'an-ı Kerim

⁴⁵⁶ Âl-i İmrân 3/14; Enfal 8/28.

⁴⁵⁷ Teğabun 64/14-15; Münafikûn 63/9.

ayetlerinde büyük günahlar içerisinde sayılmıştır. Allah (cc) her insanı ayrı ayrı muhatap almakta ve insanın kul olarak bağlılık ve sorumluluğunun sadece Rabbi olan Allah'a ait olduğunu bildirmektedir. Rızık endişesi ile evladının hayatına son vermeyi düşünen babanın, kendi rızkının ve geçiminin kimin elinde olduğunu düşünmesi, rızkı veren, genişleten ve daraltanın Allah (cc) olduğunu idrak etmesi gerekmektedir.⁴⁵⁸ Yaşama hakkından sonra ikinci temel insan hakkı kişinin güvenlik ve iâşesinin sağlanmasıdır. Genelde ebeveyn, özelde ise baba ayet-i kerimelere göre; evlatlarını korumak ve onların iâşesini sağlamakla sorumludur.⁴⁵⁹ Ayet-i kerimelerde babanın evlatlarının dinî eğitimi hakkında da sorumluluk yüklenmesi gerektiği açıklanmıştır. Baba, evlatlarına insanın yaratılışından itibaren temel bilgileri öğretme ya da öğrenmesine vesile olmakla yükümlüdür. Yine insanın fitratı gereği ibadete ve taata alıştırılması babanın görevleri arasında görülmüştür.

Kur'an-ı Kerim, babanın evladına karşı sorumluluklarına ilişkin hükümleri genel bir çerçevede tebliğ etmiştir. Genel ilkeleri belirlemiş, bu ilkelerin hayata geçirilmesi için insan fitratına uygun yöntemler vaz'etmiştir. Müslüman babaya bu yöntemleri uygulamak için gerekli bilgiyi ise peygamberlerin örnek uygulamaları üzerinden gösterilmiştir. Kur'an-ı Kerim, muhataplarına hangi sosyal rol kendilerine verilmişse o role uygun örneklerle göre bir davranış modeli geliştirmelerini istemiştir.

1.9. Kardeş Olarak Erkek

Aynı anne ve babadan doğan veya ebeveynlerinden birisi ortak olan ya da ortak değerlere sahip olan, aynı inanç değerlerini paylaşan kimselere kardeş denir. Ayrıca aynı millet, kabile ya da boya mensup olanlara da kardeş denilmektedir. Kardeşlik birliği, dayanışmayı ve zor zamanlarda yardımlaşmayı ifade etmek içinde kullanılan bir kavramdır. Kardeş kelimesinin Arapça'da karşılığı ahi kelimesidir. Bu kelimenin çoğulu olarak ihva ve ihvân kelimeleri kullanılmaktadır. Toplumda kardeş kelimesi çoğunlukla aynı anne ve babadan doğan kişiler için kullanılmakla beraber, soy-sop kardeşliğinin dışında din veya dünya görüşü bakımından aynı düşünce ve değerlere sahip olanlar içinde kardeş kelimesi kullanılmaktadır. Bu kullanımda akîde (inanç) kardeşliği ifade edilmektedir. İslâm, aynı anne ve babadan doğmakla kazanılan kardeşlik ilişkisine büyük önem vermiştir. Diğer yandan sıhrî kardeşlik

⁴⁵⁸ İsra 17/31; Enâm 6/140, 151.

⁴⁵⁹ Bakara 2/233.

olarak isimlendirilen ve evlilik ilişkisi ile oluşan kardeşliğe de önem verilmiş ve her iki durumda da kardeşler arasında birbirlerine karşı görev ve sorumluluklar yüklenmiştir. Kan kardeşliği, din (akîde) kardeşliği⁴⁶⁰ ve insan kardeşliği de tıpkı sıhrî kardeşlik gibi muhataplarına sorumluluk vermektedir.⁴⁶¹

Kur'an-ı Kerim'de kardeşlik kavramı; nesep ilişkisi, soy ve kavim bağı, inanç ve amaç birliği olmak üzere üç farklı şekilde tanımlanmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de kardeş kelimesi ile lügat anlamı olarak aynı kökten gelen kelimeler sıklıkla kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de *ihvatun* kelimesi yedi kez⁴⁶², *ihvan* kelimesi yirmi iki kez⁴⁶³ kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de peygamberlerin kıssaları anlatılırken kardeş kelimesine vurgu yapıldığı görülmektedir. Hûd, Sâlih, Şuayb peygamberlerin kendi toplumlarıyla ilişkilerinden bahsedilirken onların kendi kavimlerinin kardeşleri olduğu ifade edilmiştir. Bütün insanların aynı atadan geldiği gerçeği ve peygamberlerin kendi kavimlerine içinden kimseler olması onların kavimlerinin kardeşi olarak tanımlanmasının sebebidir. Bu isimlendirmeden aynı zamanda kardeş, diğer kardeşlerinin iyiliğini, hidayetini ve Allah (cc)'a kul olmasını isteyen ve onları doğru yola çağıran kişi anlamına da gelmektedir.⁴⁶⁴ Kur'an-ı Kerim'de Müslüman erkeklere olumlu ya da olumsuz anlamda kardeşlik örnekleri verilmiştir. Bu örnekler Kur'an-ı Kerim'deki tarih sırasına göre incelenmiştir.

1.9.1. Hâbil ve Kâbil

Kur'an-ı Kerim'de anlatılan Hz. Âdem'in iki oğlu Hâbil⁴⁶⁵ ve Kâbil'le ilgili kıssa insanlığa kardeşlik hakkında hem olumlu hem de olumsuz örnekliliği açıklamaktadır. İlgili ayet-i kerimelerde; *“Onlara Âdem'in iki oğlunun haberini gerçeğe uygun olarak anlat: Hani ikisi de birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, diğerine, 'Andolsun*

⁴⁶⁰ Hucurât 49/9-13.

⁴⁶¹ İbni Manzur, *Lisânu'l-Arab*, I/40-42; Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, 15. Baskı, Acar Matbaası, İstanbul 2001, s. 716; Mukâtil b. Süleyman, *Kur'an Terimleri Sözlüğü*, İşaret Yayınları, İstanbul 2004, ss. 409-411; Çağrıncı, Mustafa, “Kardeşlik” *DİA*, XXIV/486-486; Şahan, Ramazan, “İslam'ın Kardeşlik Anlayışı: Bir Vücudun Organları”, *Yakın Doğu Üniveritesi Temel Tetkikler Merkezi Dergisi*, Y. 1, C. I, 2015, ss. 113-140.

⁴⁶² Nisâ 4/11, 176; Yusuf 12/5, 7, 58.

⁴⁶³ Âl-i İmrân3/103; Hicir 15/47, İsrâ 17/27; Kaf 50/13; Tevbe 9/23, 24; Abdalbâkî, Muhammed Fuâd, *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'an-ı Kerîm*, Dâru'l-Meârif, Beyrut 1994, ss. 23-24.

⁴⁶⁴ Şuara 26/106, 127, 142, 161; Ârâf 7/65, 73, 185; Neml 27/45.

⁴⁶⁵ Kur'an-ı Kerim'de Hz. Âdem'in iki oğlu olarak ifade edilmiştir. Hâbil ve Kâbil isimleri Kur'an-ı Kerim'de geçmemektedir. İsim zikredilmeden Âdem (as) iki oğlu olarak anlatılmıştır. Hz. Âdem'in oğullarının isimleri Tevrat kaynaklıdır. Tekvin, IV/1-2.

seni öldüreceğim!” dedi. O da dedi ki: “Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder. Andolsun ki sen öldürmek için bana el uzatsan bile, ben öldürmek için sana elimi kaldıracak değilim! Zira ben âlemlerin rabbi olan Allah’tan korkarım. Ben diliyorum ki sen hem benim günahımı hem de kendi günahını yüklenesin, cehennemliklerden olasin! Zalimlerin cezası işte budur. Sonunda içindeki duygular onu kardeşini öldürmeye itti; onu öldürdü ve böylece hüsrana uğrayanlardan oldu” ⁴⁶⁶ buyurulmuştur. Bu ayetler insanlığa, iyi olan kardeşin muttakî olduğunu ve Rabbine en güzel kurbanı takdim ettiği gibi, kardeşine zulmetmediğini ve kötülüğe yönelmediği bilgisini aktarmaktadır. Kötü olan kardeşin ise, kendi görev ve sorumluluğunu yerine getirmemesi, kardeşine karşı kıskançlığı hatta babasının olumlu davranışı takdir etmesi nedeniyle nefesine uyararak cinayet işlemesi anlatılmaktadır. Bu kıssanın hem kan hem de din kardeşi olan iki kişi arasında, insanlık tarihinin başlangıcında vuku bulması insanların ders çıkarması ve örnek alması bakımından dikkat çekicidir. Bu ayet-i kerimeden Müslüman erkeklerin çıkarması gereken iki olumlu ve iki olumsuz örnek vardır. Müslüman erkek, Hâbil’i örnek alarak, Rabbine karşı sorumluluklarını samimi bir şekilde yerine getirmeli ve kardeşi ile arasındaki uyuşmazlıklarda işi Allah (cc)’ın hükmüne havale etmelidir. Kâbil’in davranışlarından ise Allah (cc)’a kullukta samimiyet ve ihlasla davranmayanların sonunun pişmanlık olduğu ve kardeşler arası anlaşmazlıklarda nefse, anlık öfkeye uymanın ebedi bir azap, çözümsüz bir pişmanlık olduğu bilincini kazanmaktır. Müslüman erkek, Kur’an-ı Kerim’de anlatılan bu hataları tekrar etmemekle yükümlüdür.

1.9.2. Hz. Yusuf ve Kardeşleri

Kur’an-ı Kerim’de bildirilen kardeşler arasındaki diğer bir kıssa da Yakub (as)’ın oğulları arasındaki ilişkilerdir. Hz. Yakub’un oğlu Hz. Yusuf’un kardeşleri ile arasında yaşananlar bize ibret almamız için anlatılmaktadır.⁴⁶⁷ Kıssada Hz. Yusuf’un kardeşlerinin kıskançlık ve kötülükleri ve hataları orataya çıkınca pişmanlık ile nedamet dilemeleri anlatılmaktadır. Ayet-i kerimde “*Allah’a yemin ederiz, Allah seni bizden üstün kılmıştır. Biz doğrusu (sana yaptıklarımızda) suçlu idik”* dedikleri; Hz. Yusuf’un da; “*Size, bu gün hiç bir başa kakma ve ayıplama yok. Sizi Allah*

⁴⁶⁶ Mâide 5/27-30.

⁴⁶⁷ Yusuf 12/7.

yarlığasın. O merhametlilerin en merhametlisidir”⁴⁶⁸ buyurulmaktadır. Bu ifadelerden insanlık için, en kötü muamelede karşılaşıldığında bile, üstün olunmasına rağmen kardeşlere kötü muamelede bulunmaması, intikam duygusu ile hareket edilmemesi, problemin Allah (cc)’ın hakemliğine havale edilmesi emri verilmiştir. Yusuf (as) kıssasındaki kardeşler ile arasındaki anlaşmazlıkta üstün durumda olmasına karşın intikam duygusu yerine Rabbine teslimiyet duygusu taşıyan kişiyi Allah (cc)’ın mükâfatlandıracağı ifade edilmiştir.⁴⁶⁹ Rasûlullah (sav) de duasında: “*Allahım! Senin verdiğine engel olacak yoktur. Senin engel olduğunu da verecek yoktur*”⁴⁷⁰ ifadesi ile bu ayet-i kerimenin hükmüne dikkat çekmiştir.⁴⁷¹ Hem Hâbil-Kâbil kıssasında hem de Hz. Yusuf’un kardeşlerinin kıssasında kardeşler arasındaki kıskançlık kötü huy olarak tanımlanmış ve kaçınılması gereken davranış olarak ifade edilmiştir. Aynı kıssalarda iyi davranış Rabb’e teslim olarak işin nihayetini O’na arz etmekle tanımlanmıştır. Cinayetle sonuçlanan kıskançlık hem dünya hayatında zillet hem de ahiret hayatında ebedi azap olarak anlatılmıştır. Müslümanların bu kötülükten uzak durmaları emredilmiştir.⁴⁷²

1.9.3. Hz. Musa ve Hz. Harun

Kur’an-ı Kerim’de Hz. Musa ile kardeşi Hz. Harun arasındaki kardeşlik hukuku anlatılmıştır. Hz. Musa, kendisine peygamberlik görevi verildiğinde Allah (cc)’tan kendisine kardeşi Harun’un yardımcı olarak verilmesini talep etmiştir.⁴⁷³ Hz. Musa kendisinde bulunan konuşma engelinin görevini yerine getirmesini zorlaştıracağını düşündüğünden Allah (cc)’a dua ile yardım talep etmiştir. “*Mûsa dedi ki: “Ey Rabbim; benim göğsüme genişlik ver; işimi kolaylaştır; dilimden de şu düğümü çöz ki, sözümü iyi anlasınlar. Bana kendi ailemden bir de vezir (yardımcı) ver; kardeşim Harun’u... Onunla sırtımı kuvvetlendir. Onu işimde ortak kıl. Ta ki seni çok zikrederim, çok analım.*”⁴⁷⁴ Ayet-i kerime kardeşten destek almayı ve hayırlı işlerde kardeşin ortak edilmesini tavsiye etmektedir. Bu kıssa Tevrat pasajında da

⁴⁶⁸ Yusuf 12/91-92.

⁴⁶⁹ Naral, Süleyman, Muhammed Ersöz, “İdeolojinin Kur’ân Yorumuna Yansıması -Mevdûdî’nin Yusuf Suresi 76. Ayetini Tefsiri Özelinde-”, *Mütefekkir*, 5/10 (December 2018), ss. 417-737.

⁴⁷⁰ Buhârî, “Ezan”, 155.

⁴⁷¹ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XVIII/206.

⁴⁷² Mâide 5/27-30; Yusuf 12/91-92.

⁴⁷³ Tâhâ 20/30; Kasas 28/34.

⁴⁷⁴ Tâhâ 20/25-34.

benzer şekilde anlatılmakta, Harun'un iyi bir hatip olduğu belirtilmektedir.⁴⁷⁵ Hz. Musa ile Hz. Harun arasındaki işbirliği kavimlerini doğru yola çağırma sürecinde devam etmiş ve birbirlerine destek olmuşlardır. Bu işbirliği, Hz. Musa'nın "*Mûsâ, "Ey rabbim! Beni ve kardeşimi bağışla, bizi rahmetine garkeyle! Sen merhametlilerin en merhametlisisin"*" duası ile bildirilmektedir.⁴⁷⁶ Bu işbirliği ve olumlu sonuçları, Hz. Musa'nın Tur dağına Allah (cc) tarafından çağrıldığı zaman, kavmin yeniden doğru yoldan ayrılması sırasında Hz. Musa'nın Harun (as)'ı suçlaması ile kriz yaşamıştır. Kavmin hidayetten ayrılması konusunda kardeşini suçlayan ve ona karşı kaba davranışlarda bulunan Hz. Musa'ya karşı, Hz. Harun'un Musa'nın öfkesini anlayışla karşılayarak, kardeşini sakinleştirmeye ve meselenin aslını izah etmeye çalıştığı görülmektedir.⁴⁷⁷ Burada anlaşılması gereken iki husus bulunmaktadır. Bunlardan birincisi kardeşlerden birinin yanlış anlama ya da bilgi yanlışlığı nedeni ile diğer kardeşe karşı kötü davranması durumunda diğerinin sükûnetini muhafaza etmesi ve meseleyi uhuletle çözmek için sabır göstermesinin gerekliliğidir. İkinci husus ise kardeşlerden birisi eğer görmek istemediği bir durum ile karşılaşarsa, hemen tepki göstermek ve kardeşini kıracak davranışlarda bulunmak yerine meselenin aslını öğrenmek için sabır ile diyalog kurmalıdır.

Kur'an-ı Kerim "*Ey iman edenler! Şayet inkârı imana tercih ederlerse, babalarınızı ve kardeşlerinizi dahi dayanışmak için dost edinmeyin. Sizden kimler onları dost edinirse, işte onlar kendilerine yazık etmiş olurlar. De ki: Eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, hısım-akrabanız, kazandığınız mallar, durgunluğa uğramasından endişe ettiğiniz ticaretiniz ve hoşlandığınız meskenler size Allah'tan, Peygamber'inden ve O'nun yolunda cihaddan daha sevimli ise, artık Allah buyruğunu yerine getirtinceye kadar bekleyiniz. Allah günaha saplanmış kimseleri hidayete erdirmez"*⁴⁷⁸ ayet-i kerimesi ile Allah (cc)'ın yolundan ayrılanların nesep olarak kardeş olsalar dahi, Müslüman için kardeş hükmünde olmadıkları ifade edilmektedir. Bu yönü ile Allah yolunda birliktelik, kan kardeşliğine tercih edilmektedir.

⁴⁷⁵ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXII/70-71; Çıkış IV/14.

⁴⁷⁶ Ârâf 7/151.

⁴⁷⁷ Tâhâ 20/90-94; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, XI/103.

⁴⁷⁸ Tevbe 9/23.

Kur'an-ı Kerim'de anlatılan kıssalarda kardeşler arasındaki İslâma uygun davranışlar açıklanmıştır. Bunlardan birincisi kardeşler arasındaki karşılıklı sevgi ve saygının muhafaza edilmesidir. Kardeşler arasında zaman zaman farklı problem ve anlaşmazlıkların olması kaçınılmazdır. Önemli olan bu problemlerin büyütülmeden ve intikam duyguları ile hareket edilmeden çözümü için fedakârlıkta bulunmaktır. İkinci ise; kardeşlerin arasındaki birincil bağın ebeveynleri olduğu bilinciyle, onları maddi çıkarlar ve kıskançlıklar nedeniyle üzmemek için uyumlu bir birliktelik sağlamaları istenilmektedir. Üçüncü olara ise; kardeşler arasında makam, ilim, servet vb. üstünlüklerin ya da nimetlerin kıskançlık ve kavga nedeni değil, iftihar ve yardımlaşma vesilesi olarak değerlendirilmesi gerektiğidir. Dördüncü tavsiye ise; kardeşler arasındaki anlaşmazlıkların sabırsızlık, şiddet ve kaba kuvvet ile değil, karşılıklı saygı, sabır ve merhamet ikliminde müzakere ile çözüm üretilmesidir.

1.10. Akraba Olarak Erkek

Akraba kelimesi, Arapça'da yakın anlamına gelen ve biriyle aynı soydan olan kimseyi ifade eden karîb kelimesinin çoğulu olarak kullanılmıştır. Akraba kelimesi Türkçe'de daha geniş anlamda kullanılmıştır. Türkçe'de evlenme sonucundaki gerçekleşen hısımlık (sıhrî akrabalık) ilişkiside akrabalık kelimesi ile ifade edilmektedir.⁴⁷⁹ Akrabalık, hem bireyler arası ilişkilerin düzenlenmesinde, hem de toplum, siyaset ve yerel grupların oluşmasında önemli bir role sahiptir. Toplum düzeninde akrabaların birbirlerine karşı görev ve sorumluluk taşıdıkları genel kabul gördüğü düşünülmektedir.⁴⁸⁰ Aralarında miras hukuku olup olmamasından bağımsız olarak kişinin neseb yönünden irtibatı olduğu kişi *erhâm* kelimesi ile de tanımlanmıştır. İslâm, soy hasebiyle akraba olanlara, başka hiçbir din, sistem ve felsefede görülmeyen bir önem ve sorumluluk vermiştir.⁴⁸¹ Sıla-i Rahim, lügat anlamı ile akrabaya yaklaşmak anlamında olup, akrabayı arayıp sormak, ziyaret

⁴⁷⁹ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 35; Şahan, Ramazan, *Kur'an-ı Kerim'de Akrabalık*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2010, ss. 16-17.

⁴⁸⁰ Akyüz, Vecdi, "akraba", *DİA*, II/285-286.

⁴⁸¹ Haşimî, M. Ali, *Kur'an ve Sünnet'e Göre Müslüman Şahsiyeti*, (çeviren: Resul Tosun), Risale Yayınları, İstanbul 2018, s. 102.

etmek ve onlara yardım etmek anlamlarına gelmektedir.⁴⁸² Akrabalar arasındaki ilişkiler, dini-ahlaki ve sosyal sorumluluk olarak görülmektedir.⁴⁸³

Kur'an-ı Kerim'de akrabalık ilişkileri, akrabaların birbirlerine karşı hak ve sorumluluklarını açıklayan, Müslümanlara akrabalarına karşı nasıl davranmalarının uygun olduğunu belirten ayet-i kerimler incelenmiştir. Yakın akraba olarak; anne, baba ve kardeşlere ilişkin incelemeler daha önce müstakil başlıklarda verildiği için bu kısımda; anne, baba ve kardeş dışındaki akrabalar değerlendirilmiştir.

Ayet-i kerimelerde; akrabaya, yetimlere ve yoksullara iyilik yapmak, iyi davranmak, güzel söz söylemek ve kişinin sevdiği mallardan akrabalarına cömertçe infak etmesi, Allah (cc)'a kulluk, namaz ve zekât ibadetleri ile birlikte zikredilmiştir.⁴⁸⁴ Allah (cc) insanlar arasındaki akrabalık ilişkilerinin yaratılış ile başladığını belirtmiş ve akraba haklarına riayet etmemenin Allah (cc)'a saygısızlık ile birlikte zikrederek yasaklamıştır.⁴⁸⁵ Kur'an-ı Kerim'de akrabalık haklarına ve akraba ile ilişkilere büyük önem verilirken, aynı zamanda Allah (cc)'ın emir ve yasaklarına uymayan akrabalara dua edilmesi uygun görülmemiştir.⁴⁸⁶ İslâm, yardım ve iyilik yapmaya yakın akrabalarından başlanması emrettiği gibi, Allah (cc)'ın dinine davet, tebliğ ve irşad faaliyetlerinin de yakın akrabadan başlanmasını emretmiştir.⁴⁸⁷ Kur'an-ı Kerim, maddi yardım ve Allah (cc)'ın dinini tebliğde anne-baba, evlat ve akrabaya öncelik verilmesini emretmiş, ancak yakınların bu önceliğini suçun ortaklığı olarak görmemiştir. İnsanın, diğer yakınları gibi akrabalarının da hataları nedeni ile uyardıktan sonra yükümlülüğü yoktur.⁴⁸⁸ Çünkü Allah (cc) insanı kendi eylemlerinden sorumlu tutmaktadır. Hesap gününde her kul kendi yaptıklarından sorumlu tutulacaktır.⁴⁸⁹ Akrabalar ile karşılıklı haberleşme, mü'min akrabaların karşılaşabilecek olumsuzluklar hakkında endişelenme ve onların başlarına gelebilecek kötülükler konusunda Allah (cc)'a dua etmek, Hz. İbrahim'in kendisine gelen meleklere kardeşi Lût (as)'un durumunu sorma örneğinden

⁴⁸² Ekinci, Ekrem B. "Sıla-i Rahim", *Türk Aile Ansiklopedisi*, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1991, I/103.

⁴⁸³ Akyüz, *agm*, s. 286.

⁴⁸⁴ Bakara 2/83, 177, 180, 215; Nisâ 4/36; Nahl 16/90; İsrâ 17/26; Nûr 24/22; Rûm 30/38.

⁴⁸⁵ Nisâ 4/1, 7.

⁴⁸⁶ Tevbe 9/113.

⁴⁸⁷ Şuara 26/214.

⁴⁸⁸ Fâtır 35/18.

⁴⁸⁹ Mümtehine 60/3.

anlaşılmaktadır. ⁴⁹⁰ Hadis-i şeriflerde de ayet-i kerimelerde verilen emir ve tavsiyeleri açıklayıcı nitelikte, akrabaya iyilik yapılması, infak hususunda akrabaya öncelik verilmesi, akrabanın gözetilip, kollanmasına ilişkin öneriler yer almaktadır. Yine Peygamber (sav) sıla-ı rahimin sürdürülmesi tavsiyesinde bulunmuştur. ⁴⁹¹

Bu ayet-i kerimelerde Allah (cc) akrabalar arasında irtibat, karşılıklı şefkat ve merhamet duygusu emretmektedir. İslâm dini yakın akrabaya iyilik etmeyi, sıla-ı rahimde bulunmayı dinin ilk emirleri ve temel esasları arasında göstermektedir. ⁴⁹² Kur'an-ı Kerim, mü'minlerin yaşantısının her alanına yönelik prensipler belirlemiştir. Müslüman erkeğin, toplumsal rollerinden kaynaklanan görev ve sorumluluklarını bu prensipler ile birlikte tanımlamıştır. Bu tanımlama akrabalık ilişkilerini de içermektedir. Akrabalığa verilen önem ayet-i kerimelerde vurgulanmış, akrabaya iyilik için teşvik edici öneriler getirilmiştir. Bu öneriler ile insanlar akraba olanı olmayandan ayırıp, akrabalığın anlamını öğrenerek, yakın toplumsal münasebetlerin oluşturduğu duyguları sosyal ilişkilerinde kullanma becerisinde geliştirmişlerdir. ⁴⁹³ İslâm dini, yardımlaşma ve dayanışma esaslı bir akrabalık ilişkisi öngörmektedir. Akrabalık ilişkilerinde birbirlerini tamamlayan yetki ve sorumluluklar, akraba grubu içerisinde statü ve roller açısından işbirliği tavsiye edilmiştir. Kur'an-ı Kerim akrabaları birbirlerine karşı sorumlu ve görevli tutarak aynı zamandan onların sevinçte ve üzüntüde birlikte olmalarını da teşvik etmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde incelenen insanlığın gelenek değerlerinden uzaklaşması akraba ilişkilerinde değişime uğramasına neden olmuştur. Akrabaların birbirlerine karşı sorumlulukları modern toplumun insanlığa fırsat olarak sunduğu yaşam tarzı nedeni ile bozulmaya uğramıştır. Dinin insan ve toplum yaşamının dışına çıkarılmasını (sekülerimiz) çabası ile birlikte akrabalık ilişkilerindeki insicam da bozulmaya başlamıştır. Din akrabalar arası işbirliğini ve yardımlaşmayı önermesine karşın, günümüz yaşam felsefesi bireyselliği öncelemektedir. Allah (cc) akrabalığı sadece kan bağı ile sınırlamamış, evlilik, sütkardeşliği ve din bağına da akrabalık

⁴⁹⁰ Hicr 15/53-59; Müslim, İman, 74, 75; Nesâî, Zekât, 60; Tirmizi, Zekât, 26; Müslim, Birr, 20, 21.

⁴⁹¹ Buhari, Edeb,

⁴⁹² Haşimî, *Müslüman Şahsiyeti*, s. 236.

⁴⁹³ Ekber, S. Ahmed, *İslam ve Antropoloji*, (çeviren: Bedri Gencer), İnsan Yayınları, İstanbul 1995, ss. 66-67; Cohen, Anthony P., *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, (çeviren: M. Küçük), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 1999, s. 13.

hukuku içerisinde göstermiştir. Bu arkabalık ilişkilerini de sorumluluk kapsamında değerlendirmiştir.⁴⁹⁴

Ayet-i kerimeler’de verilen mesajlara göre Müslüman erkek; akrabalık ilişkilerini sürdürmeye özel bir önem göstermeli, akrabaları ile olumlu iletişimini sürdürmeli, yardımlaşmaya akrabalarından başlamalıdır. Akrabaların ziyaret edilmesi, misafir kabul edilmesi, sevinçte ve tasada birlik olunması, maddi ve manevi bakımdan yardımlaşılması Kur’an-ı Kerim’de Allah (cc)’a kulluk, namaz ve zekâtan hemen sonra ifade edilmiştir. Bu ifade tarzı İslâm’ın akrabalık ilişkilerine verdiği önemi göstermektedir.

2. SOSYAL HAYATTA ERKEK

2.1. İdareci, Yönetici ve Lider Olarak Erkek

Lider kelimesi İngilizce kökenli bir kelime olup, önden giderek yol gösteren anlamına gelmektedir. Arapça’da *kıyâde* kelimesi yöneten anlamına gelmektedir. Kelimenin kökeni *yakud* fiilinden türetilmiştir. Yakud yönetiyor anlamına gelmekte ve aynı kökten gelen mikved (ip), deve ya da atın başından bağlanarak çekilmesi anlamında kullanılmaktadır.⁴⁹⁵ Lider kelimesi Türkçe’de; önder, siyasi hareketin başı, reis, başkan ve şef anlamlarında kullanılmaktadır.⁴⁹⁶ Geleneksel anlayışta liderliğin doğuştan kazanılmış bir yetenek olduğu değerlendirilirken, modern anlayışta liderlik öğrenilerek kazanılan bir beceri olarak benimsenmiştir.⁴⁹⁷ Lider ve yönetici kavramları zaman zaman aynı anlamda ve birbirlerinin yerine kullanılmakla beraber, terim ve lügat anlamı bakımından farklı olduğu ve farklı anlamlarda da kullanıldığı da görülmektedir.⁴⁹⁸ Genel kullanımda yönetici ortak amaçlar için tanımlanmış işlerin, başkaları tarafından en etkin biçimde yapılmasını sağlayan, takip eden ve kontrol eden kişi anlamında anlaşılmaktadır.⁴⁹⁹ Toplumlar yöneticileri ile tanımlanırlar. Toplumların genel yapıları ve karakteristik özellikleri çoğunlukla onların sahip oldukları yöneticilerin vasıflarını da belirleyebilmektedir. Toplumun

⁴⁹⁴ Akyüz, *agm*, s. 286; Tekin, Ferhat, “Ailede Akrabalık ve Soy” *Sistemik Aile Sosyolojisi*, Çizgi Kitabevi, Konya 2014, s. 250.

⁴⁹⁵ Firuzâbâdî, Mecdudî, *el-Kâmusu'l-Muhit*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2005, IV/78.

⁴⁹⁶ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 853.

⁴⁹⁷ Aslan Şebnem, Karabacak Mustafa, “İslam Düşüncesinde Liderlik”, *İslam Düşüncesinde Yönetim ve Liderlik*, (Editör: Şebnem Aslan), Eğitim Yayınevi, Konya 2016, s.145.

⁴⁹⁸ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1425.

⁴⁹⁹ Aslan Şebnem, Karabacak Mustafa, *agm*, s. 230.

lidere olan ihtiyacı, düzeni sağlama, sosyal hizmetleri yerine getirme, adalet ve güvenlik ihtiyaçları bakımından bir zorunluluk olarak görülmektedir. İnsan medeniyetin devamı herşeyden önce istikrar, adalet ve güvenlik ile mümkün olduğuna göre; tüm bunların sürdürülebilmesi liderlik yapısı ile mümkündür.⁵⁰⁰

Yöneticilik ve liderlik, ataerkil toplumlarda erkeklere atfedilen ve ayrıcalık olarak tanınan bir özellik olarak değerlendirilmiştir. Bilinen insanlık tarihi boyunca yönetim ve liderlik erkeğe uygun bir rol ve meslek olarak görülmüştür. Çünkü erkek cinsi güç, etkililik ve başarı ile tanımlanmış; cesur, zorlayıcı, saldırgan, rekabetçi olarak algılanmıştır. Ancak modern dönemde dünyada diğer alanlarda olduğu gibi liderlik düşüncesinde de farklı yaklaşım, anlayış ve algıların ortaya çıkmaya ve benimsenmeye başlanmıştır. Modern anlayışta liderlik özellikleri zekâ, cinsiyet, kültür ve eğitim gibi farklı değişkenler ile ifade edilmeye çalışılmaktadır. Çoğunlukla modern liderlik tanımlarında din ve inanç faktörleri gözardı edilmektedir. Bu anlayış, dinin kişi ve toplum üzerindeki denetleyici ve davranış belirleyici rolünü değerlendiremediği için dinin liderlik ve yöneticilik üzerindeki fonksiyonunu incelememiştir.⁵⁰¹ Kur'an-ı Kerim, geleneksel ve modern bakış açısı ve yaklaşımların dışında ve kapsayıcı bir düzenleme ile liderlik ve yöneticilik kavramlarına tanımlama getirmiştir.

Kur'ân-ı Kerim, ayet-i kerimelerde insanların yeryüzünde sosyal yaşamda birbirlerine ihtiyacı olan ve bir arada yaşamının gerektirdiği sosyal düzen ve iş paylaşımına ihtiyaç duyduğunu belirtmiştir. Bu ihtiyaçlar nedeni ile birlikte yaşayan insanların (ümme), işlerinin intizamı için bir lider/yöneticiye ihtiyaç olduğunu açıklamaktadır. Bu açıklamada insan dışındaki canlıların bile ümmet olarak yaşadıkları ve lider/yöneticiye ihtiyaç duydukları ifade edilmiştir.⁵⁰² İnsanlığın tarihi tecrübesi göstermektedir ki toplumda adil bir hiyerarşi yoksa o toplumda karışıklık ve anarşi hâkim olur. Toplum yaşamında bireylerin sorumluluk ve haklarının bilincinde olması ve adaletle muamele edilmesi bireylerin daha huzurlu ve müreffeh yaşamalarını sağlayan bir etken olduğu genel olarak kabul edilmektedir.⁵⁰³ Allah

⁵⁰⁰ Mevdudî, *İslam'da Hükümet*, Hilal Yayınları, Ankara 1976, ss. 88-92.

⁵⁰¹ Aslan Şebnem, Karabacak Mustafa, *agm*, s. 143.

⁵⁰² Enâm 6/38.

⁵⁰³ Elmalılı, *Hak Dini*, III/1920; Akdemir Salih, "Tarih Boyunca ve Kur'an-ı Kerim'de Kadın", *İslami Araştırmalar*, X/4. 1991, s.256.

(cc) yeryüzünün yöneticiliğini insan türüne vermiş ve yöneticilik görevinin aynı zamanda bir imtihan olduğunu belirtmiştir.⁵⁰⁴ Furkan suresinde ise “*Rabbimiz, bize göz aydınlığı eşler ve çocuklar lutfeyle ve bizi müttakîlere önder yap*”⁵⁰⁵ ifadesi ile insanlar lider olmayı dileme ve liderliği istemeye yönlendirilmiştir. Ancak Kur’an-ı Kerim’in yönlendirdiği liderlik, sınırları ve sorumlulukları belirlenmiş bir roldür. Kur’an-ı Kerim, liderliği iyiliği emretmek ve kötülükten alıkoymak, insanlara yardım etmek ve Allah (cc)’a kulluk için bir vesile olarak açıklamaktadır.⁵⁰⁶ Bu nedenle liderlik ve yöneticilik verilecek kişilerde bulunması gereken özellikler ayet-i kerimelerde belirtilmiştir. Allah (cc) yönetici seçileceklerde liyakat ve ehliyet niteliklerinin olmasını ve yönetici olanında adaletle muamele etmesini emretmektedir. Buna karşılık toplumun Allah (cc)’ın emrettiği şartları taşıyan yöneticiye itaati Allah (cc) ve Rasûlüne (sav)’e itaatten hemen sonra zikredilmektedir.⁵⁰⁷ Toplumlar hesap gününde liderleri ile birlikte hesaba çağrılacaklardır. Hesaba çağırılmayı ifade eden ayet-i kerimede Allah (cc); “*Her milleti, imâmıyla (önder) çağırdığımız gün, kimlerin kitabı sağından verilirse işte onlar, kitaplarını okurlar ve en ufak bir haksızlığa uğratılmazlar*”⁵⁰⁸ buyurmuştur. O halde insanlar hesap gününde de önderleri ile anılacak ve onlarla birlikte hesaba çekilip haşrolunacaklardır.

Elbetteki her insanın birey olarak vereceği ayrı hesabı olmakla birlikte, içinde yaşadığı toplum ile birlikte vereceği ortak bir hesabı ve sorumluluğu da bulunmaktadır. Ayet-i kerimede geçen önder kelimesinden sadece devlet yöneticisi anlaşılmalıdır. İnsanlara, kültür, eğitim, siyaset, din vb. tüm alanlarda öncülük eden, yönlendiren kişiler onların önderidir. Bu nedenle insanoğlu dünya da kime uyduğuna, kimi kendisine önder, lider, kabul ettiğine özen göstermelidir.⁵⁰⁹ Kur’an-ı Kerim’in ayet-i kerimelerde, liderliği hem lider olacak kişi açısından hem de lider olunacak toplum açısından belirli kurallara bağladığı görülmektedir. Liderlik, ehliyet ve liyakat kavramları ile birlikte kullanılmıştır. Kur’an-ı Kerim liderliğin doğuştan

⁵⁰⁴ Enâm 6/165; Yunus 10/14;

⁵⁰⁵ Furkan 25/74.

⁵⁰⁶ Hac 22/41; Âl-i İmrân 3/104; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII/150; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXIII/43; Elmalılı, *Hak Dini*, II/1155.

⁵⁰⁷ Nisâ 4/58, 59; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, V/102.

⁵⁰⁸ İsrâ 17/71.

⁵⁰⁹ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, V/64-65.

kazanılan bir makam değil, liyakat, ehliyet ve adalet ile kazanılan bir mertebe olduğunu, bu özelliklerini kaybeden kişilerin ise liderliği bırakması gerektiğini ifade ettiği anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber (sav) de hadis-i şeriflerinde ve örnek uygulamalarında insanların her aşamada intizam içinde bulunmaları gayesi ile bir yönetici seçmelerinin gerekliliğini vurgulamıştır. “Üç kişi olduğunuzda içinizden birini imam seçin”⁵¹⁰ hadis-i şerifi toplumda yönetici ihtiyacına vurgu yapmaktadır. Bir başka hadis-i şerifte ise “hepiniz yöneticisiniz ve hepiniz yönettiklerinizden sorumlusunuz”⁵¹¹ ifadesi ile yöneticilik görevinin sorumluluğuna ve insanın yeryüzünde yönetici olduğuna işaret edilmiştir. Hiçbir gölgenin/korumanın olmadığı bir günde Allah'ın arşının gölgesi/koruması altında bulunacak olan sınıfın en başında adaletli idarecilerin olacağı⁵¹² yine Peygamber (sav) tarafından bildirilmiştir. Bu ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerde Müslüman erkeklere yöneticilik ve liderlik konularında rehberlik etmek üzere olumlu ve olumsuz örnekler verilmiştir. Müslüman erkek, yöneticilik görevlerini yerine getirirken olumlu örnekleri kendisine rehber edinmeli, olumsuz örneklerdeki davranışlardan kaçınmalıdır.

Kur'an-ı Kerim'de Müslüman erkekler için olumlu bir yöneticilik örneği olmak üzere Hz. Yusuf kıssası anlatılmıştır. Hz. Yusuf, kral tarafından yönetici olarak görevlendirilmek istendiğinde, O'nun güvenilirlik özelliğine vurgu yaptığı ifade edilmiştir.⁵¹³ Kralın teklifine Hz. Yusuf, “*Yeryüzünün bütün hazinelerini bana bırak*”⁵¹⁴ ifadesi ile kendisinin bilgi sahibi olduğu alanda görev talep etmiştir. Ayet-i kerimedeki Hz. Yusuf'un dilinden ifade edilen hüküm ile Müslüman erkeklerin uzman oldukları alanlarda kamu yararı için görev talep edebileceklerini, bu talepte bir sakınca olmadığı gibi doğru bir davranış olduğu belirtilmiştir. Görev talebinde hırs ve ısrardan uzak durmak şartı ile layık olanların kamu görevi talepleri Hz. Peygamber (sav) tarafından da teşvik edilmiştir.⁵¹⁵ Allah (cc), Hz. Yusuf örneğinde uzmanlık alanında liyakatli ve güvenilirlik yöneticilik yapmanın toplumu daha

⁵¹⁰ Münâvî, Muhammed Abdurrauf, *Feyzu'l-Kadîr*, Daru'l-Marife, I-VI, Beyrut 1971, I/431.

⁵¹¹ Buharî, “Cuma” 11, “Cenâiz” 32; Müslim, “İmâre” 30.

⁵¹² Tirmizî, “Cihad” 27; İbn Hanbel, II, 5, 54, 55.

⁵¹³ Yusuf 12/54.

⁵¹⁴ Yusuf 12/55.

⁵¹⁵ Müslim, “İmâre”, 3/13-14; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII/140; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XVIII/168; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, XII/292.

müreffeh ve huzurlu yaşatmanın yanında Allah (cc)'in dinine davetin de mümkün olacağını göstermiştir.

Kur'an-ı Kerim'de hangi alanda olursa olsun yöneticilik görevi için güçlü ve güvenilir olunması önemli bir kıstas olarak ifade edilmiştir. Hz. Musa, Hz. Şuayb'ın kızları ile karşılaşmış onlara yardım ettiği için, “*O iki kızdan biri, "Babacığım, onu ücretle tut. Çünkü ücretle istihdam edeceğin en iyi kimse, güçlü ve güvenilir (emin) olandır" dedi*”⁵¹⁶ demişti. Bu ayet-i kerimde geçen, *el-kavî* kelimesi gücü ve kuvveti yerinde olmak, iş yapabilmek ve iktidar sahibi olmak anlamlarına gelmektedir⁵¹⁷. Yine ayet-i kerimde geçen *emin* kelimesi ise kendisine inanılan, güvenilen ve kendisinden korkulmayan kimse anlamında kullanılmaktadır.⁵¹⁸ Hz. Musa, gençlik döneminde bile, kendisini ilk kez gören insanlarda hem güven veren hem de iş yapma becerisini gösteren bir örnek olarak görülmektedir. Müslüman erkek, hem davranışı hem de insan ilişkilerindeki vücut dili ya da sözlü iletişimde güven ve itimat telkin edebilmelidir.

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Davûd'a; “*Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık; onun için insanlar arasında adaletle hükmet; nefsin isteklerine uyma, sonra seni Allah yolundan saptırır. Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara, hesap verme gününü unutmaları yüzünden çok ağır bir azap vardır*”⁵¹⁹ diye hitap edilmiştir. Bu ayet-i kerimde, hükümdar ve peygamber olan Hz. Davut'a nefsinin isteklerine uymaması, adaletle hüküm vermesi, Allah (cc)'in yolundan ayrılmaması emredilmektedir.⁵²⁰

Allah (cc) Hz. Tâlût'un yöneticiliğini de örnek olarak vermiştir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Tâlût'un İsrailoğullarına yönetici olmasının nedenleri anlatılan ayet-i kerimde; “*Peygamberleri onlara "Allah size Tâlût'u hükümdar olarak gönderdi" dedi. "Biz hükümdarlığa ondan daha lâyük iken ve ona da servet bakımından bir genişlik verilmemişken onun üzerimize hükümdarlığı nasıl olur?" dediler. Peygamber "Allah onu sizin için seçti, kendisini ilimde ve bedende daha güçlü kıldı" dedi. Allah mülkünü dilediğine verir ve Allah (zât ve sıfatlarında) sınırsızdır, her şeyi*

⁵¹⁶ Kasas 28/26.

⁵¹⁷ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 731; Aslan Şebnem, Karabacak Mustafa, *agm*, s. 74; Ergül, Adem, *Şahsiyet Dili ve Geliştiren Liderlik*, Erkam Yayınları, İstanbul 2010, s. 72.

⁵¹⁸ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s.383.

⁵¹⁹ Sâd 38/26.

⁵²⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII/129; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, V/289.

bilir” buyurulmuştur.⁵²¹ Ayet-i kerimedeki Tâlût’un, soylu ve zengin bir sınıftan olmamasına karşın Allah (cc) tarafından hükümdar seçilmesinin nedenleri de ilim ve kuvvet bakımından daha güçlü olması olarak açıklanmıştır. İsrailoğullarının karşı çıkmasına rağmen, bu uygulama ve ayet-i kerimde ki emir ile yöneticilikte soy üstünlüğünün ve zenginliğin değil ilim ve kudret gücünün belirleyici olduğu vurgulanmıştır. Ayet-i kerimede Tâlût’un ilim gücü beden gücünden daha önce ifade edilerek, yöneticiler için ilim önemi ifade edilmiştir.⁵²² Kur’an-ı Kerim’de yöneticilik için olumlu örnek olarak Hz. Yusuf, Hz. Musa; Hz. Davut ve Hz. Muhammed (sav); olumsuz örnek olarak ise; Firavun, Nemrut⁵²³ ve Câlut verilmiştir. Kur’an-ı Kerim’de çoğunlukla erkek cinsi yönetici olarak örneklendirilmiştir. Kur’an-ı Kerim’de kadın yönetici örneği olarak Sebe’ kraliçesi olumsuz ya da olumlu bir değerlendirme yapılmadan anlatılmıştır.⁵²⁴ Bu açıklamalara göre yöneticilik makamına getirilecek kişide; inanç, ilim, liyakat, dirayet, cesaret ve adalet bulunması gereken zorunlu özelliklerdir.

Müslüman erkekler için olumlu yönetici örneği olarak anlatılan ve bu örnekliliği bizzat yöneticilik ve liderliği ile uygulamalı olarak gösteren ise Hz. Muhammed (sav)’dir. Peygamberlik öncesi yaşamında reislik ya da liderlik iddiasında bulunmayan Hz. Muhammed (sav), rasûl olarak görevlendirilmesinden sonra Allah (cc)’ın vahyine inananlara ilk dönemde gizli daha sonra ise açıktan İslâm dininin önderliğini yapmıştır. Ayet-i kerimelerde Peygamber (sav)’e, toplumuna nasıl liderlik ve önderlik yapacağı bildirilmiştir. “*Sen onlara sırf Allah’ın lutfu sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah’a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever*”⁵²⁵ ayet-i kerimesinde önderin yumuşak huylu, nezaketli, bağışlayıcı ve istişare ile karar veren özelliklere sahip olması emredilmiştir. Ayet-i kerimede geçen istişare emrini hikmetini İbn Kesir; insanların kendilerine danışıldığında yaptıkları işte daha istekli olduklarını açıklamaktadır. Rasûlullah’ın bir işe başlarken mutlaka istişare

⁵²¹ Bakara 2/247; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, II/87-88.

⁵²² Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, III/203.

⁵²³ Aslan, Karabacak; *agm*, s. 253.

⁵²⁴ Neml 27/22-24.

⁵²⁵ Âl-i İmrân 3/159.

ettiği ve istişare neticesinde alınan kararları uygulamada titizlik gösterdiği belirtilmektedir. O, yönetici olarak insanlara emir verdiği hususlarda verdiği emre uygun davranışlar göstermiştir.⁵²⁶ Maide suresinde Peygamber (sav)'e hitaben; *“Onlar, hep yalana kulak veren ve durmadan haram yiyen kimselerdir. Sana gelirlerse aralarında hüküm ver veya onlardan yüz çevir. Onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler”* Eğer hüküm verirsen aralarında adaletle hükmet. Şüphesiz Allah âdil olanları sever”⁵²⁷ buyurulmuştur. Ayet-i kerimenin nüzul sebebine ilişkin farklı açıklama ve değerlendirmeler tefsirlerde yer almakla beraber, çalışmanın kapsamı ve sınırları gereği ayet-i kerimede geçen adaletle hükmetme vurgusu incelenmiştir. Ayet-i kerimede hüküm verme yetkisine sahip kişinin öncelikle adalet vasfının olması gerektiği vurgulanmıştır.⁵²⁸ Nisa suresinde ise; *“kendilerine güven veya korku veren bir haber geldiğinde onu yayıyorlar. Hâlbuki onu Resûlullah'a ve aralarından yetki sahibi kimselere götürselerdi, içlerinden haberin mâna ve maksadını çıkarabilenler şüphesiz onu anlardı. Size Allah'ın lutfu ve rahmeti olmasaydı, azınız müstesna, şeytana uyup giderdiniz”*⁵²⁹ buyruğu ile Allah (cc) yetki sahiplerinin (yönetici) olayları ve haberleri değerlendirirken gelişmelerin mana ve maksatlarını değerlendirmeleri, acele etmeden suhuletle karar vermelerini, yoksa yanlış düşeceklerini ifade etmektedir.

Hiz. Peygamber (sav) hem devlet yönetiminde hem de toplum yaşamında istişareyi esas alan bir yönetimi anlayışını benimsemiştir. Hakkında ilahi emir olmayan hususlarda ashabıyla istişare ederek durumu müzakere etmiş ve müzakere sonucunda alınan karara uymuştur. Peygamber (sav)'in yöneticilik uygulamaları Medine Vesikası'nda görülmektedir. Medine İslâm Devleti'nin devlet başkanı da olan Hiz. Muhammed (sav) yöneticilik uygulamalarında ayet-i kerimelerde kendisine verilen emir ve tavsiyelerin hayata geçirildiği görülmektedir.⁵³⁰ Peygamber (sav) yöneticilik görevini yerine getirirken ayet-i kerimelerde vurgulanan adalet kavramına

⁵²⁶ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, II/142; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I/453; İbn Hişam, *Siretü'n-Nebeviyye*, II/267.

⁵²⁷ Mâide 5/42.

⁵²⁸ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, II/519; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, II/104.

⁵²⁹ Nisâ 4/83.

⁵³⁰ Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, (Çeviren: Salih Tuğ), İrfan Yayınları, İstanbul 1990, II/156; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, (çev: Mehmet Keskin), Çağrı yayınları, İstanbul 1994, III/334-336.

bağlı kalmıştır. O, hırsızlık ile suçlanan Medine eşrafından bir kadın ile ilgili hüküm verilirken, cezayı hafifletmek için aracılık yapmak isteyenlere öfkeli bir şekilde “hırsızlık yaparak getirilen, kızım Fatıma dahi olsa elini keserdim” demiştir. Bu ifade ve uygulaması ile yöneticinin insanlar arasında hüküm verirken eşitlik ve adalet ilkelerine uygun davranması gerektiğini hem kavli hem de fiili olarak göstermiştir.⁵³¹ Peygamber (sav)’in Müslümanlar için her davranışının örnek ve uyulması gereken kural olduğu “*Rasûl size ne verirse onu alın*”⁵³² ayet-i kerimesi ile ifade edilmiştir. Hz. Peygamber (sav), adalette hükmeden yöneticileri övgü ile müjdelirken, zulmeden yöneticileri ise Allah (cc)’ın gazabını hakeden kimseler olarak uyarmıştır.⁵³³ Başka bir hadis-i şerifte ise; “Kim insanların bir işini üstlenir de zayıf ve güçsüzlerle arasına engeller koyarsa kıyamet günü de Allah onun önüne engel çıkarır”⁵³⁴ buyurulmuştur. Benzer bir hadis-i şerifte ise; “kim Müslümanların işini üstlenir de sonra yoksullara, haksızlığa uğrayanlara ve ihtiyaç sahiplerine kapısını kapatırsa Allah da onun ihtiyacına karşı rahmet kapılarını kapatır”⁵³⁵ denilmektedir. Rasûlullah; hem Müslümanlar hem de insanlar şeklinde iki ayrı ifade kullanarak, yöneticinin emri altında yaşayan her kim olursa olsun adalette davranmasını ve yönetilenler arasında ekonomik, sosyal ve kültürel sınıf farklılıklarına göre muamele edilmemesini emretmiştir.⁵³⁶ Peygamber (sav), görevlendirdiği kimselere “Müjdeleyin, nefret ettirmeyin; kolaylaştırın, zorlaştırmayın”⁵³⁷ tavsiyesinde bulunmuştur. Devlet görevlilerinin görevlerini vesile kılarak maddi menfaat sağlamasını yasaklamış, bu yasağı sıkı bir şekilde takip etmiştir.⁵³⁸

Kur’an-ı Kerim, Müslüman erkeklere yöneticilik görevlerini yerine getirirken; hem genele hitap eden ayet-i kerimelerde hem de yukarıda örnekleri verilen peygamber ve yöneticilere hitap eden ayet-i kerimelerde yönetici erkeklerde bulunması gereken vasıfları, Müslümanların örnek alması için açıklamıştır. Bu örneklerden; yöneticinin öncelikle ilim sahibi ve güçlü olması, yaptığı ya da yapmayı

⁵³¹ Buhârî, Hûdûd 12; Müslim, Hûdûd 8,9.

⁵³² Haşr 59/7.

⁵³³ Müslim, Zekât, 91; Nesâî, Âdâbu'l-Kudât,2.

⁵³⁴ İbn Hanbel, *Müsned*, 5, 239.

⁵³⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, 3, 441, 480.

⁵³⁶ Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, II/156; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, (nşr. Hamdî Abdülhamîd Selefî), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut ts. XXII/157.

⁵³⁷ Müslim, Cihad, 6.

⁵³⁸ Buhârî, Ahkâm, 24, 41; Müslim, İmâre, 7.

istediği görev hakkında liyakatli olması gerektiği ifade edilmiştir. İlim sahibi yöneticinin, yönetim görevini sürdürürken adaletli, nezaketli, iştişare eden, işleri kolaylaştıran, affedici, zayıf ve güçsüzleri koruyan, merhametle muamele eden kişiler olması gerektiği açıklanmıştır. Bu özelliklerin uygulamaları ise Hz. Peygamber (sav)'in örneğinde Müslüman yöneticilere gösterilerek, bu hükümlere uyanların kurtuluşa erecekleri, uymayanların ise kaybedenlerden olacakları bildirilmiştir.

2.2. Ekonomik Hayatta Erkek

İnsan topluluklarında gerçekleşen; üretim, sermaye, dağıtım ve tüketim aktivitelerinin tümü ekonomi (iktisat) olarak tanımlanmaktadır.⁵³⁹ Bu aktiviteler insanların fitratından kaynaklanan ihtiyaçları ve beklentileri ile ilgilidir. Üretim, tüketim, sermaye ve ticaret insanın dünyadaki varlığı ile birlikte başlamıştır. İnsanın yaradılışı gereği, hem biyolojik hem de psikolojik ihtiyaçları olduğu bilinmektedir. Bu ihtiyaçların bir kısmının karşılanması insanın ekonomik durumu ile doğrudan ilişkilidir. İslâm, hem ihtiyaçlar hakkında helal ve haram sınırları belirlemiş hem de bu ihtiyaçlarının kazanılmasında uyulması gereken ilkeleri açıklamıştır.⁵⁴⁰ Kur'an-ı Kerim'de; *“Allah, alış verişi helal, faizi ise haram kılmıştır”*⁵⁴¹ Ayet-i kerimesinde ticaretin helal olduğu ancak, belirli kurallara göre yapılması gerektiği va haksızlık yapılmaması ifade edilmiştir.⁵⁴² Allah (cc) Kur'an-ı Kerim'de ekonominin unsurları olan üretim ve ticaret faaliyetlerinde; karşılıklı rıza, dürüstlük, ölçü ve tartıya özen gösterilmesi, başkalarının mallarının korunması, adaletle muamele edilmesi, verilen sözlerin tutulması, ürünlerin değerine özen gösterilmesi hususlarına dikkat çekmiştir. Diğer yandan; insanların kendilerine verilen ekonomik imkânların Allah (cc)'ın bir lüftü olduğunun unutulmaması ve faiz gibi yasaklanan ekonomik faaliyetlerden uzak durulması emredilmiştir. Konu ile ilgili ayet-i kerimelerde *“Ey iman edenler! Karşılıklı rızâya dayanan ticaret dışında mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin”*⁵⁴³ ifadesi ile ticaretin rızaya dayalı ancak rıza ile de olsa haksızlık yapılmaması, insanların aldatılmaması emredilirken, *“Eksik ölçüp tartanların vay haline! Onlar,*

⁵³⁹ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s.374.

⁵⁴⁰ Mâlik, *Muvatta'*, “Büyu” s. 56; Eskicioğlu, Osman, “İslamda Ekonomik Sistem”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.16, 2010, s. 38.

⁵⁴¹ Bakara 2/275.

⁵⁴² Nisâ 4/29.

⁵⁴³ Nisâ 4/29.

*insanlardan ölçerek bir şey aldıklarında tam ölçerler. Kendileri başkalarına vermek için ölçüp tarttıklarında ise haksızlık ederler”*⁵⁴⁴ “Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu hem daha iyidir hem de sonucu daha güzeldir”⁵⁴⁵ buyruğu ile alışverişte ölçü ve tartıyı tam yapmanın önemine vurgu yapılmaktadır.⁵⁴⁶ Hz. Peygamber, pazarda Müslümanların alışverişlerini gözlemlerken onların cahiliye dönemindeki alışkanlıklarını sürdürerek, alırken ölçüyü dolgun, satarken eksik yaptıklarını tespit etmiş ve bu tespit üzerine Mutaffifin suresi nazil olmuştur.⁵⁴⁷

Kur’anı-ı Kerim’de Müslümanlara ölçü ve tartıda adaletin sağlanması hususu özellikle vurgulanmıştır. İnsanın alışverişteki en önemli eksikliğini ölçü ve tartıda adaletin sağlanamaması olduğu bilindiğinden, Allah (cc) insana adaletli olmasını emretmiştir. Alışveriş sırasında hem alıcı hem de satıcı karşılıklı olarak adaletle davranmalıdır. Bu ölçünün yetimlerin malları konusunda da hassasiyetle uygulanması istenilerek, onların iyiliğine düzenleme yapılması istenmiştir.⁵⁴⁸ Peygamberler ilahi davetlerinde ölçü ve tartının tam ve adaletli yapılması hususunda yoğun önerilerde bulunmuş ve insanların kendi çıkarları için başkalarının mallarının değerini düşürmemelerini istemişlerdir. Bu konudaki tebliğlerini ise yeryüzünde düzenin bozulmaması ve toplumun huzurunun korunması ile birlikte ifade etmişlerdir.⁵⁴⁹ Hz. Pegamber (sav) de güvenilir ve dürüst ticaret erbabının kıyamet gününde şehidlerle beraber bulunacağını ifade etmiştir.⁵⁵⁰

Allah (cc), ekonomik faaliyetlerde İslâm’ın ruhuna aykırı davranış ve uygulamaları; insanın kendisine verilen nimetlerin sadece kendi güç ve kuvvetinden kaynaklandığını düşünerek, Allah (cc)’a itaatten ve kulluktan uzaklaşmasına sebep olacağını bildirmiştir.⁵⁵¹ Diğer yandan; faiz gibi alışverişte de adalet ve düzeni bozan

⁵⁴⁴ Mutaffifin 83/1-4.

⁵⁴⁵ İsrâ 17/35.

⁵⁴⁶ Rahman 55/9; Şuarâ 26/181-182.

⁵⁴⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX/62; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXI/88; Kurtubî, *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'an*, VIII/466; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, III/613; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV/718; Elmalılı, *Hak Dini*, VIII/5652.

⁵⁴⁸ En'âm 6/152; Hûd 11/84-85; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XIV/7; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, V/160.

⁵⁴⁹ Hûd 11/84-85; Ârâf 7/85; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, IV/273; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, XII/139; Müslim, “İmân” 43; Tirmizî, “Büyu”: 74; İbn Mâce, “Ticârât” 36.

⁵⁵⁰ İbn Mâce, Ticârât: 1.

⁵⁵¹ Kasas 28/78.

her türlü uygulama, ticaretten ayrı tutularak yasaklanmıştır.⁵⁵² Ayet-i kerimelerde Yahudi ve Hıristiyan din adamlarının dini istismar ederek halkın malları üzerinden haksız kazanç elde ettikleri ifade edilmiştir. Bu yolla elde ettikleri güç ve nüfuzu ise yine halkın aleyhine kullandıkları belirtilmektedir. Ayrıca ayet-i kerimede servet biriktirmenin ekonomik gelişmeyi engeleyeceğinden, ihtiyaç ölçüsünde harcama yapılması ve Allah'ın helal kıldığı yerlerde ya da infak yolu ile para ve malın harcanması istenilmiştir.⁵⁵³ Kur'an-ı Kerim'de kullanılması ve tüketilmesi yasaklanan malların üretimleri ve ticaretlerinin yapılması da uygun görülmemiştir. *“Ey iman edenler; şarap, kumar, dikili taşlar (putlar), fal okları şeytan işi birer pisliktir. Bunlardan kaçının ki, kurtuluşa eresiniz. Şeytan şarap ve kumar yolu ile aranıza düşmanlık ve kin sokmak, sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak istiyor. Artık vazgeçtiniz değil mi?”*⁵⁵⁴ ayet-i kerimesinde yasaklanan alkollü içkilerin üretimi ve ticareti de yasaktır. Hadis-i şeriflerde de bu yasaklamalara vurgu yapılmıştır.⁵⁵⁵ İnsanın sahip olduğu ekonomik imkânların ve malların gerçek sahibinin Allah (cc) olduğu, mal üzerinde insanın tasarruf yetkisinin sınırsız olmadığı değerlendirilmiştir. Mallar üzerinde insanın sınırsız yetkisi olduğuna dair düşünceler cahiliye devri hastalığı olarak ifade edilmiştir.⁵⁵⁶

Kur'an-ı Kerim'de Müslümanların ekonomik faaliyetlerinde uyması gereken kurallar ve kaçınması gereken yasaklar açıklanmıştır. Bu açıklamalarda; ekonomik yaşamda adalet, dürüstlük, karşılıklı haklara riayet, ölçü ve tartıya dikkat edilmesi hususları emredilirken, haram malların ticareti, faiz, kul hakkı yemek ve malların insanlığın yararı dışında kullanılması ve biriktirilmesi yasaklanmıştır. Bu emirlerin ayet-i kerimelerdeki ifadelere göre tüm Müslümanları kapsadığı değerlendirilmekte birlikte insanlığın tarihi boyunca ticari faaliyetler çoğunlukla erkekler tarafından gerçekleştirildiği bilindiğinden, emir ve yasakların erkekler için daha ayrı bir anlam ifade ettiği değerlendirilmiştir. Müminlere; üretim, ticaret ve tüketim faaliyetlerinde hem dünyevi sorumluluğun hem de uhrevi sorumluluğun olduğu bildirilmektedir.

⁵⁵² Bakara 2/275; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VII/90; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, III/84.

⁵⁵³ Tevbe 9/34-35; Taberî, *age*, VI/10, 117; Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, X/395; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, X/178; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XVI/38; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/150.

⁵⁵⁴ Mâide 5/90-91; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI/75; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I/365.

⁵⁵⁵ Ebû Dâvûd, “Eşribe”, 2; Tirmizî, “Büyû”, 58; İbn Mâce, “Eşribe”, 6.

⁵⁵⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XII/102; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, II, 418; Elmalılı, *Hak Dini*, IV/561-562.

İslâm her türlü ekonomik faaliyette insanlar arasında eşitlik, kamu yararı ve insanın helal ihtiyaçlarının giderilmesini esas almıştır.

2.3.Eğitim-Öğretim Alanında Erkek

Eğitim kavramı; tahsil, terbiye, maarif, talim kelimeleri ile aynı anlamda kullanılmaktadır.⁵⁵⁷ İlim, yaşam ve sanat için gerekli bilgileri öğretme işi öğretim olarak tanımlanmaktadır.⁵⁵⁸ Bu tanım ve kullanımlarda eğitim ve öğretim de insan yaşamının bütününe kapsayan bir yaklaşım görülmektedir. Öğretim insana bilginin öğretilmesi olarak daha somut bir yaklaşımı ifade ederken, eğitim bilginin özümsemesi ve davranış haline getirilmesi olarak açıklanmaktadır. Bu yönü ile eğitim bilginin şuura dönüşmesini ve bireyin olgunlaşmasını sağlayabilmektedir. Eğitim genel anlamı ile gençlerin, çocukların ya da yetişkinlerin hayata hazırlanma etkinliklerini ifade etmektedir. İnsanın zihin ve ahlak eğitimi ile yeteneklerinin formal ya da informal biçimlerde sistematik olarak geliştirilmesi çabaları eğitim olarak tanımlanmaktadır.⁵⁵⁹

Kur'an-ı Kerim'de; eğitim-öğretim, bilim ve düşünce konuları ile ilgili; insanın kendisini tanımasını emreden 350, insanı yeryüzünü araştırmaya teşvik eden 50, eğitim-öğretim ve deneye dayalı bilimleri (fizik, kimya, astronomi, biyoloji, tıp vb.) işaret eden takribi 750 ayet-i kerime bulunmaktadır. Diğer yandan akıl ve aklı kullanmayı tavsiye eden 65, cehaleti, bilgisizliği yeren 25 ayet-i kerime bulunmaktadır. Bu veriler İslâm dininin bilim, araştırma, eğitim-öğretim ve insan aklına verdiği önemi göstermektedir.⁵⁶⁰ Hz. Peygamber (sav)'de nübüvvet görevi sırasında Kur'an-ı Kerim'in ayet-i kerimelerde emrettiği şekilde eğitime büyük önem vermiştir. Vahyin Müslümanlara öğretilmesi, insanların günlük yaşamına ilişkin eğitim ihtiyaçlarının sağlanması için müesseseler oluşturulmuştur.⁵⁶¹

Kur'an-ı Kerim ilk vahiyden itibaren eğitim-öğretim hakkında açıklamalarda bulunmuştur. *“Yaratan rabbinin adıyla oku! O, insanı ataktan (asilip tutunan zigottan) yaratmıştır. Oku! Kalemle (yazmayı) öğreten rabbın sonsuz kerem*

⁵⁵⁷ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 369.

⁵⁵⁸ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1039.

⁵⁵⁹ Kayadibi, Fahri, “Kur'an'ın Eğitim, Bilim ve Araştırmaya Verdiği Önem”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* S. 14, Y. 2006, ss. 1-15.

⁵⁶⁰ Âl-i İmrân 3/191; Kayadibi, *agm*, s. 1-15.

⁵⁶¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, VIII/25.

sahibidir.0, insana bilmediklerini öğretti”⁵⁶² ayet-i kerimesi ile başlayan vahiy Hz. Peygamber (sav)’e ve O’nun şahsında tüm müslümanlara okumayı emretmiş, onları kalemle yazmaya ve ilimde gelişip yetkinleşmeye teşvik etmiştir. Vahyin oku emriyle başlaması ve yanı ifadenin iki kez tekrar edilmesi, okumaya ve ilme Allah (cc)’ın verdiği önemi göstermektedir. Kur’an-ı Kerim, insanı varlığın yaratılış amacı ve anlamını kavrayabilmesi bakımından diğer canlılardan ayırmaktadır.⁵⁶³ Hz. Peygamber (sav)’e; Allah (cc)’ın adıyla, vahyi ve evreni okuması emredilmiştir. Ayet-i kerimede; okumanın nasıl yapılması gerektiği açıklanmıştır. Bu açıklamada; Allah (cc)’ın adı ile okunması, okuma ve yazmanın birlikte zikredilmesi ve okuma yazma bilmeyen peygamber (sav)’e okumasının ısrarla emredilmesi dikkat çekmektedir. Peygamber’e okuma-yazma bilmemesine karşın, oku emrinin ısrarla tekrarı buradaki okumanın, yazılı metni okumanın dışında, insanı ve çevreyi okumak (incelemek ve anlamak) olarak anlaşılması gerektiğini düşündürmektedir.⁵⁶⁴ *De ki: “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Doğrusu ancak akıl iz’an sahipleri bunu anlar”*⁵⁶⁵ ayeti-i kerimesinde bilginin önemi vurgulanmıştır. Buradaki bilme ifadesi, Allah (cc)’ı, kendini ve çevreyi bilmek olarak ilmi ifade etmektedir.⁵⁶⁶ Müslümanlara Allah (cc) “*Rabbim, ilmimi arttır*”⁵⁶⁷ diye dua etmeyi öğütlemiştir. İlim ehlinin davranışları hakkında ayet-i kerimelerde saygınlık ve değere ilişkin ifadeler yer almaktadır.⁵⁶⁸ Bu ifadelerde ayet-i kerimenin nüzul sebebinden anlaşıldığına göre; ilim ehline özel muamele edildiği anlaşılmaktadır. Hz. İbrahim kavmini hidayete davet ederken, ilim ile doğru yolu bulmayı birlikte zikretmiş ve onları akıl ve bilgiye dayalı deliller ile ikna etmeye gayret etmiştir.⁵⁶⁹ Kur’an-ı Kerim’de ilim; namaz, zekât ve ahiret gününe iman konuları ile birlikte zikredilmektedir.⁵⁷⁰ Bu ayet-i kerimelerden anlaşıldığına göre; iman ve ibadet olmadan ilim insanın kurtuluşunu

⁵⁶² Alak 96/1-5.

⁵⁶³ Bakara 2/31

⁵⁶⁴ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXXII/23; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’an*, XIX/ 127.

⁵⁶⁵ Zümer suresi 39/9.

⁵⁶⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 343; İbn. Manzur, *Lisânu’l-Arab*, XII/417; Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali (816/1413), *Kitâbu’t-Ta’rifât*, Dâru’l-Ma’rife (thk. Âdil Enver Hıdır), 1. baskı, Beyrut 2007, s. 103.

⁵⁶⁷ Tâ-hâ 20/114; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve’t-Tenvir*, XVI/317; Karaman vd, *Kur’an Yolu Tefsiri Tefsiri*, III/556-557.

⁵⁶⁸ Mücadele,104/11; Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXIX/268-269; Elmalılı, *Hak Dini*, VII/4790-4797; Derveze, *et-Tefsîru’l-Hadîs*, X/106-109.

⁵⁶⁹ En’âm, 6/80; Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XIII/43; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve’t-Tenvir*, VI/318.

⁵⁷⁰ Nisâ 4/162.

sağlayacak bir değer olmamaktadır.⁵⁷¹ Hz. Peygamber (sav)'in ilmin önemini, mahiyetini ve değerini açıklayan hadis-i şerifleri bulunmaktadır.⁵⁷² İlim amel birlikteliği de hadis-i şeriflerde vurgulanmıştır. İnsanın Allah (cc)'a kul olmasını engelleyen bilgi geçici amaçlara ulaşmayı sağlayabileceği ancak hidayete vesile olmayan erdemsiz bilginin eksik kalacağı belirtilmiştir.⁵⁷³

Rahman suresinde bilginin kaynağı olarak Allah (cc) gösterilmektedir. “*Kur’an’ı Rahman öğretti. İnsanı O yarattı. Ona anlama ve anlatmayı öğretti*”⁵⁷⁴ ayetleri ile insana kendisini ve çevresini anlama, anlamlandırma ve anlatma yeteneğinin verildiği ifade edilmektedir.⁵⁷⁵ “*Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra bunları meleklere gösterip “Sözünüzde doğru iseniz şunların isimlerini bana söyleyin” dedi. Seni tenzih ederiz! Bize öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur. En kâmil ilim ve hikmet sahibi şüphesiz sensin”* cevabını verdiler”⁵⁷⁶ ifadelerinde insanın ve diğer yaratılmışların bilgi kaynağının Allah olduğu belirtilmektedir. Bu bilgi Hz. Âdem’in yeryüzünde halifeliğinin de nedeni olarak gösterilmiştir.⁵⁷⁷

İslâm tarihi boyunca Hz. Peygamber (sav)'in mü'min bir toplum oluşturmak gayesi ile ilme, eğitim ve öğretime önem verdiği görülmektedir. Onun hem uygulamalarında hem de sözlerinde; bilgi, öğrenme, öğretme, öğrenci ve öğretmen kavramlarına ilişkin açıklama ve pratikler bulunmaktadır. Peygamberlik görevi ile eğitimcilik görevini birlikte değerlendirildiğini anlatan hadisler bulunmaktadır.⁵⁷⁸ Vahyin ilk döneminden itibaren ayet-i kerimelerin yazılmasına, öğrenilmesine, korunması için düzenlemeler yapılmış, Dârü'l-Erkam'a bir eğitim-öğretim merkezi özelliği kazandırılmıştır. Hz. Peygamber (sav), hicretten iki yıl önce Mekke'ye gelip Akabe mevkiinde Müslüman olan Medinelî Müslümanların eğitimi için, onlara Kur'an-ı Kerim'i ve Allah (cc) dinini öğretmek için öğretmen görevlendirmiştir.

⁵⁷¹ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XI/113.

⁵⁷² Tirmîzî, “İlim”, 19; Buhârî, “İlim” 10.

⁵⁷³ Müslim, “ez-Zikir ved'du'â”, 73; İbn Mâce, “Mukaddime Dua”, 2,3; Dârimî, “Mukaddime”, 29, 34; İslâm'da ilmin yeri ve müslümanların bilime katkıları konusunda bilgi için bk. Kutluer, İlhan “İlim”, *DİA*, XXII/109,414; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXVI/250.

⁵⁷⁴ Rahman 89/1-4.

⁵⁷⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV/49; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXIX/84; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, XXVII/116.

⁵⁷⁶ Bakara 2/31-32.

⁵⁷⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, I/402.

⁵⁷⁸ İbn Hanbel, III, 328; İbn Mâce, I, 17.

Hicretten sonra ise Medine’de Hz. Peygamber’in ilk işi, bir ibadet mahalli olmasının yanında, aynı zamanda eğitim-öğretim merkezi olan, Mescid-i Nebevî’yi inşâ etmek olmuştur. Mescid’in bitişiğinde “Suffe” adı verilen bölüm eğitim öğretim için ayrılmıştır.⁵⁷⁹ Savaş esirlerinin Müslüman çocuklara okuma yazma öğretilmeleri karşılığında fidye parasından muaf tutularak serbest bırakılması eğitime verilen önemin göstergelerinden birisi olarak değerlendirilebilir. Aynı olayda Müslüman olmayan kişilerden de ilim öğrenilebileceği anlaşılmaktadır.⁵⁸⁰ Hz. Peygamber, Mescid-i Nebevî’ye ilim öğrenmek için gelenleri, Allah yolunda mücâhede edenlerle bir tutmuştur.⁵⁸¹ Hz. Peygamber (sav) eğitim öğretimden yararlanma konusunda kadın-erkek, hür-köle ayrımı yapmadan toplumun tüm bireylerinin eğitimini hedeflemiştir.⁵⁸² Sahabeden Muaviye b. Hakem Sülemî, “Ben Resûlullah’tan daha güzel eğitim veren bir öğretmen görmedim. Beni ne azarladı, ne dövdü ve ne de hakaret etti” ifadeleri ile Hz. Peygamber (sav)’in eğitimcilik özelliklerini açıklamıştır.⁵⁸³

Hz. Peygamber (sav)’in eğitim uygulamalarında muhataplarının yaşı, hazırbulunuşluk seviyesi konularına dikkat ettiği görülmektedir. Allah (cc)’ın emirlerini açıklarken konuları sebep sonuçları ile birlikte anlatması, anlatımında benzetmelere ve örneklere yer vermesi ve konuşurken beden dilini kullanması O’nun eğitimcilik özelliklerini göstermektedir. Meseleleri konuşurken, tartışma ve çekişmeye neden olacak söz ve davranışlardan kaçınarak öğrenmeye ve çözüme odaklı yaklaşımları görülmektedir. Müslümanlara Allah (cc)’ın emirlerini açıklarken aşamalı bir eğitim metodu belirlemesi, kendisini dinleyenlere değer verdiğini göstermesi, muhataplarını teşvik ve taltif etmesi onun eğitimciliğinin güzel örnekleridir.⁵⁸⁴

Kur’an-ı Kerim Müslümanlara, ayet-i kerimelerde eğitim, öğretim ve bilime önem verilmesini emretmiştir. İnsanın kendisini, çevresini ve evreni tanıması için önerilerde bulunulmuştur. Hz. Peygamber (sav)’in uygulamalarında Kur’an-ı

⁵⁷⁹ İbn Hanbel, V, 315

⁵⁸⁰ İbn Sâ’d, *Tabakât*, VIII/65.

⁵⁸¹ İbn Hanbel, II, 418.

⁵⁸² Buhârî, I, 33; İbn Hanbel, IV, 395, 402, 414.

⁵⁸³ İbn Hanbel, V, 447-448; Müslim, I, 381; Dârimî, s. 353-354.

⁵⁸⁴ Ebû Gudde Abdulfettah, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodları*, (Çeviren: Enbiya Yıldırım), Takdim Yayınları, İstanbul 1998, ss. 45-48.

Kerim'deki emirler bize pratik olarak gösterilmiştir. Sahabelerin örnek hayatlarında da eğitim öğretime ilişkin güzel örnekler bulunmaktadır.⁵⁸⁵ Allah (cc) katında bilginin kaynağı vahiy'dir. Bu nedenle Müslümanların eğitim öğretim çalışmaları vahyin klavuzluğunda gerçekleşmelidir.

Kur'an, önce akılı kullanarak düşünen ve araştırma yapan bir toplumu hedeflemektedir. Zaten insan, Allah'ın varlığına ve birliğine ait delilleri müspet ilimlerle araştırarak imanın zirvesine ulaşabilir. Bu noktada iman, bilimsel araştırma yapmayı gerektirir. Akıl Müslümanlar için kıymetli olmakla birlikte mutlak bir ölçü değildir. Müslüman erkek Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber (sav)'in uygulamalarına göre hayatlarının her aşamasında ve zaman-mekân ayrımı olmaksızın eğitimci olmak durumundadır. Bu eğitimcilik görevi sırasında; muhataplarına karşı merhametli, yumuşak kalpli olunması gerekir. İnsanların işlerini kolaylaştırmalı, zorlaştırmamalı, hayatın öğrenilmesinde ve öğretilmesinde insanlara güzel muamelede bulunmalıdır.

2.4. Askerlik Alanda Erkek

İnsanlık tarihi boyunca savaşların olmadığı, dünyada barışın olduğu bir dönem bilinmemektedir. Bilinen tarih boyunca savaşlar insan yaşamının bir parçası olduğundan askerlik ve dövüş sanatları da insanlığın önemli uğraşlarından birisi olmuştur. Kur'an-ı Kerim'de insanların kendilerini saldırganlardan koruması ve saldırılara karşı önceden önlem almak için askerlik ve savunma sanatları ile uğraşılmasına ilişkin örnekler ve tavsiyeler bulunmaktadır. Bu örnek ve tavsiyelerin hem savaşın doğası gereği hem de dönemin koşulları ile birlikte Müslüman erkeklere yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Hem geçmiş dönemlerde hem de günümüzde savaş alanında görevli kadınlar olmakla birlikte savaş alanı ve özellikle cephe çatışması büyük çoğunlukla erkeklerin görevi olarak algılanmış ve uygulama da bu şekilde gerçekleşmiştir. Ayet-i kerimede; *“Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı ve onların gerisinde olup sizin bilmediğiniz, ama Allah'ın bildiklerini korkutup caydırmak üzere, onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları hazırlayın. Allah yolunda harcadığınız her şeyin karşılığı, zerrece haksızlığa uğratılmadan size*

⁵⁸⁵ Gazâlî, *İhyâ*, I/23.

*tastamam ödenecektir”*⁵⁸⁶ bildirilen ifadelere göre; İslâm dini Müslümanları doğrudan savaşa teşvik etmemektedir. İslâm’da savaşa hazırlıklı olmanın amacı düşmanın hem kendilerine hem de çevrelerine zarar vermelerini engellemek üzere caydırıcı güç hazırlamaktır. Caydırıcı güç hazırlamak ise ancak dönemin ihtiyaçlarına göre düşmandan daha güçlü olmakla mümkündür.⁵⁸⁷ Müslümanların düşmana karşı hazırlık yaparken birbirleri ile güçlü bir dayanışma sergilemeleri, birbirlerine bağlanmaları ve Allah (cc)’tan sakınmaları ile düşman saldırısına karşı koymalarının mümkün olabileceği belirtilmiştir.⁵⁸⁸ Müslüman askere Kur’an-ı Kerim, savaşta sabır ve metanet göstermesini ve kararlılıkla direnmesini emretmektedir.⁵⁸⁹ Allah (cc) Kur’an-ı Kerim’de düşmana karşı savaşın gerekli olduğu durumlarda savaştan kaçanlar ise kınanmıştır.⁵⁹⁰ Kur’an-ı Kerim, Müslümanlardan kendilerini vatanlarından çıkarmak isteyenlere karşı korkmadan savaşmalarını emretmekte ve Allah’ın emri ile savaşan Müslümanlar eliyle düşmanın Allah tarafından cezalandırılacağı ifade edilmektedir. Saldırganlara karşı Müslümanın vatanının ve kendisini koruması imtihanın bir cüzü olarak da görülmektedir.⁵⁹¹ Ayet-i kerimede, daha önce Müslümanlar ile anlaşma yaptıkları halde, bu anlaşmaya sadık kalmayarak barışı bozanlara karşı Müslümanlar savaşmakla emrolunmuştur. Ancak savaşın her aşamasında karşı taraftaki düşmanın Müslüman olma ihtimali gözönünde bulundurularak savaş uygulaması sürdürülmelidir.⁵⁹²

Allah (cc) müslümanları sadece kendi vatanlarını ve kendi çevrelerini korumakla da yükümlü tutmamıştır. Çevrelerindeki yardım isteyen çaresiz erkekler, kadınlar ve çocukların saldırıdan ve zulümdan kurtarılması içinde savaşmalarını emretmiştir. “*Size ne oldu da Allah yolunda ve “Rabbimiz, bizi halkı zalim olan bu şehirden çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla!” diyen çaresiz erkekler, kadınlar ve çocuklar uğrunda savaşmıyorsunuz? İman edenler Allah yolunda savaşsınlar, inanmayanlar ise bâtıl dava uğrunda savaşsınlar.*

⁵⁸⁶ Enfal 8/60.

⁵⁸⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azîm*, IV/35; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/186.

⁵⁸⁸ Âl-i İmrân 3/200; Tevbe 9/38-39.

⁵⁸⁹ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, IX/157; Elmalılı, *Hak Dini*, II/1265; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve’t-Tenvir*, IV/208.

⁵⁹⁰ İbn Atiyye, *el-Muharraru’l-Vecîz*, II/36; Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, X/135.

⁵⁹¹ Tevbe 9/13-16.

⁵⁹² Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, VI/92; Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XVI/7; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/140.

*Şu halde şeytanın dostlarına karşı savaşın. Şüphesiz ki şeytanın planı (tuzağı) daima zayıftır*⁵⁹³ ifadesinde mazlum insanlar üzerinden zulmü kaldırmanın iman meselesi olduğu anlaşılmakta ve zulme karşı savaşmamanın şeytanın dostluğu anlamında olduğu anlaşılmaktadır. Müslümanın görevi zulüm gören ister Müslüman olsun ister olmasın zulmü ortadan kaldırmak için savaşmaktır. Bu ayetlere göre savaş; baskıyı, zulmü, haksız saldırıyı ortadan kaldırmak amacı ile yapılmalıdır. Meşru nedenle ortaya çıktığında dünya sevgisi ya da korku nedeni ile savaştan kaçmak, adaleti sağlamaktan ve zulmü engellemekten uzaklaşmak olarak görülerek yerilmiştir. İnsanın ölüm korkusu ya da dünya sevgisi nedenleri ile adaleti sağlama görevini yerine getirmemesi iman şuuruna uygun olmadığı hatırlatılmaktadır.⁵⁹⁴

Diğer taraftan toplumdaki Müslümanların tamamının savaş ile iştiğal etmesi uygun görülmemiştir. Toplumun tüm ihtiyaçları bir bütün olarak değerlendirilmekte ve savaş sırasında da diğer ihtiyaçları temin edecek; ilim, sanat, siyaset alanlarında mücadele ve hizmet edecek insanlara ihtiyaç olduğu belirtilmiştir.⁵⁹⁵ İslâm, savaşı gerekli hallerde emreden bir din olmakla birlikte, sadece savaş dini olarak nitelendirilemez. Düşmana karşı ordu hazırlamak ayet-i kerimelerde emredilen bir görev olmakla birlikte, hedeflenen medeniyete ulaşmak için bilim, hikmet ve sanat alanlarında insan yetiştirmenin de önemi vurgulanmıştır.⁵⁹⁶ Ancak ihtiyaç durumunda cephedeki savaş görevi tüm diğer görevlerden üstün tutulmuştur. Ayet-i kerimelerde Allah (cc)'in emrettiği durumlarda zalim ile savaşanların ve sabır ile mücadeleye devam edenlerin cennet ile mükâfatlandırılacakları vurgulu bir dil ile belirtilmektedir.⁵⁹⁷ Allah (cc) zorunlu durumlarda düşmana karşı savaşı teşvik etmektedir. İnsanları; akrabaları, dünya nimetleri, ticari faaliyetleri, sahip olunan mülkleri savaştan alıkoyabilecek potansiyel engeller olarak görülmüş ve müslümanın bu engellere karşı dikkatli olması istenilerek uyarılmıştır.⁵⁹⁸ İnsana verilen dünya nimetlerinin Allah'ın emirlerinden ve sevgisinden üstün tutulmaması istenmiştir. Kur'an-ı Kerim insanları dünyadaki sevdiklerinden uzaklaştırmayı hedeflememiştir. Ancak bu sevginin Allah sevgisine ulaşmaya bir vesile olması istenmektedir. İnsanın

⁵⁹³ Nisâ 4/75-78.

⁵⁹⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, II/348; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III/42.

⁵⁹⁵ Âl-i İmrân 3/142.

⁵⁹⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI/70; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/180; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XVI/229.

⁵⁹⁷ Âl-i İmrân 3/142; Tevbe 9/111; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI/28.

⁵⁹⁸ Tevbe 9/24.

doğasında, yakınlarını, kazanmayı ve kazandıkları harcamayı sevmenin olduğu bilinmektedir. İnsanın fitratındaki bu özelliğe işaret edilmekte ancak bu sevginin Allah (cc)'ın emirlerine ve onu sevmeye engel teşkil etmemesi emredilmektedir.⁵⁹⁹

Hz. Peygamber (sav) “Allâh yolunda bir gün hudut nöbeti tutmak, dünyâdan ve dünyâ üzerindeki her şeyden daha hayırlıdır”⁶⁰⁰ hadis-i şerifi ile vatan korumasının dünya üzerindeki her hayırdan daha ileri bir merteye olduğunu ifade etmiştir. Allah'ın emrine uyararak, zulüm engellemek için gece nöbet tutanların gözlerine cehennem ateşinin dokunmayacağı ifade edilmektedir.⁶⁰¹ Enfal suresi 60. ayet-i kerimenin açıklamasında Hz. Peygamber (sav); düşmana karşı daima hazırlıklı olunması için atıcılık öğrenilmesini, savaş atları beslenmesi, askeri talimler yaptırılmasını ve Müslümanların vatan savunması için hazırlıklı olmasını istemiştir.⁶⁰² İslâm dini, mensublarına doğrudan savaşı emreden bir anlayış sunmamıştır. Savaş hali istenilen, arzu edilen bir durum olarak değil, mecbur kalındığı zaman gerçekleştirilen bir süreç olarak sunulmuştur. Ancak mücbir bir nedenle savaş durumu ortaya çıktığında düşmana karşı kararlı olunması, cepheden kaçılmaması ve cesurca savaşılması emredilmiştir. Bu nedenle de savaştan kaçanların dünyada da ahirette de kaybedenlerden olacağı belirtilmiştir. Düşmana karşı meşru müdafa ve mücahede ise övülmüş, dünyada izzet kazanmayı ahirette ise kurtulanlardan olmayı sağladığı müjdelenmiştir⁶⁰³

Kur'an-ı Kerim'de savaş; vatani korumak, dini korumak, düşmanın saldırısı önlemek için zaruri durumlarda başvurulmuş bir çözüm olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Müslümanlar yeryüzünün halifesi olarak dünyada her türlü zulüm ve adaletsizlikleri sona erdirmek için mücadele etmekle yükümlüdürler. Müslümanların savaş yapmaktaki amacı insanlar üzerindeki her türlü zulmü kaldırmak olmalıdır. Müslümanın, kendisinden başka çevresinde de zulüm görenleri zulümden kurtarmak için mücadele etmesi emredilmiştir. Ayet-i kerimelerde Müslümanın, savaşın ahlak ve kurallar içerisinde yapılması gerektiği belirtilmektedir. Bu nedenle müslümanlar savaş sırasında düşmanın ülkesini yakıp yıkmayı hedeflemezler. İnsanlara işkence

⁵⁹⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI/8; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XVI/18.

⁶⁰⁰ Buhârî, *Cihâd*, 6.

⁶⁰¹ Tirmizî, *Fedâilu'l-Cihâd*, 12/1639.

⁶⁰² Müslim, *İmâre*, 167; İbn Mâce, *Cihat*, 19; Buhari, *Cihad*, 78.

⁶⁰³ Enfal 8/15-16; Âl-i İmrân 3/169, 170, 171, 195; Buhari, *Vesâyâ*, 23; Müslim, *İman*, 145; Tirmizî, *Fezâilü'l-cihâd*, 26; Nesâî, *Cihâd*, 39; Buhârî, “*Cihâd*”, 112; Müslim, “*Cihâd*”, 19.

etmezler, ağaçlara ve tabiata zarar vermezler. Müslüman için savaş aynı zamanda bir imtihan vesilesidir. İslâm dininin bütün kuralların savaş sırasında da uygulanması istenilmektedir. Sonuç olarak İslâm savaşı ret etmemiş, savaşmayı yasaklamamıştır. Ancak İslâm dini bir savaş hukuku belirlemiştir. Bu hukuk insanlar arasında adaleti sağlamak ve zulme engel olmayı hedefleyen bir yaklaşıma sahiptir.

Ayet-i kerimelerde savaş durumu ortaya çıkmadan önce savaşa hazırlık yapılması, savaş için atlar yetiştirilmesi, atıcılık eğitimi verilmesi gibi örnek öneriler verilmektedir. Bu örnekler dönem şartlarına uyarlandığında, günümüz Müslüman erkeklerine vatan savunması için çağın gereği olan üstün araç ve gereçlerin hazırlanması emredildiği anlaşılmaktadır. Kur'an-ı Kerim nazil olduğu dönemde savaş atları hazırlamak ve okçuluk vb. askeri eğitimlerin yerini bugün insansız silahlı hava araçlarının üretimi ve kullanılması, elektronik harp araçlarının üretilmesi, elektronik savunma sistemleri kurulması gibi çalışmaların yapılmasının aldığı değerlendirilebilir. Günümüzde Müslüman erkeklerin vatan savunması ve zulmün engellenmesi için yapması gereken çalışmalar bu kapsamda da düşünülmelidir. Kur'an-ı Kerim'de Müslüman erkeklere emredilen ve ihtiyaç halinde teşvik edilen savaş durumunun iki önemli amacı olduğu anlaşılmaktadır. Bu amaçlardan birincisi Allah (cc)'ın rızasını kazanmak, ikincisi ise yeryüzünde zulmü engelleyip, adaleti sağlamaktadır. Müslüman erkek, vatan savunmasını sağlamak, ırz ve namusu korumak ve zulmü engellemek için cihada teşvik edilmiştir. Bu teşvike uyup, Allah (cc)'ın çağrısı ile düşmana karşı sabır ve sebat ile mücadele eden Müslüman erkeğin ise cehennem ateşinden korunacağı ve Allah (cc)'ın rahmetine ve mükâfatına nail olacağı belirtilmektedir.

2.5. Hukuk Alanında Erkek

İnsanın yeryüzündeki varlığının başlangıcından günümüze insan ile insan, insan ile eşya ve insan ile toplum arasındaki anlaşmazlıklar varolagelmiştir. Anlaşmazlıklar insanın yeryüzündeki varlık ve mutluluğunu tehdit eden en önemli sorunlardan birisi olmasının yanı sıra, bu anlaşmazlıkların adaletle çözümü insanın mutluluk, yeryüzünün ise huzur kaynağı olarak görülmüştür. Anlaşmazlık ve çatışmaların çözümünde hukuk ve hukukun uygulayıcı olarak hâkimlik temel rolleri üstlenmişlerdir. Hukuk kavramı Arapça kökenli bir kelime olup, hak kelimesinin çoğulu olarak kullanılmaktadır. Hak kelimesi uygunluk, muvafakat, mutabakat

anlamalarında kullanılmaktadır. Hak kelimesi Kur'an-ı Kerim'de dört anlamda kullanılmıştır. Bu anlamlar; birşeyi hikmetin gereğine uygun olarak icad etmek, hikmete uygun olarak yapılan iş, işleri aslına uygun ve doğru olarak inanmak ve uygun zamanda uygun ölçülerde gerçekleşen iş olarak açıklanmıştır. Bu açıklamalardan hak kelimesinin Allah (cc)'ın ismi ve sıfatı olarak sayılmıştır. Allah (cc)'ın işleri hak olarak tanımlanmıştır.⁶⁰⁴ Sosyal bilimlerde bir kavram olarak hak kelimesinin çoğulu olarak hukuk toplumun yaşamı düzenini tanzim eden ve devletin düzenlemeleri ile desteklenen kurallardan oluşan bir disiplin olarak tanımlanmıştır.⁶⁰⁵ Hukuk uygulamaları ve bu uygulamaları gerçekleştiren hâkimlik ise insanlığın başlangıcından beri var olan uygulama ve meslekler olarak görülmektedir. Kur'an-ı Kerim Müslümanların hukuk alanında nasıl davranması gerektiğini ayet-i kerimelerde örnekleri ile açıklayarak, temel ilkeleri sunmuştur.

Ayet-i kerimelerde hukuk düzenlemelerinin kaynağı olarak Kur'an-ı Kerim gösterilmiştir. Medine döneminde toplumda bir suç ile ilgili hüküm verilmesi durumu oluştuğunda nazil olan “*insanlar arasında Allah'ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye hakkı içeren kitabı sana indirdik; hainlerden taraf olma*”⁶⁰⁶ mealindeki ayet-i kerime hem hüküm vermek için temel prensibi açıklamakta hem de Allah (cc)'ın kitabının dışındaki hüküm vermenin uygun olmadığını belirtmektedir.⁶⁰⁷ Allah (cc) insanlar arasında hüküm verilirken adaletle hüküm verilmesine vurgu yapmaktadır. “... *Eğer hüküm verirsen aralarında adaletle hükmet. Şüphesiz Allah âdil olanları sever*”⁶⁰⁸ ifadeleri ile aralarında hüküm verilecek olan insanlar ister Müslüman ister gayr-i müslim olsun İslâm dinini temel hüküm şiarı adalet olarak belirtilmiştir. Adelet, birey ve toplum yaşamında huzur ve güveni, eşitlik esaslarına uygun davranarak sağlayan ahlaki erdem anlamında kullanılmıştır. Toplum huzurunun teminatı adalettir.⁶⁰⁹ Adaletle hüküm verme sorumluluğu aynı zamanda insana yüklenen bir emanet olarak da ifade edilmiştir. “*Ey iman edenler! Kendinizin veya anne babanızın ve akrabanızın aleyhine de olsa adaletten asla ayrılmayan, Allah için şahitlik eden kimseler olun. (İnsanlar) zengin olsunlar, yoksul olsunlar*

⁶⁰⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 179.

⁶⁰⁵ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 577.

⁶⁰⁶ Nisâ 4/105;

⁶⁰⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V/264.

⁶⁰⁸ Mâide 5/42.

⁶⁰⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, VI/198; Elmalılı, *Hak Dini*, III/1686.

Allah onlara sizden daha yakındır. Öyleyse siz hislerinize uyup adaletten ayrılmayın. Eğer adaletten sapar veya üzerinize düşeni yapmaktan geri durursanız bilin ki Allah yaptığınız her şeyden haberdardır”⁶¹⁰ ayet-i kerimesinde haklarında hüküm verilecek kişiler hüküm verecek olanın akrabası dahi olsa, adaletten ayrılmaması emredilmiştir. İnsanlar arasında hukuk uygulanırken zenginlik, yoksulluk, yakınlık, uzaklık ve diğer farklılıklar göz önüne alınmadan, kişilerin özelliklerinden bağımsız olarak hüküm uygulanmalıdır. Allah (cc) ayet-i kerimede insanın iki zayıf noktasını işaret ederek, akrabalık ve maddi menfaat ilişkilerinin adaletten sapmaya neden olabileceğini belirtmiştir. İnsanın bu zaafı nedeniyle uyarı yapıldığı görülmektedir.⁶¹¹ Ayet-i kerimelerde adalet ve emanet hukukun uygulanmasında birbirini tamamlayan ve birbirinden ayrılamaz iki temel ilke olarak gösterilmektedir.⁶¹² Kuran-ı Kerim devamındaki ayet-i kerimelerde hüküm verme konusunda Allah'ın indirdiği adaletin dışında davrananları kâfir, zalim ve fasık olarak isimlendirmiştir.⁶¹³ Allah (cc)'ın hükmünün dışında bir hüküm arayanlara başka bir ayet-i kerimede “*görüyorsun değil mi, sana indirilene de senden önce indirilenlere de inandıklarını sananlar gidip tağutta yargılanmak istiyorlar. Oysa onu reddetmekle emrolunmuşlardı. Şeytan da onları sonuna kadar saptırmak istiyor*”⁶¹⁴ hitabı ile insanlar arasındaki anlaşmazlık durumunda münafıkların nasıl davrandıkları anlatılmıştır. Allah (cc) insanlar arasında hüküm verilmesini bir iman rüknü olarak bildirmiştir.⁶¹⁵ Kur'an-ı Kerim, hâkimin yargılanan bakımından sadece olumlu taraf tutmasını değil aynı zamanda olumsuz taraf tutmasında uygun olmadığını belirtmiştir. Ayet-i kerimede hüküm verecek kimse, hüküm verilecek kişiye karşı olumsuz duygular beslese dahi adaletten ayrılmaması gerektiği belirtilmiştir.⁶¹⁶

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Davud, insanlar arasında adaletle hüküm veren bir hâkim örneği olarak anlatılmıştır. Ayet-i kerimede; “*Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık; onun için insanlar arasında adaletle hükmet; nefsin isteklerine uyma*

⁶¹⁰ Nisâ 4/135.

⁶¹¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V/315; Kurtubî, *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'an*, V/411; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XI/71.

⁶¹² Nisâ, 4/58; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, II/39; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, V/102.

⁶¹³ Mâide, 5/ 44, 45, 47; Elmalılı, *Hak Dini*, III/1696; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, I/429.

⁶¹⁴ Nisâ 4/60.

⁶¹⁵ Buhârî, “Şîrb”, 6-9; Müslim, “Fezâil”, 129; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, II/ 304-305; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, I/ 544.

⁶¹⁶ Mâide 5/8; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, VI/140; Elmalılı, *Hak Dini*, III/1595.

...”⁶¹⁷ ifadeleri ile Hz. Davud örneğinde, hem Kur’an-ı Kerim nazil olduğu dönemdeki mü’minlere hem de günümüz Müslümanlarına işlerinizde adaletten ayrılmayın, hatalarınızı düzelterek Allah (cc)’a yönelin tavsiyesi verilmektedir. Tefsirlerde Hz. Davud’un yargılama sırasında konuyu tüm yönleri ile inceleyip kavrayarak, adalete uygun isabetli kararlar verme becerisine vurgu yapılmıştır.⁶¹⁸

Hz. Peygamber (sav) Müslümanlar arasında hüküm verirken ayet-i kerimelerde Müslüman hâkimlerden istenilen davranışlar hususunda örneklik oluşturduğu görülmektedir. Hz. Peygamber döneminde Medine dışında görevlendirilen kişilere hâkimlik ile birlikte diğer yönetim görevleri de yüklenmiştir. Böylece hâkimlik aynı zamanda idari bir görev olarak da sürdürülmüştür.⁶¹⁹ İslâm tarihinde hukuk ve adalet kavramlarına önem verildiği görülmektedir. Adil hâkimler ya da topluluklardan övgü ile söz edilmiştir.⁶²⁰ Hem Hz. Peygamber (sav) hem de Raşid Halifeler ve İslâm toplumunun ileri gelenleri, bireyler arasında çıkan uyuşmazlıkları çözümlenmede doğrudan sorumluluk almışlardır. Aynı zamanda bu sorumluluğun büyüklüğünü ve mesuliyetini dikkate alan birçok Müslüman hâkimlik görevinden kaçınmak istemiştir. İslâm dini adaletle hükmetmeyi cihat ile aynı hatta bazı durumlarda daha üstün bir ibadet olarak telakki etmiştir.⁶²¹

Hz. Peygamber (sav)’in insanlar arasındaki yargılamalarında hukuk ve adalet vurgusunun belirgin olarak işlendiği örnekler bulunmaktadır. “Vallahi Muhammed’in kızı Fatıma bile hırsızlık yapsa onun da elini keserdim”⁶²² Hadis-i şerifi hâkimlik uygulamasında adalete, eşitliğe ve kişiye özel muamele yapılmamasına ilişkin açık bir örnek oluşturmaktadır. Adalet uygulamaları, sevgi ve nefret duygularının dışında, akrabalık bağlarının etkisinde kalmadan, hassas bir yaklaşımla gerçekleştirilmelidir.⁶²³

Kur’an-ı Kerim’deki açıklama ve emirler ile Hz. Peygamber (sav)’in örnek uygulamalarından anlaşıldığına göre; Müslüman erkeklere hâkimlik görev ve

⁶¹⁷ Sâd 38/26.

⁶¹⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXIII/142; Razî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXVI/189; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve’t-Tenvir*, XXIII/228.

⁶¹⁹ Aslan, Nâsi, *İslam Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri*, Karahan Kitabevi, Adana 2014, s. 6.

⁶²⁰ Kara, Mustafa, “Kur’an’da Adâlet Kavramı ve Güncel Değeri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, S. 34, s.143.

⁶²¹ Aslan, Nâsi, *İslam Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri*, s. 5, 9.

⁶²² Buharî, Hûdûd, 12; Müslim, Hûdûd, 8.

⁶²³ Haşimî, *Müslüman Şahsiyeti*, s. 237.

sorumluluğu düştüğünde dikkat etmeleri gereken hususlar şöyle sıralanabilir. Öncelikle hukuk uygulamalarının kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir. İslâm hak ve adalet kavramlarının Kur'an-ı Kerim'in açıkladığı şekilde anlaşılmasını istemektedir. Kur'an-ı Kerim'de insanlar arasında hüküm verilirken onların dinine, etnik kimliğine, cinsiyetine, sosyal ve ekonomik durumu gözardı edilerek hüküm kurulması emredilmiştir. Hâkim önüne gelen kişi ister Müslüman olsun ister gayri müslim olsun adaletle muamele görmesi temel ilke olarak benimsenmiştir. Kur'an-ı Kerim Müslüman erkeklerden yargı görevini yerine getirirken; davacı ve davalının sosyal, ekonomik ve kültür durumuna bakmaksızın düşmanı bile olsa adaletten ayrılmaması konusunda kesin ifadeler kullanmaktadır. Tarih boyunca her toplumda ve kültürde adalet hizmetlerine özel bir önem atfedildiği görülmektedir. Hâkimlerin sahip olması işaret edilen bu özellikler –adalet ve emanet- tüm toplumların ortak beklentisi durumundadır, Diğer yandan bu ayeti kerimelerin muhatabı elbette hem Müslüman erkekler hem de Müslüman kadınlardır. Ancak uygulama örnekleri bakımından hâkimlik büyük bir çoğunlukla erkeklerin görevi olarak anlaşılmıştır. Hâkimlik görevinin şartları arasında erkek olmak şartı da İslâm hukuk kaynaklarında belirtilmiştir.⁶²⁴ Bu nedenle ayet-i kerimelerdeki tavsiye ve emirlerin Müslüman erkeklere yönelik olduğu değerlendirilmiştir. İslâm dini, yargı müessesesi ve hâkimin görevini muhataplar arasında problemi sonuçlandırmak olarak görmemiştir. Hukukun nihai amacını adaletin tesisi, zulmün ortadan kaldırılması, mazlumun hakkının zalimden alınması, hakkın sahibine ulaştırılması, iyiliğin emredilip kötülüğün engellenmesi olarak açıklanmıştır. Bu görevlerin yerine getirilmesinde Müslümanları sorumlu tutmuştur. Ayet-i kerimelerde; hem genel isimsiz örnekler ile hem de Hz. Davud ve Hz. Peygamber (sav) bizzat örnek olarak gösterilmiş ve Müslüman erkeklerden hâkimlik sorumluluğu aldıklarında, adalet ve emanete riayet ederek görev yapmaları istenmiştir.

⁶²⁴ Hâkimlik görevin cinsiyetle ilgili olup olması hakkında farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşler ve tartışmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız; Barut, Gazi, *İslam Hukukunda Ebed'ul Kâdî ve Günümüz Hâkimlik Mesleği ile Karşılaştırılması*, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 2006.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN-I KERİM'DE ERKEK

Kur'an-ı Kerim'de genel anlamda tüm mü'minlere özel anlamda ise mü'min erkeklere yüklenen görev ve sorumluluklar olumlu erkek tipleri ve olumsuz erkek tipleri ayet-i kerimelerdeki tarihi sırası esas alınarak incelenmiştir. Ayet-i kerimelerde mü'min erkekte bulunması gereken özellikler müfessirlerin ayetleri yorumları esas alınarak değerlendirilmiştir. Diğer yönden tartışma konusu olan nefsi vahide, şahitlik, miras paylaşımı, boşama hakkı klasik ve modern dönemdeki yorumlar birlikte incelenerek açıklanmaya çalışılmıştır.

1. Cinsiyet Konusu ve Erkek

Kur'an-ı Kerim insanın yaratılışı ve insanın yeryüzündeki yaşamı hakkında ayet-i kerimelerde açıklamalarda bulunmuştur. Bu başlıkta, insanın yaratılışında cinsiyet konusunu, erkek ile kadın arasında Kur'an-ı Kerim'e göre rol ve sorumluluk paylaşımı değerlendirilmiştir. Ayrıca insanın yaratılış sırasında önce erkeğin sonra kadının yaratılmasını çerçevesinde yapılan tartışmalar ile şahitlik, kavvâmlık vb. konularda erkeğin üstünlüğü ifadesine karşı yapılan itirazlara yönelik incelemeler yapılmıştır. Ayrıca tarih boyunca medeniyetlerde erkek çocuk sahibi olmanın kız çocuk sahibi olmaya karşı daha değerli algılanması karşısında Kur'an-ı Kerim'in erkek çocuk sahibi olmayı nasıl değerlendirdiği de bu başlıkta incelenmiştir.

1.1. İnsanın Yaratılışı ve Nefsi Vahide

Arapça'da hem müzekker hem de müennes gramer yapısı ile kullanılan nefis kelimesi, ruh, öz, hakikat, akıl, can, canlı, beşer, insan anlamlara gelmektedir.⁶²⁵ Nefis kelimesi ile çoğu yerde birlikte kullanılan zevc kelimesi ise tekin zıttı, tek, çeşit, tür, eş anlamlarına gelmektedir. Bu kelime müzekker olmasına karşın müennes için de kullanılmaktadır.⁶²⁶

Kur'an-ı Kerim'de *Nefsi Vahide* ifadesi 5 yerde geçmektedir.⁶²⁷ Nisa suresi 1. ayet-i kerimede “*Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretip yayan rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah'tan ve akrabalık*

⁶²⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, VI/233-240; Cevherî, *es-Sihâh*, III/984.

⁶²⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, II/291-294; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, VI/20-24.

⁶²⁷ En'âm 6/98; A'râf 7/189; Lokman 31/28; Zümer 39/6; Nisâ 4/1.

haklarına riayetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir”⁶²⁸ buyurulmuştur. İbn Abbas, bu ayeti açıklarken ayette geçen nefis'in Hz. Âdem'in nefsi olduğunu belirtmiştir. O nefsin zevcinin ise Havva⁶²⁹ olduğunu, Havva'nın da Hz. Âdem'den yaratıldığını ifade etmiştir.⁶³⁰ Taberî ise (ö. 310/922), tefsirinde İbn Abbas, İbni Mesud ve sahabenin bir kısmından gelen ve Havva'nın Hz. Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığını ifade eden rivayeti aktarmışlardır.⁶³¹ İmam Maturidî (ö. 333/944) ise önceki müfessirlerin aksine, bu ayetin tefsirinde, Havva'nın Hz. Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılmış olduğu hakkındaki rivayete tefsirinde yer vermemiştir. İmam Maturidi, insan yaradılışının Hz. Âdem'e nisbet edilmesinin sebebinin Hz. Âdem'in insan yaratılışının başlangıcı ve aslı olmasından kaynaklandığını ifade etmiştir. Ancak yaratılma konusunda özellikle kaburga kemiğinden yaratılmaya değinmemektedir.⁶³² Klasik dönem müfessirlerinden Kurtubî (ö. 671/1273), Nisa suresi 1. ayet-i kerimesinin tefsirinde ayette geçen *nefsi vahide* kelimesinden Hz. Âdem'in kendisini anlamış ve Havva'nın Hz. Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılmış olduğunu ifade etmiştir.⁶³³ Râzî ise nefsi vahidenin Hz. Âdem olduğunu ifade etmektedir. Nefsten kastedilen şeyin Hz. Âdem, zevcinden kastedilenin ise Havva olduğunu, ayet-i kerimenin tefsirinde Havva'nın Hz. Âdem'den yaratıldığının anlaşıldığını açık bir şekilde ifade etmiştir.⁶³⁴

Osmanlı dönemi müfessirlerinden İsmail Hakkı Bursevî (1137/1725) Havva'nın Hz. Âdem'in kaburga kemiğinden yaratıldığını ifade etmiş ve İbn Mesud'a atfedilen rivayeti de delil göstermiştir. Müfessir, Havva'nın Âdem'den yaratılmış olmasının Allah'ın anne olmaksızın babadan kadını yaratmasına örnek teşkil eden ve böylece Allah'ın azametini işaret eden bir olay olduğunu ifade etmiştir.⁶³⁵

⁶²⁸ Nisâ 4/1. يا ايها الناس اتقوا ربكم الذى خلقكم من نفس واحدة وخلق منها زوجها

⁶²⁹ Kur'an-ı Kerim'de Havva kelimesi geçmemektedir. Hz. Âdem'in eşi olarak ifade edilmektedir. Ancak müfessirler tarafından Hz. Âdem'in eşinin adı Havva olarak kullanıldığından çalışmada Havva ismi kullanılmıştır.

⁶³⁰ Firuzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb, *Tenviru'l-Mikbas min Tefsiri İbn Abbas*, 1. Baskı, Müessesetü'l Risale, Beyrut 1992, s. 84.

⁶³¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI/339; Buhârî, Nikâh, 81,16; Enbiya, 2/6; Müslim, Radâ, 18/60.

⁶³² Mâturidî, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd (333/944), *Te'vilâtu Ehli's-Sünne-Tefsîru'l-Mâturidî*- (thk. Fâtıma Yusuf Hummî), I-X, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2004, IV/185; V/112.

⁶³³ Kurtubî, *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'an*, I/301-302, V/2.

⁶³⁴ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, IX/167.

⁶³⁵ Bursevî, İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Beyan*, I-IV, Matbaa-i Âmire, İstanbul h. 1255, I/73, 409.

Modern dönem müfessirlerinden Tantâvî Cevherî (ö. 1359/1940), Nisa suresi birinci ayeti, insanların birbirlerini sevmeleri ve birbirlerine yardımcı olmaları, birbirinden istifade edip birbirinin haklarını gözetmeleri bağlamında tefsir etmiştir. Sadece insanların bir baba ve bir anneden dünyaya geldiklerine, babanın asıl, annenin fer' olduğuna işaret ettikten sonra, insanların farklı özellikleriyle yaratılışlarının çoklukta birlik olduğunu açıklamıştır.⁶³⁶ Muhammed Abduh ise (ö. 1323/1905), ilgili ayetin tefsirinde, Hz. Âdem ister bütün beşerin babası olsun ya da olmasın, tek bir nefisten kastedilen mananın mutlaka Hz. Âdem olmasının gerekmediğini, müfessirlerin çoğunluğunun nefis'in Hz. Âdem olduğunu söylemelerinin, onun beşerin babası olduğu şeklindeki yaygın kanaatten kaynaklandığını düşünmektedir. Muhammed Abduh'a göre; Kur'an-ı Kerim'de bütün beşerin Hz. Âdem'in zürriyetinden geldiğine dair temelli ve kat'î bir nass yoktur. Ancak Kur'an-ı Kerim'de sarıh bir nassın olmaması, insanların Hz. Âdem'in zürriyetinden geldiğine itikad edilmesine de mani değildir.⁶³⁷ Mustafa el-Merâğî (ö. 1364/1945)'nin görüşleri de Muhammed Abduh ve Reşid Rıza'nın görüşleri doğrultusundadır. O, Nisa suresi birinci ayette geçen nefis kavramının Hz. Âdem olarak tefsir edilmesinin sebebini, Hz. Âdem'in beşerin babası olduğuna dair yaygın kanaatlere ve rivayetlere bağlamakta, ama Kur'an-ı Kerim'de buna dair kesin bir işaret olmadığını ifade etmektedir. Merâğî, söz konusu kavramdan kasdın insaniyet olduğuna dair görüş bildirerek, şayet antropolog ve biyologların insan türünün tek bir babaya indirgenemeyeceğine dair iddiaları doğru çıkarsa, bunun Kur'an-ı Kerim nassına muhalefet etmeyeceğini ileri sürmüştür.⁶³⁸ Bu açıklamalardan Mustafa el-Merâğî'nin de Abduh ve Reşid Rıza gibi dönemlerindeki yaygın bilimsel nazariyelerin etkisi altında kaldıkları söylenebilir.

Hak Dini Kur'an Dili tefsiri sahibi ve Cumhuriyet dönemi din âlimlerinden Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1942), insanların tek bir nefisten yaratılmaları konusunu tefsir ederken, cinsiyet ayrımı anlamına gelebilecek ifadelerden kaçınarak, cinsler arasındaki dengenin vurgulanmasına özen göstermiştir. Allah “*o nefisten de eşini yarattı*” buyururken, insanın yaratılışında biri diğerinin canından kopmuş bir çift

⁶³⁶ Tantâvî Cevherî, *el-Cevâhir fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, III/2.

⁶³⁷ Reşid Rıza, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, IV/325.

⁶³⁸ Merâğî, Ahmed Mustafa, *Tefsîru'l-Merâğî*, Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evladühü, Mısır 1962, IV/174.

meydana getirdiğini, Bir babadan erkek çocuk olabileceği gibi kız çocuğunun da olabileceğini ifade buyurmaktadır. Elmalılı'ya göre; erkek ve dişi aynı asıldan gelen, bazı yönlerden özellikleri ayrı, birbirini tamamlayan muhtelif tabiatlı iki çifttir. Ayet-i kerimede Allah (cc)'in yaratmasının azametine işaret vardır. Elmalılı'ya göre ayette geçen “*ve haleka minha zevceha*” (ve ondan/o nefisten de eşini yarattı) ifadesinde erkeğin öne çıkarılmasına işaret olmakla beraber, *zevceha* (eşini) ifadesinde, kadının yaratılışı gereği erkeği yalnızlıktan ve akametten kurtaran bir nimet olduğuna, ancak bu nimetin değerinin bilinip istismar edilmemesine, şükürünün edasının gerekli olduğuna işaret vardır.⁶³⁹ Mehmet Sait Şimşek ise ayet-i kerimenin tefsirinde Allah (cc)'in önce Hz. Âdem'i sonra da Havva'yı yaratmış olduğuna, buna göre kadının erkeğin bir parçası olmakla beraber yaratılma bakımından aralarında yaratılış nedeni ve özü bakımından bir üstünlüğün olmadığına dikkat çekmiştir. Şimşek, Nisa suresi 1. ayet-i kerimesinin tefsirini Araf suresi 189. ayet-i kerimesi ile birlikte değerlendirmiştir. Hz. Âdem ve Havva'nın birbirlerinde sükûn bulmaları için yaratıldıklarını değerlendirmektedir. Ayet-i kerimelerde⁶⁴⁰ kadın ve erkek arasında bir ayırım yapılmamakta, her iki cinse birden hitap edilmektedir. Şimşek, Kur'an-ı Kerim'de, Tevrat'ta olduğu gibi Havva'nın şahsında kadın cinsinin mahkûm edilmesi gibi bir ifadenin bulunmadığını vurgulamaktadır.⁶⁴¹

Ayet-i kerimede Hz. Âdem'in yaratılması ve kadının ondan yaratılmasından farklı olarak kadının da erkekle aynı cinsten veya kadının da erkeğin de aynı insanlık özünden yaratıldığı şeklinde açıklayan müfessirler vardır. Örneğin mu'tezili müfessir Ebu Müslim el- İsfahânî Nisa suresi birinci ayet-i kerimesindeki “*minhâ zevcehâ*” ibaresini eşini onun cinsinden yarattı şeklinde açıklamıştır⁶⁴². Bu açıklamada *minhâ* kelimesi nefsi vadiye'ye işarete eden zamir olarak kullanıldığından nefsi vahideye cins anlamı verilmiştir. İsfahânî, bu görüşlerine Kur'an-ı Kerim'den ayet-i kerimeleri delil olarak göstermiştir. Onun bu görüşleri Tabatabâi tarafından da benimsenmiştir⁶⁴³. Bunların yanında Mevdûdî, Musa Cârullah, Âmine Wedud, Âişe Abdurrahman, Süleyman Ateş, Bayraktar Bayraklı, Hidayet Şevkatli Tuksal gibi

⁶³⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, II/1269-1276.

⁶⁴⁰ Ârâf 7/20- 22.

⁶⁴¹ Şimşek, *Hayat Kaynağı*, ss. 347- 350.

⁶⁴² Râzî, *et-Tefsîru 'l-Kebîr*, IX/131.

⁶⁴³ Nahl 16/75; Âl-i İmrân 3/164; Tevbe 9/128.

isimler de kaburgadan yaratılma görüşüne katılmamakta ve bu görüşü eleştirmektedirler⁶⁴⁴.

İnsanın yaratılışı ile ilgili bir diğer ayet-i kerimede ise “*sizi bir tek candan yaratan, kendisiyle mutlu olsun diye ondan da eşini yaratan O’dur. Erkek eşiyile beraber olunca kadın hafif bir yük yüklenir, onu bir süre taşır; hamileliği ağırlaşınca rableri olan Allah’a şu sözlerle yakarırılar: “Andolsun, bize kusursuz bir çocuk verirsen kesinlikle şükredenlerden olacağız!”*”⁶⁴⁵ buyurulmaktadır. Ayet-i kerimede nefs-i vahide kelimesi tek can olarak anlaşılmıştır. Klasik dönem tefsirlerinde ise nefs-i vahide kelimesi Hz. Âdem olarak yorumlanmıştır.⁶⁴⁶ Râzî bu ayet-i kerimenin tefsirinde nefsi vahide kelimesine can-öz anlamı vermiştir.⁶⁴⁷ Diyanet Kur’an Yolu Tefsirinde ise, erkek ile kadının yaratılıştaki eşitlik, erkeğin kadına karşı hissettiği duygusal ilgi, çocuğun doğması kısaca anlatılmış, insan soyunun çoğalma sürecine vurgu yapılarak insanın yaratılışına daha ilişkin daha kapsamlı bir açıklama getirilmiştir⁶⁴⁸.

Kur’an-ı Kerim’de nefsi vahide ibaresi geçen bir diğer ayet-i kerime ise Zümer suresinde “*O sizi bir tek nefisten yaratmış, sonra ondan eşini de var etmiştir; hayvanlardan da sizin için sekiz eş lutfetti. Sizi annelerinizin karnında üç karanlık içinde türlü yaratılış safhalarından geçirerek yaratmaktadır. İşte bu yaratıcı, rabbiniz Allah’tır. Hükümranlık O’nundur; O’dan başka tanrı yoktur. Buna rağmen nasıl olup da hakikatten uzaklaşılabiliyorsunuz?*”⁶⁴⁹’dir. Bu ayet-i kerimede nefsi vahideden müfessirler yukarıdaki ayet-i kerimelerden anladıkları şekilde Hz. Âdem’i ya da ilk can ve öz kavramlarını anlamışlardır.⁶⁵⁰

Allah (cc) insanı bir erkek (Âdem) ve bir kadından yaratmıştır. Allah (cc), ayet-i kerimelerde Âdem’in topraktan eşininin ise Âdem’in aslından yaratmıştır. İnsanlık böylece Âdem’in aslından vücuda gelmiştir. Bu yoruma göre bütün

⁶⁴⁴ Ateş, Süleyman, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, II/189; Tuksal, Hidayet Şevkatli, *Kadın Karşıtı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, Otto Yayınları, 4. Baskı, Ankara 2012, s.69; Bayraktar, *Yeni Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, İstanbul 2005, V/19-24.

⁶⁴⁵ Ârâf 7/189.

⁶⁴⁶ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, IX/143; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’an*, VII/337; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, II/313

⁶⁴⁷ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XV/86-87

⁶⁴⁸ Karaman vd, *Kur’an Yolu Tefsiri Tefsiri*, II/504-505.

⁶⁴⁹ Zümer 39/6.

⁶⁵⁰ Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, IV/515; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve’t-Tenvir*, XXIII/333.

insanların aslı aynı maddeden aynı, özden-cevherden yaratılmıştır. Hem biyolojik özellikler bakımından hem de kök bakımından insanlar arasında üstünlük değer ifade edecek ya da aşağılık anlamına gelecek bir ifade söz konusu değildir. “*Ey insanlar! Şüphesiz sizi bir erkek ile bir dişiden yarattık, tanışasınız diye sizi kavim ve kabilelere ayırdık, Allah katında en değerli olanınız O’na itaatsizlikten en fazla sakınmanızdır. Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir, her şeyden haberdardır*”⁶⁵¹ ayet-i kerimesinden ve yukarıda açıklanan insanın yaratılışı ile ilgili ayet-i kerimelerden erkeğin yaratılış bakımından kadından üstün olduğuna ilişkin çıkarım yapmak ya da kadının yaratılış bakımından erkekten daha aşağıda olduğuna ilişkin yorum çıkarmak mümkün değildir. Kur’an-ı Kerim, kavimler arası yaratılış kaynaklı bir üstünlük olmadığına vurgu yaptığı gibi aynı zamanda insanı oluşturan iki cins arasında da bir üstünlük olmadığına vurgu yapmaktadır. Cinsler arasındaki yaratılış ve fitrat farklılıkları erkeğe ve kadına yüklenen sorumluluk ve görevler bakımından anlaşılmalıdır. Aynı zamanda din bakımından birbirlerinin kardeşi olan iki cins yaratılış hikmeti bakımından üstünlük ya da aşağılık ile değil, sorumluluk ve görev dağılımı ile Allah (cc) huzurunda imtihan halindedirler.⁶⁵²

En’âm suresinde “*O, sizi bir tek nefisten yaratandır*”⁶⁵³ ifadesi ile Allah (cc) insanın yaradılışı hakkında tek nefis ifadesini kullanmıştır. Bu ayet-i kerimenin tefsirlerinde tek nefis kelimesinden Hz. Âdem’in kastedildiği belirtilmiştir.⁶⁵⁴ Süleyman Ateş, klasik tefsirlerin aksine, nefsi “Hz. Âdem’den ve evrimleşerek ikili cinsel üreme düzeyine ulaşmadan önceki İnsanlığın eşeysiz ilk kökeni veya genel olarak baba”, olarak açıklamıştır.⁶⁵⁵

Kur’an-ı Kerim’de Hz. Âdem’in ve eşinin yaratılışı hakkında ayrıntılı bir anlatım bulunmamaktadır. Ayet-i kerimelerde yaratılışın hikmeti ve özüne vurgu yapılmış, yaratmanın ayrıntıları açıklanmamıştır. Bu nedenle de müfessirler insanın yaratılmasına ilişkin açıklamalarında ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerdeki ifadeleri ve kavramları farklı anlamları ile ayrıntılandırarak genişletmişlerdir. Ayrıca her müfessirin yaşadığı dönemin kültür yapısı ve sosyal şartlarına bağlı olarak çevre

⁶⁵¹ Hucurat 49/13.

⁶⁵² Nisâ 4/34; Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XX/233.

⁶⁵³ En’âm 6/98.

⁶⁵⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, III/1990-1995; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve’t-Tenvir*, VII/396-397.

⁶⁵⁵ Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, III/ 206-208.

etkilerine bağlı yorumlamalar yaptığı da anlaşılmaktadır. İnsanın yaratılışına ilişkin keyfiyetin tam olarak ayrıntıları ile anlaşılması ve bilinmesinin insana ne kazandıracığı da ayrıca değerlendirilmelidir. Allah (cc) insanı iki cins olarak yaratmış ve bu yaratılışın hikmetini birbirlerini tamamlamak olarak ifade etmiştir.⁶⁵⁶

Kur'an-ı Kerim nazil olmadan önceki dini metinlerde Hz. Âdem'in önce yaratıldığı, daha sonra Hz. Âdem uyurken eşi Havva'nın onun sol kaburga kemiğinden yaratıldığı açıklanmıştır⁶⁵⁷. Bu açıklama insanın yaratılışı ile ilgili Nisa suresi 1. ayet-i kerimesi ile motomot aynı olmamakla birlikte hadis-i şerifte “kadınlar hakkında hayrı tavsiye ediniz. Çünkü kadın eğri kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Kaburga kemiğinin en eğri kısmı baş tarafıdır. Onu doğrultmaya çalışırsan kırarsın, hali üzere bırakırsan, öyle eğri kalır. Kadınlar hakkında hayrı tavsiye ediniz”⁶⁵⁸ ifadesi ile kaburga kemiğinden yaratılma ve bu yaratılışın hikmetine vurgu yapılmıştır. Hadis-i şerifteki bu anlatım bize erkeğin kadına nasıl davranması gerektiğine ve kadının fitratına dair açıklama yapmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de ayet-i kerimelerde ve Hz. Peygamber (sav) hadis-i şerifte insanın yaratılış hikmetine ve fitrı özelliklere vurgu yapmıştır. Ancak dönemsel tartışmalar ve İslâma Kur'an-ı Kerim'de erkeğin kavvâm olması ve önce yaratılması eleştirileri, bu nedenle de kadının ikincil olduğu iddiasına cevap vermek isteyen müfessirlerin insanın yaratılışının esası yerine eleştirilere cevap vermek zorunluluğu ile yorumlar getirdikleri anlaşılmaktadır.

Kadının erkekten üstün olduğunu savunan feminist düşüncede, erkeğin yaratılış nedeni ile üstün görüldüğü ve önce erkeğin yaratılmasının bir üstünlük nedeni olarak anlaşılması gerektiğini ifade edilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de erkek algısı ve erkeğin yaratılması konularında klasik dönem tefsirlerindeki yorumlar bu değerlendirmelerin yapılmasında etkili olmuştur. Bununla birlikte ayet-i kerimelerdeki ifadelerin farklı anlamlandırılması İslamın erkek algısına yönelik

⁶⁵⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI/339-342; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, V/2; İbn-i Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, II/256; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, II/81.

⁶⁵⁷ Tekvin, II/21.

⁶⁵⁸ Buhari, *Nikâh*, 81/116, *Enbiya*, 2/6; Müslim, *Radâ*, 18/60.

eleştirilere neden olmuştu.⁶⁵⁹ Bu görüşler iddialarını delillendirirken ayet-i kerimelerde geçen nefis ve zevc kelimeleri üzerinde yoğunlaşmışlardır.

Nefis kelimesinin gramer bakımından dişil olduğu bu nedenle müennes zamir aldığı, ancak kavram olarak dişil ya da eril olmadığını değerlendirmişlerdir. Zevc kelimesi ise gramer bakımından eril olmasına karşın kavram olarak hem eril hem de dişil olarak kullanılmıştır. Nefsi Vahide ibaresinin Hz. Âdem olduğuna ilişkin bir işaret olmadığını Havva kelimesinin ise Kur'an-ı Kerim'de geçmediği Âmine Wedûd Muhsin ifade etmektedir. O'na göre; İnsanın yaratılışı cisiyet terimleri ile ifade edilmemiştir.⁶⁶⁰ Bu görüş ve açıklamalar ayet-i kerimelerin açıklamalarında yer verilen müfessirlerin yorumlarının çoğuna aykırılık göstermektedir. Burada Fazlu'r-Rahman'ın izinde olduğu iddiası ile Kur'an-ı Kerime evrensel hidayet gayesi gözeterek yaklaştığını ifade etmesi bakımından Âmine Wedûd'un görüşlerine yer verilmiştir. Biri diğeri için vazgeçilmez hayat arkadaşıdır. İbadet ve muamelelerde cinsiyet ayrılığında doğan önemsiz bazı farklar dışında, dinî görev ve sorumluluklarda kadın-erkek eşitliği esastır. İnsan olarak kadın ve erkek aynı değere sahip olsa da cinsiyet farklılıkları açısından aynı değildirler. Bu konuda modernliğin öne çıkardığı ana unsur eşitliktir. Kur'an'da ise bunun karşılığı eşdeğerlilik ve tamamlayıcılıktır. Kadın-erkek, hem biyolojik açıdan hem de sosyokültürel konumları ve rolleri açısından eşit değil eşdeğerdir.⁶⁶¹ İranlı gazeteci Fetna Ayt ise, feminist bir yaklaşımla Kur'an-ı Kerim'de insanın yaratılışı ve erkeğin önce yaratılmasına ve bu bağlamda kavvâm olarak anlatılmasına eleştiriler getirmektedir. Ona göre; erkeğin önce yaratılması erkeğe üstünlük verilmesi anlamını gelmekte, kadın sadece erkeğe hizmet için varolan bir meta olarak görülmektedir. Yaratılıştaki öncelik sonralık sırasının bir üstünlük ve iktidar aracı olarak anlaşılması gerektiğini değerlendirmiştir.⁶⁶²

⁶⁵⁹ Köse, Ümmühan, *İlahiyat ve İslami İlimler Fakültelerinde Görev Yapan Kadın Akademisyenlerin İslam Feminizmine Yaklaşımları (Doğu Karadeniz Bölgesi Örneği)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2020, ss. 78-83.

⁶⁶⁰ Wedûd Muhsin, *Kur'an ve Kadın*, ss. 48- 49.

⁶⁶¹ Köse, Saffet, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, Mehir Vakfı Yayınları, Konya 2014, s. 131.

⁶⁶² Sabbah, Fetna Ayt, *İslamın Bilinçaltında Kadın*, (Tercüme: Ayşegül Sönmezay), 2. Baskı, Ayrintı Yayınları, İstanbul 1995, ss. 100-102.

Bu görüş ve değerlendirmeler Kur'an-ı Kerim'de erkek algısını anlamak için öncelikle ayet-i kerimeleri anlamak yerine ayet-i kerimeleri eleştirilere karşı savunmak ya da feminist teoriye göre yorumlaması neticesinde ortaya çıkmıştır. Dinin anlaşılmasında birinci kaynak olarak Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerin öncelikle anlaşılması yerine çağın fikir akımları ile birlikte yorumlanması Kur'an-ı Kerim'in erkeğe verdiği görev ve sorumlulukların anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Kur'an-ı Kerim insanın kökünün tek bir nefisten yaratıldığını, insanın özünün-cevherinin aynı olduğunu açıklamıştır. İnsan türünü oluşturan kadın ve erkek cinsleri arasında ayırım ve üstünlük ifade eden bir açıklama ayet-i kerimelerde olmamasına karşın, feminist yorum yaratılış sırasını ve erkeğin yükümlülüklerini bir üstünlük olarak algılamıştır.⁶⁶³ Bu algının bilimsel olarak bir delili olmadığı kendi açıklamalarından görülmekte, sadece slogan olarak önce gelen iktidar sahibidir cümlesi ile ifade edilen maddeci bir bakış açısı getirilmiştir. Kur'an-ı Kerim ise insanın var oluşuna (erkek ya da kadın) maddi varlık olmasının ötesinde hikmet ve manevi yönü ile daha aşkın anlamlar yüklemiştir. Bu değerlendirmelere göre; iki eşten yaratılan insanlığın arasında cins ayırımı ya da üstünlük/düşüklük değerlendirmeleri yapılması ayet-i kerimelerin anlam derinliğine uyumlu değildir. Kur'an-ı Kerim insanın yaratılışı ile ilgili ayet-i kerimelerde insanlığına; sorumluluk ve karşılıklı anlayış ile imtihan görevi vermektedir. Bu ayet-i kerimelerden kadının ikincil olduğuna ilişkin çıkarımlar yapmak, feminist düşüncenin kendi fikirlerini ayetler ile söyleme çabası olarak görülmüştür. İnsanın yaratılış özellikleri bakımından kadın ile erkek arasında eşitlik olması gerektiği ifadesi yanlıştır. Anatomik ve fizyolojik bakımdan iki cins arasında ciddi farkların bulunduğu bilindiği gibi, duygusal bakımdan da iki cins farklı yaratılmıştır.⁶⁶⁴

Bu nedenle de Kur'an-ı Kerim, kadın-erkek arasındaki ayrılıkları eşitlik kavramı ile değil adalet ve sorumluluk kavramları ile açıklamaktadır. İnsanın yaratılışına ilişkin anlatıların üstünlük gerekçesi olarak değerlendirilmesi mümkün görülmemiştir. Kur'an-ı Kerim hem erkeği hem de kadını bazı yönleri ile eksik bazı yönleri ile üstün olarak tanımlamaktadır.⁶⁶⁵ Bu tanımlama aynı zaman da iki cinsin

⁶⁶³ Gannuşî, *Kadın*, s. 10.

⁶⁶⁴ Köse, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar*, s.137.

⁶⁶⁵ Nisâ 4/34.

birbirine ihtiyacı olduğu ve birbirini tamamladığı şeklinde de anlaşılmalıdır. Yukarıda açıklanan ayet-i kerimelerde iki cins arasında eşdeğerlik ve tamamlayıcılık özelliklerine vurgu yapılmaktadır. İslâm dini, beşeri düşüncedeki maddeci bakış açısına karşın iki insan cinsi arasında birbirine karşı üstünlük belirlemesi yapmamıştır. Üstünlük belirlemesi; yaratılış sırası, yaratılış keyfiyeti, yaratılış nüvesi ya da cinsiyete göre değil yeryüzünde yaptığı ya da yapmadığı fiillerine göre (amel) ile belirlenmektedir. Kur'an-ı Kerim erkeği önce yaratılması ve kendisinden (ister öz olarak anlaşılın ister Hz. Âdem'in kendisi olarak anlaşılın) eşinin yaratılmasını bir üstünlük değil bir sorumluluk ve fitrata göre görev farklılaşması olarak açıklamaktadır. Erkeğin üstün olduğuna dair bir açıklama olmadığı gibi kadının üstün olduğuna dair bir açıklama da bulunmamaktadır. İslâm üstünlüğü, Allah (cc)'a saygı ile kulluk yapmak ve yeryüzünde fitratının gereğini yerine getirmek ile açıklamıştır. Bu açıklamaya göre erkek ya da kadın Allah (cc)'ın kendisine verdiği yaratılış özelliklerine uygun davrandığı ölçüde üstün, Allah (cc)'ın emir ve yasaklarından ayrıldığı ölçüde aşağıdır. Kur'an-ı Kerim; kullukta, itaatte, salih amelde, ecir ve sevapta, ibadet ve sorumluluklarda, işlenen suça karşılık cezada, cennet ile mükâfatlandırma ve cehennem ile cezalandırma konusunda kadın ile erkek arasında bir ayırım gözetmemektedir.

1.2. Peygamber Görevlendirmesinde Erkek

Kur'an-ı Kerim'de yeryüzüne insanları hidayete davet etmek görevi ile gönderilen peygamberleri anlatan ayet-i kerimelerde özellikle erkekler (er-Ricâl) ifadesine yer verildiği görülmektedir.⁶⁶⁶ Müfessirler peygamber gönderilmesinin anlatıldığı ayet-i kerimleri hem peygamberin insan olma durumunu anlatmak için hem de özellikle erkek olmasını ifade etmek üzere belirtildiğini değerlendirmişlerdir. “Senden önce de şehirler halkından kendilerine vahiy indirdiğimiz kişilerden (ricâlen) başkasını peygamber göndermedik. İnkârcılar yeryüzünde dolaşıp da kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görmediler mi? Sakınanlar için âliuret yurdu elbette daha iyidir. Hâlâ aklınızı kullanmıyor musunuz?”⁶⁶⁷ Bu ayet-i kerime, müşriklerin Hz. Peygamber'i kastederek “Ona bir melek indirilseydi ya!”⁶⁶⁸

⁶⁶⁶ Enbiya 21/7; Nahl 16/43.

⁶⁶⁷ Yusuf 12/109.

⁶⁶⁸ En'âm 6/8.

itirazlarına bir cevap niteliğindedir. Ayet-i kerimelere göre Allah (cc) insanlara kendi cinsinden peygamberler göndermiştir. Müfessirler peygamberlerin insan türünden ve erkek cinsinden oldukları hakkında ittifak halindedirler.⁶⁶⁹ Bazı müfessirlerce Hz. İbrahim'in eşi Sâre'nin, Hz. Musa'nın annesinin ve Hz. İsa'nın annesi Meryem'in de peygamber olarak görevlendirildiklerine ilişkin⁶⁷⁰ değerlendirmeler yapılmıştır. Bu değerlendirmeler anılan kadınlara doğrudan ya da melek aracılığı ile vahiy gönderildiği düşüncesi ile yapılmıştır. Ancak genel kanaat bu ayet-i kerimelerde adı geçen kadınlara vahyedildiğine ilişkin ifade olmakla birlikte bunlara peygamberlik görevi verildiği çıkarımı yapmak ayet-i kerimelerde kullanılan ifadelerle göre mümkün gözükmemektedir. Bu kadınlar faziletli hanımlar olarak anlaşılmalıdır.⁶⁷¹

Tefsir kitaplarında her üç ayet-i kerimenin açıklamalarında peygamberliğin erkeklere has bir görev olarak verildiği, kadınlara peygamberlik görevinin verilmediği anlatılmaktadır.⁶⁷² İbn Abbas, kadın peygamber olmadığını belirtmiştir.⁶⁷³ Peygamberlik görevinin erkeklere has olması, kadınlara bu görevin verilmediğine ilişkin görüşlere karşı ayet-i kerimelerde geçen iki kadın hakkında tartışmalar yapılmıştır. Bu kadınlar Hz. Meryem ile Hz. Musa'nın annesidir.⁶⁷⁴ Bu ayet-i kerimelerde geçen vahy kelimesi kalbine ilkâ edilme şeklinde yorumlanmıştır.⁶⁷⁵ Ancak Hz. Meryem'in seçkin ve üstün⁶⁷⁶ olarak nitelendirilmesi nedeniyle peygamberlik vasfına haiz olabileceği ancak buna rağmen kadınlardan peygamber olmadığından Hz. Meryem'in de peygamber olmadığı değerlendirilmiştir.⁶⁷⁷ Hz. Musa'nın annesine vahyedilmesine ilişkin ayet-i kerimeler⁶⁷⁸ ise müfessirler tarafından; tıpkı Allah (cc) bal arısına ya da havârlere vahyetmesi gibi anlaşılmıştır. Hz. Musa'nın annesine, çocuğunu korumak için yapması gerekenler kalbine ilham edilmiştir. Hz. Musa'nın annesi müşkil bir

⁶⁶⁹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, IV/346; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XVIII/226; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, III/57.

⁶⁷⁰ Âl-i İmrân 3/42; Hûd 11/71; Kasas 28/7; Tahrîm 66/11-12.

⁶⁷¹ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XVIII/224; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, IV/346; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, III/56.

⁶⁷² Mâturîdî, *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*, VI/297; VII/328.

⁶⁷³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/532.

⁶⁷⁴ Kasas 28/7; Âl-i İmrân 3/45; Meryem 19/16-26.

⁶⁷⁵ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VIII/46, 47.

⁶⁷⁶ Âl-i İmrân 3/42.

⁶⁷⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, V/126; İbn-i Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, V/298; Bukâî, *Nazmu'd-Durer*, II/515

⁶⁷⁸ Tâ-hâ 20/38; Kasas 28/7-13.

durumda kalbine verilen ilham ile güç kazanarak sorunu çözme yöntemi geliştirmiştir.⁶⁷⁹ Her iki kadın için de meşakkatli bir durumda Allah (cc)'ın yardımı olarak anlaşılabilir bu ayet-i kerimelerden uzun süreli ve sistemli bir görev olan nübüvvet görevinin anlaşılmasının mümkün olmayacağı açıktır. Peygamberlik görevinin uzun süreli, vahyin sürekliliği ve kapsamı bakımından evrenselliği değerlendirildiğinde sadece bir ya da birkaç olaya ilişkin ilham ilkâsı peygamberlik olarak anlaşılmalıdır.⁶⁸⁰

Modern dönem tefsir kaynaklarında ise ayet-i kerimelerin yorumlanmasında peygamberlerin beşer olmasına yönelik vurgu yapıldığı, cinsiyet meselesi üzerinde durulmadığı görülmektedir. Peygamber görevlendirilmesine ilişkin tartışmalarda ayet-i kerimeler kadın-erkek arası bir karşılaştırmayı değerlendirmemiştir. Karşılaştırma insan-melek eksenini üzerinden yapılmıştır. Diğer yönden peygamberlerin insan cinsinde ve erkekler (er-ricâl) seçildiği belirtilmiştir.⁶⁸¹ İnsanın yaratılış fitratı gereğince peygamberlik gibi meşakkatli bir görevin erkek fitratına daha uygun olduğu, bir şeriatı insanlara aktarma ve onu koruma görevinin erkekler için olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁸²

Diğer yandan peygamberlik görevinin erkeklere verilmesi üzerinden erkeğin üstünlüğü kanaati oluşturulmaya çalışılmıştır. Erkeklerin sahip olduğu özelliklerin kadınlarda bulunmasının kötülüğe neden olacağı da değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler kadınların da peygamber olabileceğini ilişkin görüşlerin bu anlayış ile tez-anti tez olarak ortaya çıktığı şeklinde anlaşılabilir.⁶⁸³

Kadının erkekten üstün olduğunu kadının erkeği doğurması nedeni ile biyolojik zaman boyutunda kadın üstünlüğüne vurgu yapan bazı görüşlere göre erkekten üstün addedilen kadın peygamber de olabilir. İnsanın varlığını kronolojik ve matematiksel kesinlikle açıklamaya çalışan bu düşünceye göre kadın erkeği doğuran olarak erkekten üstündür Ancak manevi ve hasbi yönü hesabi yönünden daha etkin

⁶⁷⁹ Merâğî, *Tefsirü'l-Merâğî*, XVI/108; XX/37; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, XX/73; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, IV/161; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, V/430;VI/437.

⁶⁸⁰ Tabatabâî, *el-Mizân fi Tefsiri'l-Kur'an*, XIV/149;XVI/10.

⁶⁸¹ Merâğî, *Tefsirü'l-Merâğî*, XVII/9; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, II/501; Şa'râvî, *Tefsiru's-Şa'râvî*, VIII/7947; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IV/418; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, III/54.

⁶⁸² Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, IV/419.

⁶⁸³ Gannuşî, *Kadın*, s. 37.

ve öncül olan insan türünün cinsleri arasında maddi yönlerden üstünlük sıralaması yapılması mümkün değildir. Diğer yandan peygamberlik gibi kazanılmış değil verilmiş bir görevin üstünlük vesilesi olarak değerlendirilmesi meselenin özünün anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Önce gelen üstündür, ya da önce gelen iktidar sahibi olur gibi saptamalar beşeri düzende bir referans kaynağı olarak görülebilir ancak Rahmani anlayış önce gelmeyi bir üstünlük değil, sadece bir sıralama olarak görür ve üstünlüğün ölçülerine yaratılış gayesi ve sorumluluk bilinci ile tanımlar. Peygamberlik görevinin erkek cinsine verilmesini erkeğin üstünlüğü bağlamında değil erkeğin sorumluluğu çerçevesinde değerlendirmek daha doğru olacaktır.⁶⁸⁴

Kur'an-ı Kerim'de peygamberlerin erkeklerden gönderildiğini ifade eden ayet-i kerimeler incelendiğinde bu ifadelerin peygamberlerin cinsiyetini vurgulamaktan ziyade; peygamberlerin insan türünden olduğunun açıklandığı görülmektedir. Ayet-i kerimeler ve bu ayet-i kerimelerin tefsirlerine göre Allah (cc) tarafından insanları doğru yola çağırması için görevlendirilen peygamberler erkektir. Kendisine vahyedildiği ifade edilen kadınlara, Allah (cc) tarafından bir ya da birkaç kez ilham ilkâ edilmiştir. Bu ilham verilme hadisesi bir şeriat gönderme, insanları doğru yola çağırma için görevlendirme olmadığına göre, peygamberlik olarak anlaşılmalıdır. Bu faziletli kadınlara bir tebliğ vazifesi verilmediğine göre, kadın peygamber olabileceğine ilişkin çıkarımlar modernist etkiler ile yapılmıştır. Peygamberlik erkeklere verilmiş olup her dönemin şartları gereğince de bir şeriat izharı ve daveti erkek fitratına uygun bir vazifedir. Bu genel anlayışın dışındaki tartışmalar, Kur'an-ı Kerimi ve insanlığın tarihi Kur'an-ı Kerim perspektifi yerine modernist perspektiften değerlendiren bakış açısından kaynaklanmaktadır. Diğer yandan peygamberlik görevi; sınırlı, seçkin ve özel bir görev olarak görülmektedir. Bu özel görevlendirme üzerinden cinsler arasında üstünlük tartışması yapılmasının insanın yaratılış gayesine kazandıracığı bir mesele görülmemektedir.

1.3. Şahitlikte Erkek

İnsanlar ve kurumlar arasındaki sorunların çözümü için delillendirme aşamasında hukuk sistemi şahitlik uygulamasını getirmiştir. Şahitlik, anlaşmazlık

⁶⁸⁴ Âl-i İmrân 3/14; Nahl 16/72, Kehf 18/46; Sebe 34/37; Fetna Ayt Sabbah, *İslamın Bilinçaltında Kadın*, (Çeviren: Ayşegül Erol), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1992, s.125.

durumunda, anlaşmazlık hususunda taraflar dışında üçüncü bir gözün meseleyi nasıl gördüğü ve nasıl anladığının hâkim tarafından değerlendirilmesini ifade eden bir yöntemdir. Hukukî meselelerin çözüme kavuşturulmasında şahit olarak dinlenen ve bilgisine başvuru yapılan kişinin hem dürüstlüğüne hem de niteliğinin büyük önemi vardır.⁶⁸⁵ Kur'an-ı Kerim şahitliğe önem vermiş ve hakkın ortaya çıkması için şahitlik görevinden kaçınılmamasını emretmiştir. Ayet-i kerimelerden dürüst şahitliğin adaletin sağlanmasında ve toplum düzeninin kurulmasında önemli bir unsur olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁸⁶ Şahitlik İslâm dininin mülkün ve yaşamın temeli olarak değerlendirdiği adaletin sağlanması noktasında önemli konulardan birisi olduğu için anlaşmazlık hususunda bilgisi olanın bilgisini gizlemesi uygun görülmemiş ve sorulmadığı durumda bile şahitlik yapılmasına teşvik edilmiştir.⁶⁸⁷

Kur'an-ı Kerim'de Bakara suresinde Müslümanlara alış-veriş ve vadeli borçlanma durumunda şahitlik yapılması hususunda nasıl davranmaları gerektiği açıklanmaktadır. Ayet-i kerimede şahitlik hususunda erkek ve kadın olarak iki cinsten de bahsedilmesi, şahitlik hususunda erkeğin şahitliği konusunun değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Ayet-i kerimede *“Ey iman edenler! Belirlenmiş bir zamana kadar bir borç ilişkisi kurduğunuzda bunu yazın. Aranızdan bir kâtip bunu adaletle yazsın. Kâtip Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın. Artık o yazsın, borçlu da yazdırsın; rabbi olan Allah'tan korksun Ve borçtan hiçbir şeyi eksik bırakmasın. Eğer borçlu akılca zayıf veya eksik yahut kendisi yazdıramaz durumda olursa velisi adaletle yazdırsın. Erkeklerinizden iki şahidi de tanık tutun. Şahitler iki erkek olmazlarsa, rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkekle -biri yanılırca diğerinin ona hatırlatması için- iki de kadın olsunlar. Çağrıldıklarında şahitler gelmezlik etmesinler. Borç küçük olsun büyük olsun vadesini belirterek onu yazmaktan üşenmeyin. Böyle yapmanız Allah katında daha adaletli, şahitlik için daha destekleyici ve şüpheye düşmemeniz için daha uygundur. Borç ilişkisinin, aranızda alıp vererek bitirdiğiniz peşin ticaret olması müstesnadır; onu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur. Alış-veriş yaptığımızda şahit tutun.*

⁶⁸⁵ Çolak, “Mücahid, İslam Muhakeme Hukukunda Şahitlik ve Hükümleri”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, IX-II, 2016, ss. 85-104.

⁶⁸⁶ Nisâ 4/135; Bakara 2/282.

⁶⁸⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III/144; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VII/102; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve 't-Tenvir*, III/124.

Kâtip de şahit de zarar görmesin. Eğer bunu yapar da zarar verirseniz şüphesiz bu sizin yoldan çıkmanız demektir. Allah'tan korkun, Allah size öğretiyor, Allah her şeyi hakkıyla bilmektedir” ⁶⁸⁸ buyurulmuştur. Toplumların yaşamlarında ticari faaliyetlerin borçlanma ilişkisi ve vadeli borçlanma olmadan yürütüldüğü bir zaman dilimi bilinmemektedir. Ticaret hayatındaki bu ilişkiler, borçlu ve alacaklı arasındaki anlaşmazlıkları da meydana çıkarmıştır. Kur'an-ı Kerim, gerek ödünç almak gerekse vadeli ticari işlemler yapılmasını meşru bir yöntem olarak görmektedir. Ayet-i kerime; boçlu-alacaklı ilişkisinde tarafların mağdur olmaması, akitlerin yerine getirilmesi için önlemler alınmasını istemiştir. Bu önlemler; sözleri yazılı hale getirme, şahit bulundurma, insanlarda emanet ve sorumluluk duygusu geliştirme gibi hem bireyin kendisi ile ilgili ahlaki hem de çevresi ile ilgili hukuki tedbirlerdir. ⁶⁸⁹ Kur'an-ı Kerim'in en uzun âyetlerinden birisi ile bu ilişkiler açıklanmıştır. Ancak burada çalışmanın kapsamı bakımından şahitlik, şahitlikte kadın ile erkeğin farklılığı ve erkeğin şahitlikteki durumu incelenmiştir.

Ayet-i kerimeye göre; ticari ve mali alanda şahitlik için iki erkek ya da bir erkek iki kadının şahitlik etmesinin anlaşmazlık konusunda hakkın belirlenmesi mümkün olmaktadır. Tek şahidin yeterli görülmemesi, tek şahidin eksikliği ya da şahitlik nitelikleri bakımından tam olup olamamasına ilişkin bir tedbir olarak değil, hakkın zayi olma endişesi ile daha ihtiyatlı ve tedbirli olunması gerektiği şeklinde anlaşılmıştır. Bir kadın yerine iki kadın şahit belirlenmesi ise; kadınların mali konularda daha ilgisiz olmalarından kaynaklandığı şeklinde değerlendirilmiştir. Bazı klasik dönem müfessirleri kadınların konumları, psikolojileri, ev dışındaki hayatla ilgileri bakımından unutma veya şaşırma ihtimallerinin daha fazla olduğunu değerlendirmişlerdir. Diğer yandan kadının toplumsal rollerinin erkeklere oranla daha az olduğu Arap yarımadasında kadınlara ticari konularda şahitlik görevi verilmesine ilişkin ayet-i kerimenin kadınların yüceltilmesi anlamına da geldiği yorumu da yapılmıştır. ⁶⁹⁰

⁶⁸⁸ Bakara 2/282.

⁶⁸⁹ Elmalılı, *Hak Dini*, II/160; VIII/113.

⁶⁹⁰ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VII/90-91; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, III/84-85; Baltacı, Burhan, "Bakara Suresi 282. Ayetin Genel Özellikleri ve Fıkhî Kavramlar", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/1, March 2008, ss. 147-177.

İslâm'da iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk olduğu, dolayısıyla İslâm dininin erkeği kadından üstün tuttuğuna ilişkin genelleme Kur'an-ı Kerim'in insan algısına ve tanımlamasına uygun görülmemiştir. Ayet-i kerimede geçen ifadeler, İslâma karşı ön yargı ile yaklaşanlar tarafından iki kadının bir erkeğe eşit olduğunu iddiasının ortaya atılmasına da neden olmuştur.⁶⁹¹ Ayet-i kerimenin bütünlüğü bozularak yapılan bu çıkarımlar önyargılı bir yaklaşımı yansıtmaktadır.

Ayet-i kerimede Müslüman erkeklere hâkim önünde ticari anlaşmazlıklarda şahitlikten kaçınılması, şahitlikte dürüst olunması emredilmiştir. Ayet-i kerimede sorumluluk yüklenmesi hususunda cinsiyete dayalı bir ayrım ifade edilmemekte, ancak erkeklere daha fazla sorumluluk yüklenmektedir. Bakara suresi 282. ayet-i kerimesinin dışında şahitlik konusunda mesajlar bulunmaktadır. Bu ayet-i kerimelerde şahitlik konusunda genel hitapta bulunulmuştur. Diğer ayet-i kerimelerde cinsiyet belirten hitaplar bulunmamaktadır. Ayet-i kerimelerde şahitlik için sayı yükümlülüğü ifade edilmiş⁶⁹² ve şahitlerin nitelikleri belirtilmiştir. Şahitlikte adalet, maddi menfaat temin edilmemesi⁶⁹³ ve şahitliği kabul edileceklerin özellikleri vurgulanmıştır.⁶⁹⁴ İftira edenin, dürüstlüğü ile maruf olmayanın şahitliğinin kabul edilmemesi istenmiştir.

Klasik dönemde Taberî, Mâturîdî, Zemahşerî gibi müfessirler şahitlik konusunda erkeğe kadından daha fazla yükümlülük verildiğini değerlendirmişlerdir. İbn Kayyim ise kadınların akıl, dürüstlük noktasından ziyade zaafiyet noktasından onların unutmama ve ilgi eksikliğine dikkat çekmiştir. Bununla beraber İbnü'l-Arabî, Râzî, Kurtubî, İbn Kesir gibi müfessirler tarafından konu kadının aklî melekeleriyle, yaratılıştan getirdiği eksikliklerle açıklanmaya çalışılmıştır.⁶⁹⁵ Modern dönem müfessirleri ise şahitlik konusunda kadın lehine değerlendirmelerde bulunarak, kadının şahitliğini sosyal hayattaki durumu ile ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Kadın,

⁶⁹¹ İlhan Arsel, ayet-i kerimenin mealini Kur'an-ı Kerim'deki ibarede olmayan bir şekilde; “iki kadının tanıklığı bir erkeğin tanıklığına bedeldir” tırnak içeresine alarak çevirmiştir. Bu alıntı editöryal ya da maddî bir hata değilse en azından bilimsel bir eksikliktir. Arsel, İlhan, *Şeriat ve Kadın*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1989, ss. 9, 10, 12, 17, 18, 19.

⁶⁹² Nisâ 4/15.

⁶⁹³ Mâide 5/106; Talak 65/2.

⁶⁹⁴ Nûr 24/4.

⁶⁹⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V/91; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, V/156; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VII/123; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, IV/442; Maturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, II/285; İbn Kayyum, *Bedâiu't-Tefsir*, I/214.

ticaretle genel olarak ilgilenmediği için hafızasının bu konuda kuvvetli olmadığı yorumları yapılmıştır.⁶⁹⁶ Âmine Wedud Muhsin ise cinsiyet konusuna ilişkin diğer değerlendirmelerinde olduğu gibi şahitlik konusunda da Kur'an-ı Kerim'in diline vurgu yapmaktadır. Arap dilinin kuralları gereği genel hitaplar kullanılmasına ve hitapların müzekker sigası ve zamirleri ile geldiğini, hitapların kadınları ve erkekleri kapsayacak şekilde umumiliğine aykırı olmamasına rağmen, ataerkil bir anlayışla kadınların genel hitapların dışında değerlendirdiklerini düşünmektedir.⁶⁹⁷

Elmalılı Hamdi Yazır, ahlakı iyi olmayanların şahitliklerinin muteber olmayacağı gibi, algılamasında ve zaptında eksiklik bulunanların da şehadetlerinin muteber olmadığını öncül bir hüküm olarak ifade etmektedir. O, erkeklere nispetle kadınların bilgiyi koruma yetisi eksik ve unutmaya hali daha baskındır. Abduh ise kadınlık fitratında duygunun galip olduğunu ifade ederek duygunun fazla olması etkinin çokluğunu gerektirir.⁶⁹⁸ Tüm bu yorumlar erkeğin fitratının alışverişi ve ticaret düzenlemelerinde istisnalar dışında daha yatkın olduğu değerlendirmesi yapıldığını göstermektedir. Kur'an-ı Kerim, şahitlik hususunda erkeğe ve kadına; güvenilirlik, adalet, sorumluluk yüklemiştir. Ancak ticari konularda kadının fitratı ve erkeğin fitratı değerlendirilerek şahitlik konusunda erkeğe daha fazla sorumluluk yüklenmiştir.

1.4. Mirasta Erkek

Vefat eden bir kişinin (muris) mal varlığının âkıbetini düzenleyen kurallara miras terimi ile ifade edilmiştir. Yasa düzenlemelerinde miras hükümlerine ilişkin belirlemeler yapılmıştır. İslâm dini de evrenin ve insanın yaşamındaki tüm gelişmeler ile ilgili olduğu gibi miras hukuku alanında da hükümler vaz' etmiştir. Miras konusunda Mekke döneminde hukukî bir düzenleme yapılmadığı ancak Medine döneminde düzenlemeler yapıldığı bilinmektedir. İslâm öncesi dönemde Arap yarımadasında uygulanan ve geleneğe dayalı miras hukukunun en belirgin özelliği, kadınların aksine erkeklerin savaşa katılmaları ve yağmacılık yolu ile mal elde edebildikleri için miras hakkına sahip görülmüşlerdir. Kur'an-ı Kerim, Medine

⁶⁹⁶ İbn-i Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, III/109; Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakim*, III/123; Elmalılı, *Hak Dini*, II/982; Şa'râvî, *Tefsiru's-Şa'râvî*, II/1217; Tantâvî Cevherî, *el-Cevâhir fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Kerim*, I/276.

⁶⁹⁷ Wedûd Muhsin, *Kur'an ve Kadın*, s. 146.

⁶⁹⁸ Elmalılı, *Hak Dini*, II/98.

döneminde Arap yarımadasında miras uygulamalarında geleneksel erkek önceliğine son vermiştir. Miras taksimi, sadece erkeklere ait olmaktan çıkarılarak kadın, yetim ve yoksullar için olmak üzere genişletilmiştir.⁶⁹⁹ Nisâ sûresinin 11 ve 12. âyetleri, mirasçılar ve payları hakkında ayrıntılı açıklama getirmiş, yine Nisa sûresinin 176. yet-i kerimesi ise çocuksuz vefat eden kimseye (kelâle) kimlerin mirasçı olacağını açıklamıştır.⁷⁰⁰

Ayet-i kerimelerde mirasın korunması ve taksimi hususlarında erkeklere sorumluluk verilmiştir. Bu sorumluluklar; miras taksimi yapılırken yetim ve fakir akrabalara kendi çocuklarının yerine koyularak mirastan pay verilmesi, taksim uygulamasında Allah'ın hükümlerine uyulması emredilmiştir. Kur'an-ı Kerim miras taksimi görevini erkeğe yüklemiştir. Bu görev yerine getirilirken hükme aykırı uygulamalardan uzak durulması ve Allah (cc)'ın hükmüne itaat istenmiştir. Miras taksiminde adil denge esasına riayet edilmesi emredilmiş, varisler tayin edilirken de muris'e yakınlık derecesi ve faydası göz önüne alınmıştır. Hükümlere uyanlar cennet ile müjdelenmiş, aykırı davrananlar ise cehennem ile uyarılmıştır.⁷⁰¹

Katâde'den (ö. 117/735) rivayet edildiğine göre; İslâmdan önce kadınlara mirastan pay verilmiyordu. Bu âyet-i kerime indi ve bu âdeti kaldırarak onlara da miras haklarının verilmesini hükme bağladı. İkrime ise bu ayet-i kerimenin, Ensardan olan Ümmü Kühhe, onun kızı Kühhe, Sa'lebe ve Evs b. Süveyd hakkında nazil olduğunu söylemiştir. Sa'lebe veya Evsten biri Ümmü Kühhanın kocası, diğeri ise çocuğunun amcası idi. Kadın, Rasulüllah'a (sav) geldi ve dedi ki: "Ey Allahın Rasulü, kocam öldü. Geriye beni ve kızımızı bıraktı. Bizi, mirasçı saymadılar." Bunun üzerine, çocuğun amcası şöyle dedi: "Ey Allahın Rasulü, bu kadın ata binmez, âcizlerin yükünü yüklenmez, düşmana karşı savaşamaz, tüketir, üretmez." İşte bunun üzerine miras âyeti nazil oldu.⁷⁰² Ayet-i kerimenin nüzul sebebi ve getirdiği yeni hüküm ile değiştirdiği eski düzenleme incelendiğinde İslâm dininin miras düzenlemesi; erkeklerin mevcut durumlarının aleyhine, kadınlar için ise neredeyse yok mesabesindeki miras haklarına kavuşmasına öncülük etmiştir. Bu

⁶⁹⁹ Nisâ 4/7-8.

⁷⁰⁰ Berki, Şakir, "Kur'an'da Miras Hukuku" *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XXXVII, S. 1-4, 1980, ss. 107-132.

⁷⁰¹ Nisâ, 4/8, 9, 10, 13, 14.

⁷⁰² Nisâ 4/33; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II/248; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, I/490; Derveze, *Tefsiru'l-Hadis*, s. 231.

uygulama ile mirasta erkekler ile birlikte, anne ve babaya, hanıma ve kızlara da pay verilmiştir. Mirastan alınca pay ise muris'e yakınlık durumuna göre farklı paydalar ile belirlenmiştir.

Miras paylaşımına ilişkin yukarıda verilen hükümler İslâm'ın erkekleri kadınlardan üstün tuttuğu iddiasının tartışılmasına neden olmuştur. İslâm miras hukukunda kadına bir, erkeğe iki hisse verilmesi erkeğin üstün görüldüğü şeklinde eleştiri konusu yapılmıştır. Ancak bu konudaki ayet-i kerimelerden anlaşılan, mirastan kadına bir, erkeğe ise iki hisse verilmesi, İslâm'ın erkeği kadından üstün görmesinden ziyade erkeğe yüklediği sorumluluklar ve görevlere yapılan vurguyu ifade etmektedir. Ayet-i kerime; *“Allah size, çocukların hakkında erkeğe, iki kadın payı kadar (vermenizi) emreder. İkidenden fazla kadın iseler bıraktığının üçte ikisi onlarıdır. Eğer yalnız bir kadınsa yarısı onundur. Ölenin çocuğu varsa, ana-babasından her birinin mirastan altıda bir hissesi vardır. Eğer çocuğu yok da ana-babası ona vâris olmuşlarsa anasının hakkı üçte birdir. Ölenin kardeşleri varsa anasının payı, vasiyetten ve borçtan sonra altıda birdir. Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz. Bunlar Allah tarafından konmuş paylardır; şüphesiz Allah ilim ve hikmet sahibidir”*⁷⁰³ ifadeleri ile miras taksimini açıkça ifade etmiştir.

Tartışmalar, gerek erkeğin önce zikredilmesi, gerekse erkeğin kadının iki katı hisse alması konusunda yoğunlaşmaktadır.⁷⁰⁴ Ayet-i kerimede geçen *“Erkeğe iki kadınınki kadar pay vardır”* ifadesi erkeğin bu payı (ölenin bir kızı ve bir oğlu olsa oğlunun alacağı pay) üçte iki olduğuna göre -erkek bulunmadığında da- iki kadının payının üçte iki olduğu buradan anlaşılmaktadır. *“Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda bakımından size daha yakın olduğunu bilemezsiniz”* ifadesi ile İslâm'da miras düzenlemesi şahsî duygulara ve tercihlere göre değil, akrabalık bağı ve murise cemiyet ve aile hayatında sağlanan faydalara göre belirlenmiştir.⁷⁰⁵ Diğer yandan Allah (cc) erkeğe eşi ve kızının dışında ihtiyaç durumunda annesi, kız kadeşi, büyükanneleri gibi birinci derece yakınlarının geçimleri sorumluluğu da yüklemiştir.

⁷⁰³ Nisâ 4/11.

⁷⁰⁴ Nisâ 4/11-14.

⁷⁰⁵ Enfâl 8/75.

Bu yükümlük erkeğe kadına verilmeyen bir mükellefiyet olarak anlaşılmaktadır.⁷⁰⁶ Tüm hükümlerden mali konularda erkeğe yüklenen malî mükellefiyetler kadını erkeğe göre daha avantajlı kılmaktadır. Erkeğin bu dezavantajlı durumu ile miras taksimi ve malın yönetilmesinin erkeğe verilmesi gibi düzenlemeler ile dengelenmiştir. Bu açıklamalar göstermektedir ki, erkeğe malî yükümlülüklerin ağırlığına uygun olarak iki hisse; erkeğe nazaran hemen hiçbir malî yükümlülüğü olmayan kadına da bir hisse taksimi kadın ile erkeğin külfetleriyle nimetlerinin dengelenmesi ve sosyal adaletin sağlanması amacıyla yöneliktir.⁷⁰⁷ Mirastan kadına, erkeğin hissesinin yarısının verilmesinin erkeği kadından üstün görülmesi gibi bir çıkarım ve düşünce meselenin tüm boyutları ile değerlendirilmeden yapılan ön yargılı ve yüzeysel bir bakış açısını yansıtmaktadır.⁷⁰⁸

Ayet-i kerimelerde mirastan kız ve erkek çocukların farklı taksimat yapılmasının hikmeti ifade edilmemiştir. Fakat klasik dönem müfessirleri miras hükümlerini birtakım illetlerle ilişkilendirilerek yorumlamaya çalışmışlardır. Bu illetler erkeklerin kavvâm olması, cihat yükümlülüklerinin bulunması, ailenin geçim yükümlülüğünü taşımaları, erkeğin mehir ve nafaka yükümlülüğü, murisin malını kazanmasında erkek çocukların daha çok katkı sağlaması gibi nedenlerle açıklanmıştır.⁷⁰⁹ Zemahşerî ise bu görüşlere ek olarak erkeğin aklına göre kadın aklının noksan olmasının miras hükmünü etkilediği yorumunu getirmiştir.⁷¹⁰ Buna karşılık klasik dönem müfessirlerinden Mukâtil, Taberî, Huvvârî ve Mâtûrîdî bire iki taksimini erkeğin fazilet ve üstünlüğü bağlamında izah etmemişlerdir. Meseleyi yükümlülük bağlamında değerlendirmişlerdir.⁷¹¹

Modern dönem tefsirlerinde miras taksimi konusu erkeğin biyolojik üstünlüğü ya da akıl üstünlüğü ile açıklanmamıştır. Yine kadının ontolojik bakımdan

⁷⁰⁶ Derveze, *Tefsiru'l-Hadis*, s. 239.

⁷⁰⁷ Derveze, *Tefsiru'l-Hadis*, s. 239.

⁷⁰⁸ Meselâ Arsel, *age*, s. 10 “...Sâdece tanıklık bakımından değil ve fakat mirastan pay alma bakımından da kadını erkeğin yarısı saymış ve yine Kur’ân’a yerleştiği şu hükümle (Nisâ: 4/11 ve 176) düşmanlığını ortaya vurmuştur.” Tüm toplumu ilgilendiren ve çok boyutlu bir uygulamanın katagorik bir bakış ile basite indirgenerek yorumlanması hatta ayet-i kerimelerin nüzul sebepleri ve yorumları dışında tam meallerinin bile verilmeden eleştiri getirilmesi ön yargı ve yüzeysellik eleştirilerini haklı çıkarmaktadır.

⁷⁰⁹ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, IX/168-214; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî*, IV/426.

⁷¹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I/505.

⁷¹¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI/457; Mâtûrîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, I/458; Huvvârî, *Tefsiru Kitabillâhi'l-Aziz*, I/350.

eksikliği ya da zayıflığına ilişkin bir değerlendirme de yapılmamıştır. Modern dönem müfessirlerince miras taksimi konusu kadın ve erkek arasında üstünlük ve değerlilik konusu olarak tartışılmamıştır. Çoğunlukla cahiliye dönemi kadına yönelik negatif ayrımcı uygulamalar hatta kadını yok sayan Arap yarımadası dışındaki diğer medeniyetlerin olumsuz uygulamalarına karşı İslâmın miras hükümlerinin kadının sorumlulukları ile uyumlu olarak haklarının korunması boyutu ile incelenmiştir. Kız ve erkek çocukların mirastaki payının farklı olması din hükümlerinin bütünlüğü içerisinde değerlendirilmiş ve sistem içerisinde kadın ve erkeğe düşen görev ve sorumluluklar ekseninde miras hükmü açıklanmıştır. Klasik döneme benzer şekilde erkeğin sorumlulukları ile kendisine verilen haklar arasında adaletin sağlanması vurgulanmıştır.⁷¹² Hatta bazı görüşlere göre kadınların mali sorumluluk yüklenmemesine karşın miras taksiminde pay almaları maddi açıdan kadına pozitif ayrımcılık uygulandığı değerlendirilmesini de yapmışlardır.⁷¹³

İslâm miras hukukunu, İslâm'ın getirdiği yükümlülükler bütünü, nimet-külfet dengesi gibi temel öncüller birlikte değerlendirildiğinde erkekler için bir üstünlük kriteri ya da bir avantaj olarak görülemeyeceği anlaşılmaktadır. Öncelikle İslâm miras hukukunda örneklerin tamamında erkeğe iki kadına bir pay şeklinde düzenleme bulunmamaktadır. Miras hukuku, her ailenin usûl ve furû'a göre farklı özellikler ve taksim düzenlemeleri oluşturmuştur. Anne ve babanın hatta dede ve ninenin hayatta olup olmaması, çocuk sayısı, çocukların cinsiyetleri gibi birçok değişken miras taksimini etkilemektedir. Diğer yandan ayet-i kerimelerde daha çok ihtiyaç sahibi olana daha fazla pay verilmesine yönelik önerilerde yer almaktadır. Ayrıca İslâm hukuku terekenin paylaşımı öncesinde yetimler, düşkünler gibi dezavantajlı guruplara yönelik pozitif ayrımcılığı da teşvik etmiştir. İslâm dini erkeğe kendi ailesinin miras taksiminden daha fazla pay ayırması, yukarıda ifade edilen ailenin yapısından da bağımsız olarak, erkeğe yüklenen ailesinin bakımı, mali yükümlülüklerini (mehir, nafaka, diyet, iâşe vb.) de göz önünde bulundurmıştır. Ailenin mali yükümlülüğü erkeğin sorumluluğuna verildiğinden erkeğe daha fazla mal verilmesi öngörülmüştür. Aile hukukuna ilişkin diğer yükümlülükleri ve erkeğe

⁷¹² Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, IV/395; Elmalılı, *Hak Dini*, II/1302.

⁷¹³ Ş'arâvî, *Tefsiru's-Şa'râvî*, IV/2025; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, IV/257; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*, I/480.

yüklenen sorumluluklar göz ardı edilerek, sadece miras hükümleri üzerinden bir erkek ayrımcılığı çıkarmak bütüncül ve bilimsel bir yaklaşım olarak değerlendirilemez. İslâm kadının mal sahibi olmasına ruhsat verirken, aile için harcama yapmasına ilişkin sorumluluk yüklememiştir. Bireye verilen haklar sorumluluklar ile eş güdümlü olarak değerlendirildiğinde İslâmın miras taksimi hükümleri, erkeğe yönelik pozitif uygulama adalet ilkesi ve sorumluluk-hak dengesi bakımından insan fitratı ve toplum gerçekliği ile daha uyumludur.

1.5. Boşanmada (Talâk) Erkek

Kelime anlamı serbest kalmak/serbest bırakmak, bağından kurtulmak/bağını çözmek olan talâk, kavram olarak ise kocanın karısı ile arasındaki nikâh aktini belli sözlerle bozması, karısını boşaması anlamında kullanılmaktadır.⁷¹⁴ Kelimenin Türkçe karşılığı boşama ve boşanmadır. İslâm, insanoğlunun yaratılış ve fitratına uygun olarak, toplum ve bireyin yararına evliliği teşvik etmiştir. İslâm'a göre evlilik aralarında birinci derece kan bağı bulunmayan kadın ile erkek arasında şartları hukuki düzenlemeler ile belirlenmiş bir akittir.⁷¹⁵ İnsanın huzuru, neslin devamı, toplum yaşamının uyumlu sürdürülmesi gibi temel yararlarına işaret edilerek Müslümanların evlenmesi istenilmiş ve evliliğin sürdürülmesi önerilmiştir. Ancak karı-koca arasında karşılıklı saygı, sevgi ve huzur ortamının korunamaması durumunda evlilik aktinin sona erdirilmesi olan boşanmaya izin verilmiştir. Kur'an-ı Kerim'in emir ve tavsiyeleri ile Hz. Peygamber (sav)'in uygulamalarından boşanmanın meşru bir eylem olduğu anlaşılmakta, ancak önemli ve geçerli bir neden bulunmadıkça evlilik aktinin sona erdirilmesinin tasvip edilmediği görülmektedir.⁷¹⁶

Kur'an-ı Kerim genelde eşlerin birbirleri ile iyi geçinmeleri ve birbirlerinin kusurlarını değil olumlu yönlerini görmeye davet eden nasihatler vermektedir. Ayrıca boşanmanın hoş karşılanmayan bir iş olduğu da ifade edilmektedir.⁷¹⁷ Kur'an-ı Kerim, ailenin sürdürülmesi, nikâhın devamı için erkeğe kadına göre daha fazla sorumluluk yüklemektedir. Hem evlilik aktinin kurulmasında hem de sağlıklı bir şekilde sürdürülmesinde erkeğe verilen rol, görev ve sorumluluk kadına verilen rol,

⁷¹⁴ Cevherî. *Es-Sihâh*, "tlk", md., IV/1518; İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, "tlk" md., X/225.

⁷¹⁵ Rûm, 30/21; Furkan, 25/74.

⁷¹⁶ Bakara 2/228-232, 236-237, 24; Talâk 65/1-2; Buhârî, "Talâk", 1-4.

⁷¹⁷ Nisâ 4/19; Müslim, "Rağâ", 63; Ebû Dâvûd, "Talâk", 3; Heysemî, Nûrettin Ali b. Ebî Bekr, *Mecmau'z-Zevâid ve Menbe'u'l-Fevâid*, Beyrut 1967, IV/335.

görev ve sorumluluğa göre daha yüksektir. Çalışmanın ikinci bölümünde erkeğin aile içerisindeki görevleri ifade edilmiş ve erkek kavvâm olarak tanımlanmıştır. Bu tanımlamada erkeğin aile içindeki rolü: ailenin korunması, iâşe ve ibatesinin sağlanması, merhametli ve müşfik bir davranış ile ailesine sahip çıkması istenilmiştir. Ancak bu aşamalar başarı ile sürdürülemeyip, aile içi anlaşmazlığın ortaya çıkması halinde Kur'an-ı Kerim, evliliğin devamını sağlamaya yönelik başvurulması gereken tedbirler önermiştir. Boşama yetkisi, özel istisnaları olmakla birlikte öncelikle erkeğe ait olduğundan, ailenin korunması hususunda alınacak tedbirlerde de öncelikle erkek sorumlu kılınmıştır. Erkekten, sorunlar başladığında hemen boşanma gibi aceleci bir yõteme başvurulmaması istenmiştir. Boşanma gerekçesi olabilecek sorunların çözümü için kadın ve erkeğin ailesinden birer hakem seçilmesi, hakemlerin karı-kocanın arasını bulmaya gayret etmesi, ailenin devamını sağlanması için çaba gösterilmesi istenmiştir.⁷¹⁸ İslâm dini öncelikli tercih olarak evliliğin devamını ve insanın evlilik hayatında mutluluğunu esas almakla birlikte, anlaşmazlık durumunda boşanmayı da hayatın bir gerçeği olarak değerlendirmiştir. Kur'an-ı Kerim, evliliğin sona erdirilmesi aşamasında kadın ve erkeğin nasıl davranacağını, evliliğin sona ermesi ile bireylerin yaşantılarını nasıl devam ettirecekleri, kendilerine haram ve helal olan hususların belirlenmesi konularında ilkeler belirlemiştir. Bu ilkelerin hayata geçirilmesinde erkeğe verilen görev ve sorumluluklar daha fazladır.⁷¹⁹

Talâkla ilgili ayet-i kerimelerde boşama yetkisinin prensip itibariyle erkeğe verilmesi ve boşamanın mahkeme kararı olmadan erkeğin iradesi ile gerçekleşebilmesi, kadın ve erkeğin ontolojisinden kaynaklanan farklılıklar ile açıklanmıştır. Erkeğe evlilik hayatında olduğu gibi boşanma sürecinde de birinci derecede sorumluluk yüklenmiştir. Ancak her alanda olduğu gibi boşanma alanında da erkeğe sınırsız bir yetki verilmemiştir. Erkeğin yetkisi ayet-i kerimelerle sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırmalarda hem dünyevi hem de manevi müeyyideler konulmuştur. Yetkinin kötüye kullanılması durumunda ise kadının hukuki yollara başvurma hakkı bulunmaktadır. Erkeğin boşama hakkı ile ilgili İslâm dininin getirdiği yasa düzenlemeleri, -mehir ödeme yükümlülüğü, nafaka yükümlülüğü,

⁷¹⁸ Nisâ 4/34-35, 128.

⁷¹⁹ Bakara 2/229, 230, 231.

çocukların iâşesi⁷²⁰ vb- boşanmanın kolaylaştırılmasına değil, zorlaştırılmasına yöneliktir. Manevi olarak ise erkeğe evliliği sürdürme için yapılan öneriler ve bu önerilerin uygulanması durumunda mükâfat vaadi evlilik akdinin sürdürülmesini sağlamaya yöneliktir. Nitekim Müslüman toplumların tarihinde toplum hayatı ve aile ilişkileri genel olarak incelendiğinde boşanma konusunda erkeğe verilen yetkinin boşanmaları hızlandıran bir etken olmadığı, aksine keyfi boşanmaları engelleyici bir işlevi yerine getirdiği görülmektedir. İslâm öncesi dönemde erkeğin boşama yetkisini sınırsız ve kadını mağdur eden bir şekilde kullandığı, ayet-i kerimeler ile bu olumsuz uygulamalara son verildiği anlaşılmaktadır.⁷²¹

Anlaşmazlık durumunda boşanma sürecinde acele edilmemesi, gelişmelerin zamana yayılarak, kadınların biyolojik özelliklerine göre belirlenmiş süreler ile beklenilmesi, bekleme döneminde temel yaşam ihtiyaçlarının evlilik sırasındaki standartlara uygun olarak karşılanması emredilmiştir. Sürenin bitiminde ise eğer anlaşmazlıkların çözümüne yönelik olumlu bir gelişme olmuş ise evliliğin sürdürülmesi, sürecin olumsuz işlemesi durumunda ise iyilikle boşanılması istenmiştir.⁷²² Kur'an-ı Kerim, cahiliye döneminde gerek boşama gerekse hanıma geri dönüşlerin, hanıma zulüm için yapılması durumuna atıf yaparak her iki durumda iyiliğin esas alınmasını emretmektedir.⁷²³ İyiliğin esas alınması, eski karı-kocanın birbirlerinin kişilik haklarına saygı duyması, evlilik sırasında birbirleri hakkında sahip oldukları özel bilgileri boşanma sonrasında evliliğin sırrı olarak muhafaza etmeleri, karşılıklı olarak boşanma sonrası yaşamlarını olumsuz etkileyecek davranışlardan kaçınmaları olarak anlaşılmalıdır. Müslüman erkek, boşandıktan sonra boşadığı eşi ile arasındaki insan ve din kardeşi olmaktan kaynaklanan dünyevi, manevi ve hukuki yükümlülüklerinin devam etmekte olduğunu unutmamalıdır.⁷²⁴

⁷²⁰ Talak 67/7.

⁷²¹ İbn-i Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, II/339; Beğavî, *Meâlimu't-Tenzil*, I/269; Huvvârî, *Tefsiru Kitabillâhi'l-Azîz*, I/217; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IV/125, 132; Cessâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, I/378; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I/133; Maturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, II/171; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, 155-156; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, IV/57; Râzî, *et-Tefsiru'l-Kebîr*, VI/106.

⁷²² Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, II/381; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, II/403; Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'an*, I/179, 180; Şa'râvî, *Tefsiru's-Şa'râvî*, II/990.

⁷²³ Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, II/387; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, II/406; Ateş Yüce *Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I/408; Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, I/249.

⁷²⁴ Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, II/370; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, II/406; Şa'râvî, *Tefsiru's-Şa'râvî*, II/999.

İslâm'a göre; erkeklerin boşanma konusunda öncelikli yetkisi bulunmakla birlikte bazı durumlarda kadınların da boşanma talebi olduğu bilinmektedir. Kadının üzerinde anlaşılan maddi bir bedeli erkeğe ödeme karşılığında yasa hükmü ile boşanma hakkına sahiptir.⁷²⁵ Bu boşanma türüne *muhalea* adı verilmektedir. Kadının erkeğin kendisine hoş gelmemesi ya da hoş bir geçim temin edemediğini düşünmesi durumunda bu hakkını kullanabildiği anlaşılmaktadır. Kur'an-ı Kerim, Müslüman erkeğe kadının boşanma hakkını kullanması durumunda da Allah (cc)'ın koyduğu sınırlara uyarak iyilikten ayrılmamasını emretmektedir. Boşanma ister erkeğin yetkisini kullanması ile ister kadının talebi ile gerçekleşsin taraflar arasında boşanma sırasında anlaşmazlık konusu olan mali düzenlemelerde iki tarafın da mağdur edilmemesine ilişkin hem erkeğe hem de kadına yükümlülük verilmiştir.⁷²⁶

İslâm dininde istisnalar dışında erkeğe boşama yetkisinin verilmesi, özellikle sekülerizmin yaygınlaşması döneminde, kadın hakları ve feminist görüşler bağlamında eleştirilmiştir. Bu eleştiriler temel olarak; ataerkil geleneğe dayalı olduğu, erkeğin kadından üstünlüğü öncülleri ile ifade edilmiştir. Esasen sekülerizm ve feminizm, batıda Saint-Paul'un kadın düşmanlığına yönelik bir anlayış ile kurduğu Hıristiyanlık düşüncesine karşı gelişen bir fikir hareketi olduğundan, kiliseye gösterilen tepkiler İslâm dininin uygulama pratikleri ve bütüncül bakış açısı incelenmeden İslâm'a da kalıp din karşıtı düşünce olarak gösterilmiştir.⁷²⁷ Diğer yandan Kur'an-ı Kerim'de kaldırılması emredilen Arap geleneklerine dayalı uygulamalar İslâm dinine isnat edilmemelidir. Bu isnatlarda belirtilen eleştirilerin aksine boşanma ile ilgili konularda erkeğe yüklenen yükümlülükler ve kadının haklarının korunmasına yönelik hem hukuki emirler hem de tavsiye ilkeleri yukarıda açıklanmıştır. Ayrıca kadına boşanma durumunda herhangi bir sorumluluk yüklenmediği de anlaşılmaktadır. İslâm dininin genel yaklaşımı gereği olarak sorumluluk ve hak birlikte değerlendirildiğinden erkeğe verilen haklar beraberinde maddi ve manevi sorumluluk yüklemektedir.⁷²⁸

⁷²⁵ Bakara 2/229; Atar, Fahrettin "Muhâlea", *DİA*, XXX/399.

⁷²⁶ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, IV/107; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 4IV/76; Maturîdî, *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*, II/165; Tabersî, Ebû Ali Fazl b. Hasen (548/1153), *Mecma'u'l-Beyân fi Tefsîri'l-Kur'ân* (thk. İbrahim Şemseddîn), I-X, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1997, II/87.

⁷²⁷ Garaudy, Roger, *İslam ve İnsanlığın Geleceği*, Pınar Yayınları, İstanbul 2015, s. 49.

⁷²⁸ Ferruh, Ömer, *el-Usratu fi's-Şer'i'l-İslâmî*, (Çeviren: Yusuf Ziya Kavakçı), Sebil Yayınları, İstanbul 1969, ss. 196-204.

Ayrıca erkeğin karısını herhangi bir sebep olmaksızın boşama yetkisine sahip olduğu, kadının hukuki bir korumaya sahip olmadığı eleştirileri getirilmiştir.⁷²⁹ Bu eleştiriler toplum ve aile yapısı ile erkeğin fitrî özellikleri birlikte değerlendirilerek incelendiğinde hem sebepsiz boşama yetkisinin Kur'an-ı Kerim hükümlerine göre mümkün olmadığı hem de sebepsiz boşama olarak anlaşılabilir, ancak gerçekte evliliğin sürdürülmesinin hikmetine uygun olmayan durumlarda boşamanın gerçekleşmesi durumunda erkeğe verilen sorumluluklar kadını mağdur etmemeye yöneliktir. Kadının ihtiyarlığı, çirkinleşmesi vb. nedenlerle gerçekleşebilecek boşanmalar tarihin her devrinde ve her toplum yapısında gerçekleşebilmektedir. İslâmın bu durumda vaz' ettiği hüküm, elbetteki sürdürülmesi mümkün olmayan evlilik birliğini Katolik nikâhındaki gibi bir zorlama ile taraflar arasında karşılıklı zulme neden olacak hükümler değildir. Ayrılık kaçınılmaz hale gelmiş ise erkeğe kadını mağdur etmeyecek şekilde bir boşanma süreci yönetmesi görevi verilmiştir.⁷³⁰ Erkeğin hiçbir hukuki merci ile muhatap olmadan boşama yetkisine sahip olduğu iddiası doğru değildir. Tam aksine Nisa suresi 35. ayet-i kerimesinde “*Eğer karı-kocanın aralarının açılmalarından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Şayet karı koca barışmak isterlerse, Allah onların arasını düzeltir*”⁷³¹ ifadeleri ile hakem görevlendirilmesi, Talâk suresi 2. ayet-i kerimesinde ise “*İddet müddetlerini doldurdularında onları ya güzelce tutun ya da güzellikle onlardan ayırılır. İçinizden âdil iki kişiyi de şahit tutun. Şahitliği de Allah için yapın*”⁷³² emri ile boşanmanın belirli kurallara bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Müslüman toplumlarda evlilik ve boşanma süreçlerinin kayıt altına alındığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti döneminde evlilik ve boşanma durumları kadı sicillerine kayıt edilmiştir.

İslâm'da talak hakkının erkeğe verilmesi, İslâm'ın genel bütünlüğü içerisinde yetki ve mesuliyetleri bağlamında birlikte değerlendirilmelidir. Bu değerlendirme aynı zamanda boşanma sonrası dönemi de kapsayan ve erkeğin boşadığı karısının temel ihtiyaçlarını belirli bir süre karşılaması ve evlilikten kaynaklı erkeğe yüklenen sorumlulukları yerine getirmesi ile birlikte anlaşılmalıdır. Boşanma hükümlerini

⁷²⁹ Arsel, *Şeriat ve Kadın*, s.385.

⁷³⁰ Ferruh, *el-Ustratu fi Şer'i'l-İslâmî*, s. 196.

⁷³¹ Nisâ 4/35.

⁷³² Talak 67/2.

düzenleyen Kur'an-ı Kerim ayetleri erkeğin üstünlüğünü ifade eden hükümler değil, erkeğin boşanma durumunda sorumluluğunu açıklayan emirlerdir. Ayetlerde erkeğin mutlak ve sınırsız bir boşama hakkına sahip olduğuna delalet eden en küçük bir imâ dahi yoktur. Hitapların erkeğe yönelik olması ise boşanma sürecinde erkeğin muhatap olması ile ilgilidir. Kur'an-ı Kerim'de doğrudan boşanma ile ilgili hükümleri belirleyen Talak suresi adı ile bir sure bulunmaktadır. Bu surede ve yukarıda izah edilen diğer ayet-i kerimelerde boşanma hukuku belirlenmiştir. Müslüman erkeğe tüm bu boşanma sürecinde ve boşanma sonrasında kadının biyolojik ve psikolojik özelliklerine saygı gösterilmesi, apaçık bir hayâsızlık yapmış olmadıkça ikametgâhından çıkartılmaması, boşanmada erkeğin kadına yönelik hukuka saygı göstermesi, gebelik durumunda kadın ve çocuğunun ihtiyaçlarının karşılanması, bu ihtiyaçlar karşılanırken erkeğin mali gücü nisbetinde sorumlu tutulması emredilmiştir. Müslüman erkek, ayet-i kerimelerde hem emir kipi ile hem de tavsiye ve nasihat kipleri ile karısına karşı iyilik ve ihsan ilkeleri ile muamele etmesi hususunda görevlendirilmiştir. Boşanma durumunda ise adalet, ihsan, insanlık ve din kardeşliği hükümlerine göre, kadının hakkını vermesi noktasında bilgilendirilmiş ve bu emirlere uygun hareket etmenin mükâfat nedeni olduğu, emirlere aykırı hareket ederek kadını boşama sürecinde Allah (cc)'nın sınırlarına uymamasının karşılığının ise ceza nedeni olduğu belirtilmiştir.

1.6. Erkek Evlat Sahibi Olmak

Kur'an-ı Kerim insanın toprakla başlayan ilk yaratılışının ardından sürekli yaratılışını baba sulbü ve anne rahmine tevdi edilmesini cinsler arasında bir ayrılık ya da üstünlük vesilesi olarak göstermemektedir. Kur'an-ı Kerim, her iki cinse de aynı özeni göstermiş, kız ya da erkek olarak yaratılmayı Allah (cc)'in iradesinin bir tecellisi ve lütfu olarak ifade etmiştir.⁷³³ Bu nedenle ayet-i kerimlerde erkeğe değer verip kız çocuğu istememek, önemsememek, kız çocuğuna kötü davranmak Allah (cc)'in iradesine itiraz, ihsanına nankörlük olarak anlaşılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de; Arap toplumunun kız evlat sahibi olma durumunda gösterdikleri tutum ve davranışlar şiddetle eleştirilmiştir. Nahl suresinde, *“Onlardan birine bir kız müjdelendiğinde öfkeyle yüzü kapkara olur. Verilen müjdenin kötülüğünden dolayı halktan gizlenir.*

⁷³³ Şûrâ 42/49.

Böyle bir alçaltıcı duruma rağmen onu yanında mı tutsun yoksa toprağa mı gömsün? Görün işte, ne kötü yargıda bulunuyorlar”⁷³⁴ ifadesi ile müslümanın sahip olunan çocuğun cinsiyeti ile ilgili takınması gereken tutum izah edilmiştir. Ayet-i kerimeden Câhiliye döneminden Arapların kız çocuk sahibi olmayı istemediğini, erkek çocuk sahibi olmanın ise şeref vesilesi olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Câhiliye Arapların kız evlat sahibi olmak istememelerinin temelinde iki nedeni olduğu ifade edilmiştir. Bunlar geçim sıkıntısı ve namus anlayışları olarak değerlendirilmiştir.⁷³⁵ Buna karşılık erkek çocuklar ise Arap toplumunun geleneksel yapısında öngörülen savaşçı kimlikleri ve iâşe teminindeki rolü nedeni ile kıymetli görülmüş ve çok erkek çocuğuna sahip olmak bir üstünlük ve övünç vesilesi sayılmıştır.⁷³⁶ Kız çocuklarının kabile savaşlarında savaşma kabiliyetlerinin olmaması, hatta savaşta korunmak durumunda olmaları, savaş neticesinde esir olarak cariye durumuna düşme tehlikeleri gibi nedenlerle, Arap toplumunda babaları ve erkek kardeşleri için yük olarak görülmüşlerdir. Ayrıca ekonomik üretime katılmadıkları için tüketici olarak aşağılanmışlardır. Bu nedenlerle de cahiliye dönemi Arap toplumunda kız çocuk sahibi olmak utanç vesilesi olarak algılanmıştır. Kız çocuğu olan aile çocuk sahibi olmanın bir müjde ve sevinç vesilesi olması gerekirken zıddına elem verici bir haber olarak düşünülmüştür. Geleneğin baskısı ile babalık duygusu arasında kalan insanın bunalımı; Ayet-i kerimenin dilinde “*Böyle bir alçaltıcı duruma rağmen onu yanında mı tutsun yoksa toprağa mı gömsün?*”⁷³⁷ ibaresi ile ifade edilmiştir. Kur’an-ı Kerim bu geleneği tümü ile reddederek, “*Görün işte, ne kötü yargıda bulunuyorlar!*” ifadesi ile mahkûm etmiştir.⁷³⁸ Allah (cc) kız ya da erkek çocuk sahibi olmayı üstünlük ya da düşüklük kabul etmeyi ahirete inanmayanlara ait kötü sıfatları, erkek çocuklara ihtiyaç duyup kız çocukları aşağılamak ve reddetmeyi ise yaratılış hikmeti ile uyumsuz bir davranış olarak görmüştür. Geleneğin yanlış ve insanın ontolojik yapısına aykırı uygulama ve buna bağlı olarak işlenen günahları ve kabahatleri

⁷³⁴ Nahl 16/58, 59.

⁷³⁵ Râzî, *et-Tefsîru 'l-Kebîr*, XX/56.

⁷³⁶ Nahl 16/57.

⁷³⁷ Nahl 16/58-59.

⁷³⁸ İsrâ 17/31; Tekvîr 81/8-9

yasaklayan İslâm dini, kız çocuklarının canına kıymaya kadar varabilen merhametsizlik ve cimriliği esas problem olarak göstermiştir.⁷³⁹

Allah (cc) erkek ve kızın yaratılışının hikmetini insanın yeryüzündeki imtihanı ile birlikte düşünmemizi emretmektedir. Kız ya da erkek çocuk sahibi olmanın Allah katında bir farkının olmadığı belirtilmiştir. Ayet-i kerimede “*Yoksa O, yarattıkları arasından kızları kendine ayırdı da oğlan çocukları için sizi mi tercih etti. Onlardan birine, Rahman'a layık gördüğünün (kız çocuğunun) müjdesi verilince öfkeye kapılarak yüzü mosmor olur. “Mücadelede başarısız olarak ömrünü süslenmekle geçirecek olan kız çocuğu mu!” diye öfkeyle sorar*”⁷⁴⁰ ifadeleri ile kız çocuk sahibi olmaktan rahatsız olan ve kızları Allah’a (cc) nisbet edenler yerilmiştir. Müşrikler, kız çocuklarını tam bir insan olarak değerlendirmemişlerdir. Kadınların savaşa dayanıklı olmamaları, ömürlerini güzel görünmek için süslenmekle geçirdiklerinin değerlendirilmesi ve üretime katkıda bulunmadıkları gerekçesiyle eksik görülmüşlerdir. Arap toplumu erkek çocuk sahibi olmayı kıymetli görürken, kız çocukları meleklerle ve Allah’a (cc) şirk koştukları putlara nispet ederek tuhaf bir ikileme düşmekteydiler. Kız evlat hem utanılacak ya da istenmeyen bir figür olarak görülmekte hem de kutsal saydıkları varlıklara atfedilmekteydiler. Ayet-i kerimelerde bu anlayış ve anlayışa dayalı uygulamalar eleştirilmektedir.⁷⁴¹ Tekvir suresinde, korkunç kıyamet sahneleri anlatılırken, erkek evlatı sahiplenip, kız çocuğuna karşı yaptıklarının hesabının da sorulacağı ifade edilmektedir. “*Diri diri gömülen kıza hangi suçundan dolayı öldürüldüğü sorulduğunda*”⁷⁴² ibaresi ile önceki ayet-i kerimelerde kızların diri diri toprağa gömülmesi, kız çocukları yüzünden utanç duyması,⁷⁴³ onları rızık endişesi ile toprağa gömülmeleri⁷⁴⁴ birlikte düşünüldüğünde hesap gününde çocukları arasında cinsiyet ayrımı yapanların hesaba çekilecekleri bildirilmektedir.⁷⁴⁵

⁷³⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 11, 333; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XX, 56; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, X/116.

⁷⁴⁰ Zuhuf 43/ 17,18.

⁷⁴¹ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXVII/215.

⁷⁴² Tekvir 81/8, 9.

⁷⁴³ Nahl 16/ 58, 59.

⁷⁴⁴ En'nâm 6/151; İsrâ 17/31.

⁷⁴⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VIII/104; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XIII/242; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, III/256.

Hız. Meryem'in annesinin hamile iken Allah (cc)'a çocuğunu adaması ve ardından çocuğun kız olması üzerine ; *"Onu doğurunca dedi ki: "Rabbim! Onu kız doğurdum. "Oysa Allah onun ne doğurduğunu daha iyi bilmektedir; erkek de kız gibi değildir. "Ben onun adını Meryem koydum ve işte ben onu ve soyunu kovulmuş şeytana karşı sana ısmarlıyorum"*⁷⁴⁶ ifadesi ile kız ya da erkek çocuk sahibi olmak noktasında İslâm'ın görüşü belirlenmiştir. Olayın gelişiminden anlaşıldığına göre, Hız. Meryem'in annesi karnındaki çocuğunu Allah (cc)'a adarken onun erkek olacağı düşüncesini taşıyordu. Ancak kız çocuk dünyaya getirince kızın erkek gibi olmadığı, adağını yerine getiremeyeceği düşüncesi ile endişelenmiştir.⁷⁴⁷ O günün anlayışında erkek çocuk dine ya da ibadethaneye hizmet için daha elverişli görüldüğünden kız çocuk sahibi olmak bir üzüntü vesilesi olmuştur.⁷⁴⁸ İbn Âşûr, Meryem'in annesinin kız çocuğa karşı bir tepkisinin olmadığını, Ayet-i kerimede erkek lafzının öncelenmesini beklenen cinsiyet olarak anlaşılması ile ilişkili görmektedir.⁷⁴⁹ Başka yorumlarda da bu ayet-i kerimede geçen kız ve erkek çocuk sahibi olmaya ilişkin Hız. Meryem'in annesinin ifadeleri iki cins arasında üstünlük anlamında değil, kavmin âdeti üzerine yapılan bir adağın yerine getirilememe endişesi ile ilgili olarak değerlendirilmiştir.⁷⁵⁰ Bu ayet-i kerimede insanın Allah (cc) katındaki üstünlüğünün kendi yaratılış gayesi ve fitratına uygun olarak görev ve sorumluluklarını yerine getirmesi olarak değerlendirilmiş, cinsler arasında yaratılış ile birlikte ortaya çıkan üstünlük tartışmasının olmadığı ifade edilerek üstünlüğün takva ile belirlendiği belirtilmiştir.⁷⁵¹

Allah (cc) insanın kız ya da erkek çocuk sahibi olmasının hikmetini *"Göklerin ve yerin egemenliği Allah'a aittir. O dilediğini yaratır; dilediğine kız çocukları bahşeder, dilediğine de erkek çocukları bahşeder. Yahut erkek ve kız çocuklarını birlikte verir. Dilediğini de çocuksuz bırakır. Şüphesiz O her şeyi bilir, her şeye gücü yeter"*⁷⁵² ifadeleri ile açıklamıştır. Çocuk sahibi olmanın insanın kendi kabiliyeti ile doğrudan ilgili bir durum olmadığı belirtilmiş ve ister kız ister erkek

⁷⁴⁶ Âl-i İmran 3/36.

⁷⁴⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I/186; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VIII/27.

⁷⁴⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II/248.

⁷⁴⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, II/227.

⁷⁵⁰ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, VIII/28; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I/187; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, I/373.

⁷⁵¹ Hucurat 49/13.

⁷⁵² Şûrâ 42/49, 50.

çocuk olsun verenin/yaratanın Allah (cc) olduğu vurgulanmıştır. O halde insanın kendisinin dünyaya gelmesinde sadece vesile olduğu canlının sahibi olduğu zehabına kapılması insanın cahilliği ve yaratılış hikmetini kavrayamadığının göstergesidir. Ayet-i kerimede insanın çocuk sahibi olmasının Allah (cc)'ın bir lütfu olduğu belirtilerek, Allah (cc)'ın nimetini insanın kendinden bilmesi ve Allah (cc)'ın nimetleri arasında ayırım yapması, cinsiyete dayalı üstünlük çıkarımları yapması yerilmiştir. Ayet-i kerimeden anlaşıldığına göre, kız ya da erkek çocuk sahibi olmak, ikisine birden sahip olmak ya da hiç çocuğu olmaması insanın kendi kudretinde değildir. Allah (cc)'ın iradesinin bir tecellisi olarak görülmesi gereken üç farklı durumda insanın yeryüzündeki yaratılış vesilesi olan imtihanın bölümleridir.⁷⁵³

Kız ya da erkek evlat sahibi olmak ile ilgili ayet-i kerimelerde iki temel konu dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi yaratılan hiçbir şey Allah (cc)'ın hükümlerinde dışında değildir. Bu nedenle yaratılanı, yaratıcının mutlak iradesi ile değerlendirip, yaratılan canlı cansız her şeye saygı ile yaklaşmak kulluğun gereğidir. İkincisi ise evlatlar arasında cinsiyet ayrımı yapılmaması ifade edilmiştir. İster kız ister erkek cinsinden olsun, her çocuk Allah'ın bağıışı ve armağanı olarak görülmelidir. Cinsiyeti nedeni ile çocuklar arasında ayrımcılık Allah (cc)'ın verdiği nimeti beğenmeme, cinsiyeti nedeni ile övünme ise insanın etkisi olmadığı konuda rol çalması olarak değerlendirilmektedir.⁷⁵⁴

Allah (cc), Kur'an-ı Kerim'de erkek ya da kız çocuk sahibi olunmasını insanın kendi kararı ve kendi çabası ya da özellikleri ile ilgili bir durum olmadığını, yaratanın Allah (cc) olduğunu belirtmektedir. O halde Müslüman erkeklere düşen görev, çocuk sahibi olduğunda onu cinsiyetine göre değerlendirmeden, insan fitratına uygun olarak karşılayıp değerlendirmesidir. Çalışmanın ikinci bölümünde açıklanan Müslüman babanın evlatlarına karşı görevlerini yerine getirmesidir. Erkek evlat sahibi olmak ile övünmek ise Kur'an-ı Kerim'de câhiliye âdeti olarak görülerek yerilmiştir. Çünkü kız ya da erkek olması insanın tercihi ya da kararı olmadığı gibi, insanın yeryüzündeki imtihanı için hangisinin faydalı hangisinin faydasız hangisinin ise zararlı olacağı insanın bilgisinde değildir. İnsan, çocuk sahibi olmayı kendisine

⁷⁵³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VII/308; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, III/283; Beydâvî, *Tefsiru'l-Beydâvî*, 2/176; Sabûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, V/466.

⁷⁵⁴ Bakara 2/216; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXV/46; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III/409-410; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, IV/44; Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, IV/621-622; Müslim, Talak, 31, 34.

verilen bir nimet olarak görmek yerine, kendisini yaratıcı yerine koyarak cinsiyet üzerinden üstünlük ya da düşüklük değerlendirmesi yapması, erkek çocuk sahibi olmayı ise kendisinden bilerek üstünlük taslayarak imtihanı kaybetmektedir. Allah (cc)'ın evlat nimetini ister kız ister erkek olsun hüsni kabul ile karşılayıp, kendisine verilen nimetin şükürünü eda edebilenler için ise Allah (cc) nimetlerini artıracığını belirtmektedir. Müslüman erkek, Allah (cc) tarafından kendisine bahşedilen erkek evladın hem nefsi hem de evladı için imtihan vesilesi olduğunu, kendi elinde olmayan, Allah (cc)'ın dilemesi ile gerçekleşen süreçlerin övünme, böbürlenme ya da üstünlük vesilesi olarak görmemelidir. Bunun yerine erkek evladın Allah (cc)'ın rızasına uygun, insanlığın hayırına bir birey olarak yetiştirilmesi için sorumluluklarını yerine getirmelidir.

2. İsmi Örtülü Erkek Tipleri

Kur'an-ı Kerim'de erkek davranış ve sorumlulukları ile ilgili örnek kişiler üzerinden açıklamalar yapılırken bazen isim ve görevi belirtilmiş bazen de örneğin davranışı açıklanmış ancak kimliği hakkında bilgi verilmemiştir. İsmi örtülü olarak verilen bu örneklerde erkekler; racül, rical şeklinde ifade edilmiştir. Yaptıkları güzel ya da kötü davranışları müslümanlara olumlu ve olumsuz örnek olarak gösterilmiştir. Bazı ayet-i kerimelerde rical kelimesi Arap dilinin tağlib sanatı gereği hem kadınları hem de erkekleri ifade etmektedir. Çalışmada rical kelimesinden erkeklerin anlaşıldığı örnekler incelenmiştir. Ayet-i kerimelerde geçen racül, racüleyn, rical kelimelerini incelenerek, örnek davranışları günümüz insanının İslâm'a göre davranışının nasıl olacağı sorusunun cevaplanması amacı ile incelenmiştir.

2.1. Yasin Suresi 20. Ayet

Yasin suresinde kendilerine üç peygamber gönderilmesine karşın inkârcılıkta direnen, peygamberlerin çağırısına uyanlar ile alay eden hatta peygamberlerini öldüren belde halkı anlatılmaktadır.⁷⁵⁵ Bu kıssanın anlatıldığı ayet-i kerimede; *"O sırada şehrin öbüür ucundan bir adam (racülün) koşarak geldi; şöyle dedi: "Ey kavmim! Bu elçilere uyun. Sizden bir ücret istemeyen o kimselere tâbi olun; onlar doğru yoldadırlar"*⁷⁵⁶ ifadesi ile ise belde halkından insanları Allah (cc)'ın dinine davet eden peygambere uymaya çağırın bir adamın kıssası anlatılmaktadır. Ayet-i

⁷⁵⁵ Aydemir, Abdullah, "Ashâbü'l-Karye", *DİA*, III/468-469.

⁷⁵⁶ Yasin 36/20-21.

kerimede anlatılan kişi ismi verilmeden; Allah (cc)'ın dinine ve elçilerine yardım eden birisidir. Bu örnekte Hz. Peygamber (sav)'e Allah (cc)'ın dinine çağıran her rasül ve nebinin kavmi tarafından yalanlanma ya da alay gibi olumsuz davranışlar ile karşılandığını ancak aynı zamanda her kavmin içerisinde peygamberlerin çağrısına uyan hatta onlara yardım eden kişilerin bulunduğu açıklanmıştır.⁷⁵⁷ Kur'an-ı Kerim bu örnekte kişinin kimliğini açıklamadığı gibi gelişen tarihi olayın zaman ve mekânı hakkında da bilgi vermemiştir. Kur'an-ı Kerim olayın kendisine dikkat çekerek, şehrin ucundan koşarak gelen ve peygamberin davetini hem kendisi hem de kavmi için kurtuluş vesilesi olarak gören bir kişinin olumlu davranışı örneklendirilmiştir. Burada yer, zaman ve kişiye değil insanın doğru davranışına dikkat çekilmiştir. Allah (cc) Kur'an-ı Kerim'in evrensel mesajı içerisinde asıl olanın mesajın kendisi olduğunu, tarihi sürecin ve kişilerin yerine örnek davranışa dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.⁷⁵⁸ Anlatılan olayın faili olan kişinin kimliği hakkında müfessirler tarafından bazı yorumlar yapılmış ve kişi belirlemesi yapılmaya çalışılmış olmakla birlikte⁷⁵⁹ ayet-i kerimede bize anlatılmak istenen kişinin olumlu ve örnek tavrının kişinin kimliğinin önüne geçmesi ile bu yorumlar zikredilmemiştir. Ayet-i kerimenin muhatabı olarak Hz. Peygamber (sav)'e ve onun şahsında inanlara; Allah (cc)'ın dinine davet edenlere yardım etmeleri, doğruyu hiçbir etki altında kalmadan ve korkmadan açıkça ifade etmeleri emredilmiştir. Ayet-i kerimede anlatılan olay her dönem için Allah (cc)'ın davetçilerine yardım etmenin ve destek olmanın Müslümanın görevi olduğu mesajı iletilmektedir.

2.2. Ahzab Suresi 23. Ayet

Enes b. Mâlik'ten Taberî aracılığı ile gelen rivayette Ahzap suresi 23 ve 24. ayet-i kerimelerin Bedir savaşına katılmayıp, daha sonra Uhut savaşına katılmak için söz veren ve Uhud savaşında şehit olan Enes b. Nadr hakkında nazil olduğu

⁷⁵⁷ İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, IV/450; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXVI/60; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III/284;

⁷⁵⁸ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 3/159. Bu şahsın isminin Habibu'n-neccâr olduğuna dair söz, İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

⁷⁵⁹ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXVI/60; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, III/159; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III/284; Kurtubi, *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'an*, XV/18; İbn Atiyye, *el-Muharraru'l-Vecîz*, IV/452; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXIII/6.

anlaşılmaktadır.⁷⁶⁰ Bu ayet-i kerimede “*Müminlerden bir kısmı (ricâlün) Allah'a verdikleri sözü yerine getirdiler, kimileri onun yolunda can verdiler, kimileri de ecellerini bekliyorlar; vaatlerini asla değiştirmediler. (Böyle oldu ki) Allah, sözünde duranları sadakatleri sebebiyle ödüllendirsin, münafıkları da dilerse cezalandırsın, dilerse bağışlasın! Allah çok bağışlayıcı, ziyadesiyle esirgeyicidir*”⁷⁶¹ ifadeleri ile Allah (cc)’a verilen sözün tutulması ve va’din yerine getirilmesinin güzel bir örneği ifade edilmiştir. Nuzul sebebi hakkında yukarıda verilen rivayet en güçlü rivayet olarak bilinmesine karşın, ayet-i kerimenin muhatap aldığı kişi Kur’an-ı Kerim lafzında belirsizdir. Kur’an-ı Kerim, Allah’a ve Rasulüne (sav) karşı verdiği cihat sözünü tutan ve bu uğurda canını feda eden erkeğin tutumundan ayet-i kerimede övgü ile söz etmektedir. Allah (cc), Müslüman erkeklere bu ayet-i kerime ile Allah (cc)’ın emirlerine uymasını, verdiği söze sadık olmasını ve sebat göstermesini emretmiştir.⁷⁶²

2.3. Kasas Suresi 20. Ayet

Hiz. Musa kıssasının anlatıldığı ayet-i kerimelerde Musa (as)’ın İsraili ile Kıpti arasındaki bir kavgaya müdahale ettiği sırada Kıpti’nin ölümüne sebep olması, ardından adam öldürmenin cezası nedeni ile endişeye kapılması, ertesi gün ise bir önceki gün kavgada yardım ettiği İsrailinin yine kavga etmekte olduğunu görmesi ve Musa (as)’dan yardım istemesi ve onun da ikinci kez yardım etmemesi üzerine İsrailinin sözleri ile Hiz. Musa’nın suçlanması ve şehirde cezalandırılacağına ilişkin konuşmalar yapıldığı anlaşılmaktadır. Hiz. Musa’ya ölüme sebebiyet vermekten kaynaklı ceza verileceğini ona haber veren adamın davranışı ayet-i kerimede anlatılmaktadır.⁷⁶³ “*Şehrin öbür ucundan bir adam (racülün) koşarak geldi ve dedi ki: “Ey Mûsâ! İleri gelenler seni öldürmek için hakkında görüşme yapıyorlar; derhal çıkıp git! İnan ki ben senin iyiliğini isteyenlerdenim*”⁷⁶⁴ Allah (cc)’ın peygamberine zarar verecek bir gelişme ya da kararı tehlikeyi göze alarak Hiz. Musa'ya bildirmiş ve

⁷⁶⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XX/85; Vahidî, *Esbâbu'n-nüzûl*, s. 237; Buhârî, *Tefsir*, 33/3; Ahmed b. Hanbel, *Müşned* 4/193; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, III/92; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XIV/178; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III/425; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, V/75-76.

⁷⁶¹ Ahzâb 33/23, 24.

⁷⁶² Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XX/85; İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, III/92; Buhari, *Tefsir*, 33/3; Ahmet b. Hanbel, *Müşned*, 3/328.

⁷⁶³ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXIV/233; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XX/88; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, IV/15.

⁷⁶⁴ Kasas 28/20.

onun şehri terk ederek Medyen'e sağ salim gitmesine yardımcı olmuştur.⁷⁶⁵ Hz. Musa'ya yardım eden rivayetlerde Firavun'un yakınlarından olduğu da ifade edilen, Kur'an-ı Kerim'de ismi zikredilmeyen bu mü'min kişi hakkında birçok rivayet bulunmaktadır.⁷⁶⁶ Ancak ayet-i kerimenin lafzına göre, kişinin isminden ve akrabalık ilişkilerinden daha önemli olan onun Allah (cc)'ın Rasulüne şefkatle yardım duygusu göstermesi ve imanının diğer bağlarından daha öncelikli değerlendirmesidir. Bu iman bilinci ve şefkat ile Hz. Musa'yı uyarak onu cezalandırılmaktan korunmasına vesile olmuştur.⁷⁶⁷ Bu örnekte adam olarak vasıflandırılan kişinin peygambere yardım etmesi, onu Firavunun elinden kurtarması davranışı ile Müslüman erkeklere güvenilir ve salih kişilere yardım etmenin bir görev olduğu ve bu görevi yerine getirmenin ayet-i kerime ile övgüye mazhar olduğu açıklanmakla, örnek bir davranış gösterilmektedir.

2.4. Nûr Suresi 37. Ayet

Kur'an-ı Kerim, Müslüman erkeklerin olumlu davranışları konusunda sadece tebliğ, cihat gibi zor zamanlar ile ilgili değil aynı zamanda günlük hayatın olağan akışında da isim belirtmeden Müslüman erkeklerin ibadet ve sosyal görevlerinde nasıl davranmaları gerektiğine ilişkin isimsiz örnekler vermektedir. Nur suresinde *"Allah'ın yapılmasına ve içinde isminin anılmasına izin verdiği evlerde, akşam sabah Allah'ı tenzih ederek anarlar; Ticaretin de satımın da kendilerini Allah'ı anmaktan, namazı hakkıyla kılmaktan ve zekâtı vermekten alıkoyamadığı, gözlerin ve gönüllerin dehşetle sarsılacağı bir günden korkan kişiler (ricâlün)"*⁷⁶⁸ ifadesi ile Müslüman erkeklerin yapması gereken davranışlar açıklanmıştır. Ayet-i kerimede; Müslüman erkeklere Kur'an-ı Kerim'i okumak ve okudukları hakkında müzakere ederek düşünmek, Allah'ı (cc) anmak, namaz kılmak ve zekât vermek görevleri verilmiştir. Hayatın günlük akışının bu görevlere engel olmaması tavsiye edilmiştir. Hadis-i şerifte ise bu şekilde davranan Müslümanların üzerine huzur ineceği ve onların Allah (cc)'ın himayesinde oldukları açıklanmıştır.⁷⁶⁹ Ayet-i kerimede geçen

⁷⁶⁵ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXIV/233; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XX/88; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, IV/15.

⁷⁶⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI/315.

⁷⁶⁷ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XVII/495; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, III/382; İbn Hacer, *el-İssâbe*, VI, 428; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XIII/279-281.

⁷⁶⁸ Nûr 24/36-37.

⁷⁶⁹ Müslim, "Zikir", 36-37.

kişiler şeklinde tercüme edilen rical kelimesi kadınları dışarıda bırakan bir anlam ihtiva etmemekle birlikte⁷⁷⁰ övülen amellerin erkeklerin üzerine düşen görevleri tanımladığı şeklinde anlamak daha uygundur. İnsanoğlu zaafları gereği dünya hayatında ticaret, zanaat, zevk ve dünya eğlencesine dalarak Allah (cc)'ya karşı görev ve sorumluluklarını unutabilir. Mala düşkünlüğü nedeni ile zekât görevini yerine getirmekten uzaklaşabilir. Ayet-i kerime insanın bu zaaflarından hareketle süreci bir imtihan vesilesi olarak tanımlamakta ve Allah (cc)'a karşı görevlerin yerine getirilmesinde dünya niğmetleri ve zaaflarının engel oluşturmaması istenmektedir. Müslümanlardan ebedi olanı geçici ile değerli olanı değersizle değiştirmemeleri istenmektedir.⁷⁷¹ Allah (cc) Müslümanları gelişen süreçler karşısında nasıl davranmaları gerektiğini de açıklamakta ve Kur'an-ı Kerim'de geçen emirlerin insan tarafından bilinmesi mümkün olmayabilecek arka planları olduğu da ifade edilmektedir.⁷⁷² Allah (cc) kullarından dünyanın nimetlerinin Rabblerini anmaktan onları alıkoymaması istenmektedir.

2.5. Kehf Suresi 32-43. Ayetler

İnsan, Allah (cc)'ın kendisine verdiği nimetleri sınırsız ve sonsuz olarak görmemelidir. Allah (cc) insana verdiği nimetleri bir imtihan vesilesi olarak sunmaktadır. Kehf suresinde kendisine nimet verilen bir adamın malına güvenerek yoldan çıkması isimsiz ve olumsuz örnek olarak anlatılmıştır. Ayet-i kerimede *“Onlara, misal olarak şu iki adamı (racüleyni) anlat: Bunlardan birine iki üzüm bağı vermiş, her ikisinin de etrafını hurmalarla donatmış, ikisi arasında da ekin bitirmiştik. Bağlardan ikisi de yemişlerini verip hiçbir ürünü eksik bırakmamışlardı. İkisinin arasından bir de ırmak akıtmıştık. Bu adamın başka serveti de vardı. Bu yüzden arkadaşıyla konuşurken ona şöyle dedi: “Ben, servetçe senden daha zenginim; insan sayısı bakımından da senden daha güçlüyüm.” Böyle bir inkâr içinde kendine kötülük ederek bağına girdi ve şöyle dedi: “Bunun hiçbir zaman yok olacağını sanmam. Kıyametin kopacağını da sanmıyorum. Şayet rabbimin huzuruna götürülürsem, hiç şüphem yok ki, orada bundan daha hayırlı bir akıbet bulurum”*

⁷⁷⁰ Arapça'da “tağlib” adı verilen bir anlatım biçimi bulunmaktadır. Bu anlatım biçiminde kelimelerin dil yapısı bakımından müzekker olmakla birlikte, anlam bakımından hem müzekker hem de müennes anlamları kapsayabilmektedir.

⁷⁷¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVII/113; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXIV/ 6; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, IV/238; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXIII/233. İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, XVIII/266.

⁷⁷² Fetih 48/25.

⁷⁷³ buyurulmuştur. Bu ifadelerden; insanın dünya malının mutlak sahibi olduğu düşüncesine kapılmasının yanlış olduğu ve malın ebediliğinin söz konusu olmadığı anlaşılmaktadır. Ayrıca insanın kendisine Allah (cc) tarafından verilen nimetlere güvenerek, sahip olduklarının kendi yeteneği, becerisi ve kazancı olarak görmesinin hata olduğu ifade edilmiştir. Mal ve servet sahibi olmak Müslüman için büyülenme sebebi değil, şükür sebebi olmalıdır. Çevresinde bulunan fakirlere karşı mal üstünlüğü ile övünmek yerilmektedir. Bu örnekte mustağnilik gösteren Allah (cc)'ın mülk verdiği kişiye fakir komşusu, *“Kendisiyle konuşmakta olan arkadaşı ona hitaben, “Yoksa sen” dedi, “Seni topraktan, sonra nutfeden (sperm) yaratan, daha sonra seni bir adam biçimine sokan Allah’a da mı inanmıyorsun?” Hâlbuki O Allah benim rabbimdir ve ben rabbime hiçbir şeyi ortak koşmam. Keşke bağına girdiğinde, “Mâşallah! Güç yalnız Allah’ındır” deseydin! Eğer malca ve evlâtça beni kendinden güçsüz görüyorsan, ben de rabbimin, senin bağından daha iyisini bana vereceğini umuyorum. Allah senin bağına gökten âfetler gönderir de bağ boş ve kaygan bir zemin haline gelebilir. Yahut bağının suyu dibe çekilir de bir daha onu aramaya bile gücün yetmez”*⁷⁷⁴ diyerek insanın acizliğini, yaratılış gayesini ve yaratılış şeklini unutmaması gerektiğini, mülkün Allah’a (cc) ait olduğunu, Allah’ın mülkü dilediğinden alıp, dilediğine verme kudretine sahip olduğunu hatırlatmıştır. Bu ayet-i kerimedeki ifadelerde Müslümanların mal sahibi olma ya da mal sahibi olmama durumunda nasıl davranmaları gerektiğine ilişkin açık emirler bulunmaktadır. Allah (cc) dünya nimetini dilediğine verir, dilediğinden alır, mülk sahibi olmak ya da kaybetmek insanın sadece kendi çalışması ile sağlanabilecek bir başarı değildir. Hatta mal sahibi olmak her zaman bir başarı olarakta anlaşılmamalıdır. Örnekte sahibi olduğu malın kendisini Allah (cc)’tan uzaklaştırdığı bir erkek profili sunularak meseleye dikkat çekilmiştir. Nitekim devam eden ayet-i kerimelerde; *“çok geçmeden adamın ürünleri (felâketlerle) kuşatıldı. Sahibi, çardakları yere çökmüş haldeki bağı uğruna yaptığı masraflardan ötürü çırpınmaya başladı. “Ah” diyordu, “Keşke ben rabbime hiçbir şeyi ortak koşmamış olsaydım!” Ona Allah’tan başka yardım edecek yandaşları da yoktu; kendisi de (bu felâkete) engel olamadı”*⁷⁷⁵ ifadeleri ile nimetler

⁷⁷³ Kehf 18/32-36.

⁷⁷⁴ Kehf 18/37-41.

⁷⁷⁵ Kehf 18/42-43.

üzerine şükürünü artırması gereken kişinin büyüklük taslaması üzerine malını kaybetmesi ve bu durum üzerine tövbe etmesi anlatılmaktadır. Yer, zaman ve kişi isimleri verilmeden anlatılan ve iki ayrı durumdaki bireylerin Allah (cc)'ın nimeti üzerine (fakirlik ya da zenginlik) Müslümanın davranış şeklinin nasıl olacağı belirtilmektedir. Ayet-i kerimenin kimler hakkında nazil olduğuna ilişkin müfessirler tarafından birçok yorum ve değerlendirme yapılmıştır. Olayın Mekke'de iki kardeş arasında yaşandığı, bir başka görüşte ise İsrailoğulları arasında bir miras bölüşümü ve sonrasındaki gelişmeler ile ilgili olduğu ifade edilmektedir.⁷⁷⁶ Bu ayet-i kerimelerin Mekkeli zenginlerin yoksul Müslümanlar ile birlikte yanyana görülmek istemedikleri için dini kabul etmediklerine yönelik düşüncelere karşı nazil oldukları değerlendirilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de hem Müslümana hem de müşriğe dünya malının imtihan vesilesi bir nimet olduğu ve mal ve zenginliğin şükür vesilesi olarak anlaşılması gerektiği ifade edilmektedir.

Ayet-i kerimelerde müfessirlerin yer, zaman ve kişi belirlemek için yaptıkları yorumlara karşılık, verilen olumlu ve olumsuz örneklerin kimliklerinin ve yaşadıkları yerlerin belirsiz olması anlatılan olayların Müslümanlara genel örneklik oluşturması bakımından daha uygundur. Çünkü Müslüman erkeğin tebliğ, cihat ve dünya malına ilişkin tutumlarının müşahhas örnekler üzerinden verilmesi örneklik oluşturmasını engelleyebilecek olumsuzluklara neden olabilecektir. Kur'an-ı Kerim'de açık ifadeler olmamasına karşın yer, zaman ve kişi belirlemeye çalışılmasının mesajın esasının iletilmesine yararı olup olmayacağı değerlendirilmelidir. Ayet-i kerimelerde geçen ve kişi/kişiler olarak tercüme edilen racül/racüleyn/ricâl kelimeleri özel bir kişiye hitap etmeden, Müslüman erkeğin, hatta Arapçanın dil özelliği gereği Müslüman kadının görev ve yükümlüklerini, olaylar karşısında nasıl davranacaklarını anlatmaktadır. Üstü örtülü erkek olarak tanımlanan bu örneklerde; Müslümanlara Allah (cc)'ın dinini tebliğ edenlere yardım etmeleri, haksızlık karşısında haklının yanında yer almaları, insanları doğru yola çağırmaları ve hata yapanları güzel bir dil ile uyarmaları emredilmiştir. Ayet-i kerimelerde dünya nimetleri ister eksik verilsin ister fazla verilsin bu durumun bir imtihan vesilesi olarak anlaşılması ve Allah (cc)'ın emrine uygun davranılması emredilmektedir.

⁷⁷⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XV/243; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, IX/417; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, XII/316; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, III/441-442.

Allah (cc) insanları nasıl davranmaları gerektiğini açıkladığı ayet-i kerimelerin sonunda doğru yoldan sapanlar için cehennem azabını hatırlatmakta, Allah (cc)'a karşı verdikleri sözde sebat göstererek görevlerini yerine getirenler ise cennet mükâfatı ile müjdelenmektedir.

3. Erkeklerde Bulunması Gereken Özellikler

3.1. Adalet

Adalet kavramı, düzenli ve dengeli davranma, her şeyin ve herkesin hakkını verme, haksızlıklardan uzaklaşarak orta yolu tutma, bir şeyi yerli yerine koyma, insaf ve eşitlik anlamlarına gelen bir terimdir. Herşeyi yerli yerine koymak anlamında kullanılan adalet kavramı, herkese lâıyık olduğunu vermek manası ile tanımlanmıştır. İnsanların işlerini yürütürken dengeli olmaları ve haklar konusunda insâfla hareket etmeleri adalet olarak anlaşılmaktadır.⁷⁷⁷ Bir denge halini ifade eden adalet kavramı ayet-i kerimde “*Muhakkak ki Allah, adâleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenâlık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor*”⁷⁷⁸ ifadesi ile Allah (cc) tarafından emredilmiştir.⁷⁷⁹ Ayet-i kerimde adâlet kavramı, genel anlamda ahlâkî, hukûkî ve içtimâî adâleti kapsamaktadır. Adâlet, payların taksîminde eşit muamele yapmak ve dengeli olmak, borcunu vermek, alacağını istemek, görevini yerine getirmek ve hakkını almak anlamlarında da tanımlanmaktadır. Adaletin hakkıyla yerine getirilmesi ihsân olarak ifade edilen ve adâletin fazlası olarak hakkından daha fazlasını vermek olarak anlaşılmıştır.⁷⁸⁰ Kur'an-ı Kerim adâleti, hukuk önünde eşitlik, toplum yaşamında denge ve hak kavramları ile açıklamıştır. İslâm, adaletin gerçekleşmesi için birlikte yaşayan bütün insanlar arasında hakça muameleyi insanların güvenliğinin garantisi olarak düzenlemeyi amaçlamıştır.⁷⁸¹ Toplumun huzur ve refahı, güvenlik ve saadetinin adaletle mümkün olduğu ifade edilmiştir. “*Ey iman edenler adaleti ayakta tutarak Allah için şahitlik edenler olun. Kendinizin, ana ve babanızın aleyhinde bile olsa (şahitlik ettiğiniz kimseler) zengin veya fakir de olsalar (adaletten ayrılmayın). Çünkü Allah ikisine de daha yakındır. Adaleti yerine getirebilmek için hevâ ve*

⁷⁷⁷ Ece, Hüseyin Kerim, *İslâm'ın Temel Kavramları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000, s. 28; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, XI/436.

⁷⁷⁸ Nahl 16/90.

⁷⁷⁹ Kandemir, M. Yaşar, *Örneklerle İslâm Ahlâkı*, Nesil Yayınları, İstanbul 2003, ss. 72–74.

⁷⁸⁰ İsfahânî, *el-Müfredât*, ss. 236–237.

⁷⁸¹ Haşimî, *Müslüman Şahsiyeti*, s. 237.

hevesinize uymayın. Eğer eğri davranır veya yüz çevirirseniz, Allah yaptıklarınızdan haberdardır”⁷⁸² buyruğu ile adil bir toplum yapısının kurulması emredilmiştir. Yeryüzünde adaletin sağlanması Müslümanlara yüklenmiş bir görevdir. Allah (cc) adaletin sağlanmasını Müslüman bireyin ve toplumun önceliği belirtilmektedir. Adaletin zıddı zulüm olarak tanımlanmıştır. Allah (cc)’ın emirlerinin uygulandığı yerde adalet, Allah (cc)’ın emrinden uzaklaşılan yerde ise zulüm vardır. Allah (cc)’ın hükmünde adaletsizlik yoktur.⁷⁸³ Adalet, ödül ve cezada eşitlik olarak iyiliğe dengi bir iyilik yapmak, kötülüğe de dengi bir kötülük ile eşit bir ceza tatbik etmek olarak Kur’an-ı Kerim’de sık sık tekrarlanan ayet-i kerimeler ile ifade edilmiştir.⁷⁸⁴

Hadis-i şeriflerde “hükmünde, yönetimi ve velâyeti altındakiler hakkında adil davrananlar, Allah katında nurdan minberler üzerinde olacaklardır”⁷⁸⁵, “Adil devlet başkanı ve idareciler mahşer yerinde Allah (cc)’ın yüce lûtfuna ve himayesine mazhar olacakların öncüleridir”⁷⁸⁶ ifadeleri ile adaletin önemine vurgu yapılmıştır.

Sosyal ve hukuki yönleri ile adalet aynı zamanda bir ahlak ilkesi olarak insanlar arasında kültür, bilgi ve mevki farklarına bakılmaksızın yerli yerinde muamele etmektir. Kur’an-ı Kerim’in ilk muhatabı olan Arap toplumu adaletten ayrıldığı için huzursuzluk ve zulüm içerisinde bulunuyordu. İslâm dini bu huzursuzluk ve zulmü ortadan kaldırmayı ve adaleti sağlamayı hedefleyen bir hayat nizamı olarak, Hz. Peygamberin uygulamalarında hakça muamele uygulamalarını gerçekleştirmiştir. Hırsızlık yaptığı iddiası ile Hz. Peygamberin huzuruna getirilen soylu bir aileye mensup Fatıma isimli bir kadına el kesilmesi hükmü verilmişti. Kadının sosyal statüsü ile hükmün değiştirilmesi talebine karşı Peygamber (sav) “Allah’a yemin ederim ki, böylesine kötü bir hırsızlığı Mahzum kabilesine mensup Fatıma değil, kendi kızım Fatıma yapmış olsaydı, kesinlikle onun elini de kestirirdim”⁷⁸⁷ ifadesi ile insanlar arasında eşit hüküm verilmesi ilkesini vurgulamıştır. İnsanlar arasında hüküm verilirken adaletle muameleyi sağlayacak şahitlik, hâkimlik vs müesseselerin doğru çalışması için de tedbirler alınmıştır. Ayet-

⁷⁸² Nisâ 4/135.

⁷⁸³ Nisâ 4/40.

⁷⁸⁴ Nahl 16/90; Nisâ 4/58; Mâide 5/42; Hucurat 49/9.

⁷⁸⁵ Müslim, İmâre, 18.

⁷⁸⁶ Buhârî, Edep, 36.

⁷⁸⁷ Müslim, Hûdûd, 2.

i kerimelerde hâkimlik ve şahitlikte adalete ilişkin güçlü vurgular bulunmaktadır.⁷⁸⁸ Kur'an-ı Kerim'de ayet-i kerimelerde adalet kavramı ve uygulanması açıklanmış, hadis-i şeriflerde ise Hz. Peygamberin örnek uygulamaları gösterilmiştir. Müslüman insanlar arasında ödül ve ceza uygulamalarında hak ve denge esasına göre hareket etmelidir. Müslüman erkekler ise kavvâmlık görevlerinin bir gereği ve sorumluluğu olarak adaletin sağlanmasında kadınlara göre bir derece daha fazla sorumluluk sahibidirler. Müslüman erkeklerin yöneticilik görevi ve yeryüzünde kendilerine yaratılış ile verilen sorumlulukları nedeni ile toplum yaşamı ve bireyler arası ilişkilerde hakkaniyetli davranmaları, hukuki problemlerde hakkın teslimi anlamına gelen adaletin sağlanması bakımından sorumluluk sahibidirler.

3.2. Kuvvet ve Şecâat

İnsanın bir işe gücü yetmesi, iş yapabilme gücü anlamlarında kullanılan kuvvet kelimesi, canlı varlıkların zor işleri yapabilme ve başarma melekesi olarak tanımlanmaktadır.⁷⁸⁹ Şecâat kelimesi ise sözlükte “cesaret, yiğitlik, kahramanlık” kelimeleri ile açıklanmaktadır. Şecâat kelimesi kavram olarak öfkenin akla itaat etmesi ve kişinin davranışlarında dengeli olması anlamında da kullanılmıştır. Bireyin saldırgan olmaması ama aynı zamanda korkak davranmaması olaylar karşısında teenni ile hareket etmesi, cesaretin agrasif bir tutuma dönüşmemesi, dengeli tavır göstermek şecâat kelimesi ile açıklanmaktadır.⁷⁹⁰

Kur'an-ı Kerim'de şecâat kelimesi lafız olarak kullanılmamakla birlikte cihad, mücadele, savaş gibi insanın korkaklık ya da yiğitlik gösterme tercihinin zorlanacağı olaylar ile birlikte mana bakımından ifade edilmiştir.⁷⁹¹ Fetih suresinde, Peygamber (sav)'in dostlarının özellikleri zikredilirken onların inkârcılara karşı güçlü ve cesur, birbirlerine karşı ise kibar ve nezaketli oldukları belirtilmektedir.⁷⁹² Kur'an-ı Kerim, düşman saldırısı ihtimalinde Müslümanların düşmana karşı cesaret ve metanet ile hazırlanmalarını överek, bunu Allah (cc) bağlılığın bir işareti olarak değerlendirmiştir.⁷⁹³ Aynı zamanda düşmanlık göstermeyen ve saldırı hazırlığı

⁷⁸⁸ Nahl 16/76.

⁷⁸⁹ Turhan, Kasım, “Kuvvet”, *DİA*, XXVI/504-506.

⁷⁹⁰ İsfahânî, *el-Müfredât*, “şc'a” md. s. 322; İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, “şc'a” md. s. 304.

⁷⁹¹ Enfal 8/15, 16; Tevbe 9/44; Tevbe 9/56, 57.

⁷⁹² Fetih 48/29.

⁷⁹³ Âl-i İmrân 3/173.

yapmayan gayri Müslimler ile de iyi ilişkiler kurulmasını teşvik ederek⁷⁹⁴ düşmana karşı bile aşırı saldırgan bir tutumu yasaklamıştır.⁷⁹⁵ Ayet-i kerimeler şecâat; akıl ve adalet ölçüleriyle sınırlandırılmış erdemli ve ölçülü bir davranış olarak tanımlamaktadır. Allah (cc) câhiliye toplumunun ahlak prensiplerine dayanmayan aşırı öfkesini, Müslümanların kaçınması gereken bir özellik olarak yasaklamış ve mü'minlere sekînet tavsiye etmiştir. Taberî, ayet-i kerimedeki sekînet kavramını “müşriklere has hamiyetin zıddı ve müslümanlara has bir nitelik” ifadeleri ile açıklamıştır.⁷⁹⁶

Hadis-i şeriflerde şecâat kelimesi lafız olarak ifade edilmiştir. Sahîh-i Buhârî'de “Cihad ve Siyer” bölümünde cihatta cesaret ve kahramanlığı teşvik eden, şecâatin ölçüsünü ifade edene hadis-i şerifler bulunmaktadır. Cihad ve Siyer bölümünün 24. babının başlığı “Savaşta Şecâat ve Korkaklık” olarak belirlenmiştir.⁷⁹⁷ Diğer yandan insanın nefsânî arzuları ile mücadele etmesi ve nefsin kötü isteklerine karşı iyilik için çaba göstermesi ve nefesine uymaması da şecâat olarak açıklanmıştır.⁷⁹⁸ İbn Hazm şecâati “bir kimsenin dinini ve ailesini, baskı altında kalmış komşusunu, kendisine sığınan, malı ve onuru saldırıya uğramış bir mağduru haksızlık edenlere karşı ölümü göze alarak savunması” anlamları ile geniş ve kapsamlı bir şekilde açıklamıştır.⁷⁹⁹ Bera' b. Âzib (ra)'dan gelen bir rivayette “savaş kızıştığı zaman biz, Rasûlullah'tan cesaret alırdık. Çünkü o, cesaret örneğiydi” denilmektedir. Rasûlullah (sav): “Allah'ım, korkaklıktan sana sığınırım” şeklinde yaptığı dua korkaklığın sakınılması gereken kötü bir davranış olduğunu göstermektedir.⁸⁰⁰

Şecâat kavramının zıt anlamlısı korkaklık ise *cübn* kelimesi ile karşılık bulmaktadır. Bu anlamı ile korkaklık cesaret ve atılganlık gösterilmesi gereken

⁷⁹⁴ Mümtehhine 60/8.

⁷⁹⁵ Bakara 2/191-194.

⁷⁹⁶ Fetih 48/26; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXVI/104; İbn Miskeveyh, *Tehzîbü'l-Ahlâk*, ss. 39, 45-49; Mâverdî, *Edebü'd-Dîn ve'd-Dünyâ*, Dârü'l-Minhâc, Beyrut, 1398/1978, ss. 247-249; İbn Hazm, *el-Ahlâk ve's-Siyer*, Beyrut 1405/1985, s. 32, 59; Gazzâlî, *İhyâ*, III/66.

⁷⁹⁷ Müsned, IV, 397, 405; Buhârî, “Tevhîd”, 28; Müslim, “İmâre”, 150.

⁷⁹⁸ Müsned, VI, 20-22; Tirmizî, “Fezâ'ilü'l-cihâd”, 2; Gazzâlî, *İhyâ*, III, 66.

⁷⁹⁹ İbn Hazm, *el-Ahlâk ve's-Siyer*, s. 59; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 328-329; Gazzâlî, *İhyâ*, III/53-60, 66, 176; T. Izutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar* (Tercüme: Selahattin Ayaz), İstanbul 1991, ss. 122-126.

⁸⁰⁰ Kandehevî, Yusuf, *Hadislerle Müslümanlık*, (Çeviren: Yaşar Erol), Cümle Yayıncılık, İstanbul ts, III/1213.

durumda kişinin geri çekilmesi, telaşa kapılması, kaçması, zaaf göstermesi, akliselim davranma becerisinden uzaklaşması demektir. İnsanın kontrolsüz öfke ve saldırganlığı hatalı bir davranış olarak görüldüğü gibi korkaklık ve pasiflikte olumsuz bir davranış olarak tanımlanmaktadır.⁸⁰¹ Diğer yandan Allah (cc)'ın yarattıklarından korkmamak müslüman için nasıl olumlu bir davranış olduğu gibi, Allah (cc)'dan korkmak ise üstün bir fazilet olarak görülmektedir. “*Allah'ın göndermiş olduklarını tebliğ edenler, Allah'tan korkarlar ve O'ndan başka kimseden korkmazlar. Allah hesap gören olarak yeter*”⁸⁰² ayet-i kerimesi ile Müslümanların sadece Allah (cc)'dan korkmaları emredilmiştir.

Şecâat karşılaşılan bir durum hakkında muhtemel riskleri hem değerlendirmeye almak hem de göze alabilmektir. İnsanın cesareti aklın önüne geçmeden, riskleri gözönünde bulundurarak, ancak gerekli tavrı yerinde ve zamanında göstermesidir. Korkaklığın zıddı olarak kullanılan şecâat, insanın birey ve toplum menfaatlerini korumak amacı ile programlı olarak çalışmasını da ifade etmektedir. Dünya üzerindeki tüm kültürler şecâati teşvik etmekte ve ödüllendirmektedir. Evrensel kültürde erkek çocukları yetiştirilirken şecâatli olmak bir üst değer olarak benimsetilmektedir.⁸⁰³ Şecâat tehlike ve zorluklar karşısında ihtiyaç durumunda tehlikeye karşı sebat gösterme ve ölümden korkmama duygusudur. Müslüman'ın asil davranışları arasında şecâat sayılmış ve insanlar arasında ona saygı kazandıracağı belirtilmiştir. Toplumda erkeğin cesareti övgü ile karşılanır ve atılganlık gerekli bir vasıf olarak görülür. Buna karşılık kız çocuklarının cesareti yüceltilmez ve duyarlılık, merhamet vasıfları daha belirgin olarak öncelenir. Aydınlanma dönemi sonrasında kadının cesareti feminist yaklaşımlar ile teşvik edilmeye ya da yüceltmeye başlanmakla birlikte bu yaklaşımın yaratılış fitratı ile uyumlu olmadığı görülmektedir.⁸⁰⁴

Kur'an-ı Kerim, Müslüman erkeği şecâate davet ederken aynı zamanda bu davranışın karşılığını da ifade etmektedir. Çünkü insanı cesur ve atılgan davranmaya teşvik eden unsur onun bu davranışı karşısında kazanacağı mükâfattır. Allah (cc) Müslümanlara doğru yerde ve doğru yöntemler ile kullanmak şartı ile şecâati

⁸⁰¹ Çağrı, Mustafa, “Korkaklık” *DİA*, XXVI/203-206.

⁸⁰² Ahzâb 33/39.

⁸⁰³ Tarhan, Nevzat, *Güzel İnsan Modeli*, Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s. 90.

⁸⁰⁴ Tarhan, *Güzel İnsan Modeli*, s. 90.

emretmektedir. Ayet-i kerimlerden ve Hz. Peygamber'in hadis-i şeriflerinden anlaşıldığına göre; doğru yer ve doğru davranış; nefsin azgınlığının engellenmesi, şecâatin Allah (cc)'ın dinini tebliğ ederken, iyiliği emr, kötülükten nehy görevlerinde gösterilmesi gerekir. Haram işlerde şecâat göstermek İslâm dininin yasakladığı bir davranıştır. Kur'an-ı Kerim'e göre şecâat zayıfları ezmek, zayıfa karşı kuvvet göstermek, Allah (cc)'ın izin vermediği davranışları göstermek değildir. Müslüman erkek cesaretli olmalıdır. Zayıflık ve korkaklık kendisine vatani, eşini, ailesini koruyacak kişide bulunması istenen bir vasıf olarak görülmemiştir. Kur'an-ı Kerim'in emrettiği şecâat vasıflarını taşıyan erkek çocuk yetiştirmede hem eğitim kurumlarına hem de ailelere görev düşmektedir.

3.3. Sabır

Sözlükte engellemek, hapsetmek, güçlü ve dirençli olmak anlamlarına gelen sabır kelimesi, bir ahlâk terimi olarak ise üzüntü, başa gelen musibet ve imtihanlar karşısında direnç gösterme ve dayanma; olumsuzlukları olumlu hale getirmek için gösterilen metanet anlamlarına gelmektedir. Kavramın zıttı ise ceza⁸⁰⁵, telâş, kaygı, yakınma kelimeleri ile ifade edilmektedir.⁸⁰⁵ Sabır, haramlardan sakınmak ve Allah (cc)'ın gazabından korunmak için insanın olumlu davranışlardan birisi olarak anlaşılmıştır. Sabır insanın olumsuz durumlarda sükûnetini koruması ve halinden şikâyet etmeden Allah (cc)'ya iltica etmesi anlamlarında da kullanılmıştır.⁸⁰⁶ Gazâlî ise insanın nefsin baskısına karşı direnç göstermesini sabır olarak açıklamıştır.⁸⁰⁷ Bu tanıma göre insanın direnmesi ve metanetin korunması zor işlere ya da davranışlara karşı Allah (cc)'a iltica etmesi sabır ile gerçekleşebilir. Aynı zamanda bir hakkı korumak ya da bir zorlukla başa çıkmak, insan nefesine ağır gelen işlere katlanmak sabır ile gerçekleşebilir. Kur'an-ı Kerim'de beş ayet-i kerimede sabır kelimesi lafız olarak geçmekte, ayrıca yüz civarında ayet-i kerimede sabır kavramı ile aynı kökten gelen ifadeler ve kelimenin türevleri yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim, ayet-i kerimelerde sabırın önemi üzerinde durur, sabır gösterenlerden övgü ile söz edilir ve sabredenler mükâfatla müjdelendir. Allah (cc) insanları çeşitli bela ve musibetler ile sınavacağını ve musibetleri sabır ile karşılayanları rahmetle mükâfatlandıracağını

⁸⁰⁵ İbrahim 14/21.

⁸⁰⁶ Çağrı, Mustafa, "sabır", *DİA*, XXXV/ 337.

⁸⁰⁷ Gazâlî, *İhyâ*, IV/ 63.

müjdelemiştir.⁸⁰⁸ Sabretmek ayet-i kerimede hayırlı ve erdemli bir davranış olarak tavsiye edilmiştir.⁸⁰⁹ İnsanın üzüntü ve acı veren musibetlere karşı durabilmesi ve bu musibetlerin üstesinden gelebilmesi için sabır önemli bir dini vecibe olarak da anlaşılmıştır.⁸¹⁰ Sabır her faziletin üstünde bir değer taşımaktadır. Çünkü Allah (cc)'ın “*Şüphesiz Allah Teâlâ sabredenlerle beraberdir*”⁸¹¹ bildirisi insana yaratıcı ile berabere olmak gibi şeref ve onurun en büyüğünü müjdelemektedir. O halde insan bu şerefe nail olmanın gereğini yerine getirmelidir.

Hz. Peygamber (sav) de; “Sabır, acı bir olayın yaptığı sarsıntıya karşı ilk anda gösterilen tahammüldür”⁸¹² hadis-i şerifi ile sabrın tanımı ve önemini ifade etmiştir. Hadis-i şerifte Allah katında en makbul sabır, eylemin olayın ilk gerçekleşme anında gösterilen tavır olduğu ifade edilmektedir. Hadis-i şeriflerde zillete, haksızlığa, insan haysiyetine karşı davranışlara karşı sessiz kalmak ve müdahale etmemek anlamına gelmediği ifade edilmiştir. Allah (cc)'ın uygun görmediği, haram kıldığı davranışlara sabretmek ise uygun değildir. İnsanın şahit olduğu ve düzeltmeye gücünün yeteceği kötülöklere müdahale etmesi gerekir. Aksi takdirde sabır göstermek acizyet sayılmıştır. Rasûlullah (sav); “Ya Rabbi! Acizlikten ve tembellikten sana sığınırım”⁸¹³ duası ile güç yetirilebilecek işlerde acizyet gösterilmesinin kötü bir tavır olduğunu açıklamıştır. Müslümanlar hem kötülöklere karşı hem de iyiliklere karşı sabırlı olmakla emredilmişlerdir. Kötü işlere karşı sabır gösterilmesi gerektiği gibi iyilik ve nimet ile karşılaşıldığında da sabır göstermek gerekmektedir. İyiliğe karşı sabır, Allah (cc)'ın hudutları dışına çıkmamaktadır. İnsanı mal, zenginlik ya da evlat verilmesi ve insanın bu nimetleri Allah (cc)'dan bilerek azgınlık içine düşmemesi de sabır göstermesi demektir. Sabırlı olmak hem kişinin kendisine düşen bir görev hem de Müslüman kardeşine hatırlatması gereken bir sorumluluktur. Bu yönü ile Müslüman, kardeşine hakkı ve sabrı tavsiye etmekle yükümlüdür.⁸¹⁴ “Sabır ve tahammül gösteren kimseyi Cenab-ı Hakk sabırlı kılar. Sabırdan daha hayırlı ve

⁸⁰⁸ Bakara 2/155-157; Âl-i İmrân, 3/142; Muhammed 48/31.

⁸⁰⁹ Nahl 16/126-127.

⁸¹⁰ Haşimî, *Müslüman Şahsiyeti*, s. 45.

⁸¹¹ Bakara 2/153, 155.

⁸¹² Buhârî, Cenâiz, 32.

⁸¹³ Buhârî, Cihad, 25.

⁸¹⁴ Asr 103/1-3; Beled 90/17.

geniş bir nimet hiç bir kimseye verilmemiştir”⁸¹⁵ Hadis-i şerifi sabırı hem bir nimet hem de hayır olarak tanımlamaktadır.

Kur’an-ı Kerim’de ve hadis-i şeriflerde sabır kavramı ile ilgili çok sayıda doğrudan ya da dolaylı ifade, tavsiye ve emirler yer almaktadır. Çalışmanın sınırlılıkları gereği burada az sayıda örneğe yer verilmiştir. Diğer yandan sabır hem Müslüman erkek için hem de Müslüman kadın için emir ve tavsiye edilen bir davranıştır. Ancak sosyal yaşamın doğası gereği erkeklerin sabır göstermek durumunda oldukları gelişmelerin daha fazla olduğu bilinmektedir. Diğer yandan kadın fitratı gereği meselelere kısa vadede teenni ile uzun vadede ise öfke ve intikam duygusu ile yaklaşırken, erkeğin kısa vadede öfkeli, süreç içerisinde teenni ile hakeret ettiği görülmektedir. Bu aynı zamanda erkeğin imtihan vesilelerinden birisi olarak görülmüştür. Sabırlı olmak bu yönü ile erkekler için daha etkin bir vurgu ile açıklanması gereken bir durumu ifade etmektedir. Allah (cc) Kur’an-ı Kerim’de ve Hz. Peygamber (sav) örnek uygulamalarında genelde Müslümanlara, yukarıda açıklanan fitri özellikleri nedeni ile ise Müslüman erkeklere; bela ve musibetler karşısında Allah (cc)’dan sabır dilemelerini, kendileri sabırlı davrandıkları gibi kardeşlerine de sabrı tavsiye etmelerini istemiştir. Sabırlı davranmak Allah (cc)’ın en sevdiği huylardan birisi olarak tavsiye edilmiştir. Diğer yandan Allah (cc)’ın meşru görmediği ve insanın düzeltmesi emredilen olumsuzluklara, haksızlıklara ya da zulme karşı sessiz ve tepkisiz kalmak sabır değil acziyet olarak görüldüğünden menedilmiştir.

3.4. İstişâre

Bir konuda görüş alışverişinde bulunulması anlamına gelen istişâre kelimesi sözlükte danışma, görüş alışverişinde bulunma, danışan kimseye fikrini söyleyip onu yönlendirme manalarında kullanılan şûrâ sözcüğü ile eş anlamlıdır. Arap dilinde arı kovanından bal almak, rey vermek anlamlarında da kullanılmaktadır. Şûrâ aynı zamanda istişâre için toplanan homojen insan topluluğuna da isim olarak kullanılmaktadır. İstişârenin sözlük anlamı ile terim anlamı arasında semantik bir bağ vardır. Arının bal yapmak için farklı çiçeklerden polen topladığı ve bu polenleri işleyerek insanlar için sağlıklı ve şifa kaynağı bir besin ortaya çıkardığı gibi farklı

⁸¹⁵ Tirmizî, Birr, 76.

insanların görüşlerine başvurularak insan için doğru ve faydalı düşüncelere ulaşmak amacı ile fikir alışverişinde bulunulmasına şûra/istişare denilmektedir.⁸¹⁶

İnsanlık tarihi boyunca insanlar karar süreçlerinde istişareye önem vermişlerdir. Grek ve Roma kültüründe, Hind ve Çin medeniyetlerinde istişare yönteminin örneklerinin uygulandığı görülmüştür. Türk medeniyetinde de hakanların yanında çok sayıda danışman bulunur ve milletin işleri *Kurultay* adı verilen temsilcilerden ve ileri gelenlerden oluşan mecliste görüşülürdü. İslam öncesi Türk medeniyetinde şûra kelimesi, kengeş⁸¹⁷ kavramı ile karşılanmaktadır.⁸¹⁸ İslâm öncesi Arabistan yarımadasında, devlet ve aşiret yönetiminde şûra yöntemine başvurulduğu bilinmektedir.⁸¹⁹ Kur'an-ı Kerim'de islam öncesi toplulukların ve yöneticilerin önemli olaylar konusunda istişare yaptıklarına ilişkin haberler bulunmaktadır.⁸²⁰

Kur'an-ı Kerim'de *şûrâ/istişâr* kelimesi ve türevleri, toplam üç ayet-i kerimede geçmektedir.⁸²¹ Kur'an-ı Kerim'in kırk ikinci sûresi Şûrâ adını taşımakta ve sûrenin 38. ayet-i kerimesinde “*Rablerinin çağrısına uyarlar, namazı özenle kılarlar. İşleri de aralarındaki danışma ile yürür. Kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için harcarlar*” buyurulmaktadır. Bu ayet-i kerimede geçen şûra kelimesi sûreninde ismi olmuştur. Ayet-i kerimede şûra emrinin Allah (cc)'in çağrısına uymak, namaz, zekât ve infak ile birlikte zikredilmiş olması şûra'ya verilen önemi göstermektedir. Bir başka ayet-i kerime'de çocuğun emzirilmesi hususunda ebeveynler arasındaki görüşme ve fikir teatisi teşâvür kelimesi ile ifade edilmiştir. Teşâvür, karşılıklı fikir alışverişi anlamına gelmektedir.⁸²² Hz. İbrâhim'in, oğlu İsmail'i kurban etmesi hakkında gördüğü rüyayı onunla istişare ettiği de ayet-i kerimede anlatılmaktadır.⁸²³ Hz. Peygamber (sav)'e topluma nasıl davranması

⁸¹⁶ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IV/434-437; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, III/318-320; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, IX/54; Elmalılı, *Hak Dini*, II/1213.

⁸¹⁷ Türk medeniyetinde meclis, toy ve kurultay'da yapılan çalışmalara verilen isim. Ayrıntılı bilgi için Bakınız; Kafesoğlu İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 1992, 246; Erdoğan, Aysel, “İslamiyetten Önce Türk Devletlerinde Meclis Anlayışı: Toy, Kengeş, Kurultay Örneği”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Nisân 2014. C. XI, S. 1, ss. 39-52.

⁸¹⁸ Kâşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lügat-it-Türk*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (Hazırlayan: Şaban Kurt), İstanbul 2008, s. 604.

⁸¹⁹ Neml 27/29-35; Türcan, Talip, “İstişare/Şûrâ”, *DİA*, XXXIX/230-235.

⁸²⁰ Neml 27/ 29-33; A'râf, 7/109-112.

⁸²¹ Bakara 2/233; Âl-i İmrân 3/159; Şûrâ 42/38.

⁸²² Bakara 2/233.

⁸²³ Sâffât 101, 102.

gerektiğinin öğretildiği Âl-i İmrân suresi 159. ayet-i kerimede “Allah'tan bir rahmet dolayısıyla onlara yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın onlar çevrenden dağılır giderlerdi. Öyleyse onları, bağışla onlar için bağışlanma dile ve iş konusunda onlarla müşâvere et. Eğer azmedersen artık Allah'a tevekkül et. Şüphesiz Allah, tevekkül edenleri sever”⁸²⁴ ifadeleri ile şâvir (müşâvere) kelimesi geçmektedir. Hz. Peygamber’e iş hususunda mü’minlerle istişare etmesi emredilmiştir.⁸²⁵ Ayet-i kerimede Peygamber (sav)’e emredilen istişare müfessirler tarafından dünya işleri ile ilgili konularda yapılan danışma olarak ifade edilmiştir. Çünkü Allah (cc) tarafından bildirilmiş ve vahyedilmiş konularda istişare söz konusu değildir. Müfessirlerin yorumuna göre kişinin kendisi ile ilgili konularda çevresi ile istişare etmesi sünnet olarak değerlendirilmiş, toplumu ilgilendiren konularda istişare edilmesi ise farklı görüşlerde olmakla birlikte vacip olarak görülmüştür.⁸²⁶

Hadis-i şeriflerde; şûra, meşveret, meşûre, istişare ve teşâvür gibi kelimeler sözlük anlamlarıyla kullanılmaktadır. Şûra, kişisel ve toplumsal düzeyde her iş bakımından doğru karar almanın gerekli bir yöntemi şeklinde tanımlanmıştır.⁸²⁷ Hz. Peygamber (sav), müslümanlara şûrayı ve istişâreyi emretmiş, istişare ile hareket edilmesini övmüştür.⁸²⁸ Kendisinin de işlerde ashâbı ile görüş alışverişinde bulunduğu bilinmektedir. Mekke döneminin ilk yıllarında, Müslümanların var olma mücadelesi sırasında önemli kararlar arefesinde ashâbı ile istişare ettiği görülmektedir. Bedir, Uhud ve Hendek savaşları aşamalarında, Hudeybiye’de, Tâif seferinde, ifk hâdisesinde, ezan konusunda ashâbıyla istişâre ederek karar vermiştir.⁸²⁹ İstişare konusunda ayet-i kerimeleri ve Hz. Peygamber (sav)’in uygulamalarını inceleyen İbn Teymiyye; “idâreciler istişâreden muaf olamazlar. Çünkü Allah onu peygamberine emretmiştir” tesbitinde bulunmaktadır.⁸³⁰ Rivayetlerde Hz. Peygamber (sav)’in de istişareye önem verdiği görülmektedir.

⁸²⁴ Âl-i İmrân 3/159.

⁸²⁵ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, IX/54.

⁸²⁶ Âl-i İmrân 3/159; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâm'l-Kur'an*, IV/249-250; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, II/142; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, IX/76; Nevevî, *Riyâzu's-Salihîn ve Tercemesi*, (Çeviren: Hasan Hüsnü Erdem), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1958, IV/76; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, IV/148.

⁸²⁷ Tirmizî, “Fiten”, 78.

⁸²⁸ Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, II/280; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I/332; Tirmizî, Fiten, 7, 2168.

⁸²⁹ Vâkıdî, *Kitabu'l-Meğâzî*, I/209-214; İbn Hişâm, *Siretü'n-Nebeviyye*, III/ 67-68.

⁸³⁰ İbn Teymiyye, *Siyâsetü's Şer'iyye*, Matabî Riyad 1381-86, XXVIII/386, 387.

“Müslümanların fikrini almadan emîr tayin etseydim, İbnu Ümmi Abd’i tayin ederdim”⁸³¹, müsteşar (kendisiyle istişâre edilen kişi), güvenilen bir kimse olmalıdır⁸³², “Biriniz (din) kardeşine danıştığı zaman, danışılan kimse ona hak ve doğru bildiğini söylesin”⁸³³ Hadis-i şerifleri istişareye verilen önemi göstermektedir. Hz. Peygamberin yaşamı ve uygulamalarından örnekler anlatan rivayetlerde de onun istişare uygulama ve yöntemlerinden örnekler verilmektedir. Enes (ra) bir rivayetinde “Arkadaşları ile istişârede Hz. Peygamber kadar ileri giden bir başkasını görmedim” demiştir.⁸³⁴ Hz. Ömer ise Peygamberimiz’in müslümanlarla alâkalı bir meselenin istişâresi için Hz. Ebû Bekir ile birçok geceler boyu başbaşa kaldıklarını bazen bu istişârelere kendisinin de katıldığını belirtmiştir.⁸³⁵ Ayrıca Hz. Peygamber’in “Siz bir danışmada oy birliğine varırsanız, ben size aykırı hareket etmem” İfadesi ile istişarenin sonucuna saygılı olunması ve uyulmasını istemiştir.⁸³⁶

Kur’an-ı Kerim’de Allah (cc) Müslümanların işlerini istişare etmelerini emretmiştir. İstişarenin keyfiyeti konusunda ise hem ayet-i kerimeler hem de Peygamber (sav)’in uygulamalarında örnekler bulunmaktadır. Bu açıklamalara göre: Müslümanlar hem bireysel işlerinde hem de toplumu ilgilendiren işlerde istişare etmele yükümlü kılınmışlardır. İstişarenin keyfiyetinde ise öncelikle istişare edilecek konunun insanlar tarafından karar verilmesi mümkün bir konu olması gereklidir. Hakkında kesin nass bulunan konularda istişare söz konusu olmaz. İkinci olarak istişare, değerlendirilecek olan konunun uzmanı kişilerle yapılmalıdır. Çünkü konu hakkında bilgisi olan, insanların hayrına öneriler getirebilir. Tıpkı, arıdan başka böceklerden bal yapması beklenemeyeceği gibi ehil olmayan insanların görüşlerinden de hayr çıkmasını beklemek yanlış olacaktır. İstişare edilecek kişide akıl, tecrübe, mütedeyyinlik, fazilet, samimiyet, sağlam fikirli olmak, insanın yapısını tanınması ve güvenilirlik özellikleri aranılmalıdır. Kendi görüşlerinden başkasının görüşüne değer vermeyen kişiler ile istişare edilmesi ise uygun görülmemiştir. Kur’an-ı Kerim’de istişare edilmesi gereken konular çoğunlukla erkekleri doğrudan ilgilendiren konular olduğundan istişare konusu tüm

⁸³¹ İbn Sa’d, *Tabakât*, 3/154; Tirmizî, *Humus*, hadis no: 1966, *Menâkıb* 380.

⁸³² Ebû Dâvud, *Edeb* 114; Tirmizî, *Zühd* 39, *Edeb* 57; İbn Mâce, *Edeb* 37.

⁸³³ İbn Mâce, *Edeb* 37.

⁸³⁴ Tirmizî, *Cihad*, 34.

⁸³⁵ Hâkim, *Müstedrek*, 2/227.

⁸³⁶ *Müsned*, 5, 227.

Müslümanları ilgilendirmekle birlikte erkekler için daha fazla atıf yapıldığı görülmektedir. İstişare ile ilgili ayet-i kerimelerde; Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. Peygamber (sav) gibi erkekler üzerinden açıklanmıştır. Kur'an-ı Kerim'in erkeğe yüklediği sorumluluk ve görevler nedeni ile istişare örnekleri erkekler üzerinden verilmiştir. Toplumun işlerinde erkekler kavvâm olarak görevli olduklarına ve vacip olan istişare de toplumu ilgilendiren konular olduğundan istişare ile ilgili tavsiye ve emirler erkekleri bir derece daha fazla muhatap almaktadır. Müslüman erkekler ister şahsi işleri ile ilgili olsun isterse ailede ya da toplumun diğer yapılarında karar verme süreçlerinde yukarıda ifade edilen şartlara ve prensiplere dikkat ederek istişare etmekle yükümlü tutulmuşlardır. Müslümanların yöneticilerinin Hz. Peygamber (sav)'i örnek alarak istişare etme yükümlülüklerini yerine getirmekle görevlidirler. Müslümanın kendisine danışılan bir konuda doğru bildiğini söylemesi gerekir.

3.5. İlim Sahibi Olmak

İlim sözlükte bilmek anlamına gelmekle birlikte günlük kullanımda bilgi ve ve bilim anlamlarında kullanılmaktadır. Evrende gerçekleşen vakaların sebep, oluş, sonuç ve etkileri konusunda aklın sınırlılıkları ölçüsünde deneme ve eğitim ile edinilen bilgi ve malumatlara ilim denilmektedir.⁸³⁷ İlim bilgisizliğin karşıt anlamı olarakta tanımlanmaktadır. Âlim, alîm, allâm ve allâme, ma'lûm, ma'lûmât, muallim, müteallim, muallem kelimeleri ilim kelimesi ile anlam ve semantik bakımdan bağlantılıdır. Bu kelimelerden âlim ve alîm hem insan için hem de Allah (cc) için kullanılırken, diğer kelimeler yalnızca insan için kullanılmaktadır. İlim aynı zamanda sistemli bilgi birikimini ifade eden disiplinler olarak deneye dayalı bilimler içinde kullanılmaktadır. Modern dönemde ilim kelimesi çoğunlukla din bilimlerini fen kelimesi ise deneye dayalı bilimleri tanımlamak için kullanılmıştır.⁸³⁸

Kur'an-ı Kerim'de ilim kökünden türeyen 750-800 civarında kelime bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de ilim kelimesi ve türevlerinin bu sayıda yer alması Allah (cc)'ın bilgiye ve bilime verdiği önemi ortaya koymaktadır. Ayet-i kerimelerde ilim kavramı çoğunlukla ilâhî bilgi ya da vahiy anlamları ile kullanılmıştır. Ayrıca bilme yeteneği ve dünyevî bilgi anlamında kullanıldığı ayet-i kerimelerde bulunmaktadır. İlim sahibi tanımı da vahyin bilgisine sahip kişi olarak

⁸³⁷ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 623.

⁸³⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, "İlim", s. 193; Kutluer, İlhan, "İlim", *DİA*, XX/109-114.

açıklanmaktadır.⁸³⁹ İlim aynı zamanda Allah (cc)'ın sübûtî sıfatlarından birisi olarak sayılmıştır. Allah (cc)'ın ilminin hem beş duyu ile hemde duyuların kapsamadığı alanlara haiz bir bilgiyi kapsamaktadır.⁸⁴⁰ İnsanın dünyaya gönderiliş gayesi olan, Allah (cc)'ın yeryüzündeki halifeliği, Allah (cc)'a kulluğu ve imtihanı, ilim olmadan gerçekleşemez. Bu nedenle ilim insanın yeryüzündeki varoluşunun hikmetini sağlayan bir olgudur. İlim; ibadet, kulluk görevlerinin amaç, sonuç ve etki bakımından nasıl olması gerektiğinin bilgisini verdiği için ilim olmadan bilinçli kulluk görevi yerine getirilemez.⁸⁴¹ İlim, insanın özümsemesi gereken ve insan fitratına uygun bir olgu olarak, bilginin insan fitratına uygun özümsemesini ifade eder. Tıpkı bir arının çiçeklerden topladığı öz ile ürettiği bal arasında kaynak ilişkisi bulunmakla birlikte farklı maddeler oldukları gibi, bilginin ilim haline dönüşmesi de insanın fitratına yararlı yönde dönüşmesini ifade etmektedir.

İslam dini bilginin kaynağı hakkında kesin bir görüşe sahiptir. Ayet-i kerimde “Allah Âdem’e bütün isimleri öğretti”⁸⁴² buyruğu ile bilginin insana Allah (cc) tarafından verildiği açıklanmaktadır. Bu bilgi ilime dönüşerek insana yeryüzünün halifesi olma görev ve sorumluluğunu vermiştir. Allah (cc) yarattığı insan ile arasındaki bilgi verme sürecini peygamberleri aracılığı ile sürdürmüştür. “Size kendi içinizden size ayetlerimizi okuyan, sizi tezkiye eden, size Kitab'ı ve hikmeti öğreten ve size bilmediklerinizi öğreten bir elçi (rasul) gönderdik”⁸⁴³ ayet-i kerimesi insanın ilk atasından itibaren Allah (cc) tarafından eğitilmesi sürecinin devam ettiğini, insanın ilmi Allah (cc)'tan aldığını, dolayısı ile ilmin kaynağının vahiy olduğu anlaşılmaktadır. İnsan için ilim öğrenmek ve bilgi sahibi olmak, yaratılışın ve sorumluluğunun gereğidir. Ancak her insan kendisine verilen kapasitesi kadar sorumlu tutulmuştur. Her birey kapasitesine ve yaşadığı zaman, mekân ve şartlara göre ilim öğrenmekle yükümlü tutulmuştur. “Dilediğimizi derecelerle yükseltiriz; her ilim sahibinin üstünde bir âlim vardır.”⁸⁴⁴ Ayet-i kerimesi bu duruma işaret etmektedir. Kur'an-ı Kerimin, okuma, eğitim ve ilime verildiği önem açıklanırken vahyin “Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı bir alakadan yarattı. Oku! İnsana kalemlerle

⁸³⁹ Bakara 2/145; Âl-i İmrân 3/19; İsrâ 17/107.

⁸⁴⁰ Buhârî, “İstiskâ”, 29; Müslim, “İmân”, 5; Yılmaz, Yusuf Şevki, “İlim”, *DİA*, XX/108-109.

⁸⁴¹ İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, II/276-284.

⁸⁴² Bakara 2/31.

⁸⁴³ Bakara 2/151.

⁸⁴⁴ Yusuf 12/76.

yazı yazmayı öğretilip ona bilmediklerini öğreten Rabbin sonsuz lütuf sahibidir”⁸⁴⁵ buyruğu ile başladığı ifade edilir. Kur’an-ı Kerim, Müslümanların ilim öğrenmesini teşvik hatta bazı durumlarda emrettiği gibi, ilimden uzak kalmayı ayet-i kerimelerde yermiş ve Allah (cc)’a iyi kul olmanın vasıflarından birisi de ilim sahibi /âlim olmak olarak ifade edilmiştir. “Sakin ha câhillerden olma!”⁸⁴⁶, “Kulları içerisinde Allah’tan ancak âlimler korkar,”⁸⁴⁷ “Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?”⁸⁴⁸, “Allah, içinizden iman edenlerle, kendilerine ilim verilenlerin değerini yükseltir.”⁸⁴⁹ İfadeleri ile ilme verilen önem ifade edilmiş, ilim sahibi olmayanlar yerilmiştir.

Hiz. Peygamber ilmi teşvik etmiş, ilim öğrenmeyi nâfile ibadetten daha üstün görmüştür.⁸⁵⁰ Hadis-i şeriflerde insanlara ilimlerinin artması için Allah (cc)’a dua etmeleri tavsiye edilmiştir.⁸⁵¹ Âlimler ise diğer insanlardan üstün görülerek, onlara toplum içerisinde özel bir değer verilmiştir.⁸⁵² İlimin insanların doğru istikamette yürümesini sağlayan bir yol işareti olduğunu⁸⁵³ ifade eden Hiz. Peygamber (sav), âlimlerin peygamberlerin varisleri olduğunu ifade etmiştir.⁸⁵⁴ Bu Hadis-i şeriflerden hem ilim kaynağını ve devamlılığının vahiy ile mümkün olduğu anlaşılmakta hem de âlimlere ilim sahibi olmakla görev ve sorumluluk yüklenmektedir.⁸⁵⁵

Ayet-i kerimelerde Müslümanın bilginin doğru kaynağı olan vahiy kaynaklı bilgiyi öğrenmesinin farz olduğu ve bu bilginin ilim olduğu ifade edilmiştir. Müslümanların ilim sahibi olması, ilmi amele dönüştürmesi istenmiş, ilmin kulluk görev ve sorumluluklarını yerine getirme vesilelerinden birisi olduğu belirtilmiştir. İnsanın yaratılış ve yeryüzüne gönderiliş gayesine hizmet etmeyen bilginin ilim olmadığı, Allah (cc)’a kulluk etmekten uzaklaştıran bilgiden uzak durulması gerektiği bildirilmiştir. Diğer yönden amele dönüşmeyen bilginin insana fayda sağlamadığı için kıymetsizliği anlaşılmaktadır. İlim sahibi olmak övünme ve

⁸⁴⁵ Alak 96/1-5.

⁸⁴⁶ En’âm 6/35.

⁸⁴⁷ Fâtır 35/28.

⁸⁴⁸ Zümer 39/9.

⁸⁴⁹ Mücâdele 58/15; Fersahoğlu, Yaşar, *Kur’an’da Zihin Eğitimi*, Marifet Yayınları, İstanbul 1998, ss. 150-377.

⁸⁵⁰ Tirmizî, “İlim”, 19; İbn Mâce, “Mukaddime”, 17.

⁸⁵¹ Tirmizî, “Daâvât”, 128.

⁸⁵² Müslim, “İlim”, 14; Müsned, III, 157.

⁸⁵³ İbn Mâce, “Fiten”, 26; Dârimî, “Mukaddime”, 26, 32.

⁸⁵⁴ Buhârî, “İlim”, 10; İbn Mâce, “Mukaddime”, 17.

⁸⁵⁵ Dârimî, “Mukaddime”, 34.

üstünlük taslama bahanesi olarak görülmemelidir. İlim öğrenmek konusunda ayet-i kerimelerde ve hadis-i şeriflerde müzekker hitap ile erkeğe yönelik olmakla birlikte, ilim öğrenme konusunda erkek ile kadın arasında bir ayrım söz konusu değildir. İlim öğrenmek kadın-erkek her Müslümana farzdır. Diğer yandan ilim öğrenmenin insana sağlayacağı faydalar bakımından ve ilim öğrendikten sonra gösterilecek davranışların toplumu etkilemesi bakımından erkeklerin kendilerine yüklenilen sorumlulukların farklılığı onları, ilim öğrenme, ilmi aktarma ve amel bakımından kadınlardan görev bakımından farklı kılmaktadır. Bu yönü ile kadın erkek ilim öğrenme ve amel etme farkı olmamakla birlikte erkeğin toplum ve aile içindeki rol ve sorumlulukları ilim öğrenme konusunda ona yükümlülük üstlendirmektedir.

3.6. İffet ve Hayâ

Haramdan sakınmak, ahlaki temizlik, namus, ırz, helal olmayan davranışlardan uzak durmak ve kaçınmak anlamına gelen iffet kelimesi, ahlak kitaplarında ve ahlaka ilişkin diğer eserlerde insanın arzularının haramdan dizginlenmesi olarak erdemi anlatmak için kullanılmıştır. İffet, insanın nefsi arzuları hakkında ölçülü olmak, aşırı isteklerin akıl ve dinin sınırları ile ihata etmek yolu ile ahlaki bir davranış kazanmaktır.⁸⁵⁶ İnsanın tutkularının baskısından kurtularak, fitratına uygun davranışlar geliştirmesi insanın özgürlüğü olarak açıklanmıştır. İffet, erdemini kazanmış insanın tutkularına kul olmaktan kurtulup özgürleşmesi, insanın mevki tutkusundan kurtulması olarak da ifade edilmiştir.⁸⁵⁷ Kur'ân-ı Kerîm'de iffet kelimesi doğrudan geçmemekte, ancak dört ayet-i kerimede kelimenin türevleri kullanılmıştır. Ayet-i kerime'de yardıma en çok layık yoksulların özellikleri açıklanırken *“durumları hakkında bilgisi olmayanlar iffetli davranışları sebebiyle onları zengin zanneder”*⁸⁵⁸ ifadesi ile iffet, dilenmeyen onurlu duruş sergileyen insanların özelliği olarak tanımlanmıştır. Bekâr olup da evlenme vakti gelmiş olanları evlendirmeyi öğütleyen ayet-i kerimeden sonra bu durumdaki insanları durumu, *“evlenme imkânı bulamayanlar ise Allah lutfu ile kendilerini yeterli imkâna kavuşturuncaya kadar iffetlerini korusunlar”*⁸⁵⁹ buyruğu ile iffetin haramdan sakınmak, ahlaki korumak anlamlarında kullanıldığı görülmektedir. Peygamber (sav)

⁸⁵⁶ Cürcânî, *Ta'rifât*, “İffet”, s. 352; Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 606.

⁸⁵⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 319; Gazalî, *İhyâ*, III/284; Çağrıncı, Mustafa, “İffet”, *DİA*, XXI/ 506-507.

⁸⁵⁸ Bakara 2/273.

⁸⁵⁹ Nûr 24/32-33.

kendisi “Yâ rabbi! Senden hidayet, takvâ ve iffet diliyorum”⁸⁶⁰ duası ile iffeti, hidayet ve takva ile birlikte zikretmiş ve Allah (cc)’dan istenecek değerli bir özellik olarak göstermiştir. Bir başka hadis-i şerifte ise “Allah, yoksul olmasına rağmen iffetini korumaya çalışan mü’min kulunu sever”⁸⁶¹ açıklaması ile iffetin korunması gereken bir mü’min niteliği olarak, imkânsızlıklara karşın ahlakını koruyan kişinin Allah (cc)’ın sevgisini kazanacağını belirtmiştir.

İffet kelimesi ile birlikte kullanılan hayâ ise, sözlükte; utanma, sıkılma duygusu, Allah korkusu sebebiyle ahlak dışı işlerden kaçınma, ar, namus, edep, vazgeçme, çekinme anlamlarında kullanılmıştır.⁸⁶² Ahlak terimi olarak hayâ, nefsin çirkin davranışlarının terk edilmesi ve kötü bir iş yapılmasından ya da iyi bir işin yapılmamasından kaynaklı yüz kızartıcı eylem olarak tanımlanmaktadır.⁸⁶³ Hayâ kelimesi, kınama, yergi, onur kırıcı tutum anlamlarına gelen ar kelimesi ile de eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.⁸⁶⁴ Kur’an-ı Kerim’de hayâ kelimesi ve türevleri üç ayet-i kerime’de geçmektedir.⁸⁶⁵ Bu ayet-i kerimelerde hayâ kendini koruma, kaçınma ve çekinme anlamlarında kullanılmıştır. Hadis-i şeriflerde ise hayâ kelimesi, insan için hayırlı olan, iyilik getiren, peygamberlerin sünneti, temizlik, evlenmek anlamlarında ifade edilmiştir.⁸⁶⁶ Neredeyse bütün hadis kitaplarında nakledilen “Hayâ imandandır” hadis-i şerifi islam coğrafyasında bir özdeyiş olarak bilinmektedir.⁸⁶⁷

İffet ve hayâ kelimeleri anlam ve kapsadığı emir ya da yasaklar bakımından birlikte anlaşılmıştır. Ayet-i merimelerde ve hadis-i şeriflerde insanlara iffetli davranmaları ve hayâ sahibi olmalarına ilişkin çok sayıda tavsiye ve uyarı bulunmaktadır. Kur’an-ı Kerim, toplum ve ailenin sıhhat, huzur ve mutluluğunun sağlanması için iffet ve hayâyı uyulması gereken davranışlar olarak zikretmiştir. “... *Irzlarını koruyan erkek ve kadınlar... Allah bunlara bir mağfiret ve büyük bir*

⁸⁶⁰ Müsned, I, 389, 439.

⁸⁶¹ İbn Mâce, “Zühd”, 5.

⁸⁶² Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 544.

⁸⁶³ İsfahânî, *el-Müfredât*, “hyy”, s. 292; Cürçânî, *Ta’rifât*, “el-hayâ”, s. 310.

⁸⁶⁴ İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab*, “Hayâ”, s. 298; Çağrı, Mustafa, “Hayâ”, *DİA*, XVI/554-555.

⁸⁶⁵ Kasas 28/25; Ahzap 33/53; Bakara 2/26.

⁸⁶⁶ Müsned, IV, 426, 427; Müslim, “İmân”, 61; Buhârî, “Edeb”, 77; Müslim, “İmân”, 60; “Müsned, V, 421; Tirmizî, “Nikâh”, 1.

⁸⁶⁷ Buhârî, “İmân”, 16; “Edeb”, 77; Müslim, “İmân”, 57-59.

*mükafât hazırlamıştır*⁸⁶⁸ buyruğunda hem kadınlara hem de erkeklere iffetli olmaları öğütlenmiştir. Ayet-i kerime’de önce erkeklerin ifade edilmesi, tıpkı daha önceki benzer ifade tarzlarında olduğu gibi bir üstünlük göstergesi değil, dilin kuralları gereği bir kullanım biçimi olarak anlaşılmalıdır. Diğer yandan ayet- kerimede erkeğin önce zikredilmesi iffet ve hayâ konusunda erkeğin sorumluluğun kadından daha fazla olması ile de izah edilebilir. Bu değerlendirmeyi güçlendiren bir diğer ayet-i kerimede ise “*Onlar ırzlarını korurlar. Ancak eşleri veya sağ ellerinin malik bulunduğu (cariyeleri) başkadır. Çünkü onlar (eşlerinden ve cariyelerinden dolayı) kınanmazlar*”⁸⁶⁹ ifadeleri ile Müslüman erkeğin kendisini zina ve fuhuştan koruması gerektiği ifade edilmiştir. Ayet-i kerimede erkeklerin ırzlarını koruması ibaresinden, namus kavramının kadınlar ile özdeşleştirildiği geleneksel bakış açısının aksine, Allah (cc)’ın ırzın korunması hususunda her iki cinsi de sorumlu tutmakla birlikte erkeklerin bu konuda daha fazla yükümlülük sahibi oldukları anlaşılmaktadır.⁸⁷⁰ İffet ve hayânın korunması Hz. Peygamber (sav)’in dualarında da yer almış ve O; “Allahım, senden hidayet, takva, iffet ve gönül zenginliği dilerim”⁸⁷¹ ifadesi ile iffetin önemine vurgu yapmıştır. Bu duada da iffet kelimesin hem hidayet, takva ve gönül zenginliği gibi İslam’ın temel değerleri ile birlikte zikredildiğini ve sadece hitap dili bakımından değerlendirilirse öncelikle erkeklerin muhatap alındığı görülmektedir. Müslüman erkeğin ırz, namus ve iffet anlayışının nasıl olması gerektiği sorusuna “*Ey Muhammed, mümin erkeklere söyle, gözlerini haramdan sakınsınlar, edep yerlerini korusunlar. Böyle davranmak onlar için daha temiz ve daha hayırlıdır. Şüphesiz ki Allah, yaptıklarınızdan haberdardır*”⁸⁷² ifadesi ile mü’min erkeklere kendilerine haramdan korunmaları yönünde açık bir ikaz yapılmaktadır. Mü’min erkeklere namuslu ve iffetli olma emir ve tavsiyesinde bulunulması ve bu tavsiyenin kadınlara verilen tavsiyeden daha önce⁸⁷³ ifade edilmesi dikkatle değerlendirilmesi gereken bir konudur. Allah (cc) iffet ve hayâ ile ilgili emir ve tavsiyeye önce erkekler ile başlamıştır. Ayet-i kerimede önce gözlerin sakınılması ibaresinden erkeklerin hem yaratılış kaynaklı zafiyetine dikkat çekildiğini hem de

⁸⁶⁸ Ahzâb 33/35.

⁸⁶⁹ Meâric 70/29-30.

⁸⁷⁰ Sâbunî, *Safvetü’l-Tefâsîr*, VII/58.

⁸⁷¹ Müslim, Zikir, 72.

⁸⁷² Nûr 24/30.

⁸⁷³ Nûr 24/31.

haramdan korunmanın ilk aşamasının gözden başladığı anlaşılmaktadır. Allah (cc) öncelikle erkeklerin gözlerini /bakışlarını denetim altına almaları gerektiğini ifade ederek erkeğin namusunu korumasını istemiştir. Rasûlullah (sav) kendisine gözün spontane bakışı ile ilgili sorulması üzerine, “gözümü çevirmeyi” emretmiştir.⁸⁷⁴ Yine Hz. Peygamber (sav) “(Harama) bakmak, şeytanın zehirli oklarından bir oktur. Kim, Allah’tan korktuğu için bunu terk ederse Allah ona, tadını kalbinde hissedeceği bir iman bahşeder”⁸⁷⁵ ifadesi ile haram işlemeye yöneltebilecek bakışlardan kaçınılmasını açıkça emrettiği görülmektedir. Hz. Ali (ra)’dan rivayet edilen bir hadis-i şerifte ise O, Hz. Rasûlün kendisine “Ey Ali, birinci bakışına ikinci bakışını ekleme. Zira senin birinci defa bakmaya hakkın vardır. Bunun dışında bakmaya hakkın yoktur”⁸⁷⁶ açıklaması ile spontene gelişen görmeden sonra bakmaya devam etmenin yasaklandığı anlaşılmaktadır. Hz. Peygamberin hayatından yapılan anlatımlarda insanların gelip-geçtiği yollar üzerine oturulmaması, eğer orada oturulması zorunlu bir durum ise; insanlara eziyet vermekten kaçınarak, gözü kapatarak oturulması şeklinde uyarılar yapılmıştır. Burada gözü kapalı olmaktan anlaşılması gereken yukarıdaki ayet-i terime ve hadis-i şerifte izah edilen şekilde haramdan sakınmak ve haram olana bakmamak şeklinde anlaşılmalıdır.⁸⁷⁷

İslam dininin temel kurallarından ve Allah (cc)’ın emirlerinden uzaklaşarak, cahiliye dönemi adetleri ile erkeğin namus konusunda sorumluluklarının ihmal edilmesine, namus sorumluluğunun sadece kadınlara has bir yükümlülük olarak görenek ve gelenek ile açıklanmaya çalışılan cahili anlayışların aksine Kur’an-ı Kerim erkeği namus ve ırzı koruma konusunda öncelikle yükümlü tutmaktadır. Erkeklerin nefislerini korumaları, gözlerini sakınarak tedbir almaları, edep yerlerini örtmeleri emredilerek toplumda iffet ve hayânın korunması görevinde sorumluluk önce erkeğe daha sonra kadına verilmiştir.⁸⁷⁸ Erkeğe iffet ve hayânın korunması konusunda verilen görev Kur’an-ı Kerim’de Hz. Yusuf (as)’ın hayatı örneği ile açıklanmaktadır. Hz. Yusuf, iffetin korunması hususunda bir erkeğin karşılaşılabileceği en ağır imtihanlardan birisini yaşamıştır. Ayet-i kerime’de “*Evinde*

⁸⁷⁴ Müslim, “Âdâb”, 45/ 2159; Ebu Dâvûd, “Nikâh”, 44/2148; Tirmizî, “Edeb”, 28/ 2776.

⁸⁷⁵ Hâkim, *Müstedrek*, IV/ 349, 7875.

⁸⁷⁶ Ebu Dâvud, “Nikâh”, 44/2149; Tirmizî, “Edeb”, 28/2777.

⁸⁷⁷ Buharî, “Mezalim”, 22; Ebu Dâvûd. “Edeb”, 13/4815,

⁸⁷⁸ Karabaşoğlu, Metin, *Kur’an Okumaları*, Karakalem Yayınları, Bursa 2005, s. 103.

*bulunduğu kadın, onun nefsinden murat almak istedi. Kapıları iyice kapattı ve "haydi gel!" dedi. O da "Hâşâ, Allah'a sığınırım! Zira o benim velinimetimdir, bana güzel davrandı. Gerçek şu ki zalimler iflah olmaz!" dedi*⁸⁷⁹ ifadeleri ile anlatılan olayda Hz. Yusuf köle olduğu Aziz'in evinde onun hanımı tarafından iffetsizliğe çağrılmış ve O, bu çağırımı "Allah'a sığınırım" ifadesi ile reddetmiştir. Hz. Yusuf örneğinde Müslüman erkeğin köle durumunda iken efendisi olan kadına karşı iffetini koruması örneği, erkeğin iffet ve hayâ konusunda sorumluluğu göstermektedir. Hz. Yusuf'un haramdan kaçınmak için zindan cezasını tercih etmesi Müslüman erkeğin iffet konusunda göstermesi gereken hassasiyete vurgu yapmaktadır.⁸⁸⁰

İffet ve hayâ duygusu insanın Allah (cc)'ın dininden uzaklaşması, insan fitratının bozulması ve modernizm güzellemesi ile özgürlük ve bireysellik gibi doğru kavramların yanlış anlaşılması ve kullanılması nedenleri ile olumsuz yargılar ile anlaşılmaktadır. Bu yanlış yargılar iki farklı hatalı değerlendirmeyi ortaya çıkarmıştır. Bunlardan birincisi iffet ve hayâ duygularının kadın-erkek her iki cinsten de yok edilmesini hedefleyen ve insanı hayvan seviyesine indirgeyen insan fitratına aykırı yaklaşımlardır. İkincisi ise iffet ve hayânın sadece kadınlar ile ilgili olduğu düşüncesini taşıyan ve kaynağı belirsiz geleneksel bakış açısını ifade eden yaklaşımdır. Birinci yaklaşım insanın insan olmaktan kaynaklı değerlerini yok edip, insanı yeryüzünde eşref-i mahlûkat olarak görme yerine, hayvanlara eşitlemek üzere insan fitratını bozmayı amaçlamaktadır. Bu amacın sonuçları toplumsal huzursuzluk, aile hayatının bozulması ve kadın cinayetleri şeklinde insanlık için trajik neticeler ortaya çıkarmaktadır. İkinci yaklaşım ise Kur'an-ı Kerim'de ifade edilen cinsler arasında insanın fitratına uygun görev ve sorumluluk paylaşımı yerine, iffet ve hayâ gibi insanın hidayeti, takvası, gönül zenginliği ile birlikte zikredilen temel insani özelliklerin sadece kadına has olduğu anlayışı ile erkeklerin sorumluluğunu gözardı etmektedir. Oysa Kur'an-ı Kerim iffet ve hayâ konusunda öncelikle erkeğe hitap ederek, önce erkeği sorumlu tutmuştur. Eğer namusun korunması kadına ait bir sorumluluk ise ayet-i kerimede açıkça anlatılan Hz. Yusuf'un korumaya çalıştığı neydi?

⁸⁷⁹ Yusuf 12/ 23.

⁸⁸⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/312; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, XII/271.

Kur'an-ı Kerim'de verilen tavsiye, emir ve örneklerden Müslüman erkeğin iffet ve hayânın korunması konusunda Hz. Yusuf örneğinde olduğu üzere sınanabileceği anlaşılmaktadır. Müslüman erkeğin, iffet ve hayâsını korumak için Allah (cc)'ın emri gereği, önce gözlerini /bakışlarını haramdan koruması, ikinci aşamada harama yaklaşmaması ve böyle bir imtihanla karşılaştığında ise Allah (cc)'ın kendisini koruması için O'na sığınarak dua etmesi gerekmektedir.

3.7. Güzel Ahlaklı Olmak

Arapça kökenli bir kelime olan ahlak, hulk kelimesinin çoğuludur. Huy, seciye, tabiat, insanın yaratılış kökeni, güzel huy, etik, insanlığın mutluluğunu hedef alan kurallar bütünü ahlak olarak tanımlanmıştır.⁸⁸¹ İnsanın biyolojik yapısı için halk, manevi yapısı için ise hulk kelimeleri kullanılmaktadır.⁸⁸² Edep ve âdâp kelimeleri ile yolculuk, yeme, içme, sohbet gibi gündelik hayatın rutini içerisinde görgü kurallarına uyulması, kibarlık, takdir edilen davranış biçimleri ahlak anlamında kullanılmaktadır. İslam dininin nazil olduğu Arap toplumunun bir ahlak düşüncesi olmakla ve mürû'e (mürüvvet) kavramı ile dil ve edebiyat ürünlerinde bu düşünceye ilişkin anlatımlarda bulunulmakla birlikte, ahlak dünyevî ve kabileci bir yapı göstermekteydi. Cahiliye dönemi Arap toplumu Kur'an-ı Kerim'de açıklanan sarîh bir ahiret inancına ve sağlam bir imtihan bilincine sahip olmadığı için dünyayı oyun ve eğlence aracı olarak görmekteydi. Bu nedenle de ahlak kavramı ile ifade edilen erdemler toplumun değer yargıları içerisinde yer almamıştır.⁸⁸³ Ahlak anlayışını kısaca tanımladığımız bu toplumu muhatap alan İslam dini, ahlaklı olmayı ilk dönemlerden itibaren insanın ruh olgunluğuna ulaşmasını sağlayacak bilgi ve düşünce olarak açıklamıştır.⁸⁸⁴ Kur'an-ı Kerim'de ahlak kelimesi doğrudan yer almamakla birlikte, kelimenin türevleri bir kez âdet ve gelenek bir kez de ahlak anlamında ahlakın tekili olan hulk kelimesi olmak üzere iki ayet-i kerimede geçmektedir.⁸⁸⁵ Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber (sav)'i "*Muhakkak ki sen büyük bir huluk üzerindesin*"⁸⁸⁶ Ayet-i kerimesi ile tanımlamıştır. Burada geçen huluk kelimesi

⁸⁸¹ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 26; Çağrırcı, Mustafa, "Ahlak", *DİA*, II/10-14.

⁸⁸² İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, "hık", X/85-87.

⁸⁸³ Çağrırcı, Mustafa, "Ahlak", *DİA*, II/1-9; Kiraz, Celil, *Kur'an'da Ahlak İlkeleri*, Emin Yayınları, Bursa 2017, ss. 31-33.

⁸⁸⁴ Çağrırcı, Mustafa, "Ahlak", *DİA*, II/1-9.

⁸⁸⁵ Şuarâ 26/137; Kalem 68/4.

⁸⁸⁶ Kalem 68/4.

ahlak ile aynı kökten olup, karakter, davranış biçimini ifade etmektedir. İnsan davranışları ve bu davranışların bağlı olduğu düzenlemeleri inceleyen ilime ilmu'l-ahlâk denilmektedir.⁸⁸⁷ Kur'an-ı Kerim; rekabet, geçici hazlara düşkünlük, kaba güç ve hoyratlığı içselleştirmiş, nefsin dizginlemesi yerine nefsin emrine girmiş, erkeklerin en temel fitri sınırlamalardan muaf görüldüğü bir topluma; merhamet, şefkat ve maneviyat gibi değerleri öğretmeyi hedeflemiştir. Bu hedefe uygun olarak Hz. Peygamber (sav) onları Allah'a (cc) itaat ile birlikte ahlaklı olmaya davet etmiştir.⁸⁸⁸ Çünkü ahlak İslam dininin temel emir ve yasakları olan kuralları kapsayan geniş bir anlayış biçimi olarak anlaşıldığından Müslüman olmak ile ahlaklı olmak eş anlamlı anlaşılabilir şekilde bir görüş ortaya çıkmıştır.⁸⁸⁹ Bu görüş uygun bir şekilde; iyilik (birr), takvâ, hidâyet, sırât-ı müstakim, sıdk, amel-i sâlih, hayır, mâruf, ihsan, hasene ve istikamet gibi kelimeler iyi ahlâklı olmayı tanımlarken zikredilmiştir.

Ayet-i kerimelerde medeniyetlerin ve devletlerin yıkılışları ahlaki bozulma ve çöküntü ile açıklanmış, yine insanın kendisini felakete sürüklemesi ahlakın bozulmasının sonucu olarak ifade edilmiştir.⁸⁹⁰ Buna karşılık ahlak kurallarına uyulması hem sosyal düzenin sağlanması hem de bireyin mutluluğunun gerçekleşmesi bakımından önemli görülmüştür. Allah (cc) sevgisi, onun hoşnutluğunu kazanmak gibi İslam dininin inanç prensipleri aynı zamanda ahlak ilkesi olarak tanımlanmıştır.⁸⁹¹ Ayet-i kerimelere göre, imanın kazanılması, kötülüklerden ve isyankârlıktan uzak durulması,⁸⁹² kalplerin Allah (cc) adını anarak mutmain olması,⁸⁹³ insanın manevî duyguları yaşamaktan zevk alması, fadasız işlerden yüz çevirmesi, Allah (cc)'dan bağışlanma dilemesi gibi inanç ilkelerinin bütünü ahlak ile birlikte tanımlanmıştır.⁸⁹⁴

Bu ilkeler ışığında ahlaksızlık; adam öldürmek, zina etmek, yalan söylemek, adaletten ayrılmak, haksız yere başkasının malını yemek, gasbetmek, çalmak,

⁸⁸⁷ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, "hık", X/85-87.

⁸⁸⁸ Âl-i İmrân 3/103.

⁸⁸⁹ Müslim, "Müsâfirîn", 139.

⁸⁹⁰ Mâide 5/91; Enbiyâ 21/105.

⁸⁹¹ Bakara 2/165; Mâide 5/119; Tevbe 9/72; Hadîd 57/27.

⁸⁹² Hucurât 49/7, 14,

⁸⁹³ Ra'd 13/28.

⁸⁹⁴ Âl-i İmrân 3/135.

dedikodu yapmak, iftira etmek, bilmediği şeylerin ardına düşmek, insanların ayıp ve kusurunu araştırmak, insanları halka rezil etmeğe çalışmak, haset etmek ve çekememezlik davranışlarını ifade etmektedir. Bu davranışlardan kaçınmak, insanlara ve diğer canlılara iyi davranmak, doğru olmak, doğru söylemek, âdil davranmak, adam kayırmamak, rüşvet ve iltimastan kaçınmak ile kendisini düşündüğü gibi mü'min kardeşlerini de düşünmek ahlaklı olmak olarak açıklanmıştır. Bu açıklamalardan Kur'an-ı Kerim'in tavsiye ettiği güzel amelleri işleyen ve Hz. Peygamber (sav)'i örnek alan kişi güzel ahlak üzeredir. İslam, insanları soyut ve pasif bir iyi düşünceye davet etmemiştir. Aynı zamanda iyi olduğu düşünülen davranışların amel aşamasında değerlendirilmesini istemiştir. Ahlak kurallarını çiğnemek, Kur'an-ı Kerim'e göre yoldan çıkmak olarak değerlendirilmiş ve ahlaksızlığın toplumun huzur ve refahını yok edeceği ifade edilmiştir.⁸⁹⁵

Kur'an-ı Kerim'in ahlak kelimesi hakkındaki genel açıklamaları birlikte değerlendirildiğinde Müslümanların yukarıda ifade edilen olumlu davranışları yapması, olumsuz davranışlardan da kaçınmaları istenmiştir. Kur'an-ı Kerim'in bu emir, nehy ve tavsiyelerinde erkek ile kadın arasında bir fark bulunmamaktadır. Bu yönü ile güzel ahlaklı olmak hem kadın için hem de erkek için cehennemden sakınmak, cenneti istemek için uyulması gereken emirler bütünüdür. Müslüman erkek, hem toplum yaşamı içerisinde hem de aile içerisinde kendi davranışları ile birlikte kavvâmı olduğu aile bireyleri ve akrabalarından da sorumlu olduğundan onun güzel ahlaklı olması çevresini de uyarması ve ahlaka çağırması bakımından daha önemlidir. Müslüman erkek kendisine yüklenmiş olan yöneticilik sorumluluğu ile önce kendisi Allah (cc)'ın emrettiği üzere güzel ahlak sahibi olmalı, sonra ise bu güzel ahlakı sorumlu olduğu bireylere tavsiye etmeli, onları eğitmelidir. Aynı şekilde kötü ahlaktan çıplak ayakla dikenli yolda yürürken sakındığı gibi sakınmalı ve himayesi altındaki ailesini ve çevresini de sakındırmalıdır.

3.8. Hilm Sahibi Olmak

Sabırlı ve temkinli, akıllı ve ağır başlı olmak anlamına gelen hilm, İslâm öncesi Arap edebiyatında da "akıl" anlamında kullanılmıştır. Ağır başlılık, sebat, akıllı ve uygarca davranış anlamlarına da gelen hilme, Râğıb el-İsfehânî "öfke

⁸⁹⁵ Enbiyâ 21/73, 105; Nûr 24/55; Bakara 2/62; Mâide 5/69; Nisâ 4/123-124; İsrâ 17/16-19; Ra'd 13/11.

duygusunun coşkısından nefsi koruma” biçiminde bir tarif yapmıştır. Ona göre kelime akıldan bağımsız düşünülemediği için hilm kelimesi akıl anlamında anlaşılabilir. İsfahânî, aklın eylem haline dönüşmesini hilm olarak açıklamaktadır.⁸⁹⁶ Seyyid Şerîf Cürcânî ise; “öfkenin kabarması halinde itidal ve sükûneti koruma” tanımını ile hilmin ahlâkî anlamına vurgu yapmıştır.⁸⁹⁷ Bu özellik çok az sayıda kimsenin sahip olabildiği ya da nadir insanların önemini kavrayıp takdir ettiği bir özellik olarak görülmüştür. Hilm kavramının kaynaklarda sefeh⁸⁹⁸ ve cehl kavramlarının zıddı olarak tanımlanması daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Hilm kelimesi sefeh ve cehl kavramlarının karşıtı olarak gösterildiği dikkate alınır sa bu kelimelerin anlamlarından hareketle hilmi daha iyi kavramak mümkün olur.⁸⁹⁹ Hilm sahibi olmak kibarlık, adalet, nezaket ve medenilik olarak anlaşılmaktadır. Bu özellikler cahiliye dönemde meziyet sayılan serkeşlik, barbarlık ve saldırganlık gibi cehl olarak görülen davranışların zıddını ifade etmektedir. İslam öncesi dönemde büyülenme ve otoriteye karşı nefsi direnç cehl kavramı ile tanımlanmıştır.⁹⁰⁰ Hilm ayrıca gazab, gayz, suhf (zayıflık, âcizlik) kelimelerinin zıddı olarak da anlaşılmakta ve bu kelimelerin zıddı olarak kullanılmaktadır.⁹⁰¹ Kur’an-ı Kerim, cahiliye dönemi insanına bu ahlak yapısı nedeniyle eleştiriler yöneltmiştir. Kendilerine vahyin mesajı ulaştırıldığında onlar mantık yürütme ve düşünme neticesinde vahye karşı gelmiyorlardı. Onlar vahye, cahilî ahlaklarının bir tezahürü olarak kibir, inat, gurur ve saldırganlık duyguları ile karşı çıkıyorlardı. Kur’an-ı Kerim onların bu tutumlarını “hamiyyetü’l-câhiliyye”⁹⁰² ibaresi ile açıklamıştır. İslamın, merhamet, sabır, uzlaşma, selam, kardeşlik, tahammül gibi insanın nezaket, uhulet ve suhuletle davranmasını hedefleyen davranışları ile onları toplumda üstün gösteren var olan durum birbirinin zıddı olarak görülüyordu.⁹⁰³

⁸⁹⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, “hlm”, s. 312.

⁸⁹⁷ Cürcânî, *Ta’rifât*, “hilim”, s. 324.

⁸⁹⁸ Kişinin, ergenlik çağına gelmiş olmasına karşın, aklın ve dinin emirlerine aykırı şekilde kendisine ait olan mal ve diğer değerleri yönetme melekesi sahip olamayacak derecede kısıtlı sayılması duRûmunu ifade eden bir terimdir.

⁸⁹⁹ İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab*, “hlm”, 322; Zebîdî, *Tâcu’l-Arûs*, “hlm”, s. 341.

⁹⁰⁰ İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul ts, s. 204; daha geniş bilgi için bk. a.mlf., *Kur’an’da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*, ss. 51-61.

⁹⁰¹ Çağrı, Mustafa, “Hilim”, *DİA*, XVIII/33-36.

⁹⁰² Câhiliye küstahlığı; Fetih 48/26.

⁹⁰³ Feth 48/26.

Kur'an-ı Kerim'de hilm, akıl manasında gelmek üzere bir ayet-i kerimede, çoğul formunda (ahlâm) geçmektedir.⁹⁰⁴ Ayrıca hilm sahibi anlamında halîm kelimesi Esmâ-i Hüsnâ'dan biri olarak on bir ayet-i kerimede geçmektedir.⁹⁰⁵ Allah (cc) Kur'an-ı Kerim'de kendisini akılla değil hilimle tanımladığına göre hilm, akıldan daha üstün bir erdemdir.⁹⁰⁶ Aynı kökten gelen ve sıfat olarak halîm kelimesi ise Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrâhim ve Hz. İshak'ın sıfatı olarak zikredilmiştir.⁹⁰⁷

Hadis-i şeriflerde hilm kelimesi akıl, ağır başlılık ve yumuşak huylu olmak anlamlarında kullanılmıştır.⁹⁰⁸ Hz. Peygamber (sav) bir sahabeyi överken ona; "Sende Allah'ın sevdiği iki haslet vardır; bunlardan biri hilim, diğeri de teennîdir"⁹⁰⁹ ifadesi ile hilmin övülecek bir davranış olduğunu ifade etmiştir. Kütüb-i Sitte'den Ebu Davûd'un Sünen'in Kitâbü'l-Edeb bölümünün birinci kısmı "el-Hilm ve ahlâku'n-nebî" adını taşımaktadır. Bu başlıkta hilm peygamber ahlakı ile birlikte kullanılmıştır. Bu kullanım Allah Rasûlü (sav)'in ahlakının temelini hilmin oluşturduğunu ima etmesi bakımından önemlidir. Ebu Davud'un bu bölüme Hz. Peygamber (sav)'in sabrını, affediciliğini ve hoşgörüsünü anlatan hadis-i şeriflerini alması hilmin anlamını açıklayıcı mahiyettedir. Hadis-i şeriflerde yer alan akıl, basiret, kararlılık, öfkesine hâkim olma, affetme, hoşgörü, sabır, vakar, rıfk vb. değerler ve erdemli davranışlar hilm kapsamında zikredilmiştir.⁹¹⁰

Toshihiko Izutsu Kur'an-ı Kerim'de bir bütün olarak hilim ruhu olduğunu ifade etmektedir. Ona göre; insanların birbirleri ile ilişkilerinde adaletle muamele, şehvet ve ihtirasın engellenmesi, kibir ve gururdan sakınma, ihsan, zulmetmekten kaçınma Kur'an-ı Kerim'in temel prensipleri olarak hilm ruhunu yansıtmaktadır.⁹¹¹ Bu tanımlamadan insanın öfke, hırs, ihtiras ve bencil duygularını sabır, sekinet, vakar, ağırbaşlılık ve yumuşak huy ile engellemesi hilm olarak anlaşılmaktadır. Elbetteki hilm, zayıflık, iradesizlik ve onursuzluk sonuçları doğuracak bir aciziyet olarak anlaşılmamalı, insanı zillete düşürecek bir zayıflığa dönüşmemelidir.⁹¹² Bu

⁹⁰⁴ Tûr 52/32.

⁹⁰⁵ Abdülbâkî Fuad, *el-Mu'cemü'l-Müfehres*, "Hilm", s. 236.

⁹⁰⁶ Gazâlî, *İhyâ*, III/179.

⁹⁰⁷ Tevbe 9/114; Hüd 11/75; Sâffât 37/101.

⁹⁰⁸ Çağrıncı, Mustafa, "Hilim", *DİA*, XVIII/33-36.

⁹⁰⁹ Müslim, "İmân", 25, 26; Ebû Dâvûd, "Edeb", 149.

⁹¹⁰ Mâverdî, *en-Nüketü ve'l-Uyûn*, s. 247.

⁹¹¹ İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, s. 204.

⁹¹² Gazâlî, *İhyâ*, III/166, 184.

yönü ile güç ve iradenin olmadığı durumda ya da kişide hilm özelliğinden söz edilmesi uygun değildir. Çünkü hilm başkalarını idare eden, onlara yön veren bir erdem olarak tanımlanmış bir yönetici vasfıdır. Halim, istediğini yapabilecek güç ve kudrete sahip olduğu halde kendisini zorbalıktan, öfkeden ve zulm etmekten uzaklaştıran kimsenin durumunu ifade etmektedir.⁹¹³

Kur'an-ı Kerim hem doğrudan kelimenin ya da türevlerinin kullanılması şeklinde hem de mana bakımından Müslümanları hilm davranışı ile tanımlamaktadır. Hilm kavramı İslamın yetiştirmek istediği insan tipini tanımlayan bir çerçeve kavram olarak anlaşılmaktadır. İnsanı Allah (cc) katında yücelten ve onu diğer varlıklar içerisinde üstün ve halife kılan olumlu davranışların bir çerçeve kavramı olarak hilm ifade edilmiştir. Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriflerde övülen hilme sahip olmak yüksek bir meziyet ve kıymetli bir haslet olarak görülmüştür. Bu değerlendirmeler çerçevesinde Müslüman; güçlü, kararlı ve yumuşak huylu olmasının yanında güçlü olmasına karşın bağışlayıcı, zengin olmasına karşın tutumlu, iyiliksever, merhametli olmalıdır. Zorluklara sabretmek, öfke gurur ve kibire kapılmamak, mazlumun yanında yer almak Müslümanın hilm vasıflarının pratik görünümüdür. Hilm'in kapsamındaki davranışlar bu anlamları ile kadın erkek her Müslüman için gereklidir. Ancak güç, kuvvet, öfkeye hâkim olma, irade gibi erkeklerin daha belirgin vasıflar ile zulümden kaçınmakla özetlenebilecek kötü davranmaktan uzak durmak erkeklerin fitratı gereği daha belirgin olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadın yaratılış fitratı gereği, istisnalar dışında genel anlamda hilm vasıflarını, annelik duygusu ve fitrı letafeti ile üzerinde doğal bir elbise olarak taşımaktadır. Erkek ise kendisine toplum tarafından verilen toplumsal rol gereği istisnalar olmakla birlikte genel olarak sert, haşin, güçlü, öfkeli ve baskın bir karakter olarak zulmetmeye daha meyyal olabilmektedir. Bu nedenlerle ayet-i kerimelerde hilm davranışı peygamberler üzerinden, hadis-i şeriflerde de yine erkek sahabeler üzerinden verilmiştir. Tüm örnekler ve genel ifadeler birlikte değerlendirildiğinde hilm kadın-erkek tüm Müslümanları kapsayan olumlu bir davranış olarak tanımlanmasına karşılık doğuracağı olumlu sonuçlar bakımından erkeklere tavsiye edilen bir iyi huy, doğru davranış, güzel ahlak olarak anlaşılmaktadır. Hilm kavramı, jenerik kavram olarak

⁹¹³ Haşimî, *Müslüman Şahsiyeti*, s. 94.

mü'minin latif, zarif ve insanlara karşı anlayışlı yönünü tanımlayan ve toplumda efendilik olarak anlaşılan bir yaklaşımı ifade etmektedir.

3.9. Tevazu Sahibi Olmak

Kendi itibar ve derecesini düşük görmek, birine boyun eğmek anlamındaki vaz' kökünden türeyen tevâzu kelimesi kibrin zıt anlamlısı olarak insanın başkalarını küçük görme düşünce ve davranışlardan kendini uzak tutması anlamına gelmektedir. Kibir şeytana ait ve ona yakışan bir kavram olarak görülmüş ve kötü anlam yüklenmiştir.⁹¹⁴ Bu tanıma göre tevazu insanın imkân sahibi olmasına karşın başkalarını küçük görmemesi ya da diğer insanlar kendisinden daha aşağıdaymış gibi bir muamelede bulunmamasını ifade etmektedir.⁹¹⁵ Türkçe'de alçak gönüllü olmak, bu kavramı karşılamaktadır. Alçak gönüllülük, bireyin kendisini başkaları ile eşit görmesi, daha üstün ve daha aşağı görmemesi anlamında kullanılmıştır. Alçak gönüllü olmak bireyin kendini olduğundan daha aşağı görmesi, büyüklenmemesi, başkalarını kendisinden küçük görmemesi, onlara saygı ve sevgi göstermesi anlamlarında kullanılmaktadır. Bu değerlendirmelere göre tevazu ahlakî bir fazilet olarak anlaşılabilir.⁹¹⁶ Râgıb el-İsfahânî'ye göre tevazu aşağılık, itibarsızlık, onursuzluk anlamındaki da'at (ضعف) kökünden gelmektedir. Bu anlama göre insanın lâıyk olduğundan daha düşük bir dereceye razı olması demektir.⁹¹⁷ Tevazu davranışı olumlu ve tavsiye edilen bir davranış olarak tanımlanmakla birlikte sınırlarının doğru belirlenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Kişinin şahsiyetini ortadan kaldıracak, insanlar arasında kendisini küçük düşürecek davranış tevazu olmayıp bireye zarar verebilecek bir tavidir. İnsanın büyüklük taslamaması, yoksul, düşkün ve çocuklarla ilgilenmesi, mevkisi ne olursa olsun Allah (cc)'ın kulu olduğunu unutmaması tevazu özelliğinin göstergeleri olarak anlaşılmaktadır.⁹¹⁸

Kur'an-ı Kerim'de tevazu doğrudan kelime olarak zikredilmemiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de vaz' kelimesinin türevleri geçmekle birlikte bu kelimeler tevazu ile ilgili

⁹¹⁴ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, VIII/397; Cevherî, *es-Sihâh*, III/1300; Canbulat, Mehmet, *Dini Kavramlar Sözlüğü*, DİB Yayınları, Ankara 2006, s. 657; Çağrııcı, Mustafa, "Tevazu", *DİA*, XXXX/583-585.

⁹¹⁵ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, VIII/396; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, XXII/335; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 299.

⁹¹⁶ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1303.

⁹¹⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 525; Mâverdî, *en-Nüketü ve'l-Uyûn*, s. 231.

⁹¹⁸ Çağrııcı, Mustafa, "Tevazu", *DİA*, XL/583-585; Mâverdî, *en-Nüketü ve'l-Uyûn*, s. 233.

anlamalarda kullanılmamıştır. Anlam olarak tevazu konusunu açıklayan ayet-i kerimeler bulunmaktadır. Toplumun iyi vasıfları anlatılan ayet-i kerimelerde *ezille* kelimesinin tevazu anlamına geldiği değerlendirilmiş,⁹¹⁹ ana babaya karşı görev ve sorumlulukların açıklandığı diğer bir ayet-i kerimede *cenâha 'z-zül* ifadesi tevazunun mübalağalı kullanımı ya da tevazunun dolaylı anlatımı olarak yorumlanmıştır.⁹²⁰ Allah'ın değerli kullarının yürüme biçimini anlatan ayet-i kerimede yer alan *hevn* kelimesine de tevazu ile mânası verilmiştir.⁹²¹ Hac suresinde geçen *muhbitîn*'i kelimesi de tevazu gösterenler şeklinde anlaşılmıştır.⁹²² Hz. Lokmân'ın oğluna nasihatlerini ihtiva eden ayet-i kerimelerde tevazu yüksek bir ahlâkî erdem olarak görülmüş ve tavsiye edilmiştir.⁹²³ Ayrıca çok sayıda ayet-i kerimede; kibirlenme, övünme, böbürlenme davranışları kınanmıştır. İslam dini insanın kendinde büyüklük görmesini Allah (cc)'ya karşı saygısızlık olarak değerlendirmiştir. Bu nedenle ayet-i kerimelerde kibirlenenler ağır şekilde yerilmiş, İblîs'in Allah (cc) katından kovulmasının asıl sebebinin kibr ile başkaldırması olduğu ifade edilmiştir. Büyüklük taslayan ve kibir sahiplerinin Allah (cc)'ın sevgili kulları arasında olamayacağı bildirilmiştir.⁹²⁴

Hadis-i şeriflerde tevazu kavramı birçok kez geçmektedir. Hadis kitaplarında tevazu kavramı ile aynı manayı ihtiva eden bölümlere isim olarak verilmiştir.⁹²⁵ Kibrin yasaklanması ve yerilmesini ihtiva eden hadis-i şeriflerde ise tevazu bir ahlak davranışı olarak övülmüştür. Allah (cc); kibirlik gösterilmesini, ululuk iddiasını kişinin kendisini insan olmaktan rabb olmaya yönelten bir sapkınlık olarak açıklamış ve bu davranışları şiddetle yasaklamıştır. Hatta böyle davrananların helak ile cezalandırılacakları Hadis-i şerifte ifade edilmiştir.⁹²⁶ Allah (cc) için tevazu gösterilmesinin insanın derecesini yükselteceği, sadaka vermek ile birlikte zikredilen Hadis-i şerif hem tevazu ve sadakayı birlikte zikrederek aynı zamanda fakirler ve

⁹¹⁹ Mâide 5/54; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XII/24; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, II/69.

⁹²⁰ İsrâ 17/24; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XX/190; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, III/247-248.

⁹²¹ Furkân 25/63; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX/408; Kuşeyrî, *Risâletü'l-Kuşeyriyye*, I/428; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXIV/107.

⁹²² Hac 22/34; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX/151; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXIII/34; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, III/510.

⁹²³ Lokmân 31/18-19; İsrâ 17/37.

⁹²⁴ Bakara 2/34; Sâd 38/74; Nahl 16/23.

⁹²⁵ Buhârî, "Rikâk", 38; Ebû Dâvûd, "Edeb", 40; Tirmizî, "Birr", 82; İbn Mâce, "Zühd", 16.

⁹²⁶ Müsned, II, 376, 414, 427; Ebû Dâvûd, "Libâs", 25; İbn Mâce, "Zühd", 16.

yoksullar ile nimetin paylaşılmasının tevazu ile ilgili olduğunu ve bu davranışın Allah (cc) katında makbul olduğunu ifade etmektedir.⁹²⁷ Hz. Peygamber (sav); “Allah bana birbirinize karşı mütevazı olmanızı, kimsenin kimseye üstünlük taslamamasını vahyetti”⁹²⁸ ifadesi ile tevazu ile davranmanın bir öneri değil bir emir olduğuna vurgu yapmakta ve kalbinde zerre kadar kibir olananın cennete giremeyeceğini bildirmektedir.⁹²⁹ Yine Hz. Peygabmer (sav)’in huzuruna getirilen bir kişinin korkudan titrediğini görünce ona, “Sâkin ol! Ben kurutulmuş etle beslenen bir kadının oğluyum” ifadesi ile insanın insanlar karşısında kendisini üstün görmemesi gerektiğini ve her insanın bir anne ve babadan doğmuş olmakla eşit olduğuna dikkat çekmiştir.⁹³⁰ Diğer yandan, Hz. Peygamber (sav), kişinin kendini küçültecek derecede aşırı davranışlardan kaçınmasını istemiştir.⁹³¹

Ayet-i kerimede geçen ifadelerde insanların tevazu sahibi olması istenilmektedir. Tevazu kavramı hem ayet-i kerimelerde hem de hadis-i şeriflerde insanlar arası ilişkiler ve toplum yaşamına ilişkin örnekler ile açıklanmaktadır. Diğer insanlardan daha fazla nimet verilmiş olanların göstermesi gereken bir davranış olarak anlaşılmaktadır. Dünya nimetleri bakımından kendisinden aşağıda görülen insanlara karşı gösterilmesi gereken bir davranış olarak değerlendirilmektedir. Böyle davranılarak insanın nefsinin küçük görmesi, insan olarak başkalarından bir üstünlüğünün bulunmadığını içselleştirmesi olarak tanımlanmaktadır. Tevazu insanın dünyada ve ahirette kimsenin kendisine muhtaç olmadığını, kendisi dâhil yaratılmış her şeyin Allah (cc)’ya muhtaç olduğunu bilmesi ve bu bilinç ile davranmasıdır. Toplum yaşamındaki rolü ve konumu gereği para, mülk, iktidar gibi diğer insanlar ile ilişkilerinde üstünlük ya da kibir davranışları gösterilmesine neden olabilecek nimetler daha çok erkekler tarafından kullanıldığından tevazu davranışını ile ilgili hadis-i şerifler üzerindeki örneklerin erkekler üzerinden verildiği görülmektedir. Diğer insanlara göre daha çok nimet sahibi olan kadınların da kibir davranışları göstermeleri mümkün olmakla birlikte toplum yaşamında defacto durum kibir davranışının erkeler tarafından hem fitratları hem de rolleri gereği daha belirgindir.

⁹²⁷ Müsned, II, 386; Müslim, “Birr”, 69; Tirmizî, “Birr”, 82.

⁹²⁸ Müslim, “Cennet”, 64; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 40; İbn Mâce, “Zühd”, 16, 23

⁹²⁹ Müslim, “İmân”, 147-149; Ebû Dâvûd, “Libâs”, 66; Tirmizî, “Birr”, 61.

⁹³⁰ İbn Mâce, “Et’ime”, 30.

⁹³¹ İbn Mâce, “Fiten”, 21.

Bu nedenlerle ayet-i kerimelerde emredilen ve Hz. Peygamber (sav)’in örnekleri ile açıkladığı tevazu sahibi olmak ve kibirden kaçınmak erkeklerin daha çok dikkat etmeleri gereken bir olgudur. Çünkü erkek, kendisine verilen nimetler ve bu nimetleri kullanım hakları bakımından kibre kapılmaya daha müsait durumdadır. Tarihi örneklerde de tevazudan ayrılarak kibir ile büyüklük taslayan, hatta rablik iddiasında bulunan yoldan çıkmış çok sayıda olumsuz erkek örneği bulunmaktadır. Bu bilgiler ışığında Allah (cc) Müslüman erkeklere tevazu sahibi olmalarını emretmektedir. İnsan; gücü, vakti ve yetenekleri sınırlı bir varlık olarak, kâinatın sahibi ve yaratıcısı olan Allah (cc)’ın kulu olduğu bilinci ile kendisine verilen nimetleri bir kibir vesilesi değil, rabbine kulluk ve kulluğunu tam yapmak için insanlara yardım aracı olarak değerlendirmelidir. Böyle davrananlar Allah (cc) tarafından cennetle müjdelenmiştir.

3.10. Müsâmahalı Olmak

Arapça’da hoşgörü kelimesinin karşılığı olarak müsâmaha sözlük anlamı olarak kolaylık göstermek, yumuşak davranmak, hatayı affetmek anlamına gelmektedir.⁹³² Müsâmaha, tesâmuh ve semâha kelimeleri aynı kelime kökünden gelmekte olup ahlâk terimi olarak kullanılmaktadırlar. Bu kavramlar insanlar arası ilişkilerde karşılıklı yükümlülükleri ve insanların bireyler arası ve toplum ilişkilerinde karşılıklı anlayışı ve kolaylaştırmayı ifade eder. Arap dilinde bu kolaylaştırma günümüzde müsamaha yerine tesâmuh ve semâha ile ifade edilmekte Türkçe’de ise hoşgörü kelimesi kullanılmaktadır. Müsamaha aynı zaman kelime kökeni itibari ile cömertlik ve kerem anlamlarını da ihtiva etmektedir. Bu terim katlanma anlamında dar bir anlam ihtiva etmez, katlanma yerine ahlaki bir erdem olarak karşısındakinin davranışını da düzeltmeyi hedefleyen aktif bir tutumu tanımlar. İslam kelimesinin barışa girme manası dikkate alındığında müsamaha ile İslam kelimesi arasında semantik bir bütünlük bulunmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de geçen ve benzer anlamda kullanılan *safh* kelimesinin kötülük edenin kötülüğünü görmezlikten gelme anlamı ile birlikte⁹³³ baskı ve zor kullanmama anlamına gelmekte ve aften daha kapsamlı bir davranışı tanımlamaktadır.⁹³⁴ Buna karşılık

⁹³² İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab*, “smh”, s. 446.

⁹³³ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XI/88; Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’an*, II/71; VI, 62.

⁹³⁴ Çağrı, Mustafa, “Müsamaha”, *DİA*, XXXII/71-73.

Kur'ân-ı Kerîm'de müsamaha kelimesi doğrudan geçmemektedir. Ancak ayet-i kerimelerde müsamaha kelimesinin anlamını ihtiva eden safh, hilim, silm, sabır, sulh, lîn (yumuşaklık) gibi kelimeler ayet-i kerimelerde kullanılmıştır. Bu ayet-i kerimelerde müsamahakârlığı tanımlama ve insanları müsamahakâr davranmaya teşvik eden ifadeler yer almaktadır. İslam dini temel prensiplerine aykırı olmamak üzere insanların davranışlarında daima kolaylaştırıcı bir yaklaşıma sahip olduğu bilinmektedir. İslam, müntesiplerine insan gücünü aşan yükümlülükler yüklememiş ve hayatı zorlaştırıcı bir yaşam modeli önermemiştir. Ayrıca Müslümanların islama müntesip olmayan kişilerin düşünce ve inanışlarına saygılı olmayı, güçlü oldukları dönemde onları korumayı temel bir prensip olarak belirlemiştir.⁹³⁵ Savaş koşullarında bile Müslümanlar adil ve müsamahalı olmak hususunda uyarılmış, günümüzde orantısız güç kullanma yasağı olarak modern hukukta yer alan kurallar Kur'ân-ı Kerim'de Müslümanlara emredilmiştir. Savaş sırasında müslümanlara fiilen düşmanlık göstermeyen gayri müslimlere ile iyi ilişkiler kurulmasına izin verilmiştir.⁹³⁶ Bu ayet-i kerimelerin pratik uygulamalarını Hz. Peygamber (sav)'in Medine'de İslam dinini devlet yapısı olarak teşekkül ettirdiği zamanda gayri müslimler ile imzalanan Medine Sözleşmesi örneğinde görmekteyiz. Bu sözleşme, hâkim unsur durumunda bulunan Müslümanların, Medine'de yaşayan Yahudilerin yaşam, din ve vicdan özgürlüğü gibi temel insan haklarının bizzat hâkim unsur tarafından güvence altına alınmasını ihtiva etmektedir.⁹³⁷ İslam dini insanlar arası ilişkilerde genel anlamı ile kısası önermektedir. *“Bir kötülüğün karşılığı ona denk bir davranıştır; ama kim bağışlar, düzeltme yolunu tutarsa onun mükâfatını Allah verir. Hiç şüphe yok ki O haksızlık edenleri sevmez”*⁹³⁸ ayet-i kerimesinde kısas ile birlikte bağışlama ve düzeltme bir çözüm yolu olarak tavsiye edilmektedir.⁹³⁹

Allah (cc) Kur'ân-ı Kerim'de insanın yaratılış özelliklerine bağlı olarak hata yapmaya müsait bir yapıda olduğunu birçok yerde ifade etmiştir. İnsanların birbirleri ile olan hem bireysel hem de toplumsal ilişkilerinde karşılıklı olarak hatalı davranışlarının olabileceği öngörülerek, birbirlerine karşı müsamahalı olmaları

⁹³⁵ Bakara 2/185, 190, 192, 225, 286; Nahl 16/61; Şûrâ 42/25, 30.

⁹³⁶ Mümtehine 60/8-9; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXVIII/66.

⁹³⁷ İbn Hişâm, *Siretü'n-Nebeviyye*, II/206.

⁹³⁸ Şûrâ 42/40.

⁹³⁹ Teğâbün 64/14.

tavsiye edilmiştir. Her insan hatalı davranışla karşılaşabileceği gibi hatalı davranışta da bulunabileceğini unutmadan hoşgörülü olması önerilmiştir. “Allah öfkelerini yenenler ve insanların kusurlarını affedenleri iyilik yapanları sever”⁹⁴⁰ ayet-i kerimesi ile Allah (cc) kötülüğün bağışlanmasını yaratıcının sevgisi ile ödüllendirilen bir davranış olarak ifade etmiştir. Müslümanın intikam ve hırs duygularını yenerek Allah (cc)’ın kendisine vereceği ikramı tercih etmesi kâmil mü’min olmanın bir gösteresi olarak anlatılmıştır. Elbetteki müsamaha ve affetme bir pasiflik ve zayıflık göstergesi olarak anlaşılmamalıdır. Ayet-i kerimede “İyilik ve (Allah’ın yasaklarından) sakınma üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmayın. Allah’tan korkun, çünkü Allah’ın cezası çetindir”⁹⁴¹ ifadesi ile müsamahanın sınırsız olmadığı, haram olan davranışlar ve düşmanlığın sürdürülmesinin müsamahayı ortadan kaldırdığı anlaşılmaktadır.

Hız. Peygamber (sav) islam dininin önemli prensipleri arasında değerlendirilen genişlik, kolaylık ve rahatlık anlamlarına gelen semha kavramı ile açıklamıştır.⁹⁴² Müsamahakârlık, Allah (cc)’ın rahmetine mazhar olacak bir özellik olarak, cennetlik bir davranış olarak ifade edilmiştir.⁹⁴³ Hadis-i şeriflerde Müslümanların kolaylaştırıcı olmalarına ve hoşgörülü davranmalarına ilişkin öneriler yer almaktadır.⁹⁴⁴ “Müsamaha et ki müsamaha göresin” anlamındaki hadis-i şerifte⁹⁴⁵ müsamahanın beşerî ilişkilerde ilke olarak alınıp uygulanmasını güçlü bir şekilde önermekte ve kişiler arası ilişkilerde müsamaha prensibini tavsiye eden çok sayıda hadis-i şerif bulunmaktadır.⁹⁴⁶ Peygamber (sav)’in günlük yaşamında ailesine, çocuklarına ve çevresine karşı şefkat ile yaklaştığı, affedici ve müsamahalı olduğu birçok örnekte görülmektedir.⁹⁴⁷

Kur’an-ı Kerim, insanı hata yapmaya müsait bir varlık olarak, birbirleri ile ilişkilerinde karşılıklı anlayış ile davranmaya davet etmektedir. Hatalı davranışlar ile karşılaşılması durumunda hoşgörülü olmak emredilmiştir. Affetmek, büyüklük

⁹⁴⁰ Âl-i İmrân 3/134.

⁹⁴¹ Mâide 5/2.

⁹⁴² Müsned, I, 236; VI, 116, 233; Buhârî, “İmân”, 29.

⁹⁴³ Buhârî, “Büyü”, 16; İbn Mâce, “Ticârât”, 26; Müsned, II, 210.

⁹⁴⁴ Buhârî, “İmân”, 29, “İlim”, 11; Müslim, “Cihâd”, 6-7.

⁹⁴⁵ Müsned, I, 248.

⁹⁴⁶ Müsned, V, 319; VI, 385; Buhârî, “Büyü”, 16; Tirmizî, “Büyü”, 74.

⁹⁴⁷ A’râf 7/199; Hicr 15/85; Mâide 5/13.

göstermek anlamında ayet-i kerimelerde yukarıda örnekleri verildiği üzere birçok kez zikredilmiştir. Kur'an-ı Kerim müsamahalı olmanın şartlarını belirlemiş, insanın nefis muhasebesi yapmasını, insanların kusurlarını açığa çıkarmamasını, öfkesini yenmesini, affedici, sabırlı ve bağışlayıcı olmasını istemiştir. Kur'an-ı Kerim'in bu öneri ve emirleri kadın erkek tüm Müslümanları kapsamaktadır. Ancak kavramın ihtiva ettiği anlam ve kapsamı bakımında erkek Müslümanları daha fazla ilgilendirmektedir. Çünkü müsamaha güç ve kuvveti elinde bulundurana yönelik öneri ve emirdir. Zayıf durumda bulunanın hoşgörülü olması, yenilmiş olanın affetmesi beklenemeyeceği gibi, aile ve toplum yaşamında kendisine yöneticilik verilen erkekte bu davranışların beklenmesi hem yaşamın olağan akışı ile uyumlu hem de insanın yaratılış fitratı ile bağlantılıdır. Müslüman erkeğin aile yaşamında hanımlarına ve çocuklarına karşı hoşgörülü olması Hz. Peygamber (sav)'in örneğinde görülmektedir. Ailenin kavvâmı olarak erkeğe müsamahalı davranmanın yakıştığı, Müslüman erkeğin aynı zamanda fiziki, siyasi ve maddi gücü elinde bulunduran birey olarak önce yakın çevresinden başlayarak insanlık ailesine karşı hoşgörülü davranması gerektiği ayet-i kerimelerden anlaşılmaktadır.

3.11. Sıdk (Doğruluk) Sahibi Olmak

Hakikate uygun durum belirten ifade olarak anlamlandırılan sıdk kelimesi yalanın karşıtı olarak anlaşılmıştır. Ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerde kelimenin kökü olarak hakikati konuşmak, gerçeğe uygun bilgi vermek, dürüst ve güvenilir olmak, vaadine sadâkat göstermek kullanılmaktadır. Sıdk isim olarak ise hakikati ifade eden, gerçeğe uygun olan söz, doğruluk, dürüstlük, güvenilirlik anlamında kullanılmaktadır.⁹⁴⁸ Bir konunun vahye göre kabul gören gerçekliği hak, hakkın aslına uygun olarak anlatılması ise sıdk kavramı ile ifade edilmektedir. Sıdk geçmiş, şimdiki zaman ya da gelecek ile alakalı, bilgiyi içeren durumu ifade etmek için kullanılmaktadır. Sıdk; gerçeklik, doğruluk, temiz kalplilik, halis niyet, sadakat anlamları ile de karşılanmaktadır.⁹⁴⁹

Kur'an-ı Kerim'de sıdk kelimesi doğrudan ya da mecaz anlamlarında olmak üzere on beş kez geçmektedir. Bu kullanımların yanında üç ayet-i kerimede doğru

⁹⁴⁸ Cevherî, *es-Sihâh*, I/580; İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, I/704, X/193.

⁹⁴⁹ İsfahânî, *el-Müfredât*, "sdc", s. 178; Izutsu, *Kur'an'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, ss. 129-132, 140-143; Mâverî, *en-Nüketü ve'l-Uyûn*, s. 234; Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1172.

sözlü anlamında, elli kadar ayet-i kerimede ise çoğul formlarında, altmış ayet-i kerimede ise sıdk kökünden türemiş isim ve fiiller olarak yer almaktadır.⁹⁵⁰ Sıdk kelimesi Zümer suresinde ise bizzat Kur'an-ı Kerim'in ismi olarak kullanılmıştır.⁹⁵¹ Bunun dışında ayet-i kerimelerde sıdk kelimesi; sözü doğruluk,⁹⁵² insanlara peygamberlerin dili ile bildirilen gerçek vaad⁹⁵³, Kur'an-ı Kerim'in niteliği olarak doğruluk ve adillik⁹⁵⁴ anlamlarında kullanılmış ve müfessirler tarafından da bu anlamları ile açıklanmıştır.⁹⁵⁵ Hz. İbrahim ve Hz. İdris peygamberler Kur'an-ı Kerim'de anlatılırken sıdk kelimesi ile zikredilmişlerdir.⁹⁵⁶ Fahreddin Râzî, Kur'an-ı Kerim'in bütün ayet-i kerimelerinin doğru haber bildiren, adaletle hüküm verilmesini sağlayan nitelikte olmasından hareketle sıdk kelimesinin ayet-i kerimelerin anlam içeriğinde bulunduğunu ifade etmiştir,⁹⁵⁷ Kur'an-ı Kerim, sıdk kelimesinin bu anlamlarının yanında bazı peygamberlerin doğruluk konusundaki davranışlarını insanlara örnek olarak göstermektedir. Hz. Yusuf'un iftira ve zulme uğradıktan sonra masumiyetini ve doğruluğunu Allah (cc)'in yardımı ile kanıtlamış olması, suçsuzluğunun ortaya çıkması neticesinde devlet yönetiminde görev alması, dürüstlüğün bir mükâfatı olarak ifade edilmektedir. Hz. Yusuf'un güvenilir olması onun hem dünyada hem de ahirette ödüllendirilmesine vesile olmuştur.⁹⁵⁸ Hz. Peygamber (sav)'e de dosdoğru olması emredilmiştir.⁹⁵⁹ Allah (cc), Kur'an-ı Kerim'de dürüstlüğün bağışlanma ve ödül vesilesi olduğunu ifade etmektedir.⁹⁶⁰ Sıdk kelimesi, ayet-i kerimelerde yalan sözden kaçınılması ve putlara tapmak ile birlikte kullanılmıştır. Bu kullanımda yalan söylemenin putlara tapmakla birlikte kullanılması doğruluğun önemine işaret etmekle birlikte yalanın şirke benzer bir günah olduğu açıklanmaktadır. Yapmadıkları şeyleri söyleyenler, ya da yalan söyleyenler puta tapanlar ile birlikte anılmaktadır.⁹⁶¹ Ayet-i kerimelerde “Ey

⁹⁵⁰ Çağrıncı, Mustafa, “Sıdk”, *DİA*, XXXVII/98-100.

⁹⁵¹ Zümer 39/32-33.

⁹⁵² Meryem 19/50.

⁹⁵³ Ahkaf 46/16.

⁹⁵⁴ En'âm 6/115.

⁹⁵⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/512; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XI/287; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, V/23.

⁹⁵⁶ Meryem 19/41, 56.

⁹⁵⁷ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XIII/161.

⁹⁵⁸ Yusuf 12/54-57.

⁹⁵⁹ Şûrâ 42/15.

⁹⁶⁰ Ahzap 33/35.

⁹⁶¹ Hacc 22/30; Suarâ 26/224-226; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XII/55.

inanınlar! Allah'tan sakının, dürüst söz söyleyin de Allah işinizi kendinize yararlı kılsın ve günahlarınızı size bağışlasın kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse şüphesiz büyük bir kurtuluşa ermiş olur"⁹⁶² ifadesi ile doğru söz söylemek, "Rabbimiz Allah'tır deyip sonrada dosdoğru olanlara korku yoktur ve onlar üzülmeceklerdir"⁹⁶³ ifadesi ile doğru olmak, "Ey iman edenler yapamayacağınız şeyi niçin söylersiniz yapamayacağınız şeyi söylemeniz Allah katında çok büyük bir günahtır"⁹⁶⁴ ifadesi ile ise; insanın yapamayacağı şeyleri söylemesinin kötülüğüne vurgu yapılmıştır.

Hadis-i şeriflerde sıdk kelimesi Kur'an-ı Kerim'deki kullanımına benzer şekilde hem kök anlamı hem de türemiş anlamları ile birlikte kullanılmıştır. Hadis kitaplarında sıdk kelimesi bölüm adı olarak kullanılmış, bu konu ile ilgili hadis-i şerifler sıdk başlıklı bölümlerde toplanmıştır.⁹⁶⁵ Hz. Peygamber (sav)'in "Size doğruluğu öğütlerim; çünkü doğruluk iyiliğe, iyilik de cennete götürür. Doğruluğu şîâr edinen kimse Allah katında siddîk diye yazılır. Yalan söylemekten sizi menederim; çünkü yalan söylemek günaha, günah da cehenneme götürür. Kişi yalan söyleye söyleye nihayet Allah katında kezzâb diye yazılır"⁹⁶⁶ hadis-i şerifi doğru sözlü olmanın insanı Allah (cc) katında yücelteceğini, yalanın ise büyük bir günah olarak zillete düşüreceğini ifade etmektedir. Hadis-i şeriflerde doğruluğun huzur kaynağı, yalancılığın ise huzursuzluk kaynağı olduğuna dikkat çekilmektedir.⁹⁶⁷ İslam dini dürüstlüğü özel bir vurgu yapmaktadır. Hz. Peygamber (sav)'in kendisine peygamberlik verilmeden önceki dönemde güvenilir, emin olarak bilinmesi de bu vurguyu güçlendirmektedir. Dürüstlük hadis-i şeriflerde yüksek mükâfat verilecek, Hz. Peygamber ile birlikte olunmasına vesile olacak bir davranış olarak tanımlanmıştır.⁹⁶⁸ Allah Rasûlü (sav) risâlet mücadelesi sırasında en zor zamanlarda bile doğruluğun Allah (cc)'in yardımının vesilesi olduğunu ifade ettiği

⁹⁶² Ahzab 33/70-71.

⁹⁶³ Ahkaf 46/13.

⁹⁶⁴ Saf 61/2-3.

⁹⁶⁵ Müsned, V, 14, 20; Buhârî, "Edeb", 69; Tirmizî, "Birr", 46; Dârimî, "Büyü", 8.

⁹⁶⁶ Müsned, I, 3, 5, 7, 8, 9, 11; Buhârî, "Edeb", 69; Müslim, "Birr", 103-105.

⁹⁶⁷ Müsned, I, 200; Tirmizî, "Kıyâmet", 60.

⁹⁶⁸ Tirmizî, "Büyü", 4; İbn Mâce, "Ticârât", 1.

görülmektedir.⁹⁶⁹ Resûl-i Ekrem (sav) hadis-i şeriflerde “sâdık ve masdûk” (doğru olan ve doğruluğu herkesçe kabul edilen) ve doğru olan şeklinde tanımlanmıştır.⁹⁷⁰

Ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerde, sıdk ahlaki bir erdem olarak ele alınmaktadır. Râgıb el-İsfahânî, sıdkı evrenin varlık sebeplerinin en önemlilerinden birisi olarak tanımlamıştır. Bu tanımlamadan da anlaşılacağı üzere sıdk kavramı kapsamlı bir muhtevaya sahiptir. Hakikatin olmadığı, güvenin kaybolduğu bir dünyada düzenin sürdürülebilmesi mümkün değildir. Sıdk, iyi ve güzel işlerin temeli, peygamberlik görevinin dayanağı ve takvanın ürünüdür.⁹⁷¹ Sıdk’ın zıddı olarak yalan ise sürekliliği halinde insanı insan olma vasıflarından uzaklaştıran, güvensizlik nedeni ile insan ve toplum ilişkilerinde onarılması güç yaralar açan bir felaket olarak görülmüştür. Buradaki insan olma vasıfları içerisinde Mâverdi aklı, Gazâlî ise ahlaklı olmayı ve sözünü yerine getirmeyi dâhil etmiştir.⁹⁷² Yalan söylemek İslam dininde genel olarak kerih görülmüş ve yasaklanmıştır. Sadece üç noktada yalan söylenmesine maslahata göre izin verilmiştir. Hadis-i Şeriflerde karı-koca arasını düzeltmek, savaşta düşmana karşı galip gelmek amacı ve toplumda insanlara arasında barışı sağlamak için yalan söylenebileceği ifade edilmiştir.⁹⁷³

Sıdk, ahlakın temel ilkelerinden birisi olarak Kur’an-ı Kerim’de Allah (cc) tarafından Müslümanlara emredilen bir yükümlülüktür. Bu yükümlülüğe uyulmasında cinsler arasında farklı yükümlülük ve sorumluluk olduğuna ilişkin bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak yukarıdaki ayet-i kerimelerde, hadis-i şeriflerde ve bunların tefsirleri ile açıklamalarında örnekler erkekler üzerinden verilmektedir. Örneklerin erkekler üzerinden verilmesi kadınların sıddîk olmasına karşı bir durum olarak görülemez. Daha önceki açıklamalarda da ifade edildiği üzere bu hitap ve sunum Arapçanın dil yapısı gereği olarak anlaşılmalıdır. Diğer yandan toplumda ticaret, siyaset vesair alanlarda erkeklerin daha fazla görev almakta olduğu gerçeği dikkate alındığında sıddîk olmanın sorumluluğu erkekler üzerinde daha belirgin olarak temayüz etmektedir. Bu yorum bazı müfessirler ya da sosyologlar tarafından geçmişte böyle olabilir, ancak günümüzde şartlar değişmiş ve kadın erkek arasında

⁹⁶⁹ Buhârî, “Enbiyâ”, 53.

⁹⁷⁰ Buhârî, “Enbiyâ”, 1; “Kader”, 1; Buhârî, “İ’tisâm”, 27.

⁹⁷¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 270-271.

⁹⁷² Mâverdî, *en-Nüketü ve'l-Uyûn*, s. 254-255; 257-260; Gazâlî, *İhyâ*, IV/386-392.

⁹⁷³ Müsned, VI, 459, 461; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 50; Tirmizî, “Birr”, 26.

ekonomi, siyaset vesair alanlarda kadınlarında etkin görevler aldığı şeklinde eleştirilmektedir. Ancak toplum içindeki rolü bakımından belirtilen alanlarda etkin görev alan kadınların ya fitri duygularını kaybettikleri ya da bu görevleri sırasında duygu etkin davranışları nedeni ile olumsuz kararlara yatkın oldukları görülmektedir. Sıdk bütün Müslümanların sahip olması gereken bir erdem olarak medeniyetin olgunlaşmasında, adil bir sosyal düzenin kurulmasında, toplum barışının gerçekleşmesinde Müslümanların öncelikli görevidir. Diğer yönden ise dürüstlük insanın kendisini iyi hissetmesi ve kendisi ile barışık olmasını sağlayan, iç huzuru güçlendiren bir davranıştır. Bu davranış insanın çevresi ile ilişkilerinde rahat olması, kendisine güven duymasına destek sağlamaktadır. Dürüstlük insanın başını dolgun buğday başağı gibi dik tutar. Doğruluk insan olmanın gereği olarak değerlendirilmekte ise, iyi Müslüman olmanın ön şartı iyi insan olmaksızın Müslüman yalandan kaçınarak sıdk vasfına sahip olmalıdır. Doğru sözlülük Kur'an-ı Kerim'de Allah (cc) tarafından mü'minlere sahip olmaları emredilen cennetlik mü'minlerin vasıflarından birisidir. Esasen sıdk, insanın yaratılış fitratına sadık kalması, fitrata uygun yaşamı sürdürmesi anlamına gelmektedir. İnsan için aslolan doğruluktur. Kur'an-ı Kerim'de ve hadis-i şeriflerde övülen, tavsiye edilen bu ahlaki erdem toplumda önder, ailede reis ve rol model olan erkeklerde bulunması daha elzemdir.

3.12. Fiziksel ve Biyolojik Güç Sahibi Olmak

İnsanın temel yaşam faaliyetlerini sürdürebilmesi ve toplumun kendisine yüklediği sorumlulukları yerine getirebilmesi için sağlıklı bir bünyeye ihtiyacı olduğu bilinmektedir. İnsanın sağlıklı bünyeye sahip olması hem fiziksel bakımdan bedeninin güçlü olması hem de zihinsel bakımından güçlü olması ile ifade edilebilir. Esasen zihin ve beden gücü birbirinden ayrı değerlendirilemez. İnsan her iki yönden de sağlıklı olması durumunda sorumluluklarını yerine getirmede daha başarılı olabilir. Bir yönün eksik olması diğer yönün güçlülüğü ile istisnalar hariç olmak üzere telafisi mümkün olmayan olumsuzluklara neden olabilir. İnsanın hem fiziksel hem de zihinsel sağlığını koruması için yapılan aktivitelere genel olarak spor adı verilmektedir. Spor kelimesi Latince kökenli olup, insanın beden ve ruh sağlığını korumak ya da geliştirmek için ferdi ya da takım halinde önceden belirlenmiş kurallar içerisinde yapılan beden ve zihin egzersizleri olarak tanımlanmaktadır. Spor kelimesinin Arapça karşılığı olarak kullanılan riyâzet-i bedeniye, insanın kendini

hem fiziksel bakımdan hem de zihinsel bakımdan eğitmesi ve alıştırmaya yapması anlamlarında kullanılmaktadır. Riyâzat kelimesi aynı zamanda hayvanların eğitilmesi, insanın nefsinin terbiye etmesi gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. İnsanın nefis kaynaklı ihtiraslarına ve şehve duygularına karşı mücadele etmek için vücudunu güçlü ve sağlıklı tutmak amacı ile yaptığı düzenli hareketlerin tamamına riyâzet denilmiştir. Arapça’da temrin ve idman kelimeleri de spor anlamında kullanılmaktadır. Temrîn, bir malzemeyi alıştırmak, iş hakkında maharet kazanmak, bireyi eğitmek anlamlarına gelirken; idman, temrinin belirlenmiş kurallar çerçevesinde sürekliliğini ifade etmektedir. Bu faaliyetlerin tamamı eğitim ve terbiye olarak anlaşılmasının yanı sıra aynı zamanda insanın hoş ve yararlı zaman geçirmesini sağlayarak insanın gelişim sürecinin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesini de hedeflemektedir. Spor faaliyetleri umulan yaraları nedeni ile ilk insandan günümüze insanın zihin ve beden gelişimini sağlamak ve sağlık bir yaşam imkânı sunmak için sürekli toplum ve devletler tarafından teşvik edilmiştir. İnsanın bedeninin güçlenmesi, yeteneklerinin geliştirilmesi, karar verme yetisinin güçlenmesi için spor yapılması önemli görülmüştür. Beden aktiviteleri aynı zamanda bireyin zihin yorgunluklarını gideren ve insanı rahatlatan bir unsur olarak da değerli görülmektedir.⁹⁷⁴

Kur’an-ı Kerim, insan bedenini insana verilen bir emanet olarak anlatmaktadır. İnsan kendisine verilen bu emaneti hem biyolojik bakımdan hem de zihin bakımından korumak ve geliştirmekle yükümlü tutulmuştur. Çünkü insanın kendisine Allah (cc) tarafından verilen görev ve sorumlulukları yerine getirebilmesi için –hem ferdi ibadetler bakımından hem de toplum görevleri bakımından- beden ve zihin olarak sağlıklı olması gerektiği bilinmektedir. O halde insanın biyolojik sağlığını koruması için genel olarak spor aktiviteleri adı verilen faaliyetlerde bulunması dini anlamda da bir görev ve sorumluluk ifade etmektedir. Kur’an-ı Kerim’de riyâzet, temrin ve idman gibi spor ile ilgili kelimeler doğrudan geçmemektedir. Ancak örnek kişiler tanımlanırken bu kavramlar ile ilişkili konulara

⁹⁷⁴ Bozkurt, Nebi, “Spor”, *DİA*, XXXVII/418-421; Demirdaş, Öncel, “Riyazet Eğitim ile Gerçekleşen Manevi Olgunluk”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. XI, S. 1, 2011, ss. 79 -90; Hekim, Mesut, “Çocukluk Çağı Obezitesinin Önlenmesinde Fiziksel Aktivite ve Sporun Önemi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. VIII, S. 37; Nisân 2015, ss. 1102-1107; Atabeyoğlu, Cem, *Atatürk ve Spor*, Hisarbank Kültür Yayınları, İstanbul 1981.ss 146-152.

vurgu yapılmaktadır. Örneğin; Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Mûsâ kıssası anlatılan ayet-i kerimede; Hz. Şuayb’ın kızlarının dilinden, Hz. Musa’nın bedenî yönden güçlü, ahlâkî açıdan güvenilir kişi olarak istihdama uygun olduğu ifade edilmiştir.⁹⁷⁵ Bu ayet-i kerimede insanın beden ve ahlâk gelişiminin önemine vurgu yapılmıştır.

Kur’an-ı Kerim, insanın bedenini ve zihnini geliştirmesini iki boyut ile incelemektedir. Bunlardan birincisi insanın spor yolu ile beden ve zihin sağlığını koruması, kötü davranışlardan kaçınması olarak anlaşılmaktadır. İkincisi ise müslüman toplumun düşmanlarına karşı kendisini savunması için güçlü olmasının spor/beden eğitimi ile mümkün olabileceği değerlendirmesidir. Özellikle genç bireylerin enerjilerini beden eğitimi (riyâzet) ile değerlendirmeleri onları kötü alışkanlıklardan da uzak tuttuğu düşünülmüştür. Sporun İslam dininin yasakladığı kumar, uyuşturucu vesair alışkanlıklardan uzak tutmak gibi bir yararlı sonucu da bulunmaktadır. Kur’an-ı Kerim’de Yusuf suresinde yarışma ve oyun anlamına gelen ifadeler olumsuz bir anlam içermeksizin ifade edilmiştir.⁹⁷⁶ Müfessirler, at yetiştirme ile ilgili ifadeler geçen ayet-i kerimelerin⁹⁷⁷ tefsirlerinde dönemin spor etkinliklerinin önemli bir parçası olan atlı sporlara dikkat çekmişlerdir.⁹⁷⁸ Spor etkinliklerinin yararları arasında düşmana karşı hazırlıklı olmayı sağladığı da ifade edilmişti. Ayet-i kerimede; *“Allah’ın ve sizin düşmanlarınızı ve onların gerisinde olup sizin bilmediğiniz, ama Allah’ın bildiklerini korkutup caydırmak üzere, onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları hazırlayın. Allah yolunda harcadığınız her şeyin karşılığı, zerrece haksızlığa uğratılmadan size tastamam ödenecektir”*⁹⁷⁹ ifadesi ile Müslümanların düşmana karşı güçlü ve hazırlıklı olmaları emredilmektedir. Güçlü ve hazırlıklı olmak ise temrin ve idman ile mümkündür.

Bu ayet-i kerimelerin açıklaması mahiyetindeki hadis-i şerifte Hz. Peygamber (sav) savaş atları hazırlamakla birlikte, okçuluk, atıcılık gibi sporların da yapılmasını teşvik edilmiştir.⁹⁸⁰ Hadis-i şerifte geçen araçları amaçları gerçekleştirmek bakımından bir sembol olarak anlamak ve yaşanan dönemin şartlarına göre ayet-i

⁹⁷⁵ Kasas 28/26.

⁹⁷⁶ Yusuf 12/17.

⁹⁷⁷ Enfâl 8/60; Sâd 38/31-33; Âdiyât 100/1-5; Nahl 16/8.

⁹⁷⁸ İbn Kayyim, *el-Furûsiyye*, (Neşir: Semir Hüseyin Halebî), Tanta 1991, ss. 21-28; Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, VIII/87-93,95-98,103-106.

⁹⁷⁹ Enfâl 8/60.

⁹⁸⁰ Müslim, “İmâre”, 167.

kerimede emredilen maksatları gerçekleştirmek için uygun araç ve yöntemlerin kullanılması şeklinde anlamak daha doğru bir yaklaşım olacaktır.⁹⁸¹ Hz. Peygamber (sav)'in beden sağlığını koruma amaçlı sporları tasviye ettiği önemli sayıda hadis-i şerif bulunmaktadır. Yürüyüş, atıcılık, binicilik, yüzme, koşu, güreş gibi sporlar teşvik edilmiş, güçlü mü'minin zayıf mü'minden daha hayırlı ve Allah (cc) katında daha sevimli olduğu ifade edilmiştir.⁹⁸² Bu ifadedeki güç fizik ve zihin gücü ile birlikte aynı zaman ekonomik ve siyasi güç olarak ta anlaşılmaktadır. Hz. Peygamberin hayatında güreş sporunun ayrı bir yeri olduğu da bilinmektedir. Rivayetlerde onun güreş yaptığına ilişkin haberler bulunmaktadır.⁹⁸³ Hz. Peygamber güreş sporunu sadece fiziki bir uğraş olarak görmemiş ve esas gücünün güreşte rakibini yenen pehlivan değil, öfke anında sabır gösteren olduğunu ifade ederek sporun zihnin güçlü ve kararlı olmasını sağlayan yönüne vurgu yapmıştır.⁹⁸⁴ Hz. Peygamber (sav) spor etkinliklerini teşvik ederken aynı zamanda etkinliklerin ahlak ve erdem boyutuna ilişkin sınırlamalara da dikkat çekmiştir. Spor etkinliklerin insanlara ve diğer canlılara zarar vermeden yapılması, etkinliklerin İslam dininin temel prensiplerine aykırı olmaması gibi genel değerler hakkında özen gösterilmesi istenmiştir. Ayrıca rekabete dayalı sporlarda rakibe zarar verilmemesi, centilmenlik kurallarına uyulması gibi hususlarda adalet ve dürüstlük ilkelerine dikkat çekilmiştir.⁹⁸⁵

Gerek hadis-i şerif rivayetlerinde gerekse siyer kitaplarında Hz. Peygamber (sav)'in müsabakalara seyirci ya da yarışmacı olarak katıldığı, özellikle okçuluk müsabakalarını ve at-deve yarışlarını teşvik ettiğine ilişkin çok sayıda rivayet bulunmaktadır.⁹⁸⁶ Bu rivayetlerden birisinde Hz. Peygamber (sav)'in Hz. Aişe ile iki kez koşu yarışı yaptığı, bu yarışlarda eşini kırmamak için özenli davrandığı belirtilmektedir.⁹⁸⁷ Yine Rasûlüllah (sav)'in sahabeler arasında yarış yapılmasını

⁹⁸¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IV/234-236.

⁹⁸² İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, V/118; Müslim, "Kader", 34.

⁹⁸³ Ebû Dâvûd, "Libâs", 21; Tirmizî, "Libâs", 42; Kettânî, Abdülhay, *Nizamü'l-Hukümet'ü-Nebeviyye el-Müsemma et-Terâtibü'l-İdâriyye*, Dâru'l-Erkam Yayınları, (I-II), II/92-96, 316-318, 363-364.

⁹⁸⁴ Buhârî, "Edeb", 102; Müslim, "Birr", 106-108; Özcan, Abdülkadir, "Güreş", *DİA*, XIV/317-320.

⁹⁸⁵ Müsned, III, 413; IV, 385; Müslim, "İmân", 95; Günay, "Müsabka", *DİA*, XXXII/63-65.

⁹⁸⁶ Ebû Dâvûd, "Cihâd", 60; Tirmizî, "Cihâd", 22; İbn Kayyım, *Medâricü's-Sâlikîn*, ss. 21-22, 24-25, 28; Şevkânî, *Neylü'l-Evtâr*, VIII/87-93, 95-98, 103-106; Müslim, "İmâre", 167; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 23, 60, 69; Tirmizî, "Cihâd", 22; Nesâî, "Hayl", 8.

⁹⁸⁷ Müsned, VI, 39, 264.

teşvik ettiği bilinmektedir. Spor etkinlikleri insanı fedakârlık, sabır, kendini kontrol etme ve objektiflik gibi değerleri uygulamalı olarak öğretmenin araçlarından birisidir.⁹⁸⁸ Siyer tarihinde okçuluk eğitimi ve okçuluk yarışmaları daha ayrıntılı olarak işlenmiş ve ilk insandan itibaren okuçuluğun önemli bir uğraş alanı olarak görüldüğü ayrıntılı örnekler ile işlenmiştir⁹⁸⁹ Hz. Peygamber döneminde ağırlık kaldırma ile ilgili müsabakalar da yapıldığı, çocuklara yüzme öğretilmesinin teşvik edildiğine ilişkin rivayetler de bulunmaktadır.⁹⁹⁰

Kur'an-ı Kerimde anlam bakımından ifade edilen spor etkinlikleri ve hadis-i şeriflerdeki açıklamalar ile uygulamalara ilişkin örneklere göre İslam dini Müslümanların biyolojik ve zihin sağlıklarını korumak için bedenlerini eğitmeleri ve spor yapmalarını teşvik etmiştir. Hem ferdi hem de toplumsal yararı olduğu değerlendirilen spor faaliyetlerin insanın fitratında varolan yarışma duygusu, fiziki aktivite ihtiyacı, rekabet duygusunun tatmininde yararlı olarak görülmektedir.⁹⁹¹ Müslümanlar spor faaliyetlerin icrasında da hayatın her aşamasında olduğu gibi genel ahlak ilkelerine, tesettür kurallarına dikkat etmekle yükümlüdürler.⁹⁹²

İslam dini Müslümanların temrin, riyâzet, idman ve müsabaka terimleri ile ifade edilen spor etkinliklerini yapmasını tavsiye etmiştir. Bu tavsiyede kadın-erkek cinsleri arasında bir farklılık bulunmamaktadır. İki cins arasındaki farklılık yapılacak sporların türü, niteliği ve yaratılış özelliklerine uygunluğu bakımından ayrılık göstermektedir. Diğer yandan spor faaliyetleri erkek gücünün ve erkeklerin dayanıklılığın göstergelerinden birisi olarak anlaşılmıştır. Kadın hakları ve cinsiyet eşitliği gibi konularda keskin tutum takınan ve her türlü ayrımcılığı reddeden sınırlı sayıdaki Batı Avrupa toplumlarında ve devletlerinde bile spor yarışmaları erkek ve kadınlar için ayrı katagorilerde düzenlenmektedir. Okullarda öğrencilerin beden eğitimi derslerinde kız ve erkek öğrenciler ayrı müfredat programlarına tabi tutulmaktadır. Bu örnekler spor etkinliklerinde erkek ile kadının her medeniyette farklı kategorilerde değerlendirildiğini göstermektedir. Bu genel değerlendirmeler ışığında spor etkinliklerinin erkekler için kadınlardan daha farklı ve uygulamaların

⁹⁸⁸ Buhârî, "Rikâk", 38; Buhârî, "Edeb", 76.

⁹⁸⁹ Bozkurt, Nebi, "Ok", *DİA*, XXXIII/333-335

⁹⁹⁰ San'ânî, Abdürrezzak, *el-Musannef*, Dâru't-Ta'sîl Yayınları, I-X, Kahire 2015, X/444; Bozkurt, Nebi, "Spor", *DİA*, XXXVII/418-421.

⁹⁹¹ Buhârî, "Zebâih", 25; Müslim, "Sayd", 58, 59.

⁹⁹² Günay, "Müsabaka", *DİA*, XXXII/63-65.

iki cins arasında ayrı olduğu anlaşılmaktadır. Bu farklılık insanın her iki cinsinin de yaratılış özellikleri ile ilişkilidir. Allah (cc) Kur'an-ı Kerim'de mü'min erkeklere öncelikle bedenlerinin biyolojik ve zihin gelişimlerinin sürdürülmesi ve güçlendirilmesi için spor yapmalarını tavsiye etmektedir. Spor etkinliklerini kavga, mücadele ve huzursuzluk aracı değil, aile ve toplum arasında kaynaştırıcı, karşılıklı ülfeti koruyucu nitelikte olması istenmiştir. Mü'min erkekler spor etkinliklerini hem eğlence hem eğitim hem de kendisini savunmak için hazırlık olarak değerlendirmelidirler. Ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerde, önerilen spor faaliyetlerini bir sembol olarak anlamak ve yaşanılan dönemin ihtiyaçlarına, geleneklerine ve alışkanlıklarına göre spor etkinliklerinde yer almak gerektiği anlaşılmaktadır. Allah (cc) elbetteki kullarının yapacağı spor branşları hakkında doğrudan ve ayrıntılı bilgi sunmamıştır. Bu durumda mü'min erkek, Allah (cc)'ın emrettiği genel prensiplere uygun olmak, hiçbir canlıya zarar vermemek, insanları incitmemek, ahlakı kurallara ve erdem ilkelerine dikkat etmek, spor yapmaktaki maslahat olan sağlığı koruyucu ve geliştirici aktivitelerde bulunmak- koşulu ile spor faaliyetlerinde bulunabilir. İnsan fitratına uygun spor etkinliklerinin yapılması Allah (cc) tarafından mü'minlere tavsiye edilmiştir.

4. Erkeğin Sorumlulukları

İnsanın üzerine aldığı iş hakkında hesaba çekilmesi ve mesuliyet anlamlarına gelen sorumluluk duygusu insanın kendisinin belirlediği ya da kendisi için belirlenen hedefleri gerçekleştirme mesuliyetini ifade etmektedir.⁹⁹³ Sorumluluk duygusu insanın hayatındaki önem ve öncelik sırasını belirler. İnsanın temel ihtiyaçları ve beklentileri sorumluluk duygusunun en üst katmanında yer alır. Bu duygu insanın hem suç işlemesini engelleyici hem de doğru davranışta bulunmasını sağlayan bir unsurdur.⁹⁹⁴ İnsanın sorumluluk duygusunun içeriğini ve sınırlarını mensup olduğu din, kültür ve geleneklerin belirlediği bilinmektedir. İnsanı iş yapmaya motive eden ve azmini artıran önemli duygulardan birisi de sorumluluk duygusudur. İnsan sorumluluk duygusu ile yaşamını belirlenmiş bir disiplin içerisinde sürdürebilir. Bu duygunun gelişmesi bazen otorite ile ilişkili olmakla birlikte sorumluluk duygusu çoğunlukla insanın iç dünyası ve inanç değerleri ile daha ilişkili görülmektedir. Bu

⁹⁹³ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1195.

⁹⁹⁴ Tarhan, *Güzel İnsan Modeli*, s. 104;

nedence kişinin kendisine, çevresine ve kutsala karşı mesuliyeti sorumluluğun sınırlarını da belirlemektedir.⁹⁹⁵ İslam dini insanın yeryüzünde başıboş bırakılmadığını ve sorumlulukları olduğunu birçok ayet-i kerimede ifade etmiştir. Allah (cc) insanı yeryüzüne imtihan için göndermiş ve yeryüzünde başıboş bırakmamıştır.⁹⁹⁶ Kur'an-ı Kerim, erkeklerin kadınlar üzerinde kadınların da erkekler üzerinde hak ve sorumlulukları olduğunu belirtmekte, erkeklerin sorumluluğunun kadınlara göre bir derece daha fazla olduğunu ifade etmektedir.⁹⁹⁷ Müslüman erkeğin yeryüzünde nefesine, ailesine ve çevresine karşı sorumlulukları bulunmaktadır. Ailede erkeğin karısına karşı, kadının da kocasına karşı sorumlulukları olmasının yanında Allah (cc) erkeklere eşlerine iyi davranmalarını emretmiştir.⁹⁹⁸ Erkeklere şiddetten uzak durmaları, hatalı davranışlarla karşılaştıklarında aile fertlerine karşı şiddetle değil, af ve hoşgörü ile davranmaları gerektiği ifade edilmektedir.⁹⁹⁹ Müslüman erkekler aynı zamanda eş ve çocuklarının dini durumlarından da sorumlu tutulmaktadır. Eş ve çocuklarının hidayet ve ıslahı için onlara dua etmesi de tavsiye edilmektedir.¹⁰⁰⁰ Ailenin kurulmasında da öncelikli görev ve sorumluluk sahibi olarak erkek görülmektedir. Evleneceği kadına mehir vermek,¹⁰⁰¹ namuslarını korumak, harama bakmaktan uzak durmak,¹⁰⁰² eşine karşı sadık olmak yine erkeğin sorumluluğunda görülmektedir.¹⁰⁰³ Kur'an-ı Kerim'de erkeğin birden fazla kadınla evlenmesine ilişkin hükümler ve değerlendirmeler daha önce açıklanmıştı. Allah (cc) erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi durumunda eşler arasında adaletin gözetilmesine vurgu yapmakta ve eşler arasında adaletin sağlanması sorumluluğu yine erkeğe verilmektedir.¹⁰⁰⁴ Müslüman erkeğin eşine ve çocuklarına karşı onların dini görevlerini yerine getirmelerinin sağlanması hususunda sorumluluğu bulunmaktadır. Ayet-i kerimede “*Aile fertlerine namazı emret, kendin*

⁹⁹⁵ Tarhan, *Güzel İnsan Modeli*, s. 105.

⁹⁹⁶ Kıyâme 75/36.

⁹⁹⁷ Bakara 2/228.

⁹⁹⁸ Nisâ 4/19.

⁹⁹⁹ Teğâbün 64/14.

¹⁰⁰⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, IV/73.

¹⁰⁰¹ Nisâ 4/4, 24-25; Mâide 5/5; Ahzâb 33/50; Mümtebine 60/10.

¹⁰⁰² Nûr 24/30.

¹⁰⁰³ Bakara 2/187; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, II/316; Bursevî, *Ruhu'l Beyân*, I/299; Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, II/176; Elmalılı, *Hak Dini*, I/670; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II/162-163; Mâverdî, *en-Nüketü ve'l-Uyûn*, I/244; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, V/106.

¹⁰⁰⁴ Nisâ 4/3

*de ona sabırla devam et. Senden rızık istemiyoruz; (aksine) biz seni rızıklandırıyoruz. Güzel sonuç, günahlardan sakınanların olacaktır*¹⁰⁰⁵ ifadesi ile müslüman erkeğin kendi nefesine karşı sorumluluğu ile birlikte ailesine karşı da sorumlulukları olduğu onlara ibadeti emretmesi istenilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de hem Hz. Peygamber (sav)'in hem de Hz. İsmail'in ailesine namaz kılmayı emretmesi hakkında telkinde bulunmaları istenmiştir.¹⁰⁰⁶ Ayet-i kerime'den erkeklerin ailesi ve yakınlarının ibadetlerinden sorumlu oldukları anlaşılmaktadır. Mü'min erkek öncelikle kendi ibadetlerini yerine getirmekle mükelleftir. Daha sonra ise yakınlarını ibadet etmeye teşvik etmek, belirli basamaklar ile ailesini namaza alıştırmak daha sonra da gerekirse zorlamakla yükümlüdür. Bu ayet-i kerime ve yorumuna göre; namaz kılmayan, namazı emretmeyen, ailesini namaza teşvik etmeyen erkek sorumluluğunu yerine getirmemiş duruma düşmektedir. Ayet-i kerimede namazın emredilmesi hem namazın Kur'an-ı Kerim'de ifade edildiği hem de Hz. Peygamber (sav) tarafından uygulamalı olarak öğretildiği şeklinde ikame edilmesinin yanında aynı zamanda namazın ve ibadetin insanı kötülüklerden alıkoyan yönünün de dikkate alınması şeklinde anlaşılmalıdır. Çünkü namaz hem fiziki ve şekli bir ibadet hem de mümini kötülüklerden –yalan, ahlaksızlık, fuhşiyat vesair- koruyan bir kalkan olarak anlaşılmıştır. Müslüman erkek ailesine namazı emrederek onları cehennem ateşinden korumakla da görevlendirilmiştir. Ayet-i kerimede “*Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında acımasız, güçlü Allah'ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredileni yerine getiren melekler vardır*”¹⁰⁰⁷ ifadesi ile aile yaşamında erkeğin bu misyonuna atıfta bulunmaktadır. Müslüman erkeğin aile üzerindeki sorumluluğu ferdi görevleri ile birlikte zikredilmiştir. Bu birliktelik ailenin bir bütün olarak erkeğin sorumluluğuna verildiğini göstermemiştir. Kuşeyrî'nin açıklamasına göre bu ayet-i kerime nazil olduğunda, Ömer (ra): “Ey Allah'ın Rasûlü! Haydi, kendimizi koruduk diyelim. Peki, aile halkımıza ne yapabiliriz?” diye sorması üzerine Hz. Peygamber (sav) şu cevabı vermiştir: “Allah'ın size yasakladığı şeylerden onları alıkoyarsınız, Allah'ın emrettiklerini onlara da emredersiniz.” Bu ifadelerden müslüman erkeğe hem görev

¹⁰⁰⁵ Tâ-hâ 20/132; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, XX/ 340-344.

¹⁰⁰⁶ Tâ-hâ 20/132; Meryem 19/55; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, V/503.

¹⁰⁰⁷ Tahrîm 66/6.

hem de sorumluluk yüklendiği anlaşılmaktadır. Erkeğin kavvâmlığı ile birlikte değerlendirildiğinde aile içinde erkeğe verilen yöneticilik görevi, seküler yaklaşımlarda ifade edilen erkeğe üstünlük ya da ailesinin sahipliğini vermemekte zıddına erkeğe aile içinde daha fazla sorumluluk yüklemektedir. Erkeğin sorumluluğu sadece dünyadaki bakım ve koruma görevleri ile sınırlı kalmamakta, bu görevler ile aynı zamanda ahiret hayatına ilişkin sorumluluk ihtiva etmektedir. Müslüman aile, erkeğin yönetimde ve sorumluluğunda onun eğitimi ile sağlam bağlar ile dünya ve ahiret hayatında birbirine bağlanmış canlı bir organizmayı ifade etmelidir.¹⁰⁰⁸

Hadis-i şeriflerde de erkeğin aile içindeki sorumluluğuna ilişkin açıklama, tavsiye ve emirler yer almaktadır. “Hepiniz çobansınız ve hepimiz sürüsünden sorumludur. İnsanların başındaki imam (yönetici) bir çobandır ve o, onlardan sorumludur. Erkek, aile halkı üzerinde bir çobandır ve onlardan sorumludur”¹⁰⁰⁹ hadis-i şerifi erkeklerin ailenin yöneticisi olarak aileden sorumlu olmasını tıpkı ülkeyi yönetenin ülkeden sorumlu olduğu gibi erkeğin aileden sorumlu olduğuna dikkat çekilmiştir. Erkeğin bu görevinin çocuklarına yansıyan boyutu; “Çocuğun baba üzerindeki hakkı ona güzel bir isim vermesi, yazı yazmayı öğretmesi ve ergenlik yaşına geldiği vakit onu evlendirmesidir”¹⁰¹⁰ buyruğu ile ifade edilmiştir. Hz. Peygamber (sav) mü’min bir babanın çocuğuna güzel terbiye vermesi gerektiğini¹⁰¹¹ belirterek, “Küçük çocuk yedi yaşına ulaştı mı ona namaz kılmasını emrediniz. On yaşına ulaştı mı kılmaması halinde onu dövünüz”¹⁰¹² ifadesi ile namaz ibadetinin çocuklara öğretilmesi ve alışkanlık kazandırılmasının önemine vurgu yapmıştır. Kendi hayatında da ailesine ibadetlerin zamanlarını hatırlattığı, ibadet görevini önce kendisi yerine getirdikten sonra ailesini ibadetlerini yerine getirmeleri hususunda doğrudan uyardığı örnekler görülmektedir. Müslim'in rivayet ettiği bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber (sav) vitir namazını kendisi eda ettikten sonra: “Kalk

¹⁰⁰⁸ İslâm'ın aile telakkisi, aile fertlerine ve özellikle aile reisine yüklediği sorumluluk hakkında bilgi için bk. Mehmet Akif Aydın, “Aile”, *DİA*, II/196-200.

¹⁰⁰⁹ Buhârî, I, 304, II, 848, 901, 902; Müslim, III, 1459; Ebû Dâvûd, III, 130; Müsned, II, 5, 54, 111.

¹⁰¹⁰ Deylemî, *Firdevs*, II/131; benzer hadisler ve sıhhat durumları için bk. Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, VI/400, 401, 403 Beyhakî, *Sünenü'l-Kübra*, X/15; Heysemî, *Mecmau'z-Zevâit*, VIII/47.

¹⁰¹¹ Müsned, VI/412, IV/77; Hâkim, *Müstedrek*, IV/292.

¹⁰¹² Ebu Davûd, I/133; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübra*, II/14.

ey Âişe, sen de vitrini kıl” buyurmuştur.¹⁰¹³ Bir başka hadis-i şerifte ise Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Geceleyin kalkıp namaz kılan, sonra hanımını uyandıran, eğer kalkamazsa yüzüne su serpen kişiye Allah’ın rahmeti olsun. Geceleyin kalkıp namaz kılan ve kocasını uyandıran, uyanmayacak olursa yüzüne su serpen kadına Allah’ın rahmeti olsun”¹⁰¹⁴ hadis-i şerifte ise aile içinde ibadetler konusunda erkek ve kadının birbirlerini uyarmaları övülmüştür.

Ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerde aile içinde müslüman erkeğe; ailesini eğitmesi, onları Allah (cc) ibadete alıştırmaya, ibadeti emretmesi, koruyup kollaması emredilmektedir. Müslüman erkek ailesine karşı bu görevlerini yerine getirirken öncelikle kendisi bu görevlerini gerçekleştirmelidir. Kendisi görev ve sorumluluklarını yerine getirdikten sonra ailesini güzel bir şekilde Allah (cc)’ın emirlerine davet etmelidir. Hadis-i şerifte geçen aile içinde bireylerin birbirlerine su atarak uyandırması gibi samimiyet göstergesi ve latife olarak değerlendirilebilecek davranışlar aynı zamanda aile içindeki muhabbet ve sevgiyi de göstermektedir. Aile içinde mü’min erkek bu muhabbet ve sevginin sürdürülmesini de sağlamakla yükümlü olarak değerlendirilmektedir.

5. Erkeğin İmtihanı ve Fitne

Altın ve gümüş gibi değerli madenleri saflığını anlamak için ateşte eritmek anlamına gelen “ftn” kökünden türemiş olan fitne kelimesi aynı zamanda azap ve imtihan anlamında, iyi ya da kötü ile sınıma, manevi çöküntü, toplumsal ve siyasi karmaşa anlamlarında geniş anlamlarda kullanılmaktadır. Sözlüklerde “Sınama, maddî ve mânevî sıkıntı, üzüntü, belâ ve felâketle imtihan etme” anlamları ile açıklanmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de fitne kelimesi “ateşe atma, ateşle azap etme” anlamında kullanılmıştır.¹⁰¹⁵ Fitne çoğunlukla hoş gitmeyen imtihan sonucu anlamında kullanılmış ve süreç içerisinde inkâr, savaş, yangın, deprem ve günah manaları yaygınlaşmıştır. İnsanın inancı için maruz kaldığı işkencelere de fitne denilmiştir.¹⁰¹⁶ Lügatlerde fitne kelimesine; karışıklık, belâ, delilik, mihnet, dinsizlik, sıkıntı, azdırma, ayartma, fesat, ara bozma, ihtilal, canilik, ceza, güzel yüz, güzel

¹⁰¹³ Müslim, I/511; Müsned, VI/152, 205.

¹⁰¹⁴ Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, s.473.

¹⁰¹⁵ Zâriyât 51/13.

¹⁰¹⁶ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, V/3344-3347.

göz, güzel kadın anlamları verilmiştir.¹⁰¹⁷ Fitne kelimesi fitneye neden olacak kadar güzel kadın anlamına gelen fettan manası ile de kullanılmıştır.¹⁰¹⁸ Fitne erkeği aşka düşüren ve gönlü döndürüp mantıklı düşünmesini engelleyen anlamında kadına fettan denilmiştir.¹⁰¹⁹ Fitne kelimesi, insanın aklını karıştıran, onu doğru yoldan uzaklaştıran ve cezalandırılmasına neden olan şeytan için ve insana hem ekonomik hem de psikolojik bakımdan zarar veren hırsızlığı tanımlamada kullanılmıştır. Ayrıca, insanın hırsını harekete geçiren ve hata yapmasına neden olduğu için zenginlik kaynağı olarak bilinen altın ve gümüş madenlerine de iki fettân denilmiştir.¹⁰²⁰ Bu anlamları ile fitne kelimesi insan ve eşyayı tanımlamamakta, insan ya da eşyanın sebep olduğu olumsuz davranışı tanımlamaktadır. Sözlüklerde aynı zamanda fitne anlamına kullanılan mal, altın, gümüş, evlat, kadın kavramlarının kendisi fitne olarak anlaşılmamıştır. Nimetlerin kendisi fitne değildir. İnsanın bu nimetleri Allah (cc)'ın belirlediği hududların dışında kullanması fitnedir.

Kur'an-ı Kerim'de fitne kelimesi otuz dört ayet-i kerimede doğrudan yirmi altı ayet-i kerimde ise türevleri ile birlikte toplam altmış kez geçmektedir.¹⁰²¹ Ayet-i kerimelerde fitne; azap, azap kaynağı, sınav, ateşe atılmak, şirk, baskı, zulüm, adam öldürme, sapıklık, alıkoymak, günah, mazaret, hastalık, deneme ve ibret anlamlarında kullanılmıştır.¹⁰²² Taberî, fitneyi deneme ve sınama, özellikle de ateşe atarak deneme olarak açıklamış ve diğer kullanımlarını da bu temel anlamı ile ilişkilendirmiştir. O, imtihanı insan nefsinin kaymasına neden olan, insanın büyülenmesine ve Allah (cc)'ı unutmasına neden olabilen mal, evlât, sağlık gibi nimetlerini yanında fakirlik, hastalık, musibet ve düşman tasallutu gibi olumsuz durumları da fitne kelimesi ile açıklamıştır.¹⁰²³ Müfessirlerin, siyasi anlaşmazlıkları, sosyal kargaşaları, anarşi ve savaşları fitne kavramı ile birlikte açıklamaları İslam tarihinin ilk iki yüzyılında yaşanan siyasi çalkantılar ile ilgili görülmektedir. Müfessirler ayet-i kerimelerde geçen fitne kavramını doğrudan ya da dolaylı olarak

¹⁰¹⁷ Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2006, s. 269; Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, s. 707.

¹⁰¹⁸ Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 384.

¹⁰¹⁹ Cevherî, *es-Sihâh*, VI/2175-2176; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 371; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, V/3344.

¹⁰²⁰ Müsned, II, 173; III, 346.

¹⁰²¹ Abdülbâkî, M. Fuad, *Mu'cemu'l-Müfredât*, s. 130.

¹⁰²² İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 371; Cevherî, *es-Sihâh*, V/2175.

¹⁰²³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I/461-462; II/256-257; III/293, XVI/162, 196-197, 200, 235.

hicri birinci yüzyılda İslam dünyasında yaşanan olaylarla bağlantılı olarak yorum anlamı ile kullanılmıştır.¹⁰²⁴ Fitne kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de birçok konuda olumsuzluk ile sınanmayı ifade eden geniş bir kavram olarak anlaşılmaktadır. Çalışmanın konusu bakımından Kur'an-ı Kerim'de fitne kelimesi geçen ayet-i kerimelerden erkeklerle doğrudan ilgili olan ve fitne olarak değerlendirilen durumlarda Müslüman erkeklerin nasıl davranması gerektiğini açıklayan ayet-i kerimelere yer verilmiştir. Kur'an-ı Kerim, imtihan ve fitneyi açıklayan ayet-i kerimelerde çoğunlukla genele hitap etmektedir. Özel olarak kadın ya da erkeklere yönelik bir hitap sözkonusu değilse hitapların dili gramer yapısı bakımından müzekker hitaplardan hem kadın hem de erkek anlaşılmaktadır. Ayet-i kerimelerde özellikle mal, evlat, makam, kahramanlık gibi konuların fitne tanımlaması Kur'an-ı Kerim'in ilk muhatabı Arap toplumunda erkekler daha ön planda olduğu için erkekler hakkında anlaşılmıştır. Bir vakıa olarak erkek, yukarıda ayrıntıları açıklanan fitne konularında kadınlara göre daha fazla olmak üzere zaaf sahibidir. Diğer bir deyişle fitneye düşmeye yatkındır.¹⁰²⁵

Kur'an-ı Kerim'de “*Ey iman edenler! Mallarınız da çocuklarınız da sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Bunu yapanlar mutlaka hüsrana uğramışlardır*”¹⁰²⁶ ifadeleri ile insanın mal sahibi ya da çocuk sahibi olması değil, sahip olduklarının insanı Allah (cc)'ı anmaktan uzaklaştırması fitne olarak tanımlanmaktadır. Ayet-i kerimede kişinin ailesi ile ilgilenmesi, kazanç sağlayacağı işler ile meşgul olması, insan doğası gereği meşgul olduğu işlerden uzak durması istenmemiştir. Bu meşguliyetlerin insanı yaratılış gayesinden uzaklaştıracak, Allah (cc)'a kul olma sorumluluğunu yerine getirmekten alıkoymak bir olumsuzluğa neden olmaması gerekmektedir.¹⁰²⁷ Bazı müfessirler tarafından ayet-i kerimede geçen “Allah'ı anmak” ibaresi günlük kılınması emredilen beş vakit namaz olarak açıklanmakla birlikte bu ibare namazı da kapsamak üzere daha genel anlamda insanın kulluk sorumluluğunu yerine getirmesi olarak görülmektedir. İnsanın nefsinin fitne olarak tanımlanan dünya telaşına kaptırması, imtihan halinde olduğunu unutmaması ve dünya

¹⁰²⁴ Çağrı, Mustafa, “Fitne”, *DİA*, XIII/156-159.

¹⁰²⁵ Bakara 2/11, 12, 27, 30, 60, 205; Âl-i İmrân 3/118, 167; Mâide 5/32, 33,64; Âraf 7/56, 74, 85, 86, 103, 127, 132; Enfal 8/73; Tevbe 9/47; Yunus 10/40, 81, 91; Hûd 11/85, 116; Yusuf 12/73; R'ad 13/25; Nahl 16/88; İsrâ 17/4; Kehf 18/94; Şuarâ 26/183; Kasas 28/83; Ankebut 29/30, 36; Rûm 30/41.

¹⁰²⁶ Münafikûn 63/9.

¹⁰²⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXVIII/108; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV/103.

hayatı sonsuzmuş gibi yaşaması insan için büyük bir yanılgı olarak görülmektedir.¹⁰²⁸

Teğabün suresi 14 ve 15. ayet-i kerimeler nüzul sebebi ve ihtiva ettiği mana bakımından erkeğin düşebileceği fitneleri ve erkeğin imtihanını açıklamakta, bu imtihanı başarı ile vermek için neler yapması gerektiğini bildirmektedir. Ayet-i kerimelerin nüzul sebebine ilişkin rivayetlere göre erkekler hakkında nazil olmuştur. Birbiri ile olayın gelişimi olarak farklı ancak ihtiva ettiği mana ve açıkladığı olgu bakımından benzerlik gösteren üç ayrı rivayet erkeğin karşılaşılabileceği fitneyi göstermektedir. Bu rivayetlerden birincisinde; Avf b. Mâlik el-Eşca'î Resûlullah ile birlikte savaşa gitmek istediğinde ailesinin ayrılığa sabredemeyecekleri gerekçesiyle ona karşı çıkmaları ve onu Allah Rasulü ile cihat etmekten alıkoymaları üzerine bu ayet-i kerimenin nazil olduğu rivayet edilmiştir. İkinci rivayette ise; Mekkeli müslümanlardan Medine'ye hicret etmek isteyip ancak çocuklarının razı olmaması üzerine “şayet Allah beni hicret yurdunda sizinle bir araya getirirse görün bakın size neler edeceğim!” söyleyen sahabeler hakkında nazil olmuştur. Üçüncü rivayette ise; Mekke'de Müslüman olan bazı kişilerin Medine'ye ailelerinin karşı çıkmasına rağmen hicret ettikleri, Medine'de Müslümanların durumunu görünce daha önce hicret etmelerine engel olan ailelerine karşı olumsuz düşüncelerle onları cezalandırmak istemeleri üzerine ayet-i kerimenin ikinci kısmının nazil olduğu rivayet edilmiştir.¹⁰²⁹ Bu rivayetlerin Mekke'den Medine'ye hicret eden tüm Müslümanların eş ve ailelerini kapsamadığı, içlerinden bazılarının kastedildiği ayet-i kerimenin metninde bazı anlamına gelen edatın kullanılmasından anlaşılmaktadır.¹⁰³⁰

Nüzul sebebinden erkekleri muhatap aldığı anlaşılan ayet-i kerimede; “*Ey iman edenler! Eşlerinizden ve çocuklarınızdan da size düşman olanlar vardır, onlardan sakının. Ama affeder, hoşgörülü ve bağışlayıcı davranırsanız, şüphesiz Allah da çok bağışlayıcı ve engin merhamet sahibidir. Mallarınız ve çocuklarınız sizin için ancak bir imtihandır; büyük mükâfat ise Allah'ın yanındadır*”¹⁰³¹ buyurulmaktadır. İnsanın yaratılış fitratında dünya sevgisi vardır. Bu dünya sevgisinin içerisinde kadın sevgisi ayet-i kerimede önce ifade edilmiştir. Ayet-i

¹⁰²⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VIII/308.

¹⁰²⁹ Tirmizî, “Tefsîr”, 64; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXVIII, 124-125.

¹⁰³⁰ İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, XXVIII, 284.

¹⁰³¹ Teğabün 64/14, 15.

kerimelerde de bu konuya dikkat çekilmiştir.¹⁰³² Ayet-i kerimede müslüman erkeklere nüzul sebebi ile birlikte değerlendirildiğinde Allah Rasülü ile birlikte cihat etmekten alıkoyan eş ve çocukların insanın düşmanı (fitne) olabileceği, Müslümanın bu imtihandan (fitne) başarı ile çıkabilmesi için onlardan sakınması gerektiği ifade edilmektedir. Diğer yandan eş ve çocukların hatalı bir davranışı (fitne) durumundan doğru davranışa yönelmeleri halinde onların hatalarının bağışlanması, hoşgörülü davranılması istenmektedir. Çünkü Allah (cc)'ın ifadesi ile erkekler için mal ve çocuklar bir imtihan vesilesidir. Onların çekiciliğe kapılıp (fitne) Allah (cc)'ın emrinden uzaklaşmak erkeğin imtihanı kaybetmesi olarak açıklanmış, doğru davranması ise –Medine'ye hicret etmesi- Allah (cc) tarafından mükâfatla müjdelenmiştir. Ayet-i kerimenin birinci kısmından insanın fitraten en güçlü bağlar ile bağlı olduğu yakınları ile arasında amaç birliği olmadığına fitne nedeni olabileceği de anlaşılmaktadır. İnsan için biricil tercih daima kulluk sorumluluğu olmalıdır. 15. ayet-i kerimede ise fitnenin imtihan boyutuna dikkat çekilmektedir. İnsanın sahip olduğu maddi ve manevi varlıkları ve bunlara olan bağlılığı insanın imtihanı olarak görülmektedir. İnsanın ulaşmak için zaman ve emek harcadığı hatta ömrünü adadığı varlıklarını Allah (cc)'ın emri gereği feda etmesi insanın doğası bakımından güç bir sınanma olmakla birlikte bu zor sınavın başarılması durumunda karşılığının Allah (cc) tarafından mükâfatlandırılmak olduğu ifade edilmiştir.¹⁰³³

Hadis-i şerifte ise; erkekler için kadının fitne olabileceği, erkeğin sorumluluğunu yerine getirmesine engel olabileceğine ilişkin uyarılar yer almaktadır. Üsâme b. Zeyd (ra)'ın rivayetine göre; Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Benden sonra erkeklere kadınlardan daha zararlı bir fitne sebebi bırakmadım.”¹⁰³⁴ Hadis-i şerif, kadını fitne değil fitne sebebi olarak göstermektedir. Bu nedenle kadının bizzat kendisinin fitne olduğunu anlamak doğru değildir. Ancak kadının erkek için fitneye sebep olabilecek bir potansiyel taşıdığı da anlaşılmalıdır. İster erkek olsun ister kadın olsun yaratılış fitratından ve yeryüzüne gönderilme gayesinden uzaklaşan her insan fitne sebebi olabilmektedir. Hadis-i şerifte özellikle kadınların fitne sebebi olmasına

¹⁰³² Âl-i İmrân 3/14; İnsana çekici kılınan dünya zevklerinden haber veren âyette kadının önce zikredilmesi erkek için güçlü bir fitne olması nedeniyledir. Çünkü dünya hayatında fitnelerin en şiddetlisi kadındır. İbn Kesîr, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm*, III/555.

¹⁰³³ Karaman vd, *Kur'an Yolu Tefsiri*, V/301-303.

¹⁰³⁴ Buhârî, Nikâh, 17; Müslim, Zikir, 97, 98. Ayrıca bk. Tirmizî, Edeb, 31; İbni Mâce, Fiten, 31.

dikkat çekilmesi, insanlık tarihi boyunca yaşanan tecrübenin bir göstergesi olarak anlaşılmalıdır.¹⁰³⁵

İnsanın İslam'a göre yeryüzünde var olmasının hikmeti sınanmadır. Bu sınanmanın en önemli araçları fitne olarak tanımlanmıştır. İmtihan araçları içerisinde müslüman erkeğin sınavı kaybetmesine neden olabilecek ve fitne olarak tanımlanan engeller bulunmaktadır. Bu engellerin kendisi ve varlıkları doğrudan fitne olarak tanımlanmamakta, ontolojik varlıklarından uzaklaşmaları ya da yaratılış gayesinin hilafına kullanılmaları fitne olarak nitelendirilmektedir. Bu yönü ile müslüman erkek için, kadın, çocuklar, mal, altın ve gümüş, şöhret, mevki ve makam fitne vesilesi olabilmektedir. Allah (cc) müslüman erkeği dünya imtihanından başarılı olarak ayrılması için bu fitnelere karşı uyarmaktadır. Elbette mü'min erkek dünyada kendisine Allah (cc) tarafından verilen nimetlerden istifade etmek, bu nimetleri kullanmak hakkına sahiptir. Ancak nimetlerden yararlanma hem kendisinin hem de nimetlerin yaratılış hikmetine aykırı olmamalıdır. Ayet-i kerimelerde insanın yeryüzündeki yaşamının gayesine uygun bir ömür sürdürmesi fitneden uzak kalması ile mümkün olabileceği belirtilmektedir. O halde insan cinsiyet ayrımı olmaksızın kendisini Allah (cc) yolundan uzaklaştıran fitnelere karşı Allah'a (cc) sığınmalıdır. Erkek ise hayatın doğal akışı içerisinde fitne olarak tanımlanan unsurlar ile daha çok karşılaşacağı realitesinden ve erkeğin zaaflarına hitap eden fitne unsurlarının daha fazla olması nedeni ile sınama vesilesi olan nimetlere karşı hassasiyetle yaklaşmalıdır. Bu hususta erkeklere bazı konularda daha çok nimet verildiği şeklinde anlaşılan yaklaşımlara karşı, erkeğe daha çok yük ve sorumluluk verildiği görülmektedir. Mü'min erkek, kendisine Allah (cc) tarafından verilen nimetlerin, bir mülkiyet değil sınanma aracı olduğu bilinci ile hareket etmelidir. Dünya nimetlerinden yaratıcının belirlediği sınırlar içerisinde yararlanmak mükâfat sebebi, dünyanın kalıcı olduğu zannı ile fitneye düşmek imtihanı kaybetmek olarak açıklanmıştır.

6. Olumlu Tip Erkekler

Kur'an-ı Kerim, insanları doğru yola çevirmek ve onlara Allah (cc)'ın mesajını iletme amacıyla Hz. Peygamber (sav) aracılığı ile gönderilmiştir. Kur'an-ı

¹⁰³⁵ Sözü edilen fitne hakkında bilgi için bk. Ali el-Kârî, *Mirkâtu'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, I-IX, 2. Baskı, Dâru'l-Fikr, Beyrût 2002, (I-XI), IV/267-269.

Kerim insanoğluna mesajını verirken çoğu kez geçmişte yaşamış insanların iyi ve kötü davranışlarını örnek olarak göstermektedir. Bu örneklerde olumlu davranışları ve olumlu erkek tiplerini övgü ile anlatarak Kur'an-ı Kerim'in mesajına muhatap olanlara olumlu örneklerdeki gibi davranması ve bu davranışların karşılığının ebedi bir kurtuluş olduğunu açıklar. Allah (cc) rızasına aykırı davranışlar ise olumsuz etkileri ile birlikte değerlendirilerek muhataplar bu davranışlardan kaçınılması emredilir. İstenmeyen davranışları gerçekleştiren kötü örnekler ve o örneklerin uğradıkları dünyadaki cezalandırmalar ile ahirette karşılaçacakları acı son tasvir edilir ve muhatapların bu davranışlardan kaçınmaları istenir.

6.1. Zümer Suresi 29. Ayet

Çalışmanın önceki bölümlerinde Kur'an-ı Kerim'in bizzat isim olarak zikrettiği iyi ve örnek alınması beklenen olumlu tip örnekler, isimleri ve örnek almamız gereken davranışları ile açıklanmıştı. Belirtilen bu tasnifin dışında kalan, ancak Kur'an-ı Kerim'de iyi davranışları ile örnek gösterilen olumlu erkek tipleri bu başlık altında incelenmiştir. Bu kısımda ayet-i kerimelerde verilen örnekler kişi, yer ve zaman açıklanmadan sadece davranış biçimi ve örnek olay üzerinden açıklamalar yapıldığı görülmektedir. Müslüman erkeklere bu davranışların olumlu bir model olduğu ve olumlu modele göre davranmaları istenmiştir. Kur'an-ı Kerim'in insanlara ilk mesajlarından birisi şirke karşı tevhide çağırmasıdır. Allah (cc) insanları tek olan yaratıcıya iman ve itaate davet etmiştir. *“Allah şöyle bir örnek veriyor: Bir adam var ki onun birbiriyle ihtilaflı birçok ortak efendisi bulunmaktadır; bir adam da var ki bir tek kişiye bağlıdır. Şimdi bu iki adamın durumları eşit olabilir mi? Bütün övgüler Allah'a mahsustur; fakat çoğu bunu anlamamaktadır”*¹⁰³⁶ Ayet-i kerimesinde tarihi bir kişilik ya da bir vakıa anlatılmadan mü'min bir kişinin tek bir ilaha bağlı olması ile çok tanrı inancına sahip bir kişinin durumu örnek tip üzerinden anlatılmaktadır. Bu anlatımda tevhid ile şirk arasındaki temel farklılık ve bu farklılığın insanın yaşamındaki etkisi açıklanmıştır. İslam dininin temel rüknü olan iman bakımından iki farklı kutupta yer alan iki tip arasında mukayese yapılmıştır. Erkek cinsi üzerinden tevhid dinine davet mesajında insanların aklına ve düşüncesine hitap

¹⁰³⁶ Zümer 39/29.

edilmektedir. Bir kıyaslama yolu ile tek ilaha imanın, insan fitratına daha uygun olduğu ifade edilmektedir.¹⁰³⁷

6.2. Ahzab Suresi 23. Ayet

Kur'an-ı Kerim'de kişi, yer ve zaman ifade edilmeden olumlu örnek olarak insanlara sunulan bir diğer örnek ise; *“Müminlerden bir kısmı Allah'a verdikleri sözü yerine getirdiler, kimileri onun yolunda can verdiler, kimileri de ecellerini bekliyorlar; (vaadlerini) asla değiştirmediler”*¹⁰³⁸ mealindeki ayet-i kerimedir. Bu ifadelerde genel bir hitap olarak insanlara değil, müminlere yöneliktir. Bu ayet-i kerimenin nüzul sebebinde Uhud savaşına katılan bir sahabi hakkında olduğuna ilişkin rivayetler bulunmakla birlikte¹⁰³⁹ ayet-i kerimenin lafzında bir işaret bulunmamaktadır. Mü'minlerin Allah (cc) verdikleri sözü yerine getirmelerinden övgü ile bahsedilmektedir. Ayet-i kerime mü'minlere hitap etmektedir. Allah (cc) iman eden ve O'nun rızasını isteyen insanlar yaratıcıya verdikleri sözlerini tutmakla yükümlüdürler. Allah (cc)'ın sevgisini, merhametini ve rızasını kazanmak isteyen kimse O'na verdiği söze sadık kalmak ve sözünü tutmak için Allah (cc)'ın hükmünü beklemekle mükellef kılınmıştır.¹⁰⁴⁰

6.3. Mü'min Suresi 28. Ayet

İslam mü'minlere iyiliği emretme ve kötülüğü nehyederek, kötülükten sakınma ve sakındırma görevi de vermiştir. Müfessirler tarafından Firavunun yakınlarından ya da bilinmeyen bir kişi olarak ifade edilen bir adam¹⁰⁴¹ Hz. Musa'nın öldürülmesi düşüncesi ve eylemine karşı Firavun'a karşı çıkmıştı. Firavun'u bu işten vazgeçirmeye çalışan adam amacına ulaşmış ve Hz. Musa'yı öldürülmekten korumuştur.¹⁰⁴² Mü'min suresi 28. ayet-i kerimenin bu kişi hakkında nazil olduğu rivayet edilmiştir. *“Firavun ailesinden olup imanını saklayan bir Mü'min kişi şöyle dedi: “Adamı, 'Rabbim Allah'tır” dediği için öldürecek misiniz? Oysa o size Rabbinizden âyetler getirmiştir. Eğer yalancı biriyse yalan kendi zararındır; ama eğer doğru söylüyorsa size bildirip uyardığı şeyin bir kısmı başınıza gelecektir. Hiç*

¹⁰³⁷ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXVI/277; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, III/219.

¹⁰³⁸ Ahzâb 33/23.

¹⁰³⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XX/85, Buhari, “Tefsir”, 33/3.

¹⁰⁴⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XIV/154.

¹⁰⁴¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III/368; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXVII/58.

¹⁰⁴² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, XXIV/128-129.

kuşku yok ki Allah, aşırılığa sapmış, yalancı kimseyi doğru yola ulaştırmaz”¹⁰⁴³ ayet-i kerimesinde nüzul sebebinde işaret edilen kişinin Hz. Musa’nın çağırısına uyarak müslüman olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Musa’yı korumak için Firavun ile doğrudan tartışmaya girmesi ve onu ikna etmeye çalışmasında müslümanlar için güzel bir örnek vardır. Mü’min, iman ve akide kardeşini düşmanlarına karşı zayıf durumda olsa bile korumak için çaba sarfetmelidir. Bu örnekte, zalim yöneticiye karşı Hz. Musa’yı koruma ve Firavun’u ikna etme çabasını görmekteyiz. Firavunun sarayında yaşayan bu mü’min kişi Hz. Peygamber (sav) döneminde bir diğer peygamber dostuna güzel bir örnek olmuştur. Ukbe b. Ebû Muayt isimli müşrik, Hz. Peygamber (sav)’e Kâbe’de saldırdığında Hz. Ebû Bekir, Allah Rasulünü bu saldırıdan kurtamış ve bu ayet-i kerimeyi okumuştur.¹⁰⁴⁴ Hz. Ebû Bekir bu davranışı ile hem Kur’an-ı Kerim’de geçmişe ilişkin anlatılan olayın anlatılma hikmetini kavradığını göstermiş hem de Müslümanın Allah Rasulünü koruma görevini yerine getirmiş oluyordu. Kur’an-ı Kerim’deki ayet-i kerimelerde anlatılan kıssaların ve olayların tarih anlatısı olmasının dışında örnek alınması gereken davranışlar olduğunu gösteriyordu.¹⁰⁴⁵ Bu örnekte aynı zamanda insanlar ile konuşurken onların akıllarına hitap edilmesinin önemi anlaşılmaktadır. Firavunun yanında Hz. Musa’yı savunan mü’min, zalim hükümdar karşısında ölçülü, sağduyulu ve soğukkanlı bir şekilde ancak doğru bildiğini açıkça söyleyerek onların akıllarına ve mantıklarına seslenmiştir. Bu tavır Müslümanın benzer olaylar karşısında nasıl davranacağını göstermesi bakımından önemli bir misal olmakla birlikte, Allah (cc)’in mesajını Hz. Ebû Bekir’in anlayıp uygulaması da müslüman erkekler için bir örnektir.¹⁰⁴⁶

6.4. Abese Suresi 1-3. Ayet

Kur’an-ı Kerim’de Abese suresinde *“Suratını astı, yüzünü çevirdi. Çünkü ona görmeyen biri gelmişti. Sen nereden bileceksin, belki o arınacaktı. Yahut o öğüt alacak da öğüt kendisine fayda verecekti”*¹⁰⁴⁷ ayet-i kerimesi öğüt alıp, fayda sağlayacağı işaret edilen Abdullah Ümmü Mektum için nazil olduğu rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber (sav)’in kavmin ileri gelenlerine dini tebliğ ettiği sırada

¹⁰⁴³ Mü’min 40/28.

¹⁰⁴⁴ Buhârî, “Tefsîr”, 40/1; Müsned, II, 204.

¹⁰⁴⁵ Bezzâr, Ebu Bekir Ahmed b. Ömer, *Müsned*, Beyrut-Medine 1409, III/15.

¹⁰⁴⁶ Karaman vd, *Kur’an Yolu Tefsiri*, IV/656-658.

¹⁰⁴⁷ Abese 80/1-3.

onun Allah Rasulünün huzuruna gelmesi ve soru sorması ve Rasulullah (sav)’in ona mesafeli davranması üzerine Hz. Peygambere uyarı niteliğinde nazil olan bu ayet-i kerimede Abdullah Ümmü Mektum’un engelli bir birey olmasına karşı hakikat arayışı dikkat çekmektedir. İslam’ın insanlar arasındaki eşitlikçi ve adil yaklaşımı, davet metodu gibi bu ayet-i kerimenin ışık tuttuğu diğer konular ayrı bir değerlendirme konusu olmakla birlikte engelli bir bireyin hakikat arayışı müslümanlara örnek olması bakımından önemlidir. Bu örneklikte üzerinde durulması gereken iki husus bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Abdullah Ümmü Mektum’un hakikat arayışı ikincisi ise Hz. Peygamber (sav)’in daha sonra O’na gösterdiği güzel davranıştır. Müslümanın hakikati aramasının önünde engel olmamalıdır. Bu ayet-i kerimede örnekte âmâlık hakikati aramada engel oluşturmamıştır. Âmâlık engeli bir sembol olarak görülürse –ki insan için ağır bir engel olarak kabul edilir- diğer fiziki ya da sosyal-ekonomik engellerin hiçbirisi İslamın çağırısına kulak vermeye, hakikati aramaya engel değildir. İkincisi ise Hz. Peygamberin bu olay neticesinde Allah (cc) tarafından uyarılması ve uyarı sonrası tutumudur. Elbetteki Hz. Peygamber (sav)’in bu tutumunda mü’minler için örnekler vardır. Çevresindeki insanlara iyi davranmak, hoşgörülü ve anlayışlı olmak, daha önce kalbini kırdığı kişiyi onurlandıracak görevler vermek mü’minlerin ileri gelenlerinin davranışlarına güzel örnekler ihtiva etmektedir.¹⁰⁴⁸

Burada ifade edilen örneklerin tamamında anlatılan olayların muhatapları erkeklerdir. Erkekler üzerinde olumlu Müslüman tipleri açıklanmış ve örnek gösterilmiştir. Ancak bu durum kadınların bu örneklerin dışında kaldığı anlamına gelmemektedir. Güzel ve olumlu örnekler her iki cins içinde tavsiye ve emir niteliğindedir. Elbetteki Firavunun karşısında hakikati söylemek, cihat etmek gibi fiziki ve psikolojik güç gerektiren eylemler her dönemin şartlarında erkekler için daha belirgin örneklik ihtiva etmektedir. Allah (cc) mü’min kullarına bu örneklerde; Allah (cc) şirk koşmamayı, zulmü engellemek için mücadele etmeyi, Kur’an-ı Kerim’deki örnekleri anlayıp uygulamayı ve hakikati arama ve Allah (cc)’in dinini öğrenme hususunda azimli olmayı emretmiştir.

¹⁰⁴⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV/217.

7. Olumsuz Tip Erkekler

Kur'an-ı Kerim, ayet-i kerimelerde Allah (cc)'ın dinine karşı çıkan, onun davetçileri ile mücadele eden, bu mücadelede ön planda, insaf ve vicdandan uzak bir şekilde davetin muhataplarına ulaşmasına engel olmaya çalışan kişilerden de olumsuz örnekler olarak söz etmektedir. Bu olumsuz tip örnekler hem kendileri Allah (cc)'ın mesajını kabul etmemiş, hem de diğer insanların kabul etmesini engellemeye çalışmış, hatta Allah (cc)'ın peygamberlerinin davetini kabul edip Müslüman olan insanlara ve bizzat elçilere karşı her türlü zulüm ve kötülüğü yaparak Allah (cc)'ın dinini engellemeye çalışmışlardır. Bu kısımda Kur'an-ı Kerim'de doğrudan isimleri zikredilerek olumsuz tip erkekler olarak belirtilen fertlerin kötü örneklikleri ifade edilmiştir. Ayet-i kerimelerde zikredilen bu olumsuz örnekler kronolojik sıra ile incelenmiştir.

7.1. Kâbil

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Âdem'in iki oğlu, iyi ve kötü erkek tipi olarak örnek verilmiştir. Müslümanlar için olumlu davranış örneği olarak verilen Hâbil ve onun olumlu davranışı, kardeş olarak erkek başlığında incelenmiştir. Burada onun karşılığı olarak olumsuz kardeş örneği olarak, ismi Tevrat'a göre Kâbil olan Hz. Âdem'in diğer oğlu incelenecektir. Ayet-i kerimede iki kardeş arasındaki diyalog ve olayın gelişimi; *“Onlara Âdem'in iki oğlunun haberlerini gerçek bir kıssa olarak oku. Hani her biri birer kurban sunmuşlardı, birinden kabul edilmiş, ötekinden kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, kabul edilene, “Seni öldüreceğim” demişti. (O da); “Allah, sadece korunanlardan kabul eder” dedi. “Andolsun, eğer sen beni öldürmek için bana elini uzatırsan, ben seni öldürmek için sana elimi uzatmam. Çünkü ben âlemlerin Rabbinden korkarım.” 2Ben isterim ki sen, benim günahımı da, senin günahını da yüklenip ateş halkından olasın. Zalimlerin cezası budur.” Nefsi, onu kardeşini öldürmeye çağırdı, onu öldürdü, ziyana uğrayanlardan oldu. Ardından Allah, kardeşinin cesedini nasıl gömeceğini ona göstermek için yeri eşeleyeni bir karga gönderdi. “Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar olup da kardeşimin cesedini gömmekten âciz miyim?” dedi, ettiğine de pişman oldu”¹⁰⁴⁹* ifadeleri ile anlatılmıştır. Bu ayet-i kerimede yeryüzünde insan tarafından işlenen ilk

¹⁰⁴⁹ Mâide 5 /27-31.

cinayet ve ilk kan dökülmesi anlatılmaktadır. Anlatılan olayda, Hz. Âdem'in oğlunun kardeşini önce Allah (cc) katında daha makbul bir kul olarak görüldüğünden kıskançlık duygusu taşıması, ardından ise planlayarak onu öldürmesi, Allah (cc) korkusu duygusu yaşamaması ve nefesine uymasına dikkat çekilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de isim verilmeden ve ayrıntılara girilmeden özlü bir şekilde anlatılan Hz. Âdem'in iki oğlu kıssası İslam tarihi, tefsir ve kısas-ı enbiya türü eserlerde ayrıntılı olarak, Tevrat kaynaklı bilgiler de referans alınarak anlatılmaktadır.¹⁰⁵⁰ Bu ayet-i kerime aynı zamanda Medine'de yaşayan Yahudilerin Hz. Peygamber (sav)'i kıskanmaları üzerine nazil olmuş ve kıskançlığın kötü sonuçları onlara hatırlatılmıştır. Hz. Âdem'in oğulları arasında yaşanan vakıa hakkında rivayetlerde; babalarının onlardan Allah (cc)'a kurban sunmalarını istediği, kurbanı kabul edilenin Allah (cc) katında doğru yolda olduğunun anlaşılacağı anlatılmaktadır.¹⁰⁵¹

Hadis-i şerifte ise “Haksız yere öldürülen hiçbir kimse yoktur ki onun kanından Âdem'in birinci oğluna bir pay ayrılmasın. Zira cinayeti âdet edenlerin ilki odur”¹⁰⁵² ifadesi ile bu kıssaya dikkat çekilmiş ve bir kötülük işleyen o kötülüğün devam ettirilmesinden kıyamete kadar pay sahibi olacağına ilişkin açıklama yapılmıştır. Ayet-i kerime'de kıssanın anlatımı ve Hz. Peygamber (sav) açıklamaları birlikte incelendiğinde Hz. Âdem'in birinci oğlunun ilk cinayeti işlemesi, cinayet öncesi ve sonrası gelişmelerden müslümanların alacağı dersler bulunmaktadır.¹⁰⁵³ Bunlardan birincisi Allah (cc), yarattığı kullarının ibadet ve tâatına (kurban) muhtaç değildir. Allah (cc)'a kurban sunmak ancak takva sahibi olanlara verilen bir haktır. Allah (cc), kendisini İslamın emirlerine göre koruyanların kurbanlarını kabul eder. İkincisi, insan kendi hatasını başkalarına yüklememeli ve başarısızlığı nedeni ile kıskançlık ve haset yapmamalıdır.¹⁰⁵⁴ Üçüncü olarak, Hz. Âdem'in birinci oğlu Allah (cc) katında en büyük günahlardan birisi olarak ifade edilen haksız yere adam öldürme fiilini işlemiştir. Bu büyük günah Hz. Peygamber (sav)'in ifadesi ile insana kıyamete kadar amel defterini kapatmayacak bir kötü amel kazandırmaktadır. Dördüncüsü ise kardeşinin kendisini uyarması ve doğru yolu göstermesine karşın

¹⁰⁵⁰ Harman, Ömer Faruk, “Hâbil ve Kâbil”, *DİA*, XIV/376-378.

¹⁰⁵¹ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, III/76.

¹⁰⁵² Müsned, I, 383, 430, 433; Buhârî, “Cenâ'iz”, 33, “Enbiyâ”, 1, “Diyât”, 2, “İtîsam”, 15; Müslim, “Kasâme”, 27; İbn Mâce, “Diyât”, 1; Tirmizî, “İlim”, 14; Nesâî, “Tahrîm”, 1.

¹⁰⁵³ İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, III/85.

¹⁰⁵⁴ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XI/207.

onun hikmetli sözlerine kulağını ve gönlünü kapatarak nasihata ve eğitime, hak uyarıya uzak durmasıdır. Beşinci olarak kardeşini katlettikten sonra düştüğü acziyet ve korku durumudur.¹⁰⁵⁵ Günah işleyen kulun kalbi daralır ve Allah (cc) tüm genişliğine karşın yeryüzünün onu daraltacağını ifade etmiştir. Altıncı olarak işlediği cinayetten dolayı bir pişmanlık duymamakta ve daralan kalbine ve sıkıntısına karşı suçunu kapatacak, insanların görmeyeceği, suç delillerini yok edecek bir çaba içerisine girmiştir. Tövbe düşüncesi ve uygulaması da görülmektedir.¹⁰⁵⁶

Bu örnekte anlatılan olumsuz tip olarak Hz. Âdem'in ilk oğlunun hatalarından müslüman erkeklerin alması gereken dersler şöyle sıralanabilir. Müslüman erkek öncelikle Allah (cc)'a karşı kulluğunda takva sahibi olmalıdır. Kıskançlık ve hased, bu kıssada müslümanın kaçınması gereken, nefsinin koruması gereken kötü huylardan olarak gösterilmiştir. Öyle ki bu huy insanı büyük günah olan haksız yere adam öldürmeye sürüklemektedir. O halde müslüman kıskançlıktan ve hasetten nefsinin korunmalıdır. Bu huylar insanı kıyamate kadar amel defteri kapanmamasına neden olacak günahlar işlemesine sebep olabilir. Mü'min kendisine nasihat eden, doğru yolu göstermeye çalışan kardeşlerini dinlemeli ve öfkesi ile değil, akli ile meseleleri uhuletle ve suhuletle değerlendirmelidir. Bu süreçlerde nefsinin hâkim olamayıp günah işlemesi durumunda ise Müslüman mutlaka tövbe etmeli ve Allah (cc)'dan saklayamacağı kusurlarını insanlardan saklama gayretine düşmemelidir. Çünkü önemli olan insanların ne bildiği ve ne düşündüğü değil, Allah (cc)'ın kulları hakkındaki kanaatidir. Bu örnekteki olumsuz tip erkek olmakla birlikte, bu olumsuzlukları hem erkek hem de kadın gerçekleştirebilir. Ancak misal, anlatılan hatalı davranışlar daha çok erkeklerin düşebileceği hatalar olduğundan erkek cinsiyeti üzerinden verilmiştir.

7.2. Nemrud

Hz. İbrahim'in yaşadığı dönemde günümüzde Ortadoğu ya da önyasya olarak isimlendirilen bölgede egemen olan bir devletin yönetici makamına isim olarak kullanılan Nemrud, krallık ünvanı olarak değerlendirilmiştir. Bu değerlendirme ile birlikte nemrud kelimesinin bir şahıs ismi mi yoksa bir unvan mı olduğu tartışmalıdır. Bu konuda İslam kaynaklarında kesin bilgiler bulunmamakta,

¹⁰⁵⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, VI/174.

¹⁰⁵⁶ Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, 6/142; Sâbûnî, *Safvetü't-Tefâsîr*, II/93.

Yahudi kaynakları ile benzer bilgiler yer almaktadır.¹⁰⁵⁷ Diğer yandan ifade edilen Nemrud'un Hz. İbrahim ile mücadele eden, mücadelesine karşı çıkan kral olup olmadığı da tartışmalı bir konudur.¹⁰⁵⁸ Kur'an-ı Kerim'de ve hadis-i şeriflerde Nemrud kelimesi geçmemektedir. Ancak müfessirler tarafından Hz. İbrahim'in yaşadığı dönemde onunla mücadele eden, onu ateşe atılmakla cezalandıran kralın Nemrud olduğuna ilişkin yorumlar yapılmıştır.¹⁰⁵⁹ Bu yorumların hangisi doğru olursa olsun, günümüz insanını ve Müslümanları ilgilendiren temel mesele Kur'an-ı Kerim'de anlatılan ve Hz. İbrahim döneminde yaşayan kendisine mülk verilmiş zalim bir yönetici /kralın varlığı ve bu kralın Allah (cc) kullarına rabblik taslayarak onları Allah (cc) dininden kendi menfaatine vazgeçirmeye çalışmasıdır. Konuya nemrud başlığı, kaynaklarda Hz. İbrahim ile mücadele eden mülk verilmiş ve Allah (cc)'a isyan etmiş kişinin bu isimle kaynaklara geçmiş olması nedeniyle verilmiştir. Ayet-i kerimede “*Allah kendisine mülk verdi diye (şumararak) İbrahim ile Rabbi üzerine tartışanı görmedin mi? İbrahim, “Rabbim öldüren ve diriltendir” demişti de, o, ben de diriltir ve öldürürüm” demişti. İbrahim, “Allah, güneşi doğudan getirir; haydi sen de batıdan getir” deyince, o inkârcı dona kaldı. Allah, zulmeden kimseleri doğru yola erdirmez”*¹⁰⁶⁰ buyurulmaktadır. Ayet-i kerimeden Hz. İbrahim ile tartışan kralın insanları öldürme ve diriltme gücüne sahip olduğu dolayısıyla rabblik iddiasında bulunduğu anlaşılmaktadır. Allah (cc) tarafından yaratılmış bir kulun rabblik iddiasına kalkışması, acizliğini unutarak kendisini yeryüzünün efendisi sayması Nemrud'un bu kötü fiilleri tanımlayan cins isim olarak anlaşılmasına yol açmıştır. Allah (cc) insanları yokluk ve yoksullukla imtihan ettiği gibi zenginlik, güç ve iktidar vererek de imtihan edebilir. Tarih boyunca Allah (cc)'ın elçilerinin insanları doğru yola çağırmasına karşı çıkanlar öncelikle kendilerine mülk, iktidar ve kudret verilmiş kişiler olmuştur. Bu yönü ile insanın yeryüzündeki imtihanın zor

¹⁰⁵⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II/115; Atalar, Gül, *Hz. İbrahim Kıssasının Kelâm Bahisleri Açısından Tahlihi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2021, s. 4-7; Korkmaz, Hidayet, *Ülü'l-Azm Peygamberler ve Ortak Özellikleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, s. 16-24; Pesahim, 94b; Tekvîn, 10/1-8; I. Târihler, 1/10; Erubin, 53a.

¹⁰⁵⁸ Polat, Fethi Ahmet, “Seçkin Bir Soy İddiasının Kur'an Açısından Değeri (Hz. İbrahim Örneği)”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, S. 19, ss. 93-152.

¹⁰⁵⁹ Köksal, Mustafa Âsım, *Peygamberler Tarihi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2014, I/142-161; Batuk, Cengiz, “Nemrud”, *DİA*, XXXII/554-555.

¹⁰⁶⁰ Bakara 2/ 258.

tarafı ile karşılaşanlar ikincilerdir. İnsan nefesine güç kullanmak, tahakküm kurmak ve kendisini efendi görmek hoş gelir. Kendilerini tanrı yerine koymaya başlarlar. Ayet-i kerimede anlatılan kişi bu yargıların neredeyse tümünü üzerinde bulundurmaktadır.¹⁰⁶¹

Kur'an-ı Kerim'de Hz. İbrahim ile mücadele eden ve nemrud olarak müfessirlerce kabul edilen kralın durumunda Müslümanlar için çıkarılması gereken dersler vardır. O kendisine verilen nimetleri, Allah (cc)'ın lütfu ve ikramı olarak değil, kendisinin kazandığı bir güç ve meziyeti olarak düşünmüştür. Bu düşünce insanın kulluk bilincini kaybetmesi ve yeryüzünde büyüklük taslamasının başlangıç aşamasıdır. Bu aşamadan sonra kendisine mülk verilen kişinin etrafında bu mülkten istifade etmek isteyen ve onun gerçeği görmesini engelleyen menfaat halkaları oluşur ve bu halkalar nedeni ile gerçeklikten, yaratılmış ölümlü bir kul olduğu realitesinden uzaklaşması hızlanır. Bu süreçte kendisini uyaran ve doğru yola çağıran bir uyarıcı geldiğinde onu önce yalanlar, sonra akli ve mantıklı deliller ile uyarıcıya karşı rabblik iddiasını ispatlayamayıp hatta menfaatçileri yanında küçük düşünce uyarıcıyı öldürmeyi düşünür hatta uygular. Allah (cc)'ın mülk ve iktidar vererek imtihan ettiği bu misaldeki gibi erkeklerin olumsuz örneği anlatılmıştır. O halde müslüman erkek nemrudlaşmamak için Allah (cc) kendisine mülk ve iktidar verdiğinde nimeti kendinden bilmemesi gerekir. Bu nimetleri kullanırken Allah (cc)'ın hududlarını gözeterek, insanların hayrına işler yapması gerekmektedir. Müslüman yönetici kendisine verilen yönetim görevi ve sorumluluğunu, “yeryüzünü yönetirim ve yönettiklerin üzerinde sınırsız tasarruf sahibiyim” düşüncesi ile değil, “bana verilen benim imtihanımdır” düşüncesi ile Rabbini tanımalı ve O'nun çizdiği sınırlar içerisinde yönetim tasarrufunu gerçekleştirmelidir. İnsana verilen yöneticilik, insanın sınanmasındaki en güç süreçlerden birisidir. Hz. İbrahim dönemde yaşayan kral bu sınamada başarısız olarak günümüze olumsuz tip örneği olarak Kur'an-ı Kerim'de bildirilmiştir. Bu misaldeki olumsuz örnekten kaçınmak için yönetici müslüman erkek, kibirden uzak durmalı ve Allah (cc)'ın mesajından uzaklaşmamalı, kendisini menfaat beklemeden samimiyetle uyaran mü'minlerin nasihat ve öğütlerini dinlemelidir.

¹⁰⁶¹ Enbiyâ 21/68-70; Ankebût 29/24; Sâffât 37/97-98; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, III/22; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, II/35.

7.3. Lût Kavminin Erkekleri

Kur'an-ı Kerim'de, insan fitratından uzaklaşarak Allah'a (cc) şirk koşan, Ölüdeniz kıyısındaki Sodom ve Gomore'de (Ammûre) de yaşadıkları bildirilen halka Hz. Lût (as) peygamber olarak gönderildiği anlatılmaktadır.¹⁰⁶² Bu kavim Allah'ın (cc) dininden uzaklaşan bir kavim olmakla birlikte daha önceki hiçbir millet tarafından işlenmediği düşünülen büyük bir günahı başlatmış ve meşrulaştırmıştır. İnkârcılık ve şirk ile birlikte livâtayı meşru ve yaygın hale getirmişlerdi. Kendilerini Allah (cc)'ın dinine davet etmek ve hataları hakkında uyararak Hz. Lût (as) gönderilmişti.¹⁰⁶³ Bu kavim, Hz. Lût'un uyarı ve tebliğini dikkate almamış kötü işlerden vazgeçmemiş hatta kendilerini uyaran peygamber ve onun çağırısına uyanları ülkeden sürgün etmekle tehdit etmişlerdir. Lût kavmi, kötülükten uzak duran insanları “*çünkü onlar fazla temizlik taslayan insanlar*”¹⁰⁶⁴ diyerek onlarla alay etmişlerdir. Kur'an-ı Kerim, Lût kavminin erkeklerinin kıssasını “*Lût'u da (peygamber gönderdik). Kavmine dedi ki: “Sizden önceki milletlerden hiçbirinin yapmadığı fuhşu mu yapıyorsunuz! Çünkü siz, kadınları bırakıp da cinsel tatmin için erkeklere yanaşıyorsunuz. Doğrusu siz taşkın bir milletsiniz*”¹⁰⁶⁵ ifadeleri ile anlatmıştır. Kur'an-ı Kerim'de bu kavmin yoldan çıkmasının anlatıldığı ayet-i kerimede onların şirk koşmaları, inkârcılıkları ve daha önce bilinmeyen ya da yaygın olmayan livâtayı meşrulaştırmaları ve kendilerini uyaranlara karşı tutumları eleştirmiştir. Onların bu fiilleri nedeniyle ağır bir şekilde cezalandırıldıkları anlatılmaktadır.¹⁰⁶⁶

Mü'minler için Lût kavminin erkeklerinin olumsuz örnekliliği hakkında ayet-i kerimeden üç farklı ders çıkarılabilir. Bunlardan birincisi insanın yaratılış fitratına ve ontolojisine uygun davranma zorunluluğudur. Allah (cc) insanın hem maddi hem de manevi ihtiyaçlarını Kur'an-ı Kerim'de belirlemiştir. İnsan ihtiyaçlarını Allah (cc) tarafından belirlenen, meşru ve helal dairesinde karşılamakla yükümlüdür. İkincisi, insan Allah (cc) tarafından kendisine gönderilen ve kendisini sapıklıktan doğru yola çağıran davetçinin mesajını dinlemek ve ona itaat etmekle yükümlüdür. Üçüncü

¹⁰⁶² Â'raf 7/80-82.

¹⁰⁶³ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XIV/160; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, VIII/232.

¹⁰⁶⁴ A'raf 7/82.

¹⁰⁶⁵ A'raf 7/80, 81.

¹⁰⁶⁶ A'raf 7/84; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, II/255; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IV/79.

olarak Allah (cc) günah işleyen kullarına pişman olup tövbe etmeleri şartı ile af kapısını açık tutmasına karşın, yoldan çıkmış olanlar kendilerini uyaran Allah (cc)'ın kullarına sırf doğru yolda oldukları için zulüm etmeye devam etmektedir. Lût kavmi erkeklerinin olumsuz bu üç davranışı da kavmin içindeki erkeklerin davranışıdır. Bu örnekte mü'min erkeklere, insan doğasından ayrılmanın ve uyarıcıyı dinlemeyerek günahta ısrar etmenin hem bu dünyada hem de ahirette ağır bir ceza ile muhatap olunacağı uyarısı yapılmaktadır.

7.4. Hz. Yusuf'un Kardeşleri

Kur'an-ı Kerim'de mü'min erkeklere kötü örnek olarak anlatılan bir diğer kıssa Hz. Yusuf (as) kıssası içerisinde anlatılan, O'nun kardeşlerinin durumudur. Peygamber oğlu ve peygamber kardeşi olmalarına karşılık onlar kıskançlık, haset ve kötü huyları ile insana tuzak kurmak, yalan söylemek ve suikaste teşebbüs etmek gibi ağır günahları işlemişlerdir. Ayet-i kerimelerde Hz. Yusuf'un kardeşlerinin günahları olumsuz tip erkek davranışlarına örnek olarak anlatılmaktadır. İnsanın babasının ya da kardeşlerinin kimliği onu kötü yapmadığı gibi iyi de yapmayacağına bu kıssa güzel bir örneklik teşkil etmektedir.¹⁰⁶⁷ Kur'an-ı Kerim'de Yusuf peygamberi kardeşlerinin tutum ve davranışları zemmedilerek bu tutum ve davranışlardan insanlar uzak durmaya çağrılmaktadır.

Ayet-i kerimede onların kendi aralarındaki konuşmaları ve Yusuf (as) karşı plan kurmaları *“Andolsun ki Yusuf ve kardeşlerinde, almak isteyenler için ibretler vardır. Hani kardeşleri demişlerdi ki: “Yusuf ile öz kardeşi babamızın gözünde bizden daha değerli. Hâlbuki bizim sayımız daha çok. Şüphesiz ki babamız apaçık bir yanılğı içinde! Yusuf'u öldürün veya onu uzak bir yere atın da, babanız size kalsın. Bundan sonra yine salih kimselerden olursunuz.”*¹⁰⁶⁸ ifadeleri ile anlatılmıştır. Yusuf'ın (as) kardeşleri, onu ve küçük kardeşini babalarının sevgisinden kıskanarak ondan kurtulmayı planladıkları anlaşılmaktadır. Aralarında Hz. Yusuf'tan kurtulmak için onu öldürmeyi ya da uzak bir yere atmayı böylece, babalarının kendilerine kalmasını hedeflediler. Bu planın esasen kötü bir iş olduğun biliyorlardı ve bu bilgileri nedeni ile de günahlarından hemen sonrası tevbe etmeyi birbirlerine tenbih

¹⁰⁶⁷ Yusuf 12/7

¹⁰⁶⁸ Yusuf 12/7-9.

etmişlerdi.¹⁰⁶⁹ Aralarındaki istişare neticesinde onu bir kuyuya atmaya karar verdiler.¹⁰⁷⁰ Hz. Yusuf'un hayatına ilişkin gelişmeler hakkında Kur'an-ı Kerim'den sonraki aşamalar hakkında da bilgi verilmektedir. Burada kardeşlerinin olumsuz davranışı ve bu davranıştan mü'min erkeklerin çıkarması gereken dersler değerlendirilmiştir. Yusuf (as)'ın kardeşlerinin olumsuz davranışları ile ilgili ayet-i kerimede ifade edilen hususlar kıskançlık, kötü niyet, yalan söylemek, güveni boşa çıkarmak, kendisinden küçük insanlara zarar vermek ve bir fiili günah olduğunu bilerek işlemek olarak anlaşılmaktadır. Bu fiilerin her birisi Allah (cc) tarafından kötü amel olarak görülmüş ve nehyedilmiştir. Allah (cc) bu örnekte Müslüman erkeklere günah olan kötü amelleri göstermekte ve sakınılmasını emretmektedir.

7.5. Firavun

Mısır'da Nil Nehri deltasında kurulmuş olan antik çağ krallığında devletin başında bulunan ve tanrı-kral olarak yetki kullanan kişiye Firavun ünvanı verilmiştir. Bu kelime devletin yöneticisinin ünvanıdır.¹⁰⁷¹ Kur'an-ı Kerim'de çoğunluğu Hz. Musa kıssasında olmak üzere Firavun kelimesi yetmiş dört yerde geçmektedir. Hz. Yusuf ve Hz. Musa dönemlerine tarihlenen devirlerde Mısır kralına Firavun adı verildiği anlaşılmaktadır. Ayet-i kerimelerde Firavun; yeryüzünde büyüklük taslayan, ilahlık iddiasında bulunan, insanları küçümseyen, zalim, kendisini Allah (cc) ile karşılaştırmaya cüret eden bir figür olarak anlatılmaktadır.¹⁰⁷² Kendisini tanrı olarak kavmine kabul ettirmeye çalışmış, “Sizin benden başka tanrınız yoktur”¹⁰⁷³, “Ben sizin en yüce Rabbinizim”¹⁰⁷⁴ ifadeleri ile bu azgınlığını ilan etmiştir. Toplumunun önderi olarak Firavun, onları kendisi ile birlikte felakete davet etmiş ve onları da kendi günahını ortak etmek için zorlamıştır.¹⁰⁷⁵ Hz. Musa ile yarışa soktuğu büyücülerinin kaybetmesi ve iman etmesi üzerine onları el ve ayaklarını çapraz keserek cezalandırmakla tehdit etmesi onun kimliğinin anlaşılmasını

¹⁰⁶⁹ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XV/94; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, IX/131; Sabûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, III/145.

¹⁰⁷⁰ Sabûnî, *Safvetü't-Tefsîr*, III/145.

¹⁰⁷¹ Livaoglu Mengüç, Hilal, “Geleceği Geçmişte Aramak: 20. Yüzyıl Mısır Tarih Yazıcılığında Kadim Köken Teması” *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, C. VI, S. 2, ss. 197-224.

¹⁰⁷² A'raf 7/127; Enfâl 8/52-54; Âl-i İmrân 3/11; Furkan 25/38; Naziât 79/15-26.

¹⁰⁷³ Kasas 28 /38.

¹⁰⁷⁴ Nazi'ât 79/24.

¹⁰⁷⁵ Hûd 11 /98.

sağlamaktadır.¹⁰⁷⁶ Hz. Musa ile mücadelesi Kızıldeniz'in sularında son bulan Firavun, ölüm anında İslamı kabul ettiğini haykırmış ancak onun bu imanı kabul görmemiştir. Cesedi daha sonra insanlara ibret olmak üzere korunmuştur.¹⁰⁷⁷ Tarihi olarak Hz. Musa döneminde yaşayan Firavun'un kimliği hakkında bilgiler bulunmakla birlikte Kur'an-ı Kerim özel isim zikretmemiş ve Firavun ismini kullanmıştır. Bir sembol olarak Firavun; hak, adalet, iyilik ve insanlara yardım gibi beşeri niteliklerin karşısında, zalim, adaletsiz ve kendisini Allah (cc) ile yarıştıran bir azgın olarak anlatılmıştır. Firavun hem Allah (cc)'ın kendisine gönderdiği elçisini dinlemeyen bir sağır, hem Allah (cc) gönderdiği musibetlerden ibret almayan bir kör¹⁰⁷⁸, kendi yakın çevresinden başka insanlara iyilik ve merhamet göstermeyen bir azgın olarak tanıtılmaktadır.¹⁰⁷⁹ Kur'an-ı Kerim'de, Firavun hakkında verilen bilgilerden mü'min bir yöneticinin nasıl olmaması, hangi davranışlardan kaçınması gerektiği anlatılmaktadır. Müslüman kendisine yöneticilik görev ve sorumluluğu verildiğinde adalet ile hükmetmeli, insanlar arasında ayırım gözetmemeli, başına gelen felaketlerin Allah (cc)'dan geldiğinin bilinci ile ders almalı ve kendisini doğru yola çağırarak öğüt verenlerin nasihatlerini dinlemeli ve uymalıdır. Firavun, aynı zamanda cezalandırılması gelecek kuşaklara gösterilen bir figür olarak firavunlaşmanın insan için ne büyük bir felaket olduğunu da anlatan olumsuz bir örnektir.

7.6. Hâmân

Mısır sarayında Firavun'un yardımcılardan olan Hâmân'da, ayet-i kerimelerde olumsuz erkek tipi olarak zikredilmiştir. Hâmân adı altı ayet-i kerimede geçmektedir.¹⁰⁸⁰ Hâmân'ın kimliği ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Etnik kökeni ve görevi konusunda farklı açıklamalar olmakla birlikte, Hz. Musa'nın Firavun ile birlikte Hâmân'a da tebliğle emredilmesi ve Firavun'un Hâmân'a görev vermesi¹⁰⁸¹ onun Mısır'da önemli bir mevkide olduğunu göstermektedir.¹⁰⁸² Hâmân

¹⁰⁷⁶ A'râf 7/121-124; Şu'arâ 26 /41-49.

¹⁰⁷⁷ Yunus 10/90-92.

¹⁰⁷⁸ A'râf 7/133.

¹⁰⁷⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, I/443; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XVII/154; Ateş, *Kur'an Ansiklopedisi*, VI/267.

¹⁰⁸⁰ Kasas 28/6, 8, 38; Ankebût 29/39; Gâfir 40/24, 36; Kasas 28/38; Gâfir 40/36-37.

¹⁰⁸¹ Mü'min 23 /36-37.

¹⁰⁸² Ester, 3-7; Taberî, *Târihu'l-Ümeme ve'r-Rusul ve'l-Mülûk*, I/405; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, XIII/249.

isminin özel bir isme mi işaret ettiği yoksa bir göreve ilişkin unvan mı olduğu da tartışmalıdır. Diğer yandan onun etnik kimliği ya da görevi konusundaki tartışmalar ve farklı görüşler Kur'an-ı Kerim'in onun adını zikretmesi ile ilgili değildir. Onun Kur'an-ı Kerim'de zikredilmesi olayın tarihi gelişimi ile ilgili bilgi vermek değildir. Onun inanç ve davranışlarının değerlendirilerek müslümanların hisse çıkarmasıdır.¹⁰⁸³ “*Firavun dedi ki: Ey ileri gelenler, ben sizin için benden başka bir tanrı bilmiyorum, ey Hâmân, haydi benim için çamurun üzerinde ateş yakaarak tuğla imal et de bana bir kule yap, belki Musa'nın tanrısına çıkarım, çünkü ben onu (Musa'yı) yalancılardan sanıyorum*”¹⁰⁸⁴ ifadesi ile Hâmân, Firavun tarafından görevlendirilmiştir. Ayet-i kerimeden onun Firavun'un en yakınındakilerden olduğu anlaşılmaktadır. Hâmân, Firavun'un tanrılığını kabul edip ondan emir aldığına göre yukarıda Firavun için ifade edilen adaletsizlik, zulüm ve manevi nasipsizliklerin tamamında pay sahibidir. Bu payının sonucu olarak ta Firavun ile birlikte helak edilmiştir.¹⁰⁸⁵ Hâmân'ın durumundan müslümanların alması gereken hisseler bir yönü ile Firavun'un durumundan alınması gerekenler ile aynı olmalıdır. Hâmân'ın durumunda ibret alınması gereken ayırıcı özellik ise zalim idarecinin yanında görev almak, ona yardımcı olmak insanı helaka götüren nedenler arasındadır. Bu örnekte Müslüman erkeklere adaletsizlik ve zulümden uzak durmaları gerektiği hatırlatılmış, aynı zamanda adaletsiz ve zalim yönetici ile de birlikte olmamaları istenmiştir. Allah (cc), mü'min kullarına bu örnekleri vererek onları olumsuz davranışlardan sakınmaları konusunda uyarmaktadır.

7.7. Kârûn

Kur'an-ı Kerim'de dünya malının, servet ve mali gücün insanı Allah (cc) yolundan alıkoymasının olumsuz örneği olarak Kârûn kıssası anlatılmıştır. Kârûn'un kimliğine ve servetinin çokluğuna hakkında çeşitli rivayetler vardır. Onun Hz. Musa'nın akrabası olduğu, onun davetini kabul ettiği ve güzel Tevrat okuduğuna ilişkin rivayetler bulunmaktadır.¹⁰⁸⁶ Kur'an-ı Kerim'de Kârûn kıssası “*Kârûn, Musa'nın kavminden idi. Onlara karşı azgınlık etti. Biz kendisine öyle hazineler vermiştik ki onun (hazinelerinin) anahtarlarını (taşımak), güçlü bir topluluğa ağır*

¹⁰⁸³ Kuzgun, Şaban, “Hâmân”, *DİA*, XV/436-437.

¹⁰⁸⁴ Kasas 28/38.

¹⁰⁸⁵ Ankebût 29 /39-40.

¹⁰⁸⁶ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXV/13; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, III/349-400.

geliyordu. Kavmi ona demişti ki: Şımarma, Allah, şımarıkları sevmez. Allah'ın sana verdiği (bu servet) içinde âhir et yurdunu ara, dünyadan da nasibini unutma, Allah sana nasıl iyilik ettiyse sen de öyle iyilik et, yeryüzünde bozgunculuk (etmeyi) isteme, çünkü Allah bozguncuları sevmez.” “Bu (servet) bende bulunan bir bilgi sayesinde bana verildi” dedi. Bilmedi mi ki Allah, kendisinden önceki kuşaklar arasında kendisinden daha güçlü ve daha çok cemaati bulunan nice kimseleri helak etmiştir? Suçlulara günahlarından sorulmaz”¹⁰⁸⁷ ifadeleri ile anlatılmaktadır. Bu ayet-i kerimlerde; dünya malının geçiciliği vurgulanmakta, servetin ne kadar çok olursa olsun böbürlenme nedeni olmaması gerektiği bildirilmektedir. İnsanın servetine güvenerek diğer insanları küçümsemesi kendisine verilen nimetlerden infak etmemesi büyük bir günahlardan birisi olarak açıklanmıştır. Allah (cc) yeryüzünde mal ve servet verdiği kimselerin zorbalık, bozgunculuk yapmamalarını, kendilerine verilen bu nimetleri kendi nasiplerini de içinden alarak ahiret yurdu için harcamalarını istemiştir. Çünkü ahiret için dünyada iyilik yapan ahiretine iyilik biriktirir. Kötülük yapan ise ahiretine kötülük göndermiş olur. Bu ayet-i kerimeler açıkça göstermektedir ki Allah (cc)'ın mülkünün ve hazinelerin sınırı yoktur. Lütfunun da sonu yoktur. O diledikleri sınırsız nimetlendirir, dilediğinin nimetini azaltır. Ancak her iki durumunda insan için hayırlı mı yoksa hayırsız mı olacağına insanın kendisi karar verir. Çünkü netice itibari ile Kârûn gibi büyük bir zenginlikte yoksullukta dünya imtihanının bir parçasıdır. Kur'an-ı Kerim'de kısaca anlatılan Kârûn kıssasının Hz. Peygamber (sav) döneminde insanlar arasında bilindiği ve anlatıldığı düşünülmektedir. Allah (cc) Kur'an-ı Kerim'de halk arasında konuşulan tarihi vakalar hakkında bilgi verip, insanları o vaka üzerinde düşünmeye ve ibret almaya çağırılmaktadır. İnsanların hakkında bir miktar bilgi sahibi oldukları olayların Kur'an-ı Kerim dili ile kendilerine anlatılması onların meseleyi anlamalarını ve hisse çıkarmalarını kolaylaştırıcı bir etkidir. Burada olayın ayrıntılarından çok vakaya muhatap olan insanın anlatılan örnekten olumlu, olumsuz nasihat almasıdır.

1088

¹⁰⁸⁷ Kasas 28 /76-84.

¹⁰⁸⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XX/67; Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr*, IV/179; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve 't-Tenvir*, XX/222; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, XI/290-294.

Muhakkakki Allah (cc) böbürleneni sevmez. Allah (cc)'ın kendisine verdiği nimetleri nefisinden bilerek gurur ve kibire kapılan, bu gururları ile çevresindeki insanları hor gören, Allah (cc)'ın kendisine verdiği nimetleri geri alabileceğinin bilincinde olmayan, kendisine verilen nimetler ile ihtiyaç sahiplerine yardım etmeyen kul Allah (cc) katında makbul bir birey değildir. Diğer taraftan mü'min Allah (cc)'ın istediği şekilde kullanılan ve harcanan az malın Allah (cc)'ın yolundan alıkoyan çok maldan daha hayırlı olduğunun bilinci ile hareket etmelidir. Mal ve servetine güvenerek yoldan çıkmış zenginlere imrenmek ve onların gururlarını hoşgörmek mü'minin kaçınması gereken bir davranıştır. İlim sahipleri, nimetler ile şımararak yoldan çıkmış zenginleri Allah (cc)'ın emirleri ile Kârûn'u örnek göstererek, onun akibeti hakkında bilgi vererek uyarmalıdır. Müslüman kendisine verilen mal ve servetin hesap gününde kendisine sorulacak bir soru olduğunu, malın nereye harcandığından ya da harcanmadığından hesaba çekileceğini bilmelidir. Mü'min kendisine verilen servet ve mülkün kendi bilgisi ya da çalışması ile değil Allah (cc)'ın lütfu ile olduğunun idrakinde olmalıdır. Kârûn kıssasının sonunda Allah (cc) onun zenginliğinin ve servetinin yerin dibine geçirildiğini bildirmiştir. Allah (cc)'ın rızasına uygun harcanmayan mal insanın felaketinin sebebi olarak ayet-i kerimenin sonunda ifade edilmiştir. Verilen mal ve zenginlik hakkındaki uyarı ve tavsiyeler ayet-i kerimede erkek bir şahsiyet üzerinden anlatılmaktadır. Ancak bu tavsiye ve uyarılardan her iki cinste sorumludur. Diğer yandan tarihin her döneminde malın kullanımında erkekler daha etkin olmuşlardır. Günümüzde de durum aynıdır. Bu bir vakıa olarak erkeklerin mal ve servet sahibi olmak konusunda imtihanlarının daha çetin olduğu bilinmektedir. Allah (cc) kendisine nimet olarak dünya zenginliği verdiği kullarının, Allah (cc)'ın emrettiği şekilde harcayan ve infak edenleri sever.

7.8. Sâmirî

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Musa'nın nübüvvet mücadelesinde olumsuz erkek tipleri ardı sıra zikredilmiştir. Zalim yönetici olarak Firavun ve Hâmân, servetinin kaynağını yanlış değerlendirerek yanlış harcayan Kârûn'dan sonra Sâmirî de ilmini ve sanatını kötü yolda kullanmıştır. Dört örneğin her birisi Hz. Musa döneminde yaşamıştır. Hz. Mûsâ, inananları Mısır'dan kurtardıktan sonra kardeşi Hz. Harun'u yerine vekil bırakarak Tûr dağına ibadet için çıkmıştır. O, Tûr dağında bulunduğu

sırada kavminin Sâmirî adında bir kişinin yaptığı puta tapmaya başladığı kendisine bildirilmiştir. Sâmirî'nin altından bir buzağı yaptığı ve bu heykelin ses çıkardığı şeklinde rivayetler bulunmaktadır.¹⁰⁸⁹ Burada altından buzağıya tapmak fiziksel bir eylem ile birlikte dünya malına tamah etmek ve mal sevgisi ile Allah (cc)'ın verdiği nimetleri unutmak olarakta anlaşılabilir. Hz. Musa, Tûr dağından inip kavminin yanına geldiğinde, kavminin durumuna hiddetlenmiş yerine vekil bıraktığı Hz. Harun'u azarlamış ve Sâmirî'in suçun sebebi olduğunu öğrenmişti.¹⁰⁹⁰

Sâmirî, yaptığı işin kendisinde başkalarının bilmediği bir bilgi sayesinde gerçekleştiğini anlatarak işlediği günahı Hz. Musa'ya karış savunmaya çalışmış, Hz. Musa ise O'nu kavmin içerisinden çıkarmış, onunla ilişki kurulmasını yasaklamıştır. Bir anlamda Sâmirî tecrit edilmiştir. Kur'an-ı Kerim "*Allah, "Fakat" dedi, "Biz senden sonra kavmini sınıdık ve Sâmirî onları yoldan çıkardı"*¹⁰⁹¹ ayet-i kerimesi ile ki hususa vurgu yapmaktadır. Bunlardan birincisi kavminin yoldan çıkması ikincisi ile bu yoldan çıkmaya Sâmirî'nin önderlik etmesidir.¹⁰⁹² Müfessirler Sâmirî hakkında, öküze tapan bir kavimden geldiği, Hz. Musa'nın kıptî bir komşusu olduğu, önce Hz. Musa'nın davetine uyduğu ve Mısır'dan Hz. Musa ile birlikte çıktığını rivayet etmektedirler.¹⁰⁹³

Tüm bu açıklamalardan Sâmirî'nin ilmini kendisinin ve çevresinin iyiliğine kullanmayan, Allah (cc)'ın peygamberine verdiği sözü bozan ve başkalarının da bozmalarına vesile olan, onları yalan sözlerle kadiraran olumsuz erkek tipine örnek oluşturduğu anlaşılmaktadır. Müslümanlar bu kıssadan dürüstlük, sadakat ve ilmin doğru işler için kullanılması öğütlerini alması gerekmektedir. Toplumunu kötü etkileyecek ve onları Allah (cc)'ın dininden saptıracak işler yapmaktan uzaklaştırmak her mü'min'in görevi olmalıdır.

7.9. Câlût

Kur'an-ı Kerim'de Bakara suresi 246-252. ayet-i kerimelerinde İsrailoğlarının Hz. Musa'dan sonraki hayatları hakkında bilgi verilirken, İsrailoğullarına saldıran ve onları yenerek esir edip vergiye bağlayan Câlût isimli bir hükümdardan söz edilir.

¹⁰⁸⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XVI/198; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXII/101; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/443.

¹⁰⁹⁰ Tâ-hâ 20/85, 87, 88.

¹⁰⁹¹ Tâ-hâ 20/85.

¹⁰⁹² Derveze, *Tefsîru'l-Hadis*, III/84-85.

¹⁰⁹³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, IX/206; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II/549.

İsrailoğulları bu yenilgi ile zillete düştükten sonra yeniden toparlanmışlar, Allah (cc) yolunda savaşmaya söz vermişlerdi. Tâlût'un hükümdar olmasından sonra Tâlût komutasındaki İsrailoğulları ordusu Câlût'un ordusunu yenerek onları esaretten ve zilletten kurtarmıştı. Bu savaşta daha sonra İsrailoğullarının hem peygamberi hem de yöneticisi olan Davud, Câlût'u öldürmüştür. Câlût kelimesi Kur'an-ı Kerimde yukarıdaki gelişmelerin anlatıldığı üç ayet-i kerimede geçmektedir.¹⁰⁹⁴ Tefsir kitaplarında Câlût, Hz. Dâvud döneminde, Akdeniz'in sahilinde, Mısır ile Filistin arasında yaşayan Amâlîka kavminin hükümdarı olarak anlatılmaktadır. Tefsirlerde, ayet-i kerimelerdeki bilgilere ek olarak onun İsrailoğullarını yendikten sonra birçok esir almış ve kıymetli eşyaları da yağmalayarak ülkesine götürdüğü kaydedilmiştir. Esirler içerisinde İsrailoğullarının ileri gelenleri ve onların aileleri de bulunuyordu. Câlût'un hem israiloğullarına ağır vergiler yüklediği hem de Tevrat dâhil kutsal emanetlerine el koyduğu anlatılmaktadır. İsrailoğulları'nın bu sürecin sonunda ayet-i kerimelerde de anlatıldığı üzere Câlût'u yendikleri ve yeniden bağımsızlıklarına kavuştukları haber verilmektedir.¹⁰⁹⁵

Câlût, bir yönü ile doğru yoldan ayrılan İsrailoğullarının başına musallat olan bir düşman olarak görülürken, diğer yönden yağmacı, zalim, insanları esir eden ve kutsal değerlere saygısı olmayan bir portre olarak karşımıza çıkmaktadır. Câlût'un, müslüman yöneticiler için hiçbir yönü ile olumlu bir örnek olarak gösterilmesi mümkün değildir. Câlût'un savaştığı düşmana karşı zalimliği, yağmacılığı ve insanları esir etmesi olumsuz tip erkek portresine uymaktadır. Aynı zamanda bu kıssada insanların, ihlas, samiyet ve iman ile zor işleri başarabilecekleri Câlût gibi bir kralın esaretinden kurtulmayı başarabileceklerine vurgu yapmıştır. Ayrıca hiçbir zulmün ilelebet payidar olamayacağına Câlût'un akibeti güzel bir örneklik teşkil etmektedir. Bu kıssadan aynı zamanda insanların yaptıkları kötülükler nedeni ile Allah (cc)'ın dilemesiyle cezalandırılacakları, yeryüzünde düzenin Câlût gibi zalimler eli ile bozulabileceği, ancak Allah (cc)'ın lütfu ile zalimlerin düzeni bozmanın mü'min kullar eli ele engelleneceği anlaşılmaktadır.

¹⁰⁹⁴ Bakara 2/246-252.

¹⁰⁹⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, II/83-86; Kurtubî, *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'an*, III/245; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, II/497; Elmalılı, *Hak Dini*, II/290-294.

7.10. Ebu Leheb

Kur'an-ı Kerim'de Hz. Peygamber (sav) döneminde yaşayan asıl adı Ebû Utbe Abdul-Uzza olan olumuz bir erkek örneği bulunmaktadır. Aynı zamanda Hz. Peygamber (sav)'in amcası olan bu kişiye, yüzü güzellikle parladığı için ya da öfkelenince yanakları kızardığı için Ebû Leheb (alevin babası) lakabı verilmiştir. Hz. Peygamber ile risalet öncesi dönemde yakın diyalogu bulunan hatta dünür olan Ebû Leheb, Mekke toplumunda ileri gelen, sözü dinlenen önemli kişiler arasında gösterilmektedir. Ebu Leheb, İslamın tebliğinden itibaren Hz. Peygamber ve onun davasının en azılı düşmanlarından birisi olmuştur. O bu özelliği ile Kur'an-ı Kerim'de olumsuz erkek tipinin önemli örneklerinden birisidir. Hatta yaşadığı dönemde ismi zikredilerek hakkında ayet-i kerime nazil olan tek ferd ve Kur'an-ı Kerim'de lanetlenen insandır.¹⁰⁹⁶ Ayet-i kerimde; *“Ebûleheb'in iki eli kurusun (yok olsun o), zaten yok oldu ya. Ne malı, ne de kazandığı onu (Allah'ın kahrından) kurtaramadı. Aevli bir ateşe girecektir. Karısı da, odun hamalı olarak, boynunda hurma lifinden bir ip olacaktır”*¹⁰⁹⁷

Kur'an-ı Kerim'de yaşayan iki kişi hakkında –Ebûleheb ve karısı- doğrudan cehennemlik olduklarına ilişkin ifadeler yer almaktadır. Tefsirlerde ve İslam tarihi kaynaklarında Ebû Leheb hakkında ayrıntılı açıklamalar ve geniş bilgiler verilmiştir. Hz. Peygamber (sav) açık davet emrini aldıktan sonra¹⁰⁹⁸ yakın akrabalarını Safa tepesinde İslama davet etmiştir. Bu davete ilk karşı çıkan Ebû Leheb olmuş ve *“Yuh olsun sana, bizi bunun için mi topladın?”*¹⁰⁹⁹ ifadesi ile kendisi davete uymadığı gibi çevresinin de uymasına engel olmuştur. Ebu Leheb kendisini diğer insanlardan üstün gördüğü için kendisini yoksul Müslümanlar ile aynı seviyede görmek istemediğinden İslam dinine karşı çıkmıştır.¹¹⁰⁰ Hz. Peygamber (sav) hem akrabalık hem komşuluk ilişkileri olduğundan Ebû Leheb'in İslam'ın çağrısına uyacağı en azından ılımlı yaklaşacağını düşünmüştü. Ancak Hz. Peygamber'in bu beklentisinin aksine en katı

¹⁰⁹⁶ İbn Hişam, *Siretü'n-Nebeviyye*, II/57, 261, 301; İbn. Cüzeyy, Muhammed b. Ahmed, *et-Teshîl li-Ulûmi't-Tenzil*, (thk: Muhammed Salim Hâşim), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1995, IV/222; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX/221; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII/170.

¹⁰⁹⁷ Tebbet 111/1-5.

¹⁰⁹⁸ Şu'arâ 26/214.

¹⁰⁹⁹ Buhârî, Tefsîr, Sûre: 111; Müslim, îmân: 355, 356; Tirmizî, Tefsîr. b. 92, Sûre: 111; et-Tâc: 4/300-301.

¹¹⁰⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX/336.

düşmanlık Ebû Leheb'ten gelmiştir.¹¹⁰¹ Hatta Hz. Peygamber'in kızını oğlundan boşattırarak O'na düşmanlığını her bakımdan göstermiştir.¹¹⁰² Ebû Leheb aynı zamanda Ebûsüfyân'ın kız kardeşi olan karısı ile birlikte Allah Rasulüne ve İslam'a karşı Mekke'de sürekli düşmanlık yaparak ailece kötülük timsali olmuşlardır.¹¹⁰³

Ayet-i kerime ve siyer anlatımlarından Ebû Leheb hakkında şu hususlar dikkat çekmektedir. Birincisi O, kâinatın efendisi olarak nitelenen Hz. Peygamber'in en yakınlarından birisidir. Aynı zamanda dünürlük yolu ile onunla akrabalığın pekiştirdiğine göre Hz Peygamberi kendisine yakın bulmaktadır. Hz. Peygamber de İslam'a ilk davet edilecekler arasında Ebû Leheb'i gördüğüne göre O'nun da Ebû Leheb'e karşı yakınlığı bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada İslam'ın tebliği ile birlikte sözü edilen yakınlıklar ortadan kalkmıştır. Ebu Leheb'in ikinci yönü ise zenginlik ve asillik nedeni ile kendisini diğer insanlardan üstün görmesi ve bu üstünlüğünün kendi eli ile kazandıkları olduğuna inanmasıdır. Müslümanların Ebû Leheb kıssasından almaları gereken temel öğütler şunlardır. Öncelikle Hz. Peygamber'in yakını olmak, mü'min olmadıktan sonra bir değer ifade etmemektedir. Hz. Peygamber'in davasına destek olmadıktan ve İslam'ı kabul etmedikten sonra ailevi yakınlıkların Allah (cc) katında bir değerinin olmadığı bilinmelidir. İkinci olarak Müslümanların kendilerine verilen mal, evlat ve itibar nedeni büyüklük taslamamaları gerekir. Çünkü insanın sahip olduğu herşey ona Allah (cc) tarafında bir nimet ve sınama aracı olarak sunulmuştur. Ebû Leheb, kibri, inadı ve azgınlığı ile Hz. Peygamber'e yakınlığına karşın onun yanında olmanın nimetinden yararlanamadığı gibi, Allah (cc)'ın gazabına uğrayarak ailesi ile birlikte cezalandırılmıştır. Mü'minler Ebû Leheb'in bu sonundan ibret almalı ve hem kendisini hem de ailesinin Allah (cc)'in nimetlerine kavuşturmak için çalışmalı gazabından sakınmalıdır.

7.11. İsim Belirtilmeyen Olumsuz Tip Erkekler

Kur'an-ı Kerim'de ismi belirtilerek kötü örnek olarak açıklanan erkeklerin yanında bir isim belirtilmeden örtülü olarak bazı erkeklerin olumsuz ve hatalı davranışları örnek olarak verilmiş ve müslümanlar bu olumsuzluk ya da hatalar

¹¹⁰¹ Derveze, *Tefsiru'l-Hadis*, I/123.

¹¹⁰² İbn Abdi'l-Berr, *el-İstî'âb fî Ma'rifeti'l-Ashab*, Dar'ül-Cil, Beyrut 1992, IV/299.

¹¹⁰³ Kapar, Mehmet Ali, "Ebû Leheb", *DİA*, X/178.

üzerinden uyarılmıştır. Bu uyarıların yapıldığı ayet-i kerimeler ve tefsirleri bu başlık içerisinde incelenmiş ve kısa değerlendirmeler ile müslüman erkeğin nasıl olması ya da nasıl olmaması gerektiği üzerine çıkarımlar yapılmıştır. “*Gördün mü dini yalan sayanı! İşte yetimi itip kakan da yoksula yedirmeyi özendirmeyen de odur. Vay haline o namaz kılanlara ki, Onlar namazlarının özünden uzaktırlar, Halka gösteriş yaparlar. Hayra da engel olurlar*”¹¹⁰⁴ ifadeleri ile yalan söyleyen, yetimi ve yoksulu gözetmeyen, gösteriş yapan ve hayra engel olanlar kınanmıştır. Ayet-i kerime; ihtiyacı olan insanlara yardım etmeme, yardım edenleri engelleme ve gösteriş yapma eylemlerini yapanların dinin en önemli ibadetlerinden birisi olan namazlarının bile onları kurtarmayacağını belirtilmektedir. Bu açıklamalardan İslam dininin toplumun huzuru ve Allah (cc)’ın nimetlerinden herkesin yararlanmasını istediği ve Mü’minlere bu davranışı telkin ettiği anlaşılmaktadır.¹¹⁰⁵ Bu surenin nüzul sebebi hakkındaki rivayetlerde ayet-i kerimelerin Âs b. Vâil hakkında nazil olduğu belirtilmektedir.¹¹⁰⁶ Ancak Kur’an-ı Kerim’de bu isim geçmez. Ayet-i kerime genel bir davranış olarak işaret edilen davranışların olumsuzluğunu ve bu davranışlardan kaçınılmasının gerekliliğini anlatır.¹¹⁰⁷ İslam dininin insanlığa en önemli tavsiyelerinden birisi toplumun dezavantajlı bireylerinin toplumun ileri gelenleri tarafından korunması düşüncesidir. Allah (cc), dünya malından çok verdiği kimselere bir sınanma aracı olarak ihtiyaç sahiplerine yardım etmeyi emretmiştir. İslam bu yönü ile karşılıklı dayanışma, paylaşma ve mutlulukta olduğu gibi sıkıntıda da ortak bir direnç oluşturma çabası ile insanlık bilincini kurmayı hedeflemiştir. Allah (cc) bu ayet-i kerimeler ile himayeye muhtaç olanların korunmasını, ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarının giderilmesini, yetimlere ve düşkünlere sahip çıkılmasını, imkânı olan insanlara sorumluluk olarak yüklemiştir. Diğer yandan Allah (cc)’ın emrettiği ibadetler özünden koparılarak gösteriş amaçlı yapılmamalı ve diğer hayır işlerine engel oluşturmamalıdır.¹¹⁰⁸

¹¹⁰⁴ Mâûn 107/1-7.

¹¹⁰⁵ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXX/310.

¹¹⁰⁶ Râzî, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, XXXII/111.

¹¹⁰⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrir ve’t-Tenvir*, XXX/564.

¹¹⁰⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, XXX/312.

Alak suresinde “Gördün mü, bir kulu namaz kılarken engelleyen o adamı”¹¹⁰⁹ namazı engelleyen bir adama dikkat çekilmiştir. Kur’an-ı Kerim’de isim zikredilmemiş ancak müfessirler burda işaret edilen kişinin Hz. Peygamberin Kâbe’de namaz kılmasını engelleyen Ebû Cehil olduğunu değerlendirmişlerdir.¹¹¹⁰ Bu ifadeleri tüm insanlık için bir ikaz olarak anlamak, dönem ve kişi belirlenmesinin dışında bir davranışın yerilmesine dikkat çekilmesi bakımından önemlidir. İnsanların yapmak istedikleri ve başkalarına zararı olmayan üstelik Allah (cc)’ın emri gereği olan davranışların engellenmeye çalışılması zorbalık olarak anlaşılmıştır.¹¹¹¹

Kur’an-ı Kerim’de ayet-i kerimelerde insanların kimliklerine ya da olayın geçtiği tarih ve yer unsurlarına dikkat çekilmeksizin olumsuz davranışları ifade edilerek bu davranışlardan kaçınmaları hususunda uyarılar yapılmıştır. Bu ayet-i kerimelerde insanların küfre sapmamaları,¹¹¹² münafıklıktan kaçınmaları,¹¹¹³ şirkten uzak durmaları,¹¹¹⁴ cimrilikten uzak durmaları,¹¹¹⁵ emanete ihanet etmemeleri,¹¹¹⁶ yeryüzünde fesat çıkarmamaları,¹¹¹⁷ israf etmemeleri,¹¹¹⁸ insanları kötülüğe özendirmemeleri¹¹¹⁹ hususlarında uyarılarda bulunmaktadır. Bu uyarılar elbetteki cinsiyet ayrımı olmaksızın tüm müslümanları muhatap almaktadır. Ayet-i kerimeler insanların İslam dininin prensiplerine uymayan tutum ve davranışlarını, olumsuz örnekleri ve kötü sonuçları ile anlatarak kınamaktadır. Aynı zamanda bu olumsuz örnekler üzerinde Allah (cc)’ın rızasını kazanmak isteyen samimi bir müslümanın nasıl olması gerektiği hususunda kötü örnekler üzerinden doğru çıkarımlar yapma imkânı sunmaktadır.

¹¹⁰⁹ Alak 96/9, 10.

¹¹¹⁰ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, XXX/310; İbn Âşûr, *et-Tahrir ve't-Tenvir*, XXX/564.

¹¹¹¹ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXXII/23; Kurtubî, *el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'an*, XIX/127.

¹¹¹² Nahl 16/84.

¹¹¹³ Bakara 2/14.

¹¹¹⁴ Nahl 16/86.

¹¹¹⁵ Nisâ 4/37.

¹¹¹⁶ Âl-i İmrân3/75.

¹¹¹⁷ Bakara 2/205.

¹¹¹⁸ En'âm 6/141.

¹¹¹⁹ Mâide 5/79.

SONUÇ

Erkeği ve kadını öncelikle insan olarak değil, birbirinden farklı iki ayrı cins olarak tanımlama çabası, güncel pratik faydalarının yanı sıra, önemli ölçüde anlayış kısırlığına sebep olmaktadır. Fıtrat gereği birlikte düşünülmesi gereken bu iki cins, ayrımcı bakış açısıyla sürekli karşı karşıya getirilmektedir. Bu durum aradaki farklılıkları dikkate alarak birbirlerini anlama, tamamlama durumunu ortadan kaldırmaktadır. Kadın araştırmaları, kadın psikolojisi, kadın hakları gibi terimler bir taraftan kadın davranışlarını anlama konusunda işlevsel bir farkındalık oluştururken, diğer taraftan erkekle kadının insanlık ortak paydasında birleştiği hakikatini yok etmektedir. İnsan ortak paydası esas alınmadan tartışılan kadın ya da erkek hakları aslında bütün insanların ortak problemlerinin çözümü önünde bariyer oluşturmaktadır. Bu duruma karşın Batı dünyasında tarih sürecinde erkek tam insan, kadın ise onun alt türevi olarak algılanmıştır. Bugün açıkça dile getirilemeyen ama zihinleri etkisi altına alan bu kanı, adı konmamış pek çok sorunun temelini oluşturmaktadır. Öte yandan günümüzde kadının üstünlüğü tezini savunan ve sevgi, şefkat ya da kırgınlık, incinmişlik gibi nazik duygularını ifade etmede yaşadığı tutukluktan ötürü erkeği öteleyen/ötekileştiren yaklaşımlar da bulunmaktadır. Diğer tarafta İslâm toplumlarında ise genelde insanlar arası ilişkilerde, özelde ise kadın-erkek ilişkilerinde Kur'an-ı Kerim'in buyruklarına uygun olmayan süreçler gelişmiştir. Oysaki Kur'an-ı Kerim, farklı cinsler arası ilişkilerde fitrata uygunluğu, güzel davranışı, saygı ve sevgiyi, denge ve adaleti, yardımlaşmayı teşvik ettiği halde, ilk İslâm toplumlarından bugüne Müslüman toplumların, kadın-erkek ilişkileri dâhil birçok alanda Kur'an-ı Kerim'in koyduğu toplum düzenini gerçekleştirmede eksik kaldıkları görülmektedir. Bu yaklaşımlardan anlaşılmaktadır ki, birbirini tamamlaması gereken kadın ve erkek insanlık ortak paydasında buluşturulamamıştır. İnsanın iki cinsi arasında karşılıklı anlama ve anlaşma imkânları kurulmadığı müddetçe insanın mutluluğunu sağlamak mümkün olamayacaktır.

Kur'an-ı Kerim'in ilk muhatap olduğu toplumun ataerkil yapısı, yaşam tarzı ve geleneklerinin değiştirilmesi için vahiy tedrici eğitim metodunu kullanmıştır. Kur'an-ı Kerim, insanlık değeri açısından kadınla erkek arasında farkı ortaya koymamaktadır. Bu bakış açısı ile eşit amele eşit sevap, eşit suça eşit ceza ilkesini getirmiştir. Müslüman erkeklerle kadınların birbirlerinin yardımcısı olduğunu ayet-i

kerime ile bildirilmesi, kadını insan saymayan, erkeği yücelten toplumsal bilinçaltına gönderilmiş ufuk açıcı bir nitelik taşımaktadır. Hakikatte bu çağrı, erkek algısı ve rolü açısından gerçek bir değişimin temel öncüllerini ortaya koymuştur. Kur'an-ı Kerim inkılapçı yapısıyla cahiliye toplumunun temel bakış açısını değiştirmek için gönderilmiş, vakıayı da göz önünde bulundurarak insanları yeni anlayışa hazırlayan bir süreç izlemiştir. Kur'an-ı Kerim tedricilik ilkesini esas alarak, erkeklerin toplum içindeki rol ve görevlerini insan fitratına göre yeniden tanımlamıştır.

Kur'an-ı Kerim'e göre erkeğin ailedeki konumu ve aile reisliği, kavvâm olması, eş olarak görev ve sorumlulukları, nüşuz eden eşe karşı tutumu, erkeğin nüşuzu ve işlevsizliği ve çok eşlilik konularında temel prensip olarak adalet ve insan fitratı ile uyumlu görev ve sorumluluklar verilmiştir. Erkeğin aile içindeki konumu onun üstünlüğüne işaret ya da cinsler arasında bir üstünlük belirtisi değil, insanın ontolojik yapısının doğal sonucu olarak anlaşılmıştır. Kur'an-ı Kerim, mü'min bir toplum oluşturmak için aileyi önemli bir değer olarak tanımlamaktadır. Ailenin kurulması ve korunması konuları üzerinde ısrarla durulmuş ve mü'minler aile kurmaya ve sürdürmeye teşvik edilmiştir. Kur'an-ı Kerim ailenin kurulması ve sürdürülmesinde erkeğe kadına kıyasla daha fazla görev ve sorumluluk yüklemiştir. Ayetler erkek ve kadın cinsini birbirinin rakibi, muhalifi değil; aynı yuva içerisinde aralarında sekinet, sevgi ve merhametin hâkim olması gereken çiftler olarak tanımlamaktadır. Kur'an-ı Kerim, ilk muhatap olduğu sosyal yapının gerçeklerini göz önünde bulundurarak, İslam'ın temel ilkeleri ile bağdaşmayan uygulamaları eleştirerek kesin bir dil ile reddetmiştir. Erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi gibi toplumsal konularda ise hanımların haklarına dikkat edilmesi, hak ve adaletin sağlanması ve belirlenmiş sınırlar içerisinde temel ilkeler çerçevesinde izin vermiş ancak adalet ilkesi yerine getirilemezse esas olanın tek eşlilik olduğu ifade edilmiştir.

Kur'an-ı Kerim erkeğe aile içindeki rollerinin yanısıra toplum içerisinde yönetici, yönetilen, eğitimci, hukukçu, asker, işçi, esnaf vb. görevlerini de yeniden düzenlemiştir. erkeğin toplum içindeki görev ve rolleri onun fitratına uygun olarak verilmiştir. Kur'an-ı Kerim cinsler arasındaki fiziki ve biyolojik farklılıklara dikkat çekmiş, toplumsal rol ve sorumluluklarını bu farklılıklara göre belirlemiştir. Örneğin mirasın kadın ve erkek arasında farklı oranlar ile taksimi İslâm'ın bütünlüğü içerisindeki sorumluluk dağılımının dikkate alınması ile ilgilidir. Aynı şekilde

şahitlik meselesinde de erkeğin toplumsal rolü dikkate alınmıştır. Kur'an-ı Kerim'in şahitlik konusundaki hükümlerini sayı ve çokluk ifadeleri ile değil sorumluluk ve sosyal rol gerçekleri ile değerlendirmek gerekmektedir. Bu meselelerde Kur'an-ı Kerim'in erkek üstünlüğüne atıfta bulunduğu ya da cinsiyet ayrımcılığı yaptığı değil görev tanımlaması anlaşılmalıdır. Nitekim kadınların da kadınları ilgilendiren konularda öncelendiği görülmektedir. Kur'an-ı Kerim, bireye sadece sahip olduğu cinsiyetten dolayı öncelik-sonralık ve üstünlük-zelillik katagorileri oluşturmamıştır. Ancak her iki cinse de fitratlarına uygun sorumluluklar yüklemiştir. İlgili ayetler bağlamları ile birlikte incelendiğinde İslâm aile birlikteliğinin temelini huzur, sevgi ve merhamet ile tanımladığı anlaşılmaktadır. Ailenin yıprandığı süreçlerde ise, olumsuz süreci yönetmek için erkek sorumlu tutulmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de zeker (erkek) kelimesi, erkeğin biyolojik varlığı ve miras gibi dünyevi konuların anlatıldığı durumlarda kullanılmıştır. Buna karşın racül (adam) kelimesi ise Allah'ın hoşnut olduğu iş ve amelleri anlatırken kullanılmıştır. Sözlük anlamı bakımından aynı anlamda kullanılan bu iki kelime ayetlerde ihtiva ettiği anlam bakımından farklılık kazanmıştır. Bu farklılığa Allah'ın elçilerini insanlara *adam* olarak göndermesi misal olarak verilebilir. Rucûle (adamlık), tevhid dinini savunmada ve tebliğde, Allah'ın dostlarını dost, düşmanlarını düşman olarak tanımak olarak anlaşılmalıdır. Bu tanımlama ile adamlık cinsiyetin konusu değil, Allah'a imanın konusu ve iyi insan olmanın değerlendirilmiştir.

Adamlık sözün kuvveti ile hakkı savunmaktır. Zalim bir sultanın yanında hakkı söylemektir. Sağlam fikir, güzel ve hoş söz, yiğitlik, bağışlamak, yardımlaşmak ve dayanışma davranışları Kur'an-ı Kerim'de adamlık vasıfları olarak açıklanmıştır. Kur'an-ı Kerim'in idealize ettiği erkek modeli; söz ve vaatlerine sadık, bu yolda sebât eden kimselerdir. Mü'min erkekler kendilerini önce nefislerinden başlayarak, aileleri, içinde yaşadıkları toplum, mü'minler ve nihayetinde tüm insanlık için sorumlu hissetmekle yükümlüdürler.

Kur'an-ı Kerim'de Müslüman erkeklerin vasıfları açık bir biçimde anlatılmıştır. Bunlar temel olarak Allah'a karşı sadakat ve O'nun yolunda sebat ile maddi ve manevi bakımlardan temizliktir. Şecâat, cesurluk, sabır, insanlara saygı, hürmet, insanlara güzel muamele, toplumun menfaatini gözetmek, ahde vefa, kendine ve ailesine karşı sorumluluk almak mü'min olmanın gereklilikleri arasında

sayılmıştır. Erkek, Kur'an-ı Kerim'de aile hayatında kavvâm olarak tanımlanmıştır. Evini ve ailesini yöneten onları koruyup kollayan ve hatalardan uzak tutmaya çalışması gereken aile üyesi olarak ifade edilmiştir. Bu görev Hz. Peygamber (sav) tarafından erkeğin ailesinin çobanı olduğu ve onlardan sorumlu olduğu benzetmesi ile açıklanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de yaratılış bakımından eşit olan ve birbirini tamamlamak üzere iki cins olarak yaratılan erkek ve kadın arasında üstünlük, Allah'a kulluk ve takva bakımından söz konusu edilmiştir. Erkeğin aile içerisindeki yöneticilik görevi mutlak bir otoriteyi değil, ayet-i kerimeler ile sınırları belirlenmiş bir görev tanımını ifade etmektedir.

Kur'an-ı Kerim insanların örnek almaları için anlattığı kıssalarda Habil, Hz. Yusuf, Hz. İbrahim, Hz. Peygamberi (sav) olumlu örneklerin zirvelerini ifade etmek için zikretmiştir. Bu örneklerde mü'min evlat, kardeş, koca, baba, komşu, akraba, iş arkadaşı ve devlet yöneticisi olmanın iyi örnekleri açıklanmıştır. Diğer yandan Kabil, Firavun, Nemrut ve Ebu Leheb gibi olumsuz erkek tiplerini de anlatarak Müslüman erkeklerin yapmaması gereken olumsuz davranışlar Kur'an-ı Kerim dili ile anlatılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de açıklanan erkeğin toplum içindeki rol ve sorumluluklarının gerçekleştirilebilmesi öncelikle bu rol ve sorumlulukların bilincinde erkeklerin yetiştirilmesine bağlıdır. Bu bilince sahip erkeklerin yetiştirilmesi için hem bireylere hem de bireylerin organizasyonu olan sivil toplum kurumlarına önemli görev düşmektedir. Bu görev Allah tarafında zeker (erkek) olarak yaratılmış olan insan cinsinin erkek üyesinin racül (adam) olarak yetiştirilmesidir. Kur'an-ı Kerim'in hedeflediği mü'min erkeklerin yetiştirilmesi için formal ve informal eğitim kurumlarına önemli görevler düşmektedir. Eğitim kurumları adalet, merhamet ve duygudaşlık özelliklerini içselleştirmiş mü'minler yetiştirmeyi hedeflemelidir. Bu hedefler gerçekleştirildiği takdirde günümüz ailesinin ve toplumunun önemli sorunları olarak görülen aile içi şiddet, eşitsizlik ve insan fitratı dışındaki yaşam tarzı gibi olumsuzluklara karşı çözüm üretilmesi mümkün olabilecektir.

Kur'an-ı Kerim olumlu ve olumsuz örnekleri ile mü'min erkek olmanın, görev ve sorumlulukları Allah'ın kitabında emrettiği şekilde yerine getirmenin şartlarını ve uygulamalarını açıklamıştır. İnsanın yaratılışındaki cinsiyet farklılığı onların birbirlerine üstünlük göstermek değil, bir imtihan olarak gönderildikleri

dünyada Allah'ın kendilerine verdiği dünyayı imar etme ve ahireti kazanma hedefini gerçekleştirmek olmalıdır. Kur'an-ı Kerim insanın dünya ve ahirette kurtuluşunu sağlayacak hayat nizamı sunmuş ve bu nizamda erkeklere kadınlardan daha fazla hak ve iktidar, bu hak ve iktidara bağlı olarak kadınlara göre daha fazla görev ve sorumluluk vermiştir.

KAYNAKÇA

ABDUH, Muhammed (1849/1905), *Tefsîr'ul-Kur'âni'l-Hakîm, Dâru'l-Ma'rife*, 2. Baskı, Beyrut, ts.

ABDULBÂKÎ, Muhammed Fuâd (1968), *el-Mu'cemu'l-Müfrehes li Elfâzi'l-Kur'ân'il Kerim*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1990.

ACAR, H. İbrahim, “Talâk”, *DİA*, XXXIX/496-500.

AKDEMİR, Salih, “Tarih Boyunca ve Kur'an-ı Kerim'de Kadın”, *İslâmi Araştırmalar Dergisi, Kadın Özel Sayısı*, C. V, S. 4, Ekim, 1991.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyati, Kamu Hukuku C. I, Osmanlı Araştırmaları Vakfı*, İstanbul, 2011.

AKKAD, Abbas Mahmud, *Kuran'da Kadın Hakları* (trc. Ahmet Demirci), Çığır Yayınları, İstanbul, 1977.

AKPINAR, Ali, “Kur'an'a Muhatap Olma Açısından Kadın”, *Eskiyeni*, S. 12, 2009, ss. 54-60.

AKYÜZ, Vecdi, “Akraba”, *DİA*, II/285-287.

ALİ el-KÂRÎ, *Mirkâtu'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, C. I-IX, 2. Baskı, Dâru'l-Fikr, Beyrût, 2002.

ÂLÛSÎ, Ebu'l-Fadl Şehâbüddîn Mahmûd (1270/1854), *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'u'l-Mesânî*, I-XXX, Dâru İhyâu't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.

APAYDIN, H. Yunus, “Şahit”, *DİA*, XXXVIII/ 278-279.

ARAT, Necla, *Kadın Sorunu*, Say Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1986.

ARSEL, İlhan, *Şeriat ve Kadın*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2008.

ASKERİ, Ebu'l Hilâl, *el-Furuk fi'l-Luga*, (Çev: Veysel Akdoğan), 3. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul, 2017.

ASLAN, Nasi, *İslâm Hukukunda Yargılama Etiği ve İlkeleri*, Karahan Kitabevi, Adana, 2014.

ATABEYOĞLU, Cem, *Atatürk ve Spor*, Hisarbank Kültür Yayınları, İstanbul, 1981.

ATALAR, Gül, Hz. İbrahim Kıssasının Kelâm Bahisleri Açısından Tahlili, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2021.

ATAR, Fahrettin, “Muhâlea”, *DİA*, XXX/399.

-----, *İslâm Yargılama Hukukunun Esasları*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, No: 281, İstanbul, 2013.

ATAY, Hüseyin vd., *İslâm Gerçeği*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1995.

ATEŞ, Süleyman, *Kur'an Ansiklopedisi*, C, VI, Kuba Yayınları, İstanbul, 1997.

-----, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, I-XII, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ts.

ATMACA, Gökhan, “Müfessirlere Göre Kavvâm Kelimesi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, C. XVII, S. 1, ss. 215-231.

AYDEMİR, Abdullah, “Ashâbü'l-Karye”, *DİA*, III/468-469.

AYDEMİR, M. Ali, *Sosyoloji Divanı*, Dosya: Sosyal Tipler, Y. 2 S. 3, Çizgi Kitabevi, Konya, 2014.

AYDIN, Hayati, *Kur'an'da İnsan Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2004.

AYDIN, Mustafa vd., *Aile Sosyolojisi Yazıları*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2014.

-----, “Ailede Çocuk ve Ebeveynle İlişkisi”, *Sistemik Aile Sosyolojisi*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2014.

AYHAN, Halis, “İslâmiyetin Eğitime Getirdiği Değerler”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S. 5, İstanbul, 1998.

BALTACI, Burhan, “Bakara Suresi 282. Ayetin Genel Özellikleri ve Fikhî Kavramlar”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8/1, March 2008, ss. 147-177.

BATUK, Cengiz, “Nemrud”, *DİA*, XXXII/554-555.

BAYHAN, Vehbi, “Beden Sosyolojisi ve Toplumsal Cinsiyet”, *Doğu Batı Dergisi*, Y. 16, S. 63, 2013.

BAYRAKLAR, Mehmet, *İslâm'da Bilim ve Teknoloji Tarihi*, Ankara, 1985.

BAYRAKLI, Bayraktar, “Kur'an'da İnsan Hakları”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, S. 5, İstanbul, 1998.

-----, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, I-XII, Bayraklı Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2003.

BAYRAM, Yusuf, *Toplumsallaşma Süreci İçinde Aile ve Kültür: İran Örneği*, Marmara Üniversitesi Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2006.

BEĞAVÎ, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesud el-Ferra (516/1122), *Tefsiru'l-Beğavî - Meâlimu't-Tenzîl*, I-VI, tsh: Abdüsselam Ali Şahin, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.

BERKÎ, Ali Himmet-Keskioğlu Osman, *Hâtemü'l-Enbiyâ Hz. Muhammed ve Hayatı*, DİB. Yayınları, Ankara, 1998.

BERKÎ, Şakir, "Kur'an'da Miras Hukuku" *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XXXVII, S. 1-4, 1980, ss. 107-132.

BERKTAY, Fatmagül, *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*, Metis Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2000.

BEŞER, Faruk, *Kadının Çalışması, Sosyal Güvenliği ve İslâm*, Nun Yayınları, İstanbul, 1995.

BEYYUMÎ, Muhammed Mehran, *Dirasât'ün Tarihiyye Mine'l Kur'an-i'l-Kerim*, Darünnahzat'il Arabiyye, Beyrut, ts.

BEYDÂVÎ, Ebû Saîd Nâsiru'd-dîn Abdullah b. Ömer b. Muhammed (685/1286), *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl -Tefsiru'l-Beydâvî-*, I-V, Dâru'l-Fıkr, Beyrut, ts.

BEYHAKÎ, Ahmed b. Hüseyin, *Kitabu's-Sünen el-Kebîr*, I-X, 1. Baskı, el-Maârifu'n-Nizâmiyye, Haydarabad, 1344.

-----, *Şuabu'l-İman*, thk: Muhtar Ahmed ve Abdulali Abdulhamîd, I-XIV, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2003.

BİLECAN, Ennur, *İslâmiyet Öncesi Türk Destanlarında Kadın Tipi*, Bartın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bartın, 2017.

BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan, *Türk Milletinin Manevi Değerleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, İstanbul, 1977.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Hukûku İslâmiyye ve Istılâhat-ı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınları, İstanbul, ts.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail (256/870), *Sahîhu'l-Buhârî*, I-III, Dâr-u Sahnûn, Tunus, 1413h.

BUKÂÎ, Burhanuddin Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer, *Nazmu'd-Durer Fî Tenasübi'l-Âyâti ve's-Suver*, I-VIII, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.

BURSEVÎ, İsmail Hakkı (1137/1725), *Ruhu'l-Beyân*, I-IV, Matbaa-i Âmire, İstanbul, ts.

BÜYÜK LAROUSSE, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1986, IX/4488, 4490.

CÂBİRÎ, Muhammed Abid, *Arap-İslâm Siyasal Aklı*, (trc. Vecdi Akyüz), Kitabevi Yayınları, 2. baskı, İstanbul, 2001.

CAN, İslâm, *Sistematik Aile Sosyolojisi*, "Ailenin Tarihsel Gelişimi: Dünyü, Bugünü ve Yarını", Editör; Aydın, Mustafa, Çizgi Kitabevi, Konya, 2014.

CANATAN, Kadir, "Aile Sosyolojisi: Konular, Perspektifi ve Gelişimi", *Aile Sosyolojisi*, Açılım Kitap, İstanbul, 2009.

CÂRULLAH, Musa, *Hatun* (trc. Mehmet Görmez), Kitabiyat Yayınları, Ankara, 1999.

CESSÂS, Ebû Bekir Ahmed b. Alî Râzî (370/971), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I-III, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1993.

CEVAD, Ali, *el-Mufasssal fi'Târîhi'l-Arab Kable'l-İslam*, I-XX, Dâru's-Sâkî, 4. Baskı, yrsz, 2001, IX/96.

CEVDET, Ahmet, *Kıyas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefâ*, sadeleştiren Mahir İz, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

CEVHERÎ, İsmâîl b. Hammâd (393/1003), *es-Sihâh Tâc'ul-Lüğa ve Sihâh'ul-Arabiyye* (thk. Ahmed Abdu'l-Ğafûr), I-VI, Dâru'l-İlmi'l-Âlemîn, Kitabu'l-Arabî, Kahire, 1956.

CEZÂİRÎ, Câbir b. Mûsâ b. Abdilkâdir b. Câbir Ebû Bekir, *Eyseru't-Tefâsîr li Kelâmi'l-Aliyyi'l-Kebîr*, I-V, Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hıkem, Medine, 2003.

COHEN, Anthony P., *Topluluğun Simgesel Kuruluşu*, çeviren, M. Küçük, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 1999.

CÜRCÂNÎ, Ali b. Muhammed b. Ali (816/1413), *Kitâbu't-Ta'rîfât*, Dâru'l-Ma'rife (thk. Âdil Enver Hıdır), 1. baskı, Beyrut, 2007.

ÇAĞATAY, Neşet, *İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, C, VII, Ankara, 1989.

ÇAĞRICI, Mustafa, “Asabiyet”, *DİA*, III/453.

-----, “Kardeşlik” *DİA*, XXIV/486-486.

-----, “Korkaklık” *DİA*, XXVI/203-206.

-----, “Hilim”, *DİA*, XVIII/33-36.

-----, “Müsamaha”, *DİA*, XXXII/71-73.

ÇAHA, Ömer, *Sivil Kadın, Türkiye’de Sivil Toplum ve Kadın*, (çeviren: Ertan Özensel), Vadi Yayınları. Ankara, 1996.

ÇAKIN, Kâmil, “Kadınlar ile İlgili Bir Hadis ve Değerlendirilmesi”, *Dini Araştırmalar Dergisi*, I/I (Mayıs 1988), 5-30.

ÇEÇEN, Anıl, *Adalet Kavramı*, Adalet Kavramının Göreliliği Üzerine Bir Deneme, Genişletilmiş 3. Basım, Turhan Kitabevi, Ankara, 2003.

ÇOLAK, Mücahid, “İslam Muhakeme Hukukunda Şahitlik ve Hükümleri”, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, IX-II, 2016, ss. 85-104.

DALKESEN, Nilgün, “İslâm Öncesi Devirlerde Orta Asya’da Değişen Kadın Erkek İlişkilerinde Töre”, *Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Gaziantep, 2008, s. 441-449.

DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah (255/868), *Sünen*, IXX, Dâr-u Sahnûn, Tunus 1413 h., Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

DEMİR, Zekiye, *Modern ve Postmodern Feminizm*, Sentez Yayıncılık, İstanbul, 1997.

DEMİRCİOĞLU, Halil, *Roma Tarihi, Cumhuriyet*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1953.

DEMİRDAŞ, Öncel, “Riyazet Eğitim ile Gerçekleşen Manevi Olgunluk”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. XI, S. 1, 2011, ss. 79-90.

DERVEZE, Muhammed İzzet, *Tefsiru’l-Hadis*, I-X, Dârül Ğaribü’l-İslâmi, Beyrut, 2000.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 2006.

DİREK, Zeynep, "Judith Butler: Toplumsal Cinsiyet ve Bedenin Maddeleşmesi", *Cinsiyetli olmak-Sosyal Bilimlere Feminist Bakışlar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.

DOĞAN, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, 15. Baskı, Acar Matbaası, İstanbul, 2001.

EBU DÂVÛD, Süleyman b. Eş'as Sicistânî (275/888), *Sünen*, (Mesûatü's-Sünne el- Kütübü's-Sitte ve Şurûhuhâ, VII-XI, Dâr-u Sahnûn, Tunus 1413 h. ; Çağrı Yayınlan, İstanbul 1992).

EBÛ GUDE ABDULFETTAH, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metodları*, (Çeviren: Enbiya Yıldırım), Takdim Yayınları, İstanbul, 1998.

ECE, Hüseyin Kerim, *İslâm'ın Temel Kavramları*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2000.

ECEVİT, Yıldız, “Toplumsal Cinsiyetle Yoksulluk İlişkisi Nasıl Kurulabilir? Bu İlişki Nasıl Çalışabilir”, *Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 25(4), Özel Ek, 2003.

EKBER, S. Ahmed, *İslam ve Antropoloji*, (çeviren: Bedri Gencer), İnsan Yayınları, İstanbul 1995.

EKİNCİ, Ekrem Buğra, “Sıla-i Rahim”, *Türk Aile Ansiklopedisi*, C. I, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

ENGELS, Friedrich, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*, Çeviren: Kenan Somer, Sol Yayınları, Ankara, 2012.

ERCİNS, Gülay, “Demokrasinin Bir Ön Koşulu Olarak Kamusal Alan ve Türkiye'de Kamusal Alan Algısı”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, C. XIV, S.1, 2013.

ERDOĞAN, Aysel, “İslamiyetten Önce Türk Devletlerinde Meclis Anlayışı: Toy, Kengeş, Kurultay Örneği”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Nisan 2014. C. XI, S. 1, ss. 39-52.

ERGÜL, Adem, *Şahsiyet Dili ve Geliştiren Liderlik*, Erkam Yayınları, İstanbul, 2010.

ERKUL, Ali, “Ali Şeriatî'de Temel Sosyolojik Kavramlar”, *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 17, Aralık, 1994.

ERTEN, Hayri, *Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001.

ESED, Muhammed, *Kur'an Mesajı, Meal-Tefsir*, I-III, (Çeviren: Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), İşaret Yayınları, İstanbul, 1999.

ESKİCİOĞLU, Osman, “İslâmda Ekonomik Sistem”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S.16, 2010.

EZHERÎ, Ebu Mansûr Muhammed b. Ahmed (370/980), *Tehzîbu'l-Luğa* (thk: Reyâd Zeki Kasım), I-IV, Dâru İhya Turas el-Arabî, Beyrut, 2001.

FAYDA, Mustafa, “Cahiliye”, *DİA*, VII/17.

FAZLURRAHMAN, (1988), *Ana Konularıyla Kur'an* (trc. Alparslan Açıkgenç), Ankara Okulu Yayınları, 8.baskı, Ankara, 2005.

FERRÂ, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Ziyâd (207/822), *Me'âni'l-Kur'ân*, I-III, thk: Ahmed Tusuf, M. Ali b. Neccar, Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, Kahire, 1955.

FERRUH, Ömer; *el-Üsratü fi'ş-Şer'i'l-İslâmî*, Çeviren: Yusuf Ziya Kavakçı, Sebil Yayınları, İstanbul, 1969.

FERSAHOĞLU, Yaşar, *Kur'an'da Zihin Eğitimi*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1998.

FİCHTER J, *Sosyoloji Nedir?* (Çeviren: Nilgün Çelebi), Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, Konya, 1990.

FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecduddîn Muhammed b. Ya'kûb (816/1413), *el-Kâmûsu'l-Muhît* (thk. Muhammed Naîm el-Arkasûsî), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1987.

-----, *Tenviru'l-Mikbas min Tefsiri İbn Abbas*, 1. Baskı, Müessesetül Risale, Beyrut, 1992.

GANNUŞÎ, Raşid, *Kur'an ve Yaşam Arasında Kadın*, (Çeviren: Muhammed Coşkun), İlimyurdu Yayınları, İstanbul, 2011.

GAZÂLÎ, Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Din*, Daru'l-Marife, Beyrut, 2008.

GOFFMAN, Erving Damga, *Örselelenmiş Kimliğin İdare Edilişi Üzerine Notlar*, Heretik Yayınları, Ankara, 2014.

GORDON, Childe, *Tarihte Neler Oldu?*, Çeviren. A.Şenel, M.Tunçay, Kırmızı Yayınları, yrsz., 2006.

GÖLE, Nilüfer, *Modern Mahrem, Medeniyet ve Örtünme*, Metis Yayınları, İstanbul, 1991.

GÜNGÖR, Erol, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1998.

HALÎL B. AHMED, Ebu Abdurrahman Ferâhîdî (175/791), Kitabu'l-Ayn (thk. Abdulhamîd Hindâvî), I-IV, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.

HAMÎDULLAH, Muhammed, Aziz Kur'an, (Çeviren: Abdülaziz Hatip, Mahmut Kanık), Beyan Yayınları, İstanbul, 2000.

-----, *İslâm Peygamberi* (trc: Salih Tuğ), I-III, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1991.

HAN, Sıddık Hasan, Fethu'l-Beyan fî Mekâsîdi'l-Kur'an, I-X, Matbaatu'l-Âsime, Kahire, 1965.

HARMAN, Ömer Faruk, "Hâbil ve Kâbil", DİA, XIV/376-378.

HÂŞİMÎ, M. Ali, Kur'an ve Sünnet'e Göre Müslüman Şahsiyeti, (Çeviren: Rasûl Tosun), Risale Yayınları, İstanbul, 2018.

HATEMÎ, Hüseyin, Kadının Çıkış Yolu, Fecr Yayınları, Ankara, 1988.

HÂZİN, Alâuddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîmel-Bağdâdî (741/1340), Lübbâbu't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl, I-VI, thk: Abdusselam M. Ali Şahin, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.

HEYSEMÎ, Nurettin Ali b. Ebî Bekr, Mecmau'z-Zevâid ve Menbe'u'l-Fevâid, Beyrut, 1967.

HEKİM, Mesut, "Çocukluk Çağı Obezitesinin Önlenmesinde Fiziksel Aktivite ve Sporun Önemi", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C. VIII, S. 37; Nisan 2015, ss. 1102-1107.

HOMEROS, Odysseia, (Çeviren: Abdullah Ersoy, Panama Yayıncılık, yrşz, 2012.

HÖKELEKLİ, Hayati, Hz. Peygamberin Çocuk ve Gençlere Yaklaşımı, Hz. Peygamber ve Gençlik, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1992.

HUVVÂRÎ, Hud b. Muhakkem (h. 3. Asır), Tefsîru Kitâbillâhi'l-Azîz (thk: Belhâc b. Saîd Şerîfî), I-IV, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Baskı, Beyrut, 1990.

İŞİCİK, Yusuf, Kur'an ve Meali, Kervan Yayınları, 3. Baskı, Konya, 2010.

İZUTSU, Toshihiko, Kur'an'da Allah ve İnsan, (Çeviren: Süleyman Ateş), Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975.

İBN ABDİLBERR, Yusuf Abdullah, el-İstî'âb fî Marifeti'l-Ashâb, I-IV, Daru'l-Cil, Beyrut, 1992.

İBN ÂŞÛR, Muhammed b. Tâhir (1970), *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, I-XXX, Dâr-u Sahnûn, Tunus, 1997.

İBN ATİYYE, Ebû Muhammed Abdu'l-Hak b. Ğâlib (541/1147), *El-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz* (thk. Abdu's-Selam Abdu's-Şâfi Muhammed), I-V, Dâru'l- Kütübi'l-İlmiyye, 1. baskı, Lübnan, 1993.

İBN CEVZÎ, Abdurrahman b. Ali, *Tezkiratü'l-Erîb fî Tefsîri'l-Garîb*, (thk: Ali Hüseyin el-Bevvâb), I-II, Mektebetü'l-Meârif, Riyad, 1986.

-----, *Zâdu'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, I-IX, el-Mektebetu'l-İslâmî, 3. Baskı, Beyrut, 1987.

İBN CÜZEYY KELBÎ, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed (741/1340), *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, (thk: Muhammed Salim Haşim), I-II, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.

İBN EBÎ HATÎM, İmâm Hâfız Ebû Muhammed Abdurrahman (327/939), *Tefsîru İbn Ebî Hatim* (thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib), I-X, el-Mektebetu'l-Asriyye-Saydâ, yrsz, ts.

İBN FÂRİS, Ebu'l-Huseyn Ahmed (395/1004), *Mu'cemu Makâyisi'l-Luġa* (thk: Abdusselâm Muhammed Hârûn), I-VI, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1979.

İBN HACER ASKALÂNÎ, Ahmed b. Ali, *el-İsâbe fî Temyîz es-Sahabe*, I-VIII, Dâr'ul-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.

İBN HALDUN, Muġaddime, I-III, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991.

İBN HANBEL, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed (241/855), *el-Müsned* (thk: Ahmed Muhammed Şâkir), I-XIX, Dâru'l-Ma'rife, 1949.

İBN HİŞAM, es-Sîretu'n-Nebeviyye, I-IV, (thk. Mustafa es-Sekka, İbrahim el-Ebyarî, Abdulhafîf Şiblî), Dâru'l-Hayr, Beyrut, 1990.

İBN İSHÂK, Muhammed b. İshâk b. Yesâr (150/767), *Sîretu'n-Nebeviyye* (thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî), Dâru'l-İlmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 2004.

İBN KAYYIM CEVZİYYE, Medâricu's-Sâlikîn, Daru'l-Kitab el-Arabî, Beyrut, 2003.

-----, *İ'lâmu'l-Muvakkûn an Rabbi'l-Âlemîn* (thk: Tâhâ Abdurraûf Sa'd), I-V, Dâru'l-Cîl, Beyrut, 1973.

İBN KESİR, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ömer (774/1374), *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azîm* (thk: Mustafa es-Seyyid Muhammed vd.) , I-XV, Mektebetü Evlati's-Şeyh li't-Türâs, 1. Baskı, Kahire, 2000.

İBN MÂCE, Ebû Abdillâh Muhammed el-Kazvinî (273/886), *Sünen*, XVII-XVIII, Dâr-u Sahnûn, Tunus, 1413 h. Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

İBN MANZÛR, Cemaleddin Muhammed (711/1311), *Lisânü'l-Arab*, I-XV, Dâr'us Sadr, Beyrut, ts.

İBN SA'D, Ebû Abdillâh ez-Zührî (230/845), *et-Tabakâtü'l-Kübrâ* (thk: İhsan Abbas), I-VIII, Dârü Sadr, 1. Baskı, Beyrut, 1968.

İBN TEYMİYYE, Ebu'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdulhalim, *Mecmûu Fetâvâ Şeyhilİslâm*, (thk: Âmir el-Cezzar ve Enver el-Bâz), I-XXXVII, Matabî' Riyad, 2004.

-----, *Mecmuatü'l Resâil ve'l Mesâil li İbn-i Teymiye*, (thk: Reşid Rıza), C. I-V, Lecnetü Tûrâ's el-Arabi, 2008.

İSFAHÂNÎ, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed Râgıb (502/1108), *el-Müfredat fi Garîbu'l-Kur'an*, Daru'l-Kalem, Dimaşk, 1992.

KAFESOĞLU, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, 8. Baskı, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1992.

KANDEHLEVÎ, Yusuf, *Hadislerle Müslümanlık*, (Çeviren: Yaşar Erol), Cümle Yayıncılık, İstanbul, ts.

KANDEMİR, M. Yaşar, *Örneklerle İslâm Ahlâkı*, Nesil Yayınları, İstanbul, 2003.

KAPAR, Mehmet Ali, "Ebû Leheb", *DİA*, X/178.

KARA, Mustafa, "Kur'an'da Adâlet Kavramı ve Güncel Değeri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013.

KARABAŞOĞLU, Metin, *Kur'an Okumaları*, Karakalem Yayınları, Bursa, 2005.

KARAGÖZ, İsmail, *Aile ve Gençlik*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2009.

KARAMAN, Hayreddin, Mustafa Çağrı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Türkçe Meali ve Tefsir*, I-V, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2006.

KARL Marx, Friedrich Engels, V. İ. Lenin, J. Stalin, *Kadın ve Marksizm*, çev. Ö. Ufuk. Öncü Kitabevi. İstanbul, 1970.

KÂŞGARLI Mahmud, *Divan-ı Lügat-it 'Türk*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (Hazırlayan: Şaban Kurt), İstanbul, 2008.

KAYACAN, Murat, “Kuran’da Zamirlerin Eril ve Dişil Formu”, 22 Mayıs, 2012.

KAYADİBİ, Fahri, “Kur’an’ın Eğitim, Bilim ve Araştırmaya Verdiği Önem”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 14, Y. 2006, ss. 1-15.

KAYPAK, Şafak, “Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısından Kente Bakmak”, *Niğde Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2014, C. VII, S. 1, s. 345.

KAZICI, Ziya; *Osmanlıda Toplum Yapısı*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2014.

KEVSER, Kâmil Ali; Öğüt, Salim, “Çok Evlilik”, *DİA*, VIII/365-369.

KIRCA, Celal; *Kur’an-ı Kerim’de Fen Bilimleri*, Marifet Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 1989.

-----, *Kur’an ve İnsan*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1996.

-----, *İslami Kavramlar*, Sema Yazar Gençlik Vakfı Yayınları, Ankara, 1997.

KİRAZ, Celil, *Kur’an’da Ahlak İlkeleri*, Emin Yayınları, Bursa, 2017.

Kitabı Mukaddes, Eski ve Yeni Ahit, Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2000.

KOÇ, Mehmet Akif, *Bir Kadın Müfessir Aişe Abdurrahman ve Kur’an Tefsirindeki Yeri*, Şule Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 55-67.

KORKMAZ, Hidayet, *Ülü’l-Azm Peygamberler ve Ortak Özellikleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2011.

KOYUNCU, Ahmet Ayhan, “Aile Araştırmaları Metodolojisi Yaklaşımlar ve Yöntemler”, (Editör: Mustafa Aydın), *Sistemik Aile Sosyolojisi*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2014, ss. 41-64.

KÖKSAL, Mustafa Âsım, *Hz Muhammed ve İslâmiyet*, Mekke Devri, 2. Baskı, DİB Yayınları, İstanbul, 1973.

-----, *Peygamberler Tarihi*, Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2014.

KÖSE, Saffet, *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, Mehir Vakfı Yayınları, Konya, 2014.

KÖSE, Ümmühan, *İlahiyat ve İslâmi İlimler Fakültelerinde Görev Yapan Kadın Akademisyenlerin İslâm Feminizmine Yaklaşımları (Doğu Karadeniz Bölgesi Örneği)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon, 2020.

KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed (671/1273), *el-Câmi' li Ahkâmi'l- Kur'an*, I-XX, 2. Baskı, Daru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1967.

KUŞEYRÎ, Ebu'l-Kasım (465/1072), *Risâletü'l-Kuşeyriyye*, (thk. Abdul Halim Mahmud, Mahmud b. Şerif), Daru'l-Maarif, Kahire, 2010.

KUTLUER, İlhan, "İlim", *DİA*, XXII/109.

KUTUB, Seyyid İbrahim, *Fî Zilâli'l-Kur'an*, I-VIII, Daru İhyau't-Turasi'l-Arabî, 5. Baskı, Beyrut, 1967.

MÂLİK, b. Enes Medenî (179/795), *Muvatta'*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

MARAŞLI, Sema, *Evlendikten Sonra da Muhabbet Olsun*, Hayat Yayınları, İstanbul, 2013.

MARILYN, French, *Kadınlara Karşı Savaş*, (Çeviren: Beril Eyüboğlu), Metis Yayınları, İstanbul, 1993.

MARTI, Huriye; "İdeal Bir Eş Olarak Hz. Peygamber", *Kutlu Doğum Haftası Tebliğleri*, Balıkesir, 2009.

MARSHALL, Tim, *Hükmeden Erkek Boyun Eğen Kadın*, (Çeviren: Gülден Şen), Altın Kitapları, İstanbul, 1997.

MÂTURÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Mahmûd (333/944), *Te'vilâtu Ehli's-Sünne -Tefsîru'l-Maturîdî-* (thk. Fâtıma Yusuf el-Hummî), I-IV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2004.

MÂVERDÎ, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb (450/1058), *en-Nuketü ve'l-Uyûn -Tefsîru'l-Mâverdî-* (thk: es-Seyyid b. Abdulkasım b. Abdurrahman), I-VI, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.

-----, *Edebü'd- Dîn ve'd-Dünyâ*, Dârü'l-Minhâc, Beyrut, 1978.

MENGÜŞOĞLU, Takıyeddin, *Felsefî Antropoloji, İnsanın Varlık Yapısı ve Nitelikleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları İstanbul, 1971.

MERÂĞÎ, Ahmed Mustafa (1945), *Tefsîru'l-Merâğî*, I-XXX, Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, Mısır, 1962.

MEVDÛDÎ, Ebu'l-A'lâ, *Tefhîmu'l-Kur'an*, I-VII, İnsan Yayınları, İstanbul, 1986.

MİLLET, Kate, *Cinsel Politika*, (Çeviren: Seçkin Selvi) 2. Baskı, Payel Yayınları, İstanbul, 1987.

MORGAN, L. Henry, *Eski Toplum II*, (Çeviren: Ünsal Oskay), Payel Yayınevi, İstanbul, 1998.

MUĞNİYE, Muhammed Cevad, *et-Tefsîru'l-Kâşif*, I-IX, Daru'l-İlim lil-Melâyîn, Beyrut, 1981.

MUKÂTİL b. Süleyman, *Kur'an Terimleri Sözlüğü*, (thk: Abdullah Mahmud Şehhate, Çeviren: M. Beşir Eryarsoy), İşaret Yayınları, İstanbul, 2004.

MÜNÂVÎ, Muhammed Abdurrauf, *Feyzu'l-Kadîr*, Daru'l-Marife, I-VI, Beyrut, 1971.

MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbûrî (261/875), *Sahîhul-Müslim*, IV-VI, Dâr-u Sahnûn, Tunus 1413h., Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

NARAL, Süleyman, Muhammed Ersöz, “İdeolojinin Kur’ân Yorumuna Yansıması -Mevdûdî’nin Yusuf Suresi 76. Ayetini Tefsiri Özelinde-”, *Mütefekkir*, 5/10 (December 2018), ss. 417-737.

NESAÎ, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb (303/915), *es-Sünen*, I-IX, Dâru'l-Beşairi'l-İslâmiyye, Beyrut, 1994.

NEVEVÎ, Muhyiddin, *Riyâzu's-Salihîn ve Tercemesi*, (Çeviren: Hasan Hüsnü Erdem), Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1958.

NİRUN, Nihat, *Sistematik Sosyoloji Yönünden Aile ve Kültür*, Ankara Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1994.

NİSÂBÛRÎ, Nizamuddin Hasan b. Muhammed b. Hüseyin Kummî, *Tefsîru Garâibi'l-Kur'an ve Ragâbi'l-Furkan*, I-XXX, (et-Taberî Tefsiri ile beraber) Daru'l-Ma'rife, Beyrut, 1987.

NİŞANYAN, Sevan, *Türkçe Etimolojik Sözlük: Sözlere Soyağacı Çağdaş Türkçe'nin Etimolojik Sözlüğü*, Adam Yayınları, İstanbul, 2003.

ODAR, İbrahim Veli, *Anatomi*, 11. baskı, Elif Matbaası, İstanbul, 1979.

OSHO, Erkek, (Çeviren: Sangeet), Ganj Yayıncılık, 7. Baskı, İstanbul, 2015.

ÖZCAN, Abdülkadir vd, "Fatih Sultan Mehmet", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ağaç Yayınları, İstanbul 1993, II/14-15.

ÖZDEŞ, Talip, *Cinsiyet Kimliği, Dini Kültürel ve Sosyal Boyutunun Kur'an Perspektifinden Tahlili*, Serhan Yayınları, Sivas, 2000.

ÖZEK, Zeynep, *The Making of Adam and Eve: "Ghanging" Concepts of Masculinity and Femininity in Patriarchal Britain*, Hacettepe University Institute of Social Sciences, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2002.

ÖZEN, Sevinç, "Aile Kurumuna Bazı Sosyolojik Yaklaşımlar", *Aile Yazıları: Temel Kavramlar, Yapı ve Tarihi Süreç*, (editör: B. Dikeçligil, A. Çiğdem), C. I, T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, Ankara, 1990, ss. 405-406.

ÖZTÜRK, Mustafa, *Cahiliyeden İslâmiyete Kadın*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2012.

ÖZYAZICI, Aparslan, *Hücrenden İnsana*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1979.

POLAT, Fethi Ahmet, "Seçkin Bir Soy İddiasının Kur'an Açısından Değeri (Hz. İbrahim Örneği)", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2005, S. 19, ss. 93-152.

RAUF İZZET, Heba, *Kadın, Din ve Ahlak*, Daru'l-Fikri'l-Muasır, yrsz, 2000.

RÂZÎ, Ebû Abdillah Fahrüddîn Muhammed b. Ömer (606/1209), *et-Tefsîru'l-Kebîr*, I-XXXII, 2. baskı, Daru İhyau Turasi'l-Arab, Beyrut, 1997.

REŞİD RIZA, Muhammed (1935), *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Hakîm*, I-XII, Dâru'l-Menâr, 2. Baskı, Kahire, 1947.

SABBAH, Fetna Ayt, *İslâm'ın Bilinçaltında Kadın*, (Çeviren: Ayşegül Sönmezay), 2. Baskı, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.

SÂBÛNÎ, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, I-VII, Ensar Neşriyat, İstanbul, 1995.

SAN'ÂNÎ, Abdürrezzak, *el-Musannef*, I-X, Dâru't-Ta'sîl Yayınları, Kahire, 2015.

SANCAR, Serpil, *Erkeklik: İmkânsız İktidar*, Metis Yayınları, İstanbul, 2013.

SAVAŞ, Rıza, *Hz. Muhammed Devrinde Kadın*, 3. Baskı, Ravza Yayınları, Bursa, 1991.

SAYAR, Kemal, *Kendine İyi Bak*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2015.

SAYER, Handen, *Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Erkeğin Katılımı*, TC Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, Ankara, 2011.

SİCİSTÂNÎ, Ebu Hatim Sehl bin Muhammed, *el-Müzekker ve'l-Müennes*, (thk. İzzet Hasan) Beyrut, ts.

SUYÛTÎ, Celaluddin, *Lubabu'n-Nukûl fî Esbabî'n-Nüzul* (Celaleyn Tefsirine Haşîye olarak), Kütübüs'Sakafiye, Beyrut, 2002.

-----, *ed-Durru'l-Mensur fî Tefsiri'l-Me'sur*, I-VIII, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1983.

SÜLEMÎ, Ebu Abdurrahman Muhammed, *Kitâbu'l-Futuvvah*, Ankara Üniversite Matbaası, Ankara, 1977.

-----, *Cevâmi'u Âdâbi's-sûfiyye*, el-Camiatü'l-İbriyye, Urshalim, 1976.

ŞAHAN, Ramazan, "İslam'ın Kardeşlik Anlayışı: Bir Vücutun Organları", *Yakın Doğu Üniveristesi Temel Tetkikler Merkezi Dergisi*, Y. 1, C. I, 2015, ss. 113-140.

-----, *Kur'an-ı Keim'de Akrabalık*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2010.

ŞANKÎTÎ, Muhammed el-Emin b. Muhammed, *Advâu'l-Beyan fî İdâhi'l-Kur'an*, I-IX, Âlemu'l-Kütüb, Beyrut, ts.

ŞA'RÂVÎ, Muhammed Mütevellî, *Tefsiru's-Şa'râvî*, I-XIX, İdâratü'l-Kütübi'l-Mektebe, Mısır, 1991.

ŞÂTÎ, Âişe b. Abdurrahman, *et-Tefsiru'l-Beyânî li'l-Kur'âni'l Kerim*, I-II, Dâru'l Meârif, Kahire, 1990.

ŞENAT, Fatma Asiye, *Olgu ile Algı Arasında İtaat*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2016.

ŞENEL, Alâeddin, *Eski Yunan'da Eşitlik ve Eşitsizlik Üstüne*, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1940.

ŞEVKÂNÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed Havlânî (1850/1834), *Fethu'l-Kadîr el-Câmi' Beyne Fenniyyi'r-Rivâye v'd-Dirâye min İlmi't-Tefsîr*, I-V, thk. Ahmed Abdusselam, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.

-----, *Neylü'l-Evtâr Şerhu Munteka'l-Ahbâr*, Dâru İbnu'l Cevzî, Beyrut, 1989.

ŞİMŞEK, Mehmet Sait, *Günümüz Tefsir Problemleri*, Beyan Yayınları, Konya, 1995.

-----, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, I-V, Beyan Yayınları, İstanbul, 2012

ŞİŞMAN, Nazife, "Küresel Dinamikler Bağlamında Aile ve Kadın", *Günümüzde Aile: Uluslararası Aile Sempozyumu*, (Editör: Ömer Çaha), Ensar Neşriyat, İstanbul, 2007, ss. 598-600.

TABATABÂÎ, Seyyid Muhammed Hüseyin (1981), *el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'an*, (thk: Fudayle eş-Şeyh Hüseyin), I-XII, Müessesetü'l-A'lemi'l-Matbûât, Beyrut, 1997.

TABERÂNÎ, el-Mu'cemü'l-Kebîr, nşr. Hamdî Abdülhamîd es-Selefî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.

TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (310/923), *Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'an, Dâru Hicr, Kahire, 2001.*

-----, *Târîhu'l-Ümeme ve'r-Rusul ve'l-Mülûk*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1987.

TABERSÎ, Ebû Ali Fazl b. Hasen (548/1153), *Mecma'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân* (thk. İbrahim Şemseddîn), I-X, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1997.

TANTÂVÎ, Cevherî, (1358/1940), *el-Cevâhir fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, I-XXV, Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhû, 2. baskı, Mısır, 1350h.

TARHAN, Nevzat, *Güzel İnsan Modeli*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

TEKELİ, Şirin, *Kadınlar ve Siyasal Toplumsal Hayat*, Birikim Yayınları, 1. Basım, İstanbul, 1982.

TEKİN, Ferhat, “Ailede Akrabalık ve Soy”, *Sistemantik Aile Sosyolojisi*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2014.

TEKİN, Mustafa, “Sekülerleşme Bağlamında Aile ve Kadın” *Aile Sosyolojisi*, 2. Baskı, Açılım Kitap Yayınları, İstanbul, 2010.

-----, *Dinlerin Perspektifinden Aile Kurumu*, Aile Sosyolojisi 2. Baskı, Açılım Kitap Yayınları, İstanbul, 2010.

TELLİOĞLU, İbrahim, “İslâm Öncesi Türk Toplumunda Kadının Konumu Üzerine”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü Dergisi*, Erzurum, 2016, ss. 209-224.

TİRMİZÎ, Ebû İsa Muhammed (279/892), *Sünen*, Dâr-u Sahnûn, XII-XIV, Tunus, 1413 h., Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

TOPALOĞLU, Bekir; *İslam'da Kadın*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 1995.

TUKSAL, Hidayet Şefkatli, “Feminist Söylemde İktidar Kutsallık İlişkisi ve Dişil Kutsallık Ögesi”, *İslâmiyât*, C. 1, S. 2, Nisân- Haziran 1998, ss. 82-29.

-----, *Kadın Karşısı Söylemin İslam Geleneğindeki İzdüşümleri*, 4. Baskı, Otto Yayınları, Ankara, 2012.

TURHAN, Kasım, “Kuvvet”, *DİA*, XXVI/504-506.

TÛSÎ, Ebu Ca'fer Muhammed b. el-Hasan b. Ali, *Tefsiri' t-Tibyan*, (thk: Ahmed Habib Kusayru'l-Amili), Mektebetü'l-Emin, Necef, 1963.

TÛRCAN, Talip, “İstişare/Şûrâ”, *DİA*, XXXIX/230-235.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara 2005.

UĞUR, Hakan, *Tevrat'ın Kur'an'a Arzı*, Emin Yayınları, Bursa, 2011.

ULUDAĞ, Süleyman, “Erenler”, *DİA*, XI/294-295.

-----, “Fütüvvet”, *DİA*, XIII/261-263.

ÜNAL, Asife, *Yahudilik'te, Hristiyanlık'ta ve İslam'da Evlilik*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

WEDÛD MUHSİN, Âmine, *Kur'an ve Kadın*, (çeviren: Nazife Şişman), İstanbul, 1997.

YAPICI, Asım, *Toplumsal Cinsiyet Din ve Kadın*, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2016.

YASDIMAN, Hakkı Şah, "Yahudi Kutsal Metinlerinde Kadın Karşıtı Söylemler", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 15 (2002) ss. 97-121.

-----, "Kadının İslam Geleneğindeki Yeri ve Konumuna Yahudi Hristiyan Kültürün Etkilerinden Bazı Örnekler", *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Isparta, S. 14 (2005/1) ss. 59-94.

YAŞARGÜN, Mustafa, *Erkeklik Söylemleri ve Ötekileştirilenlerin Gündelik Pratikleri*, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2019.

YAŞIN TEKİZOĞLU, Fatma, *Alınan Erkeklik Tehdidinin ve Erkeklik ile İlgili Otobiyografik Anıların Tecavüz Olasılığı ve Kadını İnsanlıktan Çıkarma Üzerindeki Etkisi*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2019.

YAZIR, Elmalılı M. Hamdi (1942), *Hak Dini Kur'an Dili*, I-IX, Eser Neşriyat ve Dağıtım, İstanbul, 1979.

YILDIRIM, Ergun, "Aile ve Evlilik Türleri", *Aile Sosyolojisi*, (derleyen: K. Canatan, E. Yıldırım), Açılım Kitap, İstanbul, 2009.

YILDIRIM, Erdal, "Kur'an Sosyolojisi Açısından Toplumsal Cinsiyet Meselesi", *Aksaray Üniversitesi İslami Bilimler Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. XIV, S. 1, ss. 437-460.

YILMAZ, İbrahim; "İslâm Hukukunda Kamu Otoritesinin Çok Eşliliği Sınırlandırması", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Dergisi*, Haziran 2019, C. XXIII, S. 1, ss. 5-23.

YILMAZ, Yusuf Şevki, "İlim", *DİA*, XX/108-109.

YUNUS EMRE, *Yunus Emre Divanı*, (Hazırlayan: Selim Yağmur), Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013.

YÖRÜKOĞLU, Atalay, *Gençlik Çağı, Ruh Sağlığı ve Eğitimi ve Ruhsal Sorunları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1985.

ZEBÎDÎ, Muhammed b. Muhammed, *Tâcu'l-Arûs Min Cevahiri'l-Kamus*, I-X, Matbaatu'l-Hayriye, Mısır, 1306 h.

ZECCAC, Ebu İshak İbrahim b. Serî, *Meâni'l-Kur'an ve İ'rabuhu*, I-V, (thk: Abdülcélil Şelebî), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1988.

ZEHEBÎ, Muhammed b. Ahmed, *Siyeru A'lâm en-Nübelâ, es-Sîretü'n-Nebeviyye*, I-XXIX, Daru en-Nedve Cedîde, Beyrut, 1988.

ZEMAŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer (538/1143), *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîli fî Vücûhi't-Te'vîl*, (thk: Halil Meymun Şeyha), Dâru'l-Ma'rife, 3. Baskı, Beyrut, 2009.

ZEYYÂT, Habib, *el-Mer'etü fi'l-Cahiliyye*, Müessesetü Hindavî, Kahire, 2014.

ZİRİKLÎ, Hayrettin, *Kâmûsu'l-A'lâm*, Daru'l-İlim, I-VIII, Beyrut, 2002.

ZUHAYLÎ, Vehbe b. Mustafa, *et-Tefsîru'l-Münir fî'l-Akideti ve's-Şerîati ve'l-Menhec*, I-XXX, 2. Baskı, Daru'l-Fikri'l-Muasır, Beyrut, 1995.

